

Šaleški razgledi 16

ZBORNİK 2018–2019

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Šestnajsti zvezek

ZBORNİK 2018–2019

Uredili Silvo Grmovšek,
Jože Hudales, Tone Ravnikar

Knjižnica Velenje

Velenje 2019

VSEBINA 16. ZVEZKA

Silvo Grmovšek UVODNIK	5
David Vidmar Čeru KRATEK ORIS ZGODOVINE ŠOŠTANJA V ZGODNJEM NOVEM VEKU	9
Miran Aplinc ŠOŠTANJ V ZADNJEM LETU VELIKE VOJNE	37
Aleksandra Gačič DRUŽMIRSKI SHOD ZA PODPORO MAJNIŠKI DEKLARACIJ	78
Andreja Ažber PONEMČEVALNA DEJAVNOST IN KULTURA V ŠALEŠKI DOLINI POD NEMŠKIM ŠKORNJEM	101
Silvo Grmovšek OPOZICIJA V ŠALEŠKI DOLINI V PRVIH LETIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	129
Blaž Verbič FRANTIŠEK FOIT – IZ ČEŠKE V AFRIKO, IZ AFRIKE V EVROPO	183
Ambrož Kvartič DAJTE STAVBI, KAR JI PRIPADA	221
Boris Salobir MILIČARSKI BLOK	251
Lado Planko 1968 ALI PRIVID SVOBODE	291
Barbara Drev NAPOTNIKOVA GALERIJA	303

Andreja Jurkovnik

KAJUHOVA ROKOPISNA ZAPUŠČINA V DOMOZNANSKI ZBIRKI KNJIŽNICE VELENJE	332
---	-----

Andreja Ažber, Silvo Grmovšek

O NEKATERIH KNJIGAH, KI SO V ZADNJIH LETIH IZŠLE NA ŠALEŠKEM	366
---	-----

Šaleški razgledi 16

POVZETKI	399
----------	-----

Šaleški razgledi 16

DOSLEJ IZŠLO	413
--------------	-----

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Šaleška dolina)(082)
94(497.4Šaleška dolina)"19"(082)

ZBORNIK 2018-2019 / uredili Silvo
Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. -
Velenje : Knjižnica, 2019. - (Zbirka Šaleški
razgledi ; zv. 16)

ISBN 978-961-94634-0-6
1. Grmovšek, Silvo
298670336

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija celote
ali delov brez dovoljenja založbe in avtorjev je prepovedano.

© Knjižnica Velenje

Silvo Grmovšek

UVODNIK

Po rednem vsakoletnem izhajanju Šaleških razgledov od leta 1988 do 1996, ki se je končalo s 13. knjigo, je napočil več kot dvajsetletni premor. Vmes je sicer leta 2012 izšla 14. knjiga, ki pa ji je ponovno sledil večletni premor. Tik pred jubilejno, 30. obletnico pričetka izhajanja, je leta 2017 izšla 15. knjiga, tik po omenjenem jubileju pa je pred vami 16. knjiga Šaleških razgledov. Dve zadnji izdaji sta premalo, da bi lahko brez sence dvoma zapisali, kako je oživela nekdanja kontinuiteta izhajanja Šaleških razgledov. Lahko pa zapišemo, da nam število pišočih Šalečanov in potreba po humanistično-družboslovni refleksiji preteklosti ter sedanjosti Šaleške doline narekujeta vztrajanje pri rednem izhajanju Šaleških razgledov.

Časovni lok pričujoče številke se prične s srednjim vekom in nato nadaljuje z 20. stoletjem.

David Vidmar Čeru v **Kratkem orisu zgodovine Šoštanja** v srednjem veku predstavi spremembe, ki so skromno šoštanjsko trško skupnost iz zgodnjega novega veka spremenile v pomembnejši urbani center ne le Šaleške doline, temveč celotne Dežele Štajerske. Temu sledi skok v 20. stoletje, v katerem Miran Aplinc v članku **Šoštanj v zadnjem letu vélike vojne** pojasnjuje, kako je odmevala prva svetovna vojna v globokem zaledju in kakšne so bile težave oblasti pri zagotavljanju osnovne preskrbe prebivalcev. Prav tako je potekalo v zadnjih izdihljajih prve svetovne vojne in tudi Avstro-Ogrske deklaracijsko gibanje, ki je zahtevalo združitev in avtonomijo Južnih Slovanov v monarhiji. Poudarek Aleksandre Gačič v članku **Družmirski shod za podporo Majniški deklaraciji** govori o shodih v Šaleški dolini in bližnji okolici, pri katerih je sodeloval pomembni spodnještajerski politik in velenjski rojak dr. Karel Verstovšek. Avtorica podrobneje predstavi veliki shod, ki se je kljub prepovedi oblasti dogodil 30. maja 1918 v hiši Ivana Gregorevčiča v Družmirju.

Druga svetovna vojna odmeva v članku Andreje Ažber **Ponemčevalna dejavnost in kultura v Šaleški dolini pod nemškim škornjem**. Avtorica na temelju dragocenih pričevanj takratnih otrok in mladostnikov analizira ideološke mehanizme ponemčevanja, nacistične propagande in delovanja nemških organizacij v Šaleški dolini ter poskuša rekonstruirati kulturno in družabno življenje pod nacistično vladavino.

Članek Silva Grmovška **Opozicija v Šaleški dolini v prvih letih po drugi svetovni vojni** izpričuje, kako je takrat jugoslovanski prehod iz kapitalizma v stalinistično verzijo socializma v imenu razrednega boja obglavil opozicijo, hkrati pa nenehno ustvarjal nove razredne sovražnike. Na Šaleškem se je povojni odpor do režimske represije nad kmeti zgostil v podporo dvema protikomunističnima ilegalnima oboroženima skupinama, ki sta poskrbeli, da se je to območje na podeželju za nekaj let spremenilo v ‚Divji zahod‘. Avtor poskuša dokazati, da ima t. i. Poklačeva oborožena ilegalna skupina iz Šaleka veliko več skupnega s tradicijo socialnega razbojništva, ki ga je na Slovenskem v 19. stoletju utelešal legendarni

kozjanski razbojnik Franc Guzej, kot pa s promonarhističnim oboroženim gibanjem Matjaževe vojske oz. križarjev.

Kiparja in raziskovalca Františka Foita tukajšnja javnost pozna po njegovi bogati afriški zbirki v Muzeju Velenje, manj znano pa je njegovo popotovanje po Afriki in življenje v Tanzaniji in Keniji ter razlogi za vrnitev v Evropo. O tem piše Blaž Verbič v članku **František Foit – iz Češke v Afriko, iz Afrike v Slovenijo**.

Šega zazidanja predmetov v stavbe v Šaleški dolini in okolici, ki jo v članku **Dajte stavbi, kar ji pripada** predstavlja Ambrož Kvartič, izhaja iz predkrščanske ritualne prakse sprave z nadnaravnimi bitji, ki so bila po verovanju na prostoru, kjer se je zidalo. Pomiriti jih je bilo treba z obredno zazidano daritvijo; nekoč so obredno zazidavali tudi živali in celo ljudi. Predstavljenih je nekaj obrednih daritev v praksi in pripovedih ter pesmih na Šaleškem in v okolici.

Opis otroštva v velenjskem bloku s 55 stanovanji, ki je bil zgrajen leta 1961, se bere kot del sinopsisa za Fellinijev film *Amarcord*. Boris Salobir v prispevku **Miličarski blok** živo opisuje življenje v stavbi na vogalu Šaleške in Kidričeve ulice v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, v bloku, ki je »dihal svoje življenje, dušo pa so mu dali vsi njegovi stanovalci«.

Ključni dogodek, ki je zaznamoval ne le šestdeseta leta, je bil študentski upor leta 1968. Lado Planko se v članku **1968 ali privid svobode** spominja svoje udeležbe v burnih dogodkih s konca šestdesetih let in iz časa študentskega gibanja v letih 1970 in 1971.

Prav tako v šestdesetih letih je bila ustanovljena Napotnikova galerija šoštanjske osnovne šole. Bila je prva galerija v Šaleški dolini in ena od skupno dveh šolskih galerij v Sloveniji. Barbara Drev v članku **Napotnikova Galerija** predstavi njeno tridesetletno dejavnost, med katero je postala pomemben dejavnik kulturnega življenja v Šoštanju in tudi v širšem prostoru.

Andreja Jurkovnik v **Kajuhovi rokopisni zapuščini v domoznanski zbirk** Knjižnice Velenje iz dopisovanja z njegovimi literarnimi sopotniki, prijatelji, ljubeznimi in najbližjimi, predstavlja najpomembnejša obdobja v kratkem življenju tega največjega šaleškega pesnika.

Andreja Ažber in Silvo Grmovšek v zapisu **O nekaterih knjigah, ki so v zadnjih letih izšle na Šaleškem**, zaključujeta pričujočo številko Šaleških razgledov. Iz obsežne šaleške založniške produkcije je predstavljen izbor knjig in nekaterih zgoščenk, ki so v zadnjih šestih letih izšle v Šaleški dolini.

David Vidmar Čeru

Rojen je leta 1997 v Slovenj Gradcu. Obiskoval je OŠ KDK Šoštanj, nato Gimnazijo Velenje ŠCV. Od 2016 je študent zgodovine in nemcistike na Filozofski Fakulteti Univerze v Ljubljani.

KRATEK ORIS ZGODOVINE ŠOŠTANJA V ZGODNJEM NOvem VEKU

Uvod

Šoštanj in Šaleška dolina sta bila – kot mnoga ostala območja današnje Slovenije v zgodnjem novem veku – izpostavljena tegobam oz. vesplošnim zgodovinskim dogajanjem tega časa. Zgodnji novi vek je vsekakor nekakšno obdobje kontrastov. Na eni strani začno izginjati nekatere starejše strukture srednjeveške družbe, prihaja do sprememb in inovacij na področju ekonomije in gospodarstva, na drugi strani je pa zgodnji novi vek obdobje velikih preizkušenj ter nemirov tako v notranji kot tudi zunanji politiki avstrijske države.¹

¹ V slovenskem zgodovinopisju je Zgodnji novi vek definiran z obdobjem 1493/1519–1789. Te periodizacije se bomo v tem članku držali, seveda pa obstajajo odstopanja pri sami definiciji, saj so meje velikokrat predstavljene kot arbitrarne.

Ravno to je fascinantni del zgodovine v tem obdobju. Je istočasno obdobje razvoja kompleksnejših struktur v ekonomiji z ustalitvijo denarno-blagovnega gospodarstva in čas napredovanja gospodarstva, po drugi strani pa obdobje propadanja kmeta zaradi zunanjih kot tudi notranjih dejavnikov. Je obdobje razvoja umetnosti in kulturne, a tudi verske represije. In navsezadnje, je tudi obdobje konca manjših in večjih dinastičnih bojev na Slovenskem, kot tudi obdobje avstrijsko-otomanskega konflikta, pri nas bolj znanega po imenu turški vpadi. Zgodnji novi vek je čas pomembnega razvoja državnega aparata – postopoma je prihajalo do stabilizacije, centralizacije in dokončne uveljavitve Habsburžanov. Obdobje zgodnjega novega veka je na območju Šoštanja – kot tudi drugod po Sloveniji – definirano predvsem s turškimi vpadi, rastjo protestantizma in katoliške obnove, s kmečkim uporom in kontinuiranim pojavom vzpona meščanstva ter nanj vezanega neagrarnega gospodarstva.²

Kratek pregled upravnopolitičnega razvoja

Šoštanj je v obdobje zgodnjega novega veka vstopil kot trška skupnost. Če upoštevamo, da se zgodnji novi vek na Slovenskem začne v obdobju preloma iz 15. v 16. stoletje, je bil Šoštanj takrat že relativno dolgo trg, saj je enkrat pred letom 1354 (natančna letnica ni znana) pridobil trške pravice od grofov Celjskih. Naselbina Šoštanj je bila v trg povzdignjena v privilegijski listini celjskega grofa Friderika II. leta 1436. S tem je bila Šoštanju podana tista osnova, s katero se je lahko sčasoma začelo razvijati meščanstvo. S trškimi pravicami je bila naselbini namreč zagotovljena pravica do rednega sejma, sodnika, do obvezne poti skozi samo trško pomirje³, do mitnine in monopola pri trgovanju s soljo v zahodni Šaleški dolini. Z razvojem trga Šoštanj, ki je sploh nastal kot nekakšen konkurent malo starejšemu Velenju, se je

² Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, str. 90–131.

³ Odraz tega je še današnja Trška pot – meja trškega pomirja.

lahko začel gospodarski razvoj zahodnega dela Šaleške doline. Po deželnoknežjih listinah o dodatnih pravicah, ki jih je Šoštanju posvetil Friderik II. Celjski, je njegov naslednik Friderik III. Habsburški Šoštanju predal kar tri cesarske listine (2. april 1492, 2. april 1492 in 17. april 1492), v katerih so Šoštanjčani dobili pravice, in sicer da jim ni bilo potrebno izročiti ljudi, ki so se naselili v trgu, da so smeli ljudi, ki so trg zapustili brez dovoljenja, zahtevati nazaj, prepoved točenja vina znotraj trškega pomirja, kupčij z žitom, živino, sirom in mastjo po drugih in ne starih cestah. Naslednje listine s podobno vsebino so podpisali cesar Maksimilijan 7. junija 1514, nadvojvoda Karl 28. februarja 1570 in nadvojvoda Ferdinand 14. februarja. V teh listinah Šoštanjčani niso pridobili novih pravic. A že velik pomen ima Ferdinandova listina iz 1. februarja 1599, saj je v tej listini trgu dovolil imeti stare pravice, tudi pravice do kar treh sejmov (na Ahacijevu – 22. junij, v nedeljo pred sv. Martinom in na svečnico).⁴ Nadvojvoda je zagotovil, da bo listino spoštoval, če se bodo Šoštanjčani striktno držali zapovedi katoliške vere. Tej listini sta sledili še dve: listina cesarja Ferdinanda III. z dne 12. novembra 1639 in listina cesarja Leopolda I. z dne 10. maja 1665. Naslednja listina, ki jo je izdal cesar Leopold I. leta 1673, potrjuje Šoštanju pravico do tedenskega sejma, to pa zaradi bremen, ki so takrat pestila mesto.⁵ Med vsemi listinami je ta listina ena najpomembnejših, saj je navedeno, da ima Šoštanj pravico do sejma že tristo let. To služi kot dokazilo, da je bila ta naselbina trg že v 14. stoletju. Tej listini so sledile še: listina cesarja Jožefa I. z dne 31. avgusta 1707, listina cesarja Karla VI. z dne 19. junija 1715 in listina cesarice Marije Terezije z dne 1. avgusta 1742. Sodeč po urbarju iz leta 1575, je trško ozemlje potekalo od Zorka, preko izliva Topolšice, Sraleta, preko vrhov Široko in Goric do Velunje ter od tod do Lokovice. Trško ozemlje so obhodili vsakih sedem let, in sicer 1. maja.⁶ Še za

⁴ Ravnikar, *Zgodovina Šoštanja I*, str. 90–131.

⁵ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 174.

⁶ Ravnikar, *Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem*, str. 17–23.

časa Hribernika so bili vidni nekateri ostanki nekdanje trške ureditve – mejni kamni z označbo GMS oz. Gemeinde Markt Schönstein oz. Skupnost trga Šoštanj.⁷

V upravnem pogledu je Šoštanj vse od izumrtja grofov Celjskih leta 1456 sodil pod neposredno deželno knežjo oblast štajerskega vojvode, se pravi pod Habsburžane. 30. novembra 1490 je cesar naslovil Friderika Lamberga za najemnika gosposčine za obdobje dveh let. S Friderikom so to pogodbo še dvakrat podaljšali oz. obnovili, tako da je bilo mesto v njegovih rokah do leta 1487. Nato je leta 1491 urad Šoštanj⁸ skupaj s katzensteinskim uradom prešel v roke Sigismundu pl. Lichtenbergu, ki je takrat deloval kot oskrbnik na bližnjem Forhteneku⁹. Cesarja Friderika je leta 1508 kot cesar Svetega rimskega cesarstva nasledil Maksimilijan I., ki je do šoštanjske gosposčine nastopil podobno kot njegov pred-

⁷ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 171–173.

⁸ Po urbarju iz 90. let 15. stoletja (natančno datiranje ni možno) je bil Šoštanjski urad sestavni del večje enote, sestavljene iz Šoštanjskega, Katzensteinskega in Koteljskega urada. V Šoštanjski urad so spadala naslednja naselja: Smersdorf (Družmirje), Ravne, In Ragonickh (Ragovnik pri Ravnah), Zw Pridas (Prednik v Zavodnjah), Am Krassnickh (Hrastnik v Lokovici), Am werdo (Brdnik v Lokovici), Jung puechler (Stanovšek v Lokovici), Poprasa nauorcho (Poprask v Velikem Vrh), An der Setschen (Držečnik v Velikem Vrh), In Grebentz (blizu Držečnika v Velikem Vrh), Am Dobrisch (Dobrič), Vnder der Puechen (Zabukovnik v Velikem Vrh), Im Swein (Zavinšek v Velikem Vrh), Rietz vnderm pach (Rečica), Am Hart (blizu Rečice), In dem Winkl (Kota pri Št. Ilju), Im Raschstockh (Št. Vid pri Zavodnjah), Am Letzsch (Lepčnjak v Gorenju), Im Zelschnickh (Selšnik pri Št. Vidu), Am Geytze (Gavce), Zu Podgorje (Podgorje pri Velenju), An der Dobruel (Dobrovlje), Vnder dem Purgstall (nekje v Lepi Njivi), Na Rasonitze (Ržečnik v Šmihelu nad Mozirjem), Zum Oster (nekje v Lepi Njivi). Naslednji urbar iz 1575 navaja štiri urade, poleg prejšnjih treh še škočjevaškega pri Vojniku. V tem urbarju je navedeno, da spadajo pod Šoštanjski urad Družmirje, Ravne, Spodnji Rastok, Rečica pod Pako. Urbar iz 1623 navaja, da spadajo v Šoštanjski urad Ravne, Razstok, Rečica, Lokove, Topolšica in Lom. Urbarja iz 1658 in 1700 povesta enako kot urbar iz 1623.

⁹ Grad Forhtenek (nemško *Forchtenegg*) je stal na strmi, delno skalnati vzpetini zahodno nad potokom Velunja, v naselju Ravne pri Šoštanju vzhodno nad domačijo Vrtar, od katerega so ostale le še mogočne razvaline.

hodnik. Šoštanjska gosposčina je bila vnovično zastavljena – tokrat Sebastijanu Mindorferju, leta 1510 pa jo je cesar znova prevzel v direktno oblast skupaj s katzensteinskim in vrbovškim uradom. Po smrti cesarja leta 1519 je upravo nad cesarstvom prevzel Karel V. Habsburški. Zaradi (pre)velike obsežnosti ozemlja je oblast nad Avstrijo in Štajersko prevzel Ferdinand Habsburški. Ta je leta 1526 šoštanjski urad zastavil Ivanu Kacijanarju. Ta pa je bil leta 1537 postavljen pred sodišče in zaradi posledic bitke pri Sisku obtožen izdajstva. A rodbina ni izgubila posesti; leta 1540 je hči Sholastika, žena Ulrika barona Eitzinga, pridobila oblast nad Šoštanjem. Do leta 1554 je Sholastika ovdovela in bila pripravljena predati posest, ki jo je za vsoto 12.000 goldinarjev odkupil Žiga Galler, ki je nato izvajal oblast pod nadoblastjo Habsburžanov. Zadnji Habsburžan, ki je direktno nadzoroval šoštanjsko gosposčino, je bil nadvojvoda Karel. Nato jo je 21. januarja 1590 kupil Baltazar Wagen, ki je imel mesto v posesti do svoje smrti 1595. Po Wagnovi smrti sta upravo imela v oblasti žena in sin Ivan Žiga. Ivan Žiga Wagen Wagensberški je leta 1597 nastopil kot edini šoštanjski gospod, leta 1621 pa je oblast nad gosposčino pridobil njegov sin Maksimilijan Wagen Wagensberški. Za njim jo je prevzel Ivan Ludovik Sauer Kozjanški, ki jo je predal sinu Andreju Sauerju. Gosposčino je do leta 1629 nadzorovala rodbina Sauer, nato jih je odkupil in nadzoroval le nekaj let Jurij Stadl, ki jih je kmalu po upor leta 1635 prodal nazaj Sauerjem. Ali se je to zgodilo ravno zaradi upora in se je Stadl ustrašil, da bo imel s to posestvijo in njenimi podložniki več jeze in stroškov kot koristi, ali pa so za tem tičali kakšni drugi razlogi, dandanes ni znano. Vsekakor je bil do leta 1651 Šoštanj last Ivana Ludvika Sauerja, ta pa ga je leta 1658 prodal Maksimilijanu grofu Schrattenbachu. Habsburžani so leta 1658 zakup mesta rodbini Schrattenbach¹⁰ potrdili. A Schrattenbachi se v Šoštanju niso obdržali dolgo, saj je bil trg in Amtshaus že leta 1681 podeljen

¹⁰ Rodbina je dandanes znana po tem, da je bila (so)kriva za razvoj kmečkega upora 1635 oziroma je vplivala na povod le-tega.

grofom Turnom. A čeprav je njihova oblast nad Šoštanjem trajala le slaba tri desetletja, imamo kljub temu še danes zanimiv ostanek njihove vladavine – na zgornji strani današnjega Trga bratov Mravljakov je ohranjena kamnita plošča, na kateri je upodobljen grb družine Schrattenbach – zlata zvezda, reka in štor z listi, upodobljenimi na črni podlagi, poleg grba pa letnica 1677. Kot prvi šoštanjski gospod se omenja leta 1681 Friderik Ludovik grof Thurn, nato od 1730 Žiga grof Thurn, od 1744 naprej Marija Kakolina – grofica Thurn Inzaghy, nato od 1764 do 1768 Franc grof Thurn, začeniši z 28. novembrom 1768 pa Gabriela grofica Thurn. Kljub pomenu, ki ga je imel Šoštanj v 19. in zgodnjem 20. stoletju, pa v zgodnjem novem veku Šoštanj Habsburžanom ni pomenil ravno veliko. To je seveda logično, ko pogledamo na vsesplošno gospodarsko razvitost mesta kot tudi na njegovo lego – oboje je bilo Habsburžanom premalo pomembno.¹¹

Po urbarju iz leta 1575 je Šoštanj imel pravico svobodno voliti trškega sodnika. Šoštanjčani so morali postaviti dva tržana za kandidata, nato pa dati svoj glas enemu od kandidatov. Volitve so bile vsako leto, izvoljeni trški sodnik je moral ali položiti zaobljubo gospodu ali pa plačati 10 pfeningov kazni. Po opravljeni zaobljubi je bil potrjen za trškega sodnika. Iz zaobljube so vidne naslednje zahteve: moral se je podrežati graščaku, njegova pokorščina se je razširila tudi na celotno trško skupnost; do vseh je moral biti enako pravičen, ni smel zavračati prizivov (če bi to storil, bi sledila denarna kazen v vrednosti 10 pfeningov); mitnine ni smel spreminjati, moral je paziti, da tržani niso zlorabljali pravice do ribolova; dana mu je bila skrb nad potmi in brvmi na trškem ozemlju; vsakih 25 let je moral organizirati pregled vseh dimnikov; nastopati je moral proti pijančevanju; moral je odpraviti gostače s polj in gozdov ter zatirati nemoralne vidike življenja v trški skupnosti. V Šoštanju je v tem času prišlo do začetka razvoja zgodnjega meščanstva in lahko rečemo, da je prišlo do premika naprej. Istočasno imamo pojave, načeloma zna-

¹¹ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 46–54.

čilne za celotno Evropo, ki odražajo prekomerno vraževerje. Seveda je to nekaj popolnoma normalnega, naravnega – vraževerje je še danes pomemben del vsake družbe, a razlika je v tem, da je zgodnje novoveško vraževerje imelo izrazito nasilen pridih, kakršnega današnje načeloma nima oz. ne bi smelo imeti. Odraz nasilja so bili čarovniški procesi, ki so se seveda dotaknili tudi Šoštanja. Danes sta nam poznana dva takšna procesa, eden iz leta 1674, ko so se Šoštanjčani pritožili, da je njihov vikar Matija Usar priklical točo, leta 1677 pa je prišlo do sojenja, ki ga je vodil tedanji krvni sodnik Janez Jurij Franc pl. Vill pri deželnem sodišču gosposčine Šoštanj. Marina Ferlin naj bi bila čarovnica, ki je imela moč zadajati bolezen in moškim impotenco.¹² Razglašena je bila za krivo in po tedanji praksi obglavljena.¹³ Poleg obglavljenja je bila najpogostejša smrtna kazen za prestopnike tega časa – in zgodnji novi vek je bilo obdobje, v katerem je bila sodna tortura ter smrtna kazen videna kot pomemben vidik družbe – obešanje. Gavge oz. vislice, ki so bile uporabljene v 16. in 17. stoletju, so stale pod Goricami na delu vzpetine, ki še danes nosi ime Gavgec.¹⁴ Dandanes se to poimenovanje uporablja porredkoma. Stroške sodnih zborov je trpel šoštanjski zemljiški gospod, ki je moral plačevati deželnega sodnika, njegovega pomočnika, rablja ter tuje prisednike, ostale stroške procesov pa so plačevali šoštanjski podložniki in tržani.¹⁵ Vislice so bile v uporabi ves zgodnji novi vek, označene so bile še v 18. stoletju na vojaškem zemljevidu.¹⁶ Poleg smrtnih kazni je v Šoštanju pred občinsko hišo stal pranger – sramotilni steber.

¹² Marija Ferlin je bila iz Ptuja in je tudi tam "delovala kot čarovnica". Zavoljo želje po nepristranskem sojenju ji je bilo sojeno v Šoštanju. Zanimivo je, da ji niso sodili v Celju, naselbini, ki je Ptuju bližje kot Šoštanj. Mogoče je, da je bila to posledica tega, da je imel Šoštanj, kot že omenjeno, od 1575 dalje pravico do svobodnih volitev trškega sodnika.

¹³ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 17.

¹⁴ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 28.

¹⁵ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 175.

¹⁶ Interaktivni zemljevid celotne Slovenije je na ogled na spletni strani Ministrstva za Kulturo RS (ARS).

Po štajerskem deželnosodnem redu iz leta 1574 so se sodišča delila na privilegirana in nepriviligirana, šoštanjsko je sodilo v slednjo skupino. Iz katastra iz leta 1623 je razvidno, da se je šoštanjsko deželskosodno ozemlje razdelilo na sodišče v Šoštanju in sodišče v Velenju. Po razdelitvi je šoštanjska deželjska sodnija obsegala le trško ogradje in morda na novo priključeno fortheneško.¹⁷

Po uničenju gradu Šoštanj, t. i. Pustega gradu, leta 1439 v okviru celjsko-habsburškega konflikta (nekateri viri navajajo, da naj bi ga šele leta 1483 uničili Turki, spet drugi pa, da so ga uničili Celjani sami)¹⁸ se je center uprave predstavil na trški grad Šoštanj, imenovan tudi Amtshaus. Čeprav je leta 1575 dal nadvojvoda Karel IV. dovoljenje za popravilo stolpa v vrednosti 2000 goldinarjev, pa grad nikoli več ni dosegel pomembnega statusa in Amtshaus je bil do leta 1734 tista stavba, ki je definirala usmeritev in postavitev trga. Amtshaus je bila velika štirikotna renesančna stavba z grajsko kapelo, dvoriščem, vrtom in obzidjem z dvojimi vrati.¹⁹ Stavba se prvič omenja v opisu meja celjske grofije leta 1372, v katerem je omenjen kot Haus und Schloss Schönstein, poslopje pa je sestavljalo celotno zahodno stranico glavnega trga.²⁰ Najbolj znana slika trške graščine, tj. Vischerjev bakrorez Ducatus Stiriae,²¹ je bila narejena leta 1681. Trški grad je doživel mnogo preizkušenj; leta 1473 je utrpel poškodbe ob prihodu Turkov, leta 1635 pa so ga napadli in oplenili uporni kmetje. Pomemben mejnik v razvoju trga Šoštanj v zgodnjem novem veku je bil prav gotovo požar leta 1734, ki je upepelil šoštanjsko graščino Amsthaus in prisilil njegove prebivalce,

¹⁷ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 67–70, 176.

¹⁸ Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski oris mestnega jedra in značilnih objektov v Šoštanju*, str. 143.

¹⁹ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 45–46.

²⁰ Koren-Božiček, *Umetnostnozgodovinski oris mestnega jedra in značilnih objektov v Šoštanju*, str. 144.

²¹ Georg Matthäus Vischer, *Topographia ducatus Stiriae*, Gradec, 1681.

da so se preselili v nekdanjo kaščo, imenovano Thurn.²² Kaščo so pričeli graditi leta 1575 in iz virov je poznano, da so se v tem času zahteve do kmetov povečale; pri zidanju gradu so morali podložniki celih kmetij opravljati na leto po štiri dni vprežno in osem dni ročno tlako, ostali podložniki – tisti, ki so se ukvarjali še z neagrarnimi dejavnostmi, pa dva dni vprežne in štiri dni ročne tlake. Enake zahteve bi bile uvedene tudi, če bi bilo treba grad zaradi uporov popraviti. Posledice požara so bile tako hude, da se je s tem začel trg preusmerjati. Manj pa je poznano, da je imel Šoštanj vsaj v 16. stoletju poleg teh treh najpomembnejših gradov še eno grajsko stavbo. Gre za dvor, ki je ležal nekje v Šoštanju ali njegovi neposredni okolici in ga poznamo le po posameznih skromnih omembah, kot sta Grimschitzer hof oz. Grimsch-nitzer hof.²³

A poleg gradov in graščin je zgodnji novi vek tudi obdobje gradnje drugih objektov – okrog leta 1700 je bila zgrajena stavba stare trške hiše, ki je v tem času služila za špital, se pravi kot ubožnica oz. hiralnica, uradno pa se je leta 1713 ustanovil še beneficiat. Danes znani beneficiati iz tega časa so: Nikolaj Potočnik (1713–1721), Franc Totter (1722–1738) ter Jože Wornigg (deloval 1766). Ljudje, ki so bili sprejeti v zavod, so morali iti vsak dan zjutraj in zvečer molit v oratorij, in sicer ob trenutku, ko se je oglasil zvonec. Zaradi tega so na stavbi napravili na vrhu strehe stolpič in vanj obesili zvonec. Poleg posvetnih so bile v tem času zgrajene tudi sakralne stavbe. Najbolj viden primer tega je bila izgradnja zvonika mestne cerkve sv. Mohorja in Fortunata²⁴ v 16. stoletju, čemur je v 18. stoletju sledilo rušenje stare cerkve (razen že takrat dvesto let starega zvonika), in izgradnja nove stavbe, zgrajene v baročnem slogu. Retrospektivno gledano, izgradnja ali obnova toliko cerkva v Šoštanju in Šaleški

²² Ena od tez pravi, da je Graščina Turn poimenovana po rodbini Turn, ki je nekaj časa vladala v Šoštanju.

²³ Ravnikar, *Drobtinice*, str. 6–7.

²⁴ Mesto Šoštanj je spadalo v šmihelsko župnijo.

dolini nasploh ne bi smela biti prevelik šok. Čas zgodnjega novega veka je le čas katoliške obnove in ta se kaže ravno v izgradnji mnogih objektov sakralne narave.²⁵ O zvoniku v mestni hiralnici dandanes vemo bolj malo. Zagotovo se je zvon nahajal v Šoštanju od leta 1572, ampak ali je bil narejen posebej za mestno hišo ali pa le premaknjen iz bližnje cerkve, ostaja skrivnost. Zvon je bil vlit v Ljubljani, oblika in ornamentika imata pa tipične gotske značilnosti.²⁶ Celoten napis na zvonu se glasi: LIENHART GIESSER GOSS MICH 1572 (prevod: Lenart Giesser (livar) me je vlit leta 1572). Ob tem je potrebno malo več povedati še o avtorju in letnici: Zanimivo je, da na našem zvonu ni naveden kraj litja (kar je pri ostalih zvonovih Lenarta Giesserja Ljubljana), kar je pomenilo, da je bil zvon skoraj gotovo napravljen na kraju samem. To pomeni, da je livar šoštanjski zvon izdelal najverjetneje v samem trgu. Poleg tega pa je vredno poudariti še to, da je šoštanjski zvon zadnji poznani zvon, ki ga je Lenart izdelal. Naslednji premislek pa nam omogoča letnica na zvonu oz. bolje vprašanje, kako in od kod je prišel zvon v stolpiček trške hiše. Za to obstajata dve možnosti. Prva je, da zvon izhaja iz grajske kapele – temu bi pritrjevalo predvsem dejstvo, da je bil Lenart protestant, kakor so to bili tudi šoštanjski graščaki.²⁷ Težko bi verjeli, da bi pri protestantskem livarju naročili izdelavo zvona katoliški duhovniki oziroma katoliki nasploh. Seveda pa je možna tudi druga hipoteza, da so izdelavo zvona pač naročili šoštanjski tržani in da torej zvon že od samega začetka visi v trški hiši. V tem času namreč vemo, da so bili tudi mnogi Šoštanjčani pristaši protestantskega nauka, med njimi je še posebej izstopal takratni šoštanjski trški sodnik Andrej Kinde, ki ga bomo opisali v nadaljevanju. Gotovo je Šoštanj v tem obdobju že imel nekakšen rotovž, ostaja pa odprto vprašanje, ali je ta objekt stal na istem mestu in ali je to tista hiša, ki se pojavlja pri podobah že omenjenega Georga

²⁵ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 118, 163–164, 243–245.

²⁶ Čonkaš, *Mestna ura v Šoštanju, kratak dokumentarni film*. 2018.

²⁷ Leta 1572 že omenjeni Žiga Galler.

Matthäusa Vischerja.²⁸

Velikokrat je omenjeno vprašanje prebivalstva Šoštanja v tem obdobju. Obdobje zgodnjega novega veka je dalo v sklopu prelevitve deželno knežje oblasti v proabsolutno državno ureditev tudi tiste centralne državne institucije, s katerimi si lahko pomagamo pri tem vprašanju. Postopna profesionalizacija vojske avstrijske monarhije, ki je nastala kot posledica obrambnih vojn Marije Terezije, je bila zaradi potreb po več davkih.²⁹ Pridobljeni podatki so pokazali, da je imel Šoštanj leta 1754 2466 prebivalcev, štetje zavoljo vojaške konskripcije pa je pa navedlo, da je imel leta 1770 Šoštanj 655 občanov.³⁰ Pri tem se pojavi vprašanje točnosti teh popisov in seveda je glede na ostale popise podatke iz leta 1754 veliko bolj natančen kot ta iz leta 1770. Vprašati se je treba, kakšni so bili pogoji popisa ter kako so popisali tiste, ki se v času popisa ali niso nahajali v mestu ali pa so bili v mestu le začasno. Možno je, da je popis iz leta 1754 vključeval prebivalce celotne trške skupnosti, popis iz 1770 pa samo prebivalce samega trga Šoštanj. Očitno je, da je podatek za leto 1770 prenizek. Podatke iz leta 1754 še dodatno potrdi popis prebivalstva po družbenem stanu, ki so mu pripadali. Tako jih je od 2466 Šoštanjčanov 1126 imelo status kmeta, 212 jih je bilo kajžarjev, gostačev kar 428, v mestu pa je živelo 700 ljudi, ki so se ukvarjali s posli (410) ali pa s temu podobno dejavnostjo (290).³¹

Za zaključek lahko še omenimo, da je v zadnjih letih zgodnjega novega veka Šoštanj pridobil svoj simbol – šoštanjski grb. Grb, sestavljen iz dveh po sekanem ščitu razdeljenih polj, simbolizira pripadnost Šoštanja hiši Habsburški³²

²⁸ Ravnikar, *Drobtinice*, str. 14–15.

²⁹ Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 308–317.

³⁰ Ravnikar, *Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih*, str. 33.

³¹ Ravnikar, *Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih*, str. 35.

³² Leva polovica grba, na kateri je upodobljena polovica dvoglavega habsburškega orla na rumeni podlagi.

in je hkrati odraz imena mesta.³³ Najstarejša danes znana upodobitev šoštanjskega grba je razvidna iz listine s pečatom trškega sodnika iz leta 1756.

Šoštanj in turški vpadi

Turški vpadi na slovensko ozemlje so potekali od 15. do 16. stoletja, ko so roparski kontingenti Osmanskega cesarstva večkrat vdrlili in oplenili habsburške dežele.³⁴ Medtem ko je prvi vpad potekal že v poznem srednjem veku, ko so Turki vpadli 9. oktobra leta 1408 v Belo krajino in izropali okolico Metlike, je prvi turški vpad v Šoštanj potekal leta 1473, ko so se Turki vračali iz Koroške. 29. septembra so prišli do Slovenj Gradca, kjer so se spopadli z vojstvom tamkajšnjega oskrbnika Egidija Schulheutzingerja in premagali branilce. Nato so se Turki utaborili na območju doline ter se naslednji dan začeli premikati proti jugu. 30. septembra so dosegli Šoštanj in porušili tamkajšnji trški grad. Nato se je turška kolona, "okrepljena" z 8000 ujetniki, začela pomikati proti Celju ter nato nazaj proti Hrvaški. Prvemu je sledil še en, leta 1532.³⁵ Tudi tukaj se je zgodilo podobno kot pri prvem vpadu – Šoštanj je postal tarča Turkov, ko so se ti vračali s svojega pohoda. Kot 65 let prej tudi tokrat Turki niso naleteli na močno organizirano obrambo.³⁶ Večina moških se je po poročilu Franca Hribernika skrila za zidove protiturškega tabora. Odraz nemirnega časa je bil protiturški tabor – utrjena cerkev, obdana z obzidjem, kamor so se zatekli kmetje z živino in svojim bornim imetjem.³⁷ V Šoštanju je bila oz.

³³ Na desni polovici je upodobljen zelen hrib s tremi rdečimi srčastimi skalami (po vsej verjetnosti so bili najprej naslikana srca, a skozi čas se je to spremenilo, da bi ugodilo nemškemu poimenovanju) na srebrni podlagi – iz tega je seveda možno razbrati nemško obliko imena Šoštanj; Schönstein oz. lepi kamen.

³⁴ Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 42–82.

³⁵ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 26–27.

³⁶ Ravnikar, *Drobtinice*, str. 14.

³⁷ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 35.

naj bi bila utrjena cerkev v Družmirju. A kljub obrambi to velikokrat ni bilo dovolj. Kmetje so bili prepuščeni milosti in nemilosti napadalcev, saj plemstvo ni zagotovilo obrambe in zaščite za najnižje sloje družbe. Moč turških vpadov naj bi občutil tudi Žamberški grad, ki naj bi ga po ljudski legendi Turki razrušili z enim samim strelom iz topa.³⁸

Vpliv reformacije

V istem časovnem okviru je na Slovenskem prišlo do kulturno-religioznega razvoja v obliki začasne uveljavitve protestantizma.³⁹ A še pred tem zasledimo razvoj cerkvenih bratovščin, družb in društev. Prvo takšno društvo je delovalo že leta 1575 z imenom "Vnser Frauen Bruederschafft".⁴⁰ Za njim je bila leta 1738 pod vodstvom župnika Jožefa Pogačnika in priorja Žiga Seldnerja ter predstojnika bratovščine Antona Mallega ustanovljena "Bratovščina rožnega venca". Z območja Šoštanja je znanih nekaj protestantov, najvidnejši med njimi so bili: forhteneška graščakinja Altenhaus, protestantski kaplan na Forhteneku Jurij Veršec, razni šoštanjski graščaki in šoštanjski trški sodnik Andrej Khinde. Khinde je javno izjavil, da se lahko izvaja le protestantska maša.⁴¹ Protestantizem se je v Šoštanju pojavil v 20. letih 16. stoletja, do leta 1528 pa se je dokončno ugnezdil, kar je bilo ugotovljeno ob cerkveni vizitaciji. Takratna fortheneška graščakinja Althenhausova je podložnike namreč silila, da so poslušali bogoslužje fortheneškega luteranskega kaplana Jurija Veršeca. Vsak od njih je moral za bogoslužje plačati goldinar. Poleg tega obstaja še poročilo šoštanjskih tržanov, ki so se pritoževali nad nevestnim opravljanjem dušnopastirske službe škalskega župnika Mateja Glušiča pod pretvezo, da se pre-

³⁸ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 14.

³⁹ Kugovec, *Ilustrirani Slovenec*, str. 344–346.

⁴⁰ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 128–130.

⁴¹ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 15.

več ukvarja s trgovino in premalo skrbi za dušne zadeve.⁴² A kljub tej rigorozni in v nekaterih vidikih prisiljeni praksi uveljavitve protestantizma, ki sta se je posluževali obe strani – tako katoliška kot protestantska, se ta ni dolgo obdržal. Kot drugod na Slovenskem je tudi v Šoštanju ostal omejen na višje sloje, nižji pa so ostali zvesti katolištvu – ali zaradi lastnih prepričanj ali pa v veliki meri zaradi omejitev in prepovedi, ki jih je postavljala vladajoči razred.

Vsi zgoraj naštetih uspehi protestantskega gibanja so morali biti malenkostni, odraz tega je poročilo šmihelskega vikarja iz leta 1597, da so odkrili le štiri krivoverce, ki so bivali v Šoštanju. Ker oblast ni podpirala oziroma je ovirala razvoj protestantizma, je ta na Slovenskem propadel. Zadnji protestanti so v Šoštanju omenjeni še v začetku 17. stoletja. Neuspešni protestantski uveljavitvi je sledila katoliška obnova, ki je potekala v sklopu vseevropske protireformacije. Najvidnejši odraz tega je bila izgradnja – in še pomembneje, prenova sakralnih objektov, v večini cerkva, v baročni slog. Uveljavila se je baročna pridiga,⁴³ postopoma in sistematično je prišlo do uničenja vsega, kar je spominjalo na reformacijskega duha – sakralni objekti so bili uničeni, prav tako pokopališča, zažgane so bile protestantske knjige, duhovniki pa izgnani.⁴⁴ Pomembno za razumevanje razvoja ter (ne)uspeha protestantske prisotnosti v Šoštanju je podatek, da je bilo delovanje predikantskega učitelja, ki je bil doma v Šoštanju ter je celo pridobil za tisti čas častitljiv naziv pedagogusa, omejeno (razen redkih že prej omenjenih izjem) predvsem

⁴² Ravnikar, *Oris starejše zgodovine naselja Škale*, str. 33.

⁴³ Po pregonu protestantov in zatiranju protestantske vere se je ob koncu 16. stoletja v slovenskih deželah ponovno utrdila katoliška vera. Katoliški duhovniki niso bili tako plodoviti pisci kot protestantski, saj do leta 1672 niso izdali nobene knjige. Od leta 1672 do sredine 18. stoletja se je v slovenskih deželah uveljavil barok z izrazito nabožno književnostjo. Izvirna in prevodna književnost (pridige, Škofjeloški pasijon) je bila pod okriljem Cerkve.

Baročni slog vsebuje precej nemških in latinskih izrazov, jezik je razgiban, bogat s figurami in gostobeseden.

⁴⁴ Poles, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, str. 20–23.

na učenje plemiških rodbin.⁴⁵ Ta drobec nam pove slednje:

1. protestantizem se je v Šoštanju uveljavil zares šele v obdobju, ko je že prišlo do deželnoplemiške obnove, se pravi v času, ko je bil protestantizem nekako v upadanju in je bil vezan predvsem na tisti del prebivalstva, ki ga je (v omejenem obsegu in predvsem kot posledica težav zunanje politike Habsburških dežel) ščitila zakonodaja – plemstva;⁴⁶
2. omejenost protestantizma na plemstvo nam še dodatno dokazuje učni jezik, ki ga je uporabljal pedagogus – nemški;⁴⁷
3. sam obstoj pedagogusa je odraz, da je bilo pedagoško delo protestantskih mislecev v Šaleški dolini bolj strukturirano in prisotno v večji meri, kakor smo do zdaj predvidevali.

A kljub neuveljavitvi protestantizma je vendarle potrebno gledati na obširnejšo sliko, ki je temu sledila. Protestantizem, čeravno je bil v sami Šaleški dolini prisoten bolj kot ne v drobcih (leta 1597 je šoštanjski vikar naštel v celotni župniji le štiri krivoverce, 1614 pa šest),⁴⁸ je vendarle posredno vplival na idejno osnovo, ki je naposled sprožila kmečki upor leta 1635. Bil je eden od pomembnih strukturnih pojavov, ki so naposled postavili tisti deželni okvir, s katerim je lahko prišlo do postopnega razvoja modernega slovenskega naroda. Prav tako so zaradi izгона tistega dela prebivalstva, ki je imel v lasti del deželnega kapitala, prisilili tu živeče, da je prišlo do obnove in prestrukturiranja gospodarskih panog. Slednje je naposled sprožilo gospodarski razvoj in uveljavitev merkantilističnih ter nekaterih zgodnjih kapitalističnih gospodarskih panog. Reformacija in njej sledeči propad pro-

⁴⁵ Ravnikar, *Razmišljanja ob nekaterih odprti vprašanjih*, str. 30.

⁴⁶ Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 233–245.

⁴⁷ Kot zanimivost je vredno omeniti, da je v tem času v Velenju deloval pedagogus, ki je učil v slovenskem jeziku.

⁴⁸ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 180.

testantizma na območju Šoštanja je imel tudi direktne posledice – propad in postopen izgon (ali prostovoljen ali pa v nekaterih primerih prisiljen) je omajal ugled in položaj plemstva v Šoštanju, Šaleški dolini in širši okolici, kar je podložnikom olajšalo odločitev za upor, ki je sledil leta 1635.⁴⁹

Kmečki upori na območju trga Šoštanj

S konstantno nevarnostjo, ki so jo predstavljali turški vpadi, z izgonom protestantskih duhovnikov in s tem tudi veliko meščanov in sočasnim izgonom Judov z območja slovenskih zgodovinskih dežel je prišlo na Slovenskem do vseplošne gospodarske stagnacije. Da bi obnovili svoje bogastvo, so plemiči začeli pritiskati na tisto družbeno skupino, ki so jo najlažje obvladovali – kmeta. Seveda je večanje dominikalne posesti in tlake,⁵⁰ spreminjanje naturalnih dajatev v denarne, novi cerkveni in ostali davki ter vsesplošne omejitve kmečke trgovine in obrti povzročilo obsežno nezadovoljstvo pri kmečkem življu. Posledica tega so bili kmečki upori. Pri kmečkih uporih se je uveljavila, tudi zaradi na mestih pristanskega zgodovinopisja, podoba, da so kmetje delovali v svojih zahtevah kot nekakšni protorevolucionarji, ki so želeli spremeniti in izboljšati pogoje, v katerih so živeli. Prav tako je napačna teza starejšega slovenskega zgodovinopisja, ki kmečke upore postavlja v ta namišljeni "večni slovansko-germanski konflikt", ki naj bi bil na Slovenskem prisoten vse od pokoritve Karantanije naprej. Kmečkih uporov ne smemo gledati kot na kakršenkoli odraz nacionalnih ali pa socialno zavednih ter od stanovske družbe osvobajajočih zahtev, temveč moramo nanje gledati izključno iz ekonomskega vidika. Tako moramo na kmete gledati bolj kot na reakcionarno silo kot na kar koli drugega. Kmečki upori so bili posledica veli-

⁴⁹ Ravnikar, *Še nekaj razmišljanj u uporu*, str. 77.

⁵⁰ Ob tem bi rad opozoril na zanimivo tezo, ki je bila v zadnjih letih večkrat izpostavljena: na tlako ne smemo gledati kot na tisto dajatev, ki je bila tako stroga, da je povzročala kmečke upore, ampak kot na najbolj frustrirajoči, a isti čas največkrat izigrani del podložniške obveze.

kih sprememb v družbi in politični ureditvi, med drugim po izboljšanju življenjskega standarda mnogih ljudi, predvsem plemičev in meščanov. Produkcija je rasla, presežki so bili vse pogostejše ustvarjeni, a kmečki habitus se zaradi premosorazmerno dvigajočih se davkov in zahtev ni mogel izboljšati. Zaradi tega moramo smatrati kmečko uporništvu bolj kot željo po tem, da bi se ukinile upravnogospodarske spremembe, ki so bile v zadnjih letih zaradi zunanje in notranje politike uvedene v notranjeavstrijskih deželah. Franc Hribernik je bil prvi, ki je ugotovil, da so se v Šoštanju denarne dajatve in tlaka konstantno povečevale od 15. stoletja naprej ter da se je procentualni delež denarnih dajatev večal, delež naturalnih pa manjšal.⁵¹ Ta podatek potrjuje tezo, da moramo na kmečke upore gledati kot na reakcijo na velike spremembe, ki so nastale kot posledica nove ‚realpolitike‘ Notranjeavstrijskih dežel.

Nova ‚realpolitika‘, ki je temeljila na gospodarski prenovi z mislijo na postopno uveljavitev deželnoknežje in centralne cesarske oblasti ter zavoljo uspešne obrambe zunanjih meja, je večala bremena podložnikov. Tako je moral po urbarju iz šoštanske gosposčine iz leta 1575 kmet Strakovnik vsako leto dati v grad: 1 mlado in eno staro svinjo, 4 škafe rži, 2 škafe ovsa, 3 kokoši, 20 jajc, 58 krajcarjev zemljiškega davka in 2 krajcarja pisarniške pristojbine, kot vsi podložniki je moral opraviti tri dni tlake na teden ter dati letno v grad še dodatne 4 škafe rži in 3 škafe ovsa. Zahteve, izražene v urbarju iz leta 1700, so bile: zemljiški davek je znašal 7 goldinarjev in 30 krajcarjev, vojaški davek 5 goldinarjev in 37 krajcarjev, dodatne kontribucije 45 krajcarjev, vozna tlaka 3 goldinarje, 3 goldinarje in 74 krajcarjev je bilo potrebno plačati namesto naturalnih dajatev živine in jajc, 3 goldinarje in sedem kron pa namesto 25 dni ročne tlake.⁵² Če k temu prištejemo še inflacijo, vidimo, da so se bremena kmetov zaradi preusmeritve iz naturalnih v denarne dajatve drastično povečala. Če še nato

⁵¹ Hudaes, *Le vkup, le vkup uboga gmajna*, str. 72.

⁵² Hudaes, *Le vkup, le vkup uboga gmajna*, str. 73.

prištejemo izredne davke v obliki pristojbin za pobiranje žira in drv, žitno desetino, sodno takso, poklon, zidavo in popraviljanje gradov⁵³ ter od leta 1575 naprej še vinsko desetino, vidimo, da je predvsem zaradi ekonomskih vzrokov kmet imel razlog za željo po vrnitvi v stare čase, ko je prevladovalo vsaj relativno znosno naturalno gospodarstvo. Na tem mestu bi bilo potrebno narediti še obširnejše raziskave, do kolikšne mere kmet zaradi omejitev ni bil zmožen narediti prehoda iz naturalnega v denarno gospodarjenje ter do kolikšne mere kmet sam, kot sila reakcije, tega ni želel storiti.

Preden bo opisan povod ter sam potek in posledice upora, je potrebno omeniti še tiste vzroke, ki so do tega pripeljali. Prva zaostritev odnosov med podložniki in plemstvom se je zgodila že v 70. letih 16. stoletja, ko sta zemljiški gospod Viljem Geller in njegov upravnik Aleksander Freiburger zaradi izkoriščanja gozdov, izkoriščanja in nasilja do podložnikov ter plenjenja konj prišla navzkriž s podložniki do te mere, da so slednji 1575. leta Šoštanjčanom celo naznanili Gellerja in Freiburga kot krivca zaradi krivic pri merah, tlaki, primščini in kupnem pravu. Do pritožb je prišlo tudi od šoštanjskih tržanov. Ti so morali prevzemati grajsko vino, ker jim je bil odvzet gozd. Silili so jih dajati še cerkveno desetino od novin na gmajni. Podobne pritožbe so se zvrstile leta 1621, ko so šoštanjski podložniki v Gradcu, na deželnem sedežu, iskali pomoč pri Janezu Ludviku Sauerju, od leta 1619 naprej šoštanjskem zemljiškem gospodu.⁵⁴

Vsega skupaj je bilo na Slovenskem pet večjih kmečkih uporov, a le eden se je neposredno dotaknil Šoštanja.⁵⁵ Zanimivo je, da je le nekaj let po propadu kmečkega upora prišla na oblast v Šoštanju ravno tista rodbina, ki je bila kri-

⁵³ Šoštanjski podložniki so morali l. 1575 opraviti na leto 4 dni vprežne tlake in 8 dni ročne za popravilo šoštanjskega mestnega gradu. Graščino Turn, ki je bila v času zgodnjega novega veka uporabljena kot desetinska kašča, so zelo dolgo gradili, od 1623. leta. (Hudales, *Le vkup, le vkup uboga gmajna*, str. 74–75.)

⁵⁴ Ravnikar, *Še nekaj razmišljanj o uporu*, str. 77–79.

⁵⁵ Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, str. 16.

va za prelivanje krvi – Schrattenbachi. Feliks Schrattenbach je s svojim ravnanjem leta 1634–1635 sprožil tolikšno nezadovoljstvo med kmečkim prebivalstvom, da je to preraslo v upor, ki je uničil nič manj kot 67 plemiških gradov in dvorcev. Leta 1635 so se kmetje zaradi zaostrenih odnosov z zemljiškimi gospodi v Šoštanju v sklopu 2. slovenskega kmečkega upora dvignili v oborožen upor. Seveda slabo organizirani in še slabše oboroženi kmetje niso imeli možnosti v bojih proti cesarskim četam in so bili v bitki ob šoštanjskem gradu naposled le premagani. Že tako se je velik del kmetov na Savinjskem po prihodu Jurija Ludovika Schwarzenberga in njegove sile 3000 graničarjev ustrašil in razkropil, tako da so ostali le še drobci nekoč velikega števila upornikov. 29. aprila 1635 se je na šoštanjskem gradu (Pustem gradu), ki je v tistem času pripadal družini Sauer,⁵⁶ pojavila uporniška kmečka delegacija ter v noči na 30. april zavzela grad in ga razdejala. Od vseh gradov, ki so bili v času kmečkega upora razdejani oziroma zavzeti, je bil šoštanjski tisti, ki je padel prvi, kasneje pa naj bi bila zavzeta ali pa vsaj razdejana tudi gradova v Ravnah (ali grad Gutenbuchel ali pa celo Forhtenek).⁵⁷

Na žalost se ni ohranilo veliko zgodb o kmečkem uporu leta 1635 v Šaleški dolini, a vendarle je ena redkih vendarle povezana s Šoštanjem. V Šentflorjanu naj bi namreč na gradu Katzenstein živel hlapec, s katerim so tako grdo ravnali, da je pobegnil iz službe in nekaj let služil pri cesarju. Svojo novo službo naj bi bil vestno opravljal in cesar naj bi mu obljubil, da mu bo izpolnil katero koli željo. Nekdanji hlapec je zaprosil za top in nekaj topničarjev, s katerimi je uničeval gradove v rodni Šaleški dolini. Kljub vprašljivi verodostojnosti zgodbe je vendarle razvidno nekaj pomembnega – tudi šoštanjski podložniki so bili še vedno strogo vpeti v stanovsko ureditev in so v cesarju – kot edinem, v katerem so videli pravega zemljiškega gospoda in monarha – videli torej tisto silo, ki jih bo ščitila in jim pomagala v boju proti

⁵⁶ Ravnikar, *Še nekaj razmišljanj o uporu*, str. 77.

⁵⁷ Hudales, *Le vkup, le vkup uboga gmajna*, str. 66–67.

izkoriščevalskim zemljiškim gospodom. Cesar, ki se je v tem času ubadal z vprašanjem prehoda iz deželnoknežjega stano-vskega dualizma v protoabsolutizem, za težave in želje ter celo zahteve najnižjih med svojimi podložniki seveda ni imel ne časa in tudi ne zanimanja.

V Šoštanju se je uporniška skupina po padcu gradu za-drževala še 10 dni. Šoštanjski grad je postal eden od manjših centrov uporništv in šoštanjskim podložnikom so se pridru-žili tudi tisti iz Pesja, ki so zaradi nesoglasji s svojim zemlji-škim gospodom simpatizirali z zahtevami Šoštanjčanov. Po nekaterih virih naj bi o naraščajoči tlaki ter zahtevi po stari pravdi govoril Martin Lukner, verjetno eden od šoštanjskih tržanov, ki je upornike porazdelil v bojne desetine in jih or-ganiziral. Pomagala sta še Klavž Zabukovnik in Anton Flo-rijan, skupini pa se je pridružil tudi šoštanjski župnik Janez Altenberger.⁵⁸ Kljub uspehom, ki so se zvrstili (zavzetje in uničenje več gradov tudi zunaj Šoštanja, med drugim tudi v Škalah, pri Gorici pri Šaleku, v Pesju ter grad Forhtenek in Schwarzenstein), je bila njihova stvar daljnoročno obsojena na propad, saj je hitro prišlo do uničenja uporniških kontin-gentov, ko je na območje doline prispela glavnina vojaštva Ludovika Schwarzenberga. Po poročilu Franca Hribernika je v bitki (oz. bolje rečeno spopadu) pri Pustem gradu padlo 31 kmetov, 23 jih je bilo zajetih. Sledil je obračun s premaga-nimi – 24 ujetnikov iz Šoštanja in ostalih predelov Šaleške doline je bilo kaznovanih. Od tega je bilo z območja Šošta-nja obsojenih 11 upornikov, od tega je eden, Urban Adamik, za kazen moral plačati denarno kazen 40 goldinarjev, ostalih deset – Vincenc Edlinc, Anton Florijan, Gašpar Kelb, Lenart Krump, Luka Lukner, Andrej Poznič, Benedikt Razvornik, Jurij Slepšnik, Gregor Ternek in Valentin Voha – pa je bilo poslanih ob reko Rabo, kjer so morali utrditi turško mejo, v nasprotnem jih je čakala smrtna kazen. Poleg omenjenih 11 obsojencev je bilo obsojenih še osem Šoštanjčanov, a kazni

⁵⁸ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 179.

niso znane.⁵⁹ Šoštanjska in Šaleška skupina je bila po vseh zajetih upornikih (skupaj malo več kot 100) glede na geografsko lego največja podskupina.⁶⁰

Zdravstvo in bolezni v Šoštanju v zgodnjem novem veku

Kakor vsa ostala območja Slovenije je tudi Šoštanj prizadel pojav kuge – črne smrti. Kuga je razsajala na Slovenskem vse od 14. stoletja naprej. Po nekaterih virih, ki pa so na trenutke uzrti nenatančno oziroma pomanjkljivo ali kar netočno, naj bi bila prva navedba oziroma omemba črne smrti datirana v leto 1349. Vir navaja, da se je kuga razširila v celjski okolici, od tam naprej pa na Koroško. To pomeni, da je bil tudi Šoštanj tega leta podvržen kugi. Prvemu valu so v 15. stoletju sledili zmeraj novi in še hujši – v letih od 1472 do 1480 je kuga razsajala na celotnem Slovenskem, nadaljnje epidemije pa so v okoliških krajih datirane v letih 1540 in 1554. Obstaja možnost, da je kuga z gotovostjo razsajala v Šoštanju že v času turškega vpada 1480, a prvi neposredni vir, ki nam je dostopen, je datiran v leto 1580. Baltazar Wagen, lastnik Velenjskega gradu, v svojem pismu iz tega leta navaja, kako ga motijo številna romanja k cerkvi sv. Uršule na Plešivcu, za razlog pa navaja kugo, ki je v prebivalstvu sprožila strah in trepet. Naslednje poročilo o kugi v Šaleški dolini je datirano v leto 1600, ko je Baltazar Heritsch svaril škofa Tomaža Hrena, ki je nameraval priti v Velenje na čelu procesije, da naj se ne udeleži romanja oziroma naj celotno stvar razpustijo. Poraja se vprašanje, ali je v Šaleški dolini zares razsajala kuga. Obstaja možnost, čeravno se leta 1600 res pojavljajo poročila o kugi na Celjskem, da je Baltazar, ki je bil protestant, želel samo prepričati prihod katoliškega škofa v dolino. Zagotovo pa se je kuga pojavila v Šoštanju v

⁵⁹ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 27–28, 256–260. in Ravnikar, *Še nekaj razmišljanj o uporih*, str. 81.

⁶⁰ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 179.

17. stoletju. 1625. leta je škalski župnik Martin Ebenperger poročal škofu, da se je v bratovi hiši, t. i. Pungartnikovi hubi (kmetiji) v samem mestu Šoštanj, pojavila kuga. Naslednje poročilo je datirano v leto 1647, ko zapis iz šoštanjske krstne knjige poroča o nesreči, ki je zaradi divjajoče kuge doletela mesto, poleg tega pa je v šoštanjski mrliški knjigi zabeležena smrt zaradi kuge.⁶¹ S koncem epidemij kuge pa ni prišlo do konca razsajanja drugih bolezni v Šoštanju. Po umiku kuge so se pojavile epidemije griže in črnih koz. Najhujša epidemija je razsajala v zadnjih letih zgodnjega novega veka, ko je leta 1787 v Šoštanju zaradi rdeče griže umrlo kar 215 ljudi.⁶²

Podatki o zdravnikih v zgodnjem novem veku na območju Šoštanja so zelo skopi. Se pa pojavljajo nekateri drobci, ki dokazujejo, da so se v 16. in 17. stoletju nekateri bogatejši prebivalci doline vendarle imeli možnost zdraviti. A do leta 1788 v Šoštanju (po znanih podatkih) ni bilo zdravnika. Tržani so se morali zatekati po zdravstveno pomoč drugam, se pravi ven iz doline. Pred pojavom prvega zdravnika v Šoštanju se je od zgodnjega 18. stoletja dalje začel razvijati šoštanjski špital, že pred tem pa so ljudje ali prihajali v dolino ali pa vsaj pisali o zdravilnem vrelcu v Topolšici.⁶³ Poslopje šoštanjskega špitala je bilo kupljeno od trške občine leta 1706, po pismu Matije Altenbergerja pa naj bi začelo delovati okoli leta 1713. Altenberger v svojem pismu poroča, da je kaplan Matija Podhrastnik v svoji oporoki namenil vse svoje premoženje (2000 fl.) za ustanovitev špitala v Šoštanju, za izvrševalca oporoke pa je pooblastil ravno Altenbergerja ter Štefana Podhrastnika (po vsej verjetnosti enega od svojih sorodnikov). Špital je vodil špitalski mojster, ki ga je izbral

⁶¹ Hudales, *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini*, str. 285–287. in Ravnikar, *Oris starejše zgodovine naselja Škale*, str. 30.

⁶² Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 182.

⁶³ Zdravilne učinke topolškega vrelca je prvič leta 1617 opisal protireformacijski škof Tomaž Hren, ki je 31. maja v svoj zasebni koledar zapisal, da je obiskal vrelec, ki je olajšal njegove bolečine. Obstaja pa utemeljena domneva, da so že pred tem sam vrelec uporabljali domačini. (Hudales, *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini*, str. 294.).

župnik. Špital je lahko sprejel dva ubožna tržana (kasneje se je to število povečalo), ki sta morala v zameno vsako jutro in vsak večer zmoliti rožni venec, vsak ponedeljek in petek pa sta morala biti navzoča pri maši, ko jo je vodil špitalski kaplan. Poleg premoženja Matije Podhrastnika je župnik Altenberger v letih 1710 in 1722 špitalu daroval 1500 fl. Manjše zneske so prispevali Leonhard Brunetti leta 1725, Matija Poštajner leta 1726, Mohor Fortunat Keber in Karl Sigismund von Hohenwart leta 1731 ter Johan Ludvik Umek leta 1745.⁶⁴ Ob tem je potrebno opozoriti, da beseda špital v tem času še nima enakega pomena, kot ga je pridobila v stoletjih. V zgodnjem novem veku špital ni pojmovan kot bolnica, temveč bolj kot nekakšna hiralnica.

Šele leta 1788 se je seznamu šoštanjskih obrtnikov (vsega skupaj naj bi jih bilo 42) pojavilo ime ranocelnika oziroma kirurga ter mogoče celo frizerja (do 19. stoletja je bila uveljavljena praksa, da so zdravniki delovali tudi kot brivci in frizerji) Janeza Lampauerja.⁶⁵ Lampauerjev pojav v seznamu šoštanjskih obrtnikov je potrebno vzeti z zdravo mero kritičnosti, saj je bil od 1784 dalje kirurški poklic smatran kot svobodna "umetnost" in ne več rokodelstvo, kar je omogočilo dvig ugleda ranocelnikov.

Šoštanjsko gospodarstvo v zgodnjem novem veku

Z vidika gospodarstva v zgodnjem novem veku je do izgradnje industrijskih objektov Woschnaggov v dolini prevladovalo predvsem kmečko gospodarstvo, gozdarstvo in omejena rudokopna dejavnost. Vse od 15. stoletja naprej je obstajala v Šoštanju nekakšna kultura uporabe vodnih mlinov, kar je možno povezati s postopnim razvojem tehnike. A žagarstvo v Šoštanju ni bilo razvito na industrijski ravni – to je šele odraz množične industrializacije v 19. stoletju. Ko

⁶⁴ Hudales, *Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini*, str. 293–294.

⁶⁵ Hudales, *Šoštanjska kronika*, str. 181.

govorimo o neagrarni produkciji v Šoštanju v zgodnjem novem veku, moramo omeniti talilnice rud. V Velenju so dolgo časa kopali srebrno rudo, v Velunj(sk)em grabnu pa svinčeno in cinkovo. Odras rudokopne dejavnosti v tem času je bila družmirska talilnica, upodobljena na vojaškem zemljevidu iz 18. stoletja. Za neagrarno dejavnost je pomembno leto 1706 – tega leta je namreč cesar Jožef I. potrdil zahtevo celjskih usnjarjev iz leta 1649. S tem privilegijem se je v Šoštanju lahko začel razvoj usnjarske industrije. Zanimiv vidik tedanjega gospodarstva je bilo tudi lovstvo, saj se je ob šoštanskem gradu nahajalo relativno veliko in zaokroženo lovišče. Po urbarju iz leta 1575 je lovišče obsegalo le območje šoštanskega deželnega sodišča, po urbarju iz leta 1628 pa tudi predele zunaj njega, čeprav ni znano, kateri predeli so bili pri tem mišljeni. Pri lovu so bili prisiljeni sodelovati tudi podložniki, a je bila leta 1575 zaradi prevelikih zahtev tlaka za lov ukinjena. Pri ribištvu je imel šoštanski grad upravo ter pravice nad Pako dve milj od izliva ter še Lepenj in Hotunj. A slednja sta bila že leta 1622 priključena Velenjskemu gradu, tako da je Šoštanju ostala le še Paka. Trgovina je bila omejena na izdelke domače obrti s soljo, žitom, živino, sirom in mastjo, prav tako so imeli pravico do točilnic. Natančneje določa te pravice skladiščna tarifa iz leta 1620, v kateri so našteje vse dobrine, s katerimi je bilo dovoljeno trgovati.⁶⁶ Tarife so bile za veliko koga previsoke in mnogi so se upirali plačilu – primer tega je Tomaž Hribnik, ki so mu nato vzeli vola. Vseskozi je obstajala konkurenca med točilnicami na trgu in tistimi na kmetih, ki so bile uradno prepovedane. Trgovini s soljo je močno škodovalo cestno omrežje – okoli trga Šoštanj so bile speljane ceste, ki niso bile v pristojnosti te skupnosti. Posledica tega je bila, da trgovcem ni bilo potrebno plačati takse trgu. A preko Šoštanja je lahko potekala trgovina na črno – preko trga so tihotapili sol proti severu. Šoštanj je bil stikališče štirih cest – ceste skozi Velenje v Slovenj Gradec,

⁶⁶ Strd, mast, loj, špeh, trebušna mast, sol, ježice, hmelj, železo, konji, voli, krave, svinje, teleta, ovce, jagnje, koštruni in koze ter razne malenkosti.

ceste skozi Zavodnje⁶⁷ v Črno na Koroškem, cesta preko Lovkove v Braslovče in cesta skozi Velenje v Št. Janž.⁶⁸ Kljub omejenemu razvoju je Šoštanj ob koncu zgodnjega novega veka še vedno imel poteze predvsem agrarno-obrtniškega naselja. Tako je imel leta 1788 kot center Šaleške doline Šoštanj pet krojačev in trgovcev, štiri gostilničarje, štiri čevljarje, dva usnjarja (usnjarji iz družine Vošnjak, ki so bili v Šoštanju prisotni od leta 1542 dalje in so omenjeni kot podložniki gradu Ekenštajn), dva rudarja (po vsej verjetnosti rudarja iz starega rudnika svinca in cinka), enega mizarja, lončarja, krznarja, klobučarja, barvarja, zidarja, urarja, kovača, sedlarja ter enega ranocelnika.⁶⁹

Šoštanj je v zgodnjem 18. stoletju dokončno postal vodilna naselbina v Šaleški dolini in je v svojem pomenu prehitel Škale; v nasprotju z le-temi je Šoštanju z razvojem obrtnih delavnic ter zgodnje industrializacije uspelo prerasti svojo izključno kmetijsko preteklost. Razvoj obrti v Šoštanju je omogočil razvoj predelovanja usnja, ki je bilo v svojih začetkih podrejeno celjskemu usnjarskemu cehu. Tako urbar iz leta 1480 kot tisti iz leta 1524 ne prinašata nobene omembe usnjarskega poklica na trškem ozemlju. Seznam tržanov iz leta 1788 omenja v Šoštanju dva usnjarja, Josefa Woschnaka in Josipa Toterja.⁷⁰ Usnjarji so bili smatrani kot del nekakšne "obrtniške elite" in iz njihovih vrst se je rekrutirala mestna oblast, ki je bila velikokrat v veliki meri sofinancirana iz usnjarskega kapitala. Ravno ta pomen in vrednost, ki jo je prinesel usnjarski poklic, lahko še dodatno obrazloži hiter vzpon družine Vošnjakov, tako gospodarsko kot tudi družbenopolitično. Pred vzponom Vošnjakov je v Šoštanju deloval usnjar Josip Toter. Toter je bil prvi usnjar, ki se je naselil v

⁶⁷ Kot zanimivost je v knjigi Franca Hribernika uporabljeno poimenovanje v edninski obliki – cesta skozi Zavodnjo, ta pa danes velja za arhaično – večinoma se uporablja množinska oblika.

⁶⁸ Hribernik, *Mesto Šoštanj*, str. 70–72, str. 185–194.

⁶⁹ Ravnikar, *Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih*, str. 32.

⁷⁰ Aplinc, *Vošnjaki: Industrialci iz Šoštanja*, str. 15.

Šoštanju, in kljub umazani naravi svoje obrti (usnjarne so bile praviloma stacionirane na samih robih naselbin) je imela njegova hiša dokaj ugodno lokacijo s pogledom na Glavni trg, delavnica pa se je nahajala za hišo. Iz tega časa izhaja zanimiva bajka, ki pravi, da so se Šoštanjčani ob izbruhih raznih epidemij radi zatekali v usnjarske delavnice pod pretvezo, da bo vdihovanje zraka koristilo zdravju ter preprečevalo, da bi zboleli za kakršnokoli boleznijo, ki je v danem trenutku razsajala v mestu.⁷¹ Začetki Vošnjakovega usnjarskega imperija segajo v pozni zgodnji novi vek, ko se je Josip Woschnak naselil v Šoštanju, kupil posestvo v hiši št. 27 in ustanovil svojo usnjarsko delavnico. Woschnak je imel manj sreče pri iskanju svoje hiše kakor Toter in zadovoljiti se je moral s hišo v stranski ulici. Josip se je septembra 1752 poročil s Šoštanjčanko Barbaro Rosman, po njeni smrti pa leta 1768 z Marijo Klejovček, s katero je imel pet otrok, med njimi Mihaela I. in Ivana. Mihael je ostal v Šoštanju in se ukvarjal z usnjarsko dejavnostjo. S tem je nastala osnova, ki je v 19. stoletju prelevila usnjarsko delavnico v Šoštanju v pravi industrijski obrat in s tem popolnoma spremenila strukturo trga, ki je počasi dobival mestno podobo.⁷²

Viri in Literatura

- Aplinc, Miran, *Vošnjaki: Industrialci iz Šoštanja*, Šoštanj: Zavod za kulturo, 2005.
- Čonkaš, Tone, *Mestna ura v Šoštanju*, kratek dokumentarni film. 2018.
- Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj: Zgodovinski opis*. Komentar, spremno besedo in opombe ob ponatisu napisal Ravnikar, Tone. Prvi ponatis iz leta 1998. Šoštanj: Krajevna skupnost Šoštanj, 1930.

⁷¹ Aplinc, *Vošnjaki: Industrialci iz Šoštanja*, str. 27.

⁷² Aplinc, *Vošnjaki: Industrialci iz Šoštanja*, str. 43.

- Hudales, Jože, Gradivo k zgodovini zdravstva v Šaleški dolini. *Razprave, presoje, akcenti*: zbornik 1995-1996. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, založništvo Pozoj, 1996, str. 275–296.
- Hudales, Jože, *Le vkup, le vkup uboga gmajna. Prispevki k zgodovini Šaleške doline*: zbornik. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 1989, str. 65–75.
- Hudales, Jože, Šoštanjska kronika. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*: zbornik. Velenje, Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 1989, str. 170–204.
- Koren-Božiček, Milena, Umetnostnozgodovinski oris mestnega jedra in značilnih objektov v Šoštanju. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*: zbornik. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 1989, str. 134–156.
- Kulovec, Fran, Naša slovenska mesta: Šoštanj. Ilustrirani Slovenec: Tedenska priloga *Slovenca*. Letnik 7, Leto VII, št. 43 (1931): 344–345.
- Poles, Rok, *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- Poles, Špela. *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*: Ob 20. obletnici ustanovitve nove Občine Šoštanj, ob 660. obletnici prve omembe trga Šoštanj in v pričakovanju 105. obletnice pridobitve mestnih pravic. Šoštanj, Občina Šoštanj, 2015.
- Ravnikar, Tone, Drobtinice iz preteklosti Šaleške doline. URL pridobljen 12. 9. 2017: http://www.knjiznica-vele-nje.si/filelib/2010_knjiznica/domoznanstvo/saleski_razgledi/ravnikar_drobtinice.pdf.
- Ravnikar, Tone, *Oris starejše zgodovine naselja Škale. Škale*: zbornik. Velenje, Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, 1989, str. 11–47.
- Ravnikar, Tone, Poles Rok, *Po poteh reformacije v Šaleški dolini*. Velenje, Muzej Velenje, 2008.
- Ravnikar, Tone, Razmišljanja ob nekaterih odprtih vprašanjih iz preteklosti Šaleške doline. *Prispevki k zgodovini*

- Šaleške doline*, zbornik. Velenje: Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 1989, str. 13–41.
- Ravnikar, Tone, *Šaleška dolina med 10. in 17. stoletjem*. Velenje, Muzej Velenje, 2015.
 - Ravnikar, Tone, Še nekaj razmišljanj o uporabi leta 1635. *Prispevki k zgodovini Šaleške doline*: zbornik. Velenje, Kulturni center Ivan Napotnik Velenje, 1989, str. 76–81.
 - Ravnikar, Tone, *Zgodovina Šoštanja I – znanstvena monografija*. Šoštanj, Krajevna skupnost Šoštanj, 2011.
 - Simoniti, Vasko, *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Ljubljana, Mohorjeva družba, 1990.
 - Štih, Peter, Simoniti, Vasko, *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana, Modrijan, 2010.

Miran Alplinc

Dr. Miran Alplinc je diplomiral na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Leta 2017 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. Od leta 2009 je zaposlen na Muzeju Velenje kot muzejski svetovalec.

ŠOŠTANJ V ZADNJEM LETU VELIKE VOJNE

Uvod

Prva svetovna vojna je v vrste avstro-ogrske vojske pritegnila mnogo Slovencev, vojno, čeravno ne v jarkih, pa je prebivalstvo bojevalo tudi v zaledju. Odmev velike vojne v Šoštanju in okoliških občinah je orisan v organizaciji preskrbe (aprovizacija) prebivalstva in prelomnih dogodkih v letu 1918.

Pričujoči prispevek nakazuje dogajanja v letu 1918 glede na ohranjeno gradivo Zgodovinskega arhiva Celje, takratnega časopisja in drugih virov. Omenjeno gradivo večinoma predstavljajo dopisi Okrajnega Glavarstva Slovenj Gradec občinam okrajnega glavarstva in s tem tudi občini Šoštanj mesto in občini Šoštanj okolica. Gre za dekrete okrajnega glavarstva, ki nakazujejo prihodnje ukrepe občin in pričakovan odziv. Ker pa arhivsko

gradivo Okrajnega glavarstva Slovenj Gradec, nekdanj hranje-
no v Pokrajinskem arhivu Maribor, ni ohranjeno, ni mogoč
natančnejši vpogled v stanje občin oziroma odziv občin na
omenjene dekrete. Le na mestih je stanje mogoče razjasniti
iz posameznih odlokov okrajnega glavarstva. Uporaba ča-
sopisnih virov povezuje omenjeno gradivo v času in prosto-
ru. Z vojnimi razmerami in spremembami običajnega toka
življenja je prikazan trud in težave oblasti za zagotavljanje
osnovne preskrbe. V zadnjem delu je prikazana sprememba
državne strukture oziroma preobrat in dogajanje v Šoštanju v
zvezi z delovanjem Narodnega sveta.

Hrana za vojno

Ob izbruhu vojne leta 1914 so ljudje pričakovali, da
vojna ne bo dolga. Pričakovano je bilo, da bodo hitro izbo-
jevali odločilne bitke in dosegli zastavljene cilje. Vsakdo je
nameraval vojno preživeti s svojimi zalogami: vojska naj bi
imela dovolj orožja in streliva, civilisti dovolj hrane in ostale-
ga, kar je bilo v zalogah trgovin. Pričakovanja pa se niso ure-
sničila, vojna se je zavlekla in zaloge so pošle.¹ Življenjski
vsakdan slehernika v zaledju se je ob splošnem pomanjkanju
hrane, kurjave in drugih dobrin, predvsem pa v dojemanju
vojne, v kateri so umirali bližnji, močno spremenil. Od šte-
vilnih nepredvidenih težav pa je bila najakutnejša oskrba s
prehrano. Gospodarstvo na vojno ni bilo pripravljeno. Ob iz-
bruhu vojne 1914 je bila javnost prepričana o hitrem koncu,
zato nobena od vpletenih držav ni opravila gospodarskih pri-
prav na vojno. Vojska naj bi imela dovolj orožja, civilna sfera
pa dovolj zalog po trgovinah. Ker pa se je vojna zavlekla, je
postala preskrba s hrano trajno največja težava vlad vpletenih
držav, zato je bilo potrebno vzpostaviti celoten sistem pre-
skrbe in ohromljeno proizvodnjo usmeriti v osnovne artikle.
Proizvodnja se je zmanjšala, naraščati je začela brezposel-

¹ Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*. V: *Iz zgodovine Celja 1848–1918*, MNZC, Celje, 1998, str. 87–122, 97 (dalje kot: Himmelreich, Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918).

nost, krajšal se je delovni čas itn. Vloga države se je povečala z uravnavanjem produkcije in porabe (aprovizacije) dobrin.²

Vzpostavljeni so bili sistemi oskrbe, ki jih do takrat ni bilo.³ Po avstrijskem zakonu o vojnih dobavah iz leta 1912 je bilo gospodarstvo in prebivalstvo podrejeno vojaškim zahtevam.⁴ Prav zaradi tega so bile gospodarske panoge, kot so pošta, telegraf in železnica, podrejene in so delale za vojsko.⁵ Pomembno infrastrukturo je stražila črnovojniška vojska, zaseženi so bili nekateri industrijski obrati kovinarske, usnjarske, kemične in papirne industrije. Tudi delavske pravice so bile močno omejene, država pa je ustanavljala urade za nadzor gospodarstva, s čimer je bilo slednje vse bolj centralizirano.⁶ Centralizacija industrije za vojne potrebe pa je povzročila motnje in krizo pri oskrbi z življenjskimi potrebščinami. 25. junija 1914, še pred začetkom vojne, je Avstro-Ogrska sprejela več zakonskih predpisov za prilagajanje vojnim razmeram. Julija 1914 je bil uveljavljen zakon o popolnem vojnem gospodarstvu in ustanovljene so bile centrale za pridobivanje in razdeljevanje dobrin. Prvega avgusta je bil objavljen cesarski ukaz, ki je določil ukrepe za preskrbo z nujno potrebnimi artikli. Ob koncu leta 1918 je delovalo že 90 central. To so bile centrale za zbiranje kovin, ovčje volne in živalskih dlak, bombaža, platna, kavčuka, starega papirja, živalskih kož, govejega loja, kopriv, vrvi, smrekovega lubja, divjega kostanja, želoda, žira, vreč, le-

² Fischer, Jasna: Gospodarstvo v vojnih razmerah. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, str. 148 (dalje kot Fischer, Gospodarstvo v vojnih razmerah).

³ Himmelreich, Bojan: *Namesto zemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje, Zgodovinski arhiv Celje, 2001, 9–11 (dalje kot: Himmelreich, Namesto zemlje črni kruh).

⁴ Šorn, Jože: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. V: *Zgodovinski časopis* 35, št. 1–2 (1981), str. 63–64 (dalje kot: Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni).

⁵ Svoljšak, Petra: *Gospodarstvo. V: Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine, 2010, str. 69–70, 69 (dalje kot: Svoljšak, Gospodarstvo).

⁶ Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni, str. 64, 66.

senih palic in lesa. Motnje v dobavi surovin so povzročile pravo obsedno stanje in podreditev omenjenemu zakonu. Sprva je zbiranje potekalo prostovoljno, kasneje pa so ga izvajali prisilno.⁷ Tako so oblasti skušale zagotoviti oskrbo. V ta sklop so spadali popisi nujno potrebnih zalog pri izdelovalcih, trgovcih, v skladiščih in prevoznikiških podjetjih. Upravne oblasti so imele pravico od posameznikov ali podjetij brez napovedi zahtevati poročilo o zalogah in jih uporabiti za oskrbo občin in armade. Ob neupoštevanju odredbe in morebitnem višanju cen so bile predpisane denarne in zaporne kazni in celo zaplemba zalog ter izguba obrtnice pravice. V naslednjih letih je omenjeni ukaz iz prvotnih 13 zrasel na 62 členov.⁸ Vse je bilo podrejeno oskrbi vojske in racionirani oskrbi prebivalstva.

Ravno pomanjkanje hrane, oblačil, obutve in kurjave je najbolj prizadelo prebivalstvo zaledja.

S časom se je pojavilo vse več razlogov za pomanjkanje hrane. Vojna je prekinila tudi dotedanje gospodarske povezave, v prednosti so se zaradi geografskega položaja tako znašle antantne sile in tiste, ki so lahko zagotavljale lastno proizvodnjo. Preskrba Avstro-Ogrske je bila v celoti odvisna od ogrskega dela države, ki pa je vse bolj ščitil svoje interese. Vse večji vpliv je imela tudi angleška zapora dovoza živil iz sveta, zmanjšan zemljiški donos ter slabe letine.

K preobratu

Do zadnjega leta vojne se je stanje oskrbe z živili poslabšalo, saj že od 1917 oskrbni organi niso bili več sposobni zagotavljati predpisanih količin hrane za prebivalstvo. Sorazmerno upadu oskrbe je padala tudi kvaliteta živil. Prebival-

⁷ Hodnik, Mira: *Zaostrene gospodarske razmere na Kranjskem*. V: *V zaledju soške fronte*, Ljubljana, 2015, str. 18–20 (dalje kot: Hodnik, *Zaostrene gospodarske razmere na Kranjskem*).

⁸ Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*. V: Cvirn, Janez (ur.) et al: *Iz zgodovine Celja 1848–1918. Odsevi preteklosti* 2. Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 1998, str. 87–122, 98 (dalje kot: Himmelreich, *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*).

stvo pa je skušalo potrebe zadovoljiti tudi mimo predpisov oblasti. Ob nezmožnosti oblasti, da bi zagotovile vsaj osnovno preskrbo prebivalstva, ta je bila že zdavnaj na kartah, se je nezadovoljstvo vse bolj širilo. Vojna pa se ob ogromnih žrtvah kar ni končala. Tudi v Šaleški dolini je zabeleženih nekaj dogodkov, ki odražajo stisko prebivalstva v zadnjem letu vojne.

20. julija 1917 je prišlo v Velenju do posveta županov šoštanjskega okraja, na njem pa so razpravljali o gospodarskih zadevah okraja. Ob tej priložnosti so zaprosili za pomoč poslanca Verstovška. V zahtevah poljedelskemu ministrstvu so izpostavili nujnost ukinitve mlinskih nakaznic in ugotavljali, da je za kmete in kmetske delavce določena količina 7,5 kg žita na mesec premajhna, in predlagali 500 g dnevno. Predlagali so, da se zaradi pomanjkanja masti kmetom pustijo večje količine krompirja, ječmena, koruze in drugih krmil, saj so bile med drugim določene količine krme za delovno živino prenizke. »Rekviriranje živine naj se ustavi in uredi plačevanje«. ⁹

Pol leta kasneje se stanje ni izboljšalo, o čemer najdemo zanimiv zapis v časniku Domoljub. *»Gorje in trpljenje nas je znova pobratilo. Narodna ideja je pognala med vojno ravno v našem preprostem človeku, v našem kmetu in delavcu in rokodelcu še globlje korenine.«* In ko je leta 1917 pod *»silo nevzdržno zavoženih razmer v tej državi zopet smelo naše časopisje svobodnejše pisati in so naši poslanci na Dunaju izpregovorili možate besede, takrat je prišla tudi v srcu najskromnejšega našega kajžarja na dan jugoslovanska misel«* in *»da tako dolgo ne bo napredka med nami, dokler ne bomo imeli svoje lastne države in vlade.«* ¹⁰ Dolg Avstrije brez Madžarske je pred koncem vojne narasel na 100 milijard kron in samo na Slovence naj bi prišlo 3 milijarde. *»Če bi nobenega drugega vzroka za to ne bilo, da Jugoslovani zahtevamo svojo državo, bi jo morali zahtevati*

⁹ Straža, l. 9, št. 64, 13. avgust 1917, str. 3.

¹⁰ Domoljub, Domovina domovini, št. 1, 1. februar 1918, str. 1 in 2.

zaradi vojnega dolga.« Obseg gospodarske proizvodnje je vse bolj upadal. Glede na trenutne dogodke je avtor med drugim zapisal: »Produkcija hmelja je padla zaradi opuščanja nasadov, napovedana rekvizicija svinj bi pomenila konec svinjereje« in pomanjkanje žita je bilo tolikšno, da se dežela ni bila sposobna oskrbeti. Kmetje so bili prisiljeni odprodati polovico svoje živine, kar je povzročilo pomanjkanje mleka in delovne sile na poljih.¹¹ Država je bila v vse večjih gospodarskih težavah,¹² kar je čutilo tudi prebivalstvo Šaleške doline. Olajšanja ni prinesel niti marca razglašeni mir z Rusijo.¹³ Oddaja živine je bila tudi leta 1918 še vedno obvezna, vendar se je moral šoštanjski okraj v zadnjem letu vojne vse pogosteje sam preskrbeti z mesom.¹⁴

Šoštanj na razglednici, izdani leta 1918¹⁵

¹¹ *Domoljub*, Domovina domovini, št. 1, 1. februar 1918, str. 1 in 2.

¹² SI_ZAC/0060/015/00054.

¹³ *Domoljub*, Konec vojne z Rusijo, št. 6., 8. marec 1918, str. 1.

¹⁴ SI_ZAC/0060/015/00018.

¹⁵ Muzej Velenje: fototeka, f-R 695.

Deklaracijsko gibanje

Deklaracijsko gibanje je slovensko prebivalstvo močno razgibalo tudi po zaslugi dr. Karla Verstovška, po rodu iz Velenja. Leta 1909 je bil Verstovšek na listi Slovenske kmečke zveze izvoljen v Štajerski deželni zbor in nato postal poslanec v državnem zboru na Dunaju, ki je 1917 znova zasedal. Kot član Jugoslovanskega kluba je bil Verstovšek povezan z Majniško deklaracijo, ki jo je 30. maja 1917 v tedanjem državnem zboru prebral dr. Anton Korošec. Po Majniški deklaraciji so Slovenci zahtevali združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov na ozemlju monarhije v samostojno državno tvorbo pod žezlom Habsburžanov.¹⁶ Deklaracijsko gibanje v podporo Majniški deklaraciji je bilo od septembra v polnem razmahu. Ob tegobah dolgotrajne vojne, želji po miru in zavesti, da so Slovenci znotraj monarhije zapostavljeni, je deklaracijsko gibanje od septembra 1917 postalo množično gibanje. Časnik Slovenec je poročal, da je 25. novembra 1917 občina Šoštanj okolica soglasno podprla Majniško deklaracijo, ne pa tudi občina Šoštanj mesto. Izražena je bila prošnja Jugoslovanskemu klubu, naj deluje »neustrašno in brezobzirno preko odpadnikov za narodne pravice do našega cilja«.¹⁷ Podoben je bil tudi konec izjave občinskega odbora Topolšica: »neustrašno naprej, da pridemo do svojih in gospodarskih pravic«.¹⁸

Vzdušje tega časa nakazujejo naslovi člankov v časniku Slovenec: »Proti miru«, »Dogodki v armadi«, »Besedilo pogodbe premirja z Rusijo« in »Vesti o majniški deklaraciji«.¹⁹ Izjave²⁰ za Majniško deklaracijo je podpisalo 408 deklet in žena iz občine Velenje, 391 žena in deklet iz

¹⁶ Ževart, Milan: *Styriaca*, izbrana dela, Muzej Velenje, Velenje 2005, str. 65 (dalje kot: Ževart: *Styriaca*).

¹⁷ *Slovenec*, l. 45, št. 289, 18. december 1917, str. 2.

¹⁸ Ževart: *Styriaca*, str. 66.

¹⁹ *Slovenec*, Deklaracija, Jugoslovanski klub in SLS, l. 45, št. 289, 18. december 1917, str. 2.

²⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, *Acta declarationi faventia*.

župnije sv. Mihaela, 108 žena iz Belih Vod, 205 iz Zavodenj, 438 mož, žena in deklet iz Škal, gasilsko društvo Družmirje in krajevni šolski svet v Šentilju, od rudarjev pa le trije.²¹ 9. januarja 1918 je časnik Straža poročal, da se je celoten šoštanjski okraj izjasnil za Jugoslavijo. Župani občine Trga Velenje – Skaza, župan Šentilja pri Velenju – Koren, župan Šmartnega ob Paki – Drev, župan Topolšice – Škruba, župan Andraža – Brunšek, župan Šentjanža na Vinski Gori – Kroflič, župan Florjana – Godec, župan Škal – Jan, in župan občine Šoštanj okolica – Dermol, pa so dali skupno izjavo, v kateri so se izjasnili za Jugoslavijo pod žezlom Habsburžanov.²²

Tudi v občini Šoštanj je nezadovoljstvo vse bolj naraščalo in v časniku Slovenski gospodar je bilo februarja 1918 izpostavljeno, da Cesarsko kraljevo okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu neustrezno ravna s prebivalstvom. Prebivalstvo je izražalo nezadovoljstvo ob zapiranju uradov na uradne dneve, počasnem reševanju pritožb, neizplačevanju vojaških podpor, obtoževanju špekulantstva in oderuštva itn. »Enakih krivic ne bomo več trpeli«. Avtor članka je ponudil možnost rešitve: »Vsi na delo za takojšnjo udeležitev jugoslovanske države pod žezlom slavne habsburške dinastije, v kateri bo naš uradnik naš domačin in naš brat in ne tujec.«²³

V naslednjih mesecih je Jugoslovanski klub prejemal vse več izjav za majniško deklaracijo. Izjave so bile posredovane po pošti ali s pomočjo posameznih poslancev, med njimi tudi žena in deklet iz župnije Šoštanj.²⁴ Posledično je prišlo do narodnih zborovanj, najprej v Velenju, nato v Mozirju²⁵ in 1. aprila v Šentilju pri Velenju, kjer so na občnem zboru

²¹ Ževart, Milan: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Ljubljana: Knjižnica OF 5, 1977, str. 63-64 (dalje kot: Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini).

²² *Straža*, l. 10, št. 14, 18. februar 1918, str. 2.

²³ *Slovenski gospodar*, Pritožbe šoštanjskega okraja, 7. februar 1918, str. 2.

²⁴ *Slovenec*, Šoštanjski okraj za deklaracijo, l. 46, št. 72, 29. marec 1918, str. 3; *Slovenski gospodar*, št. 21, 23. maj 1918, str. 23.

²⁵ *Slovenec*, Šoštanjski okraj za deklaracijo, l. 46, št. 72, 29. marec 1918, str. 3.

izobraževalnega društva izrekli podporo za Majniško deklaracijo.²⁶ 25. marca 1918 je bil pri sv. Martinu v Velenju shod, ki se ga je udeležilo 1500 ljudi iz vseh občin okraja. Dvorana društvenega doma je bila premajhna, zato so se preselili na prosto. Za predsednika je bil izbran velenjski župan Skaza, podpredsedniki pa so bili ostali župani občin okraja. Glavni govornik je bil državni poslanec dr. Verstovšek. Vsi so se soglasno izrekli za Majniško deklaracijo ter podporo dr. Antonu Korošču in poslancu dr. Verstovšku. Na shodu je prebivalstvo izrazilo veliko navdušenje in po poročanju Slovenca so klicali: »Živio – klici so doneli proti nemškutarskim gnezdovom v dolini«.²⁷ Novica je bila objavljena tudi v časniku Slovenski gospodar: »vse občine Šoštanjkega okraja in Šoštanski okrajni zastop razen nemškutarskega mesta Šoštanj so se soglasno izrekle za Majniško deklaracijo«.²⁸ V tem času je bila občina Šoštanj mesto še vedno trdno v rokah nemške narodne strani. Namestnik župana občine je bil Filip Gande, člani občinskega sveta pa so bili: Acman, Goetschnigg, Franc Goričar, Viktor Hauke, Hrovath, Kossar, Franz Mörnigg, Anton Melanschegg, Johan Mörtl, Adolf Orel, Johan Rittoschegg, Josef Totter, Anton Stroinigg in dr. Lichtenegger.²⁹

Deklaracijsko gibanje je močno razširilo in utrdilo narodno zavest v Šaleški dolini, potisnilo Nemce in nemškutarje v defenzivo. O nasprotovanju slovenske in nemške narodne strani v začetku 20. stoletja je pisal že dr. Josip Vošnjak v Spominih in drugi avtorji. Odraž tega odnosa skozi podobe vsakdana pa je posebej beležilo časopisje tega časa.³⁰

²⁶ Slovenski gospodar, št. 14, 4. april 1918, str. 4; Straža, št. 27, 5. april 1918, str. 5.

²⁷ Slovenec, Šoštanski okraj za deklaracijo, l. 46, št. 72, 29. marec 1918, str. 3.

²⁸ Slovenec, Šoštanski okraj za deklaracijo, l. 46, št. 72, 29. marec 1918, str. 3; Slovenski gospodar, št. 21, 23. maj 1918, str. 23.

²⁹ SI_ZAC/0060/015/00003.

³⁰ Cvirn, Janez, in Studen, Andrej: Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem (1880–1910). V: Rittig – Beljak Nives (ur.): Prvi i drugi međunarodni seminar Zajednice Nijemaca u Hrvatskoj 2001/2002: zbornik radova. Varaždin: Varteks, Zagreb: Zajednica Nijamaca u »

V časniku Domoljub februarja 1918 zasledimo: »Nemcev je na Slovenskem Štajerju toliko, da bi jih lahko spravili vse pod en klobuk.« Nemci /.../ »kriče o nemški narodni posesti. To vidimo v Celju, Mariboru, Ptuju, Slovenski Bistrici, Slovenj Gradcu, Šoštanju itn.«³¹ Odziv nemških nacionalcev na težnje Slovencev je bil pričakovano odklonilen, z vsemi silami so delovali proti podpisovanju Majniške deklaracije.³² Vendar je bilo januarja 1918 že jasno, da so štajerske občine podprle jugoslovansko deklaracijo.³³ Napetosti med slovensko in nemško narodno stranjo so se v zadnjem letu vojne vse bolj stopnjevale. Tako v časniku Straža najdemo zapis, da so v nedeljo, 14. aprila 1918, »nemčurji napadli vlak« na železniški postaji v Šoštanju. Ko so Slovenci ob odhodu vlaka s perona zapeli domoljubne pesmi, so jih iz teme ob kolodvoru nemčurji obmetavali s kamenjem.³⁴ Dogodek je močno odmeval v širši javnosti.

Tabor v Družmirju

Na obletnico Majniške deklaracije je bil 30. maja 1918 v Družmirju pri Šoštanju velik shod. O tem dogodku izvemo tudi iz spominov Zalka Zalar, rojene Rajšter. Kljub prepovedi shoda se je popoldne 30. maja pred Družmirjem zbrala velika množica ljudi.³⁵ O taboru je v preteklosti pisal tudi Milan Že-

Hrvatskoj, 2002, str. 115–123 (dalje kot: Cvirn in Studen, Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem); Aplinc, Miran, *Vošnjaki industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj: Zavod za kulturo Šoštanj, 2005, str. 73–98 (dalje kot: Aplinc, Vošnjaki).

³¹ *Domoljub*, Domovina domovini, št. 1, 1. februar 1918, str. 1 in 2.

³² *Domoljub*, Za našo deklaracijo, št. 5, 1. marec 1918, str. 3.

³³ *Slovenec*, Štajerske občine za jugoslovansko deklaracijo, l. 46, št. 4, 5. januar 1918, str. 4; Straža, l. 9, št. 101, 21. december 1917, str. 4. Župan občine Šoštanj okolica je bil Dermol.

³⁴ *Straža*, l. 10, št. 32, 22. april 1918, str. 2; *Slovenski gospodar*, št. 17, 25. april 1918.

³⁵ Rajšter Zalar, Zalka; Rajšter Ambrožič, Jelica: *Spomini na preteklo dobo*. Velenje: Muzej, 2017, str. 138 (dalje kot: Rajšter Zalar, *Spomini na preteklo dobo*).

var.³⁶ Priprave na tabor v Družmirju so potekale že nekaj dni prej,³⁷ žene so spletale vence, fantje so postavili tri mlaje, na vseh hišah so visele slovenske in cesarske zastave. Na Okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec in pri cesarskem namestniku v Gradcu so nasprotniki zahtevali prepoved shoda. Okrajno glavarstvo je kljub pritožbi dr. Verstovška shod prepovedalo s trditvijo, »da je red in mir v nevarnosti.« V Šoštanj so poslali 30 orožnikov in vojaštvo, ki je zasedlo ceste proti Družmirju in zavračalo prebivalstvo. O poteku tabora ne izvemo vsega, saj je bil del vsebine v Slovencu in Slovenskem narodu cenzuriran. Kljub temu pa so ljudje po stranskih poteh prišli na prostor zborovanja, kjer se jih je zbralo več tisoč. Prišli so iz vseh šaleških občin, Mislinjske in Savinjske doline ter Koroške. Kljub prepovedi je množica od 14. do 19. ure vztrajala na prireditvenem prostoru, kjer je bil izveden del programa, poslanec Verstovšek pa je trikrat govoril.³⁸ Po odhodu večine udeležencev so imeli šoštanjski rodoljubi v hotelu Avstrija srečanje z dr. Verstovškom.³⁹ O pripravah nemškutarjev, da bi preprečili shod v Družmirju, sta obširno poročala Straža in Slovenski gospodar.⁴⁰ Deklaracijsko gibanje je močno razširilo in utrdilo narodno zavest v Šaleški dolini, potisnilo Nemce in nemškutarje v defenzivo. Kljub temu je še julija 1917 občinski zastop v Šoštanju doniral 1000 kron nemškemu Schulvereinu na Dunaju. Komentar pisca članka v Slovenskem narodu je bil, da se spodnještajerski nemčurji bahajo z »deutsche Gesinnung«, češ, še smo tu.⁴¹

Deklaracijsko gibanje je na slovenskem ozemlju izkoriščalo svoj povezovalni element in z uspehi, ki jih je nizalo, tudi zaradi prizadevanj Karla Verstovška, Nemcem pognalo strah v kosti. Prav zaradi napredovanja slovenskega deklaracijskega

³⁶ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 63–64.

³⁷ *Slovenski gospodar*, 23. maj 1918.

³⁸ *Slovenski narod*, l. 51, št. 122, 1. junij 1918, str. 1.

³⁹ *Slovenec*, Slovenski tabor v Družmirju, l. 46, št. 123, 1. junij 1918, str. 3.

⁴⁰ *Straža*, l. 10, št. 44, 3. junij 1918, str. 2.

⁴¹ *Slovenski narod*, l. 51, št. 159, 16. julij 1918, str. 1.

cijskega gibanja v podporo Majniški deklaraciji so pronemški krogi Spodnje Štajerske zahtevali avdienco pri cesarju Karlu I., do katere je prišlo 25. maja 1918. Cesar je takrat v govoru poudaril, da avstrijska politika ni pripravljena popustiti jugoslovanskim zahtevam. Omenjena avdienca je nekako zgladila nasprotja znotraj slovenskih političnih krogov. Slovenske politične stranke so podale skupno izjavo, v kateri so poudarile, da Slovenci ne bodo odstopili od zahteve po ustanovitvi skupne jugoslovanske države in zaščite narodnega življenja. Po mnenju Korošca narodnega prava nihče ne sme prekršiti. Pri tem so se naslanjali na 14 točk ameriškega predsednika Wilsona, objavljenih 8. januarja 1918.⁴²

*Udeleženci
prepoveda-
nega dekla-
racijskega
tabora v
Družmirju
30. maja
1918⁴³*

Narodni svet v Ljubljani

V poletnih mesecih 1918 je postalo jasno, da avstro-ogrske monarhije ni mogoče ohraniti v trialističnih okvirjih. 25. julija je Korošec napovedal, da je čas, da se Slovenci tesneje povežejo. Prišlo je do ustanovitve Narodnega sveta v Ljubljani 16. avgusta 1918. Kasneje je prišlo do ustanavljanja pokrajinskih odborov. Narodni svet za Štajersko je bil

⁴² Gačić, Aleksandra; Jenuš, Gregor. *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek zaslužni slovenski politik*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2016, str. 84-87 (dalje kot: Gačić in Jenuš, *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek*).

⁴³ MNO Maribor: arhiv, inv. št. negativa 8966, inv. št. fotografije 56/1973.

ustanovljen 28. septembra, predsednik je postal Karel Verstovšek, podpredsednik pa Franjo Rosina.⁴⁴ Povezovanje je obrodilo sadove in 6. oktobra je bil ustanovljen Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁴⁵

Avstro-Ogrska je antanti oktobra v zameno za premirje ponudila avtonomijo za slovanske narode v državi. Ponujeno avtonomijo je predsednik ZDA Woodrow Wilson zavrnil, zato je Narodni svet 21. oktobra, na osnovi te zavrnitve zahteval brezpogojno samoodločbo. Po porazu Avstro-Ogrske in preostalih centralnih sil sta hrvaški sabor v Zagrebu in ljudski shod v Ljubljani 29. oktobra razglasila narodno osvoboditev in ustanovitev samostojne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s sedežem v Zagrebu.⁴⁶ Predsednik Narodnega vijeća (sveta) je postal dr. Anton Korošec. Dva dni kasneje, 31. oktobra, je bila v Ljubljani ustanovljena Narodna vlada SHS v Ljubljani. Še v oktobru so Slovenci prevzeli civilno in vojaško oblast.⁴⁷ Naslednjega dne, 1. novembra, je Narodni svet za Štajersko povišal Rudolfa Maistra v generala in mu poveril poveljstvo na Slovenskem Štajerskem. Po uspešnih potezih generala Maistra so slovenske enote razorožile nemške brambovce v Mariboru.⁴⁸ Da bi novonastala Država SHS zavarovala meje, je 31. oktobra 1918 Narodni svet v Ljubljani pozval vse jugoslovanske častnike, podčastnike in moštvo, naj se zgledajo v Ljubljani v Mestnem domu zaradi uvrstitve

⁴⁴ Gačić in Jenuš, *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek*, str. 84–87.

⁴⁵ *Slovenec*, Ustanovitev Narodnega sveta za vse jugoslovanske narode, št. 230, 7. oktober 1918, str. 1.

⁴⁶ 29. oktobra 1918 je bila v Ljubljani velika manifestacija, na kateri je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Zbralo se je okoli 30.000 ljudi, med njimi je bilo približno 200 oficirjev in vojakov. V njihovem imenu je nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar s sabljo v roki odpovedal prisego habsburškemu cesarju in obljubil zvestobo novonastali državi. S tem je bila leta 1918 rojena slovenska državnost.

⁴⁷ Razglas narodne vlade SHS, objavljen v uradnem listu 4. novembra 1918.

⁴⁸ Perovšek Jurij: Slovenci in država SHS leta 1918. V: *Zgodovinski časopis*, l. 53 (1999), str. 71–79 (dalje kot: Perovšek, Slovenci in država SHS leta 1918).

v narodno armado.⁴⁹

Narodni svet v Šoštanju

O bližajočem koncu vojne je pričalo mnogo znakov tudi v Šoštanju. Disciplina je počasi popuščala tudi v vojski, saj se tisti, ki so prišli na dopust, niso več vrnili na fronto ali pa so vsaj odlašali tako dolgo, dokler jih niso iskali žandarji. Disciplina je popustila, prebivalstvo pa je živelo v velikem pomanjkanju.⁵⁰ In končno: »v to ubogo zmrcvarjeno zemljo, med lačne in obupane ljudi, je jeseni 1918 zadonel rešilni glas: MIR, MIR! Prišel je tisti ljubi mir, za katerega je ljudstvo molilo in ga klicalo štiri leta!«⁵¹ Ko je v Šoštanj končno prišla vest o koncu vojne, so sredi Šoštanja na Mravljakovi hiši pri mostu izobesili slovensko zastavo. Zalka Rajšter je sama držala zastavo, tako da bi jo videli tovarniški delavci, ki so opoldne odhajali iz tovarne.⁵²

Že pred koncem vojne so po večjih krajih ustanavljali narodne svete, ki so imeli nalogo prevzeti narodno upravo v svoje roke. Narodni svet je dobil tudi Šoštanj. 15. oktobra 1918 je odvetnik dr. Fran Mayer v prostorih gostilne Mihaela Cerovška sklical zaupno zborovanje obrtnikov, ki naj bi volili narodni svet. Za načelnika je bil izvoljen dr. Fran Mayer, za odbornike pa Ivan Senica, Franc Schwarz, Franc Grebenšek in Jakob Šip. Dva dni kasneje je bil Narodni svet ustanovljen na javnem zborovanju. Predsednik je postal dr. Fran Mayer, člani pa so bili: Mihael Cerovšek, Franc Grebenšek, Ivan Koropec, Ivan Senica, Ivan Šešek, Franc Schwarz, Alojzij Trobej, Ivan Vedečnik, Jakob Volk, Franc Vrečko in Matko Za-

⁴⁹ *Slovenec*, Jugoslovanski častniki in vojaki, l. 46, št. 251, 31. oktober 1918, str. 1.

⁵⁰ Rajšter Zalar, *Spomini na preteklo dobo*, str. 138.

⁵¹ *Hrani jih za spomin, če me več kdaj nazaj ne bo: sto spominov ob stoletnici začetka prve svetovne vojne iz Šaleške doline in okolice*, ur. Špela Poles, Šoštanj: Občina, 2014, str. 57 (dalje kot: Poles, *Hrani jih za spomin, če me več kdaj nazaj ne bo*).

⁵² Rajšter Zalar, *Spomini na preteklo dobo*, str. 138.

lar. Kasneje sta bila voljena še Jakob Šip in Ivan Šoln. Da bi Narodni svet lahko opravljal delo, je bil na seji 11. novembra določen delokrog pooblaščenim posameznikom. Namestnik predsednika in poverjenik za finančne zadeve je bil Matko Zalar, poverjenik za konje in vozove je postal Ivan Koropec, občinsko pisarno je vodil Alojzij Trobej in konjsko bolnico Ivan Senica. Za oskrbo s krompirjem je bil zadolžen Franc Vrečko, za oskrbo z mesom Mihael Cerovšek in za premog Ivan Koropec. Obrtne, delavske in zdravstvene zadeve je urejal Jakob Volk, za občinsko ubožnico pa Franc Schwarz in cerkvene zadeve Jakob Šip.⁵³ V Velenju se z ustanovitvijo Narodnega sveta ni zelo mudilo, saj so imeli Slovenci občino v svojih rokah. Tam je bil Narodni svet ustanovljen 28. novembra 1918.⁵⁴

Narodni svet v Šoštanju je takoj začel aktivnosti za prevzem oblasti. 1. novembra je prevzel občinski urad, čemur se je sprva zoperstavljal Filip Gande, takratni namestnik župana, vendar so medtem v mesto že prišle novice o novonastali Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, zato se je uklonil. Prevzeli so občinsko blagajno, vodstvo občinske pisarne je prevzel Miloš Tajnik, preostalo premoženje občine (ubožnica, gasilni dom in druga zemljišča) pa v naslednjih dneh. »*Pri tej priložnosti se je ukinila Freiwillige Feuerwehr in ustanovilo Prostovoljno gasilsko društvo.*«⁵⁵ Po nekaterih podatkih naj bi do tega prišlo že 19. septembra 1918, vendar obstaja dvom o datumu, saj je bil Narodni svet v Šoštanju ustanovljen mesec dni kasneje.⁵⁶ Po nalogu Narodnega sveta je Jakob Volk prevzel dolžnost načelnika šoštanskega Freiwillige Feuerwehr. Bivši načelnik Viktor Hauke je dolžnost predal z besedami: »*Den Hauptmans Helm spendire ich ihnen mit Hauptmanspflichten, Sorgen und Verantwortungen. Den De-*

⁵³ Hribernik, Franc: *Šoštanj in okolica*, tipkopis, Šoštanj, 1948 str. 80 (dalje kot: Hribernik, Šoštanj in okolica).

⁵⁴ Ževart: *Styriaca*, str. 68.

⁵⁵ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, str. 76–79.

⁵⁶ Pripomba M. A.

gen aber behalte ich zur Erinnerung an die Feuerwehr.« V prevodu: »Podarjam vam čelado načelnika z vsemi dolžnostmi, skrbmi in odgovornostjo. Ta meč obdržim kot spomin na gasilstvo.« Novi načelnik je društvo reorganiziral v Prosto-
voljno gasilsko društvo Šoštanj.⁵⁷

1. novembra je Narodni svet prevzel konjsko bolnico s 380 konji in 80 žrebeti. Dvanajst konj je bilo nameščenih pri zasebnikih, ostali pa v barakah v Šoštanju, Penku, pri Poštajnerju, v Družmirju, Stari vasi, Velenju, Šaleku in na Turnu. Ko so se častniki izjasnili za novo državo, je vodenje bolnice prepustilo staremu vodstvu. Čez nekaj dni pa je vodenje prevzel živinozdravnik Baš. Narodni svet je dosegel tudi prevzem konjske bolnice v Šmartnem ob Paki in odpustil moštvo. Novi vodja je bil Josip Petrič. V naslednjih dneh, 4. novembra, je Narodni svet začel oddajo in prodajo konj in inventarja. V zameno za obveznice so oddali 45 konj, preostale so od 7. novembra prodajali, pri čemer je bil del kupnine v živilih. Po odprodaji konj, inventarja, konjske oprave vozov, orodja itn. je bil izkupiček poslan Narodni vladi v Ljubljano. 6. januarja 1919 je slednja potrdila prejem sredstev in zahvalo za opravljeno delo v korist države.⁵⁸ Zaradi očitnih zaslug je Narodni svet v Šoštanju predlagal povišanje veterinarskega praporščaka Lazarja Popoviča.⁵⁹

Prvega novembra je bil za vodjo orožniške postaje imenovan Ivan Šeško. Naslednji dan je svet prevzel tudi pre-mogovnik in ga imel pod nadzorom do 22. novembra 1918. V prvih dneh je bila ustanovljena tudi Narodna straža pod vodstvom Ivana Grebenška s sedežem v hotelu Avstrija, kasneje imenovanem hotel Jugoslavija. Moštvo so sestavljali nekdanji vojaki in dijaki. Naloge straže so bile varovanje železniških mostov in proge od 31. do 34. kilometra in prevzem orožja odhajajoče vojske. Straža je brez uporabe sile ustavila

⁵⁷ Čebul, Danilo: *120 let nudenja pomoči, 1879–1999*, Šoštanj, 1999, str. 9 (dalje kot: Čebul, 120 let nudenja pomoči).

⁵⁸ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, str. 76–79.

⁵⁹ SI_ZAC/0060/015/00040.

več manjših skupin vojakov in večji oddelek in jim odvzela orožje, nato so vojaki nadaljevali pot.⁶⁰

O teh prelomnih dogodkih najdemo v časniku *Male novice* naslednji zapis: »Šoštanj zopet v slovenski posesti. Slovenci so prevzeli vodstvo županstva v mestu Šoštanj. Nemški napisi so izginili. Razen Radgone so bila s tem vsa slovenska štajerska mesta in trgi v rokah Jugoslovanov.« Nemško uradništvo in učiteljstvo se je seveda upiralo in »štrajkalo«,⁶¹ med njimi tudi Jožef Hiris, notar v Šoštanju.⁶²

Narodni praznik v Šoštanju

Na nedeljo, 3. novembra 1918, ko je monarhija kapitulirala, je bil po pisanju Slovenskega gospodarja v Šoštanju narodni praznik in manifestacija s povorko od cerkve sv. Mihaela do glavnega trga v mestu. Hiše so bile okrašene s trobojnicami, okna v zelenju in cvetju. Na glavnem trgu je maši ob petju in godbi prisostvovala velika množica, ki so jih nagovorili predsednik šoštanjskega narodnega sveta dr. Mayer, župnik Atender, dva nadporočnika iz Velenja, ki sta prisegla novi domovini, učiteljica, zastopnik rudarjev, zastopnik mozirskega Sokola in kmeškega ljudstva. Narodni svet, ki je bil ustanovljen 17. oktobra, je prevzel občinsko upravo, vojaštvo in rudnik v Škalah, vojaško bolnico. Nemški napisi so izginili, narodna straža je uspešno opravljala svoje naloge.⁶³

»Dolžnost vsakega Slovenca je v sedanjih dneh braniti domačo zemljo in lastnino.«

⁶⁰ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, str. 79.

⁶¹ *Male novice*, l. 1, št. 10, 30. november 1918, str. 2.

⁶² *Straža*, l. 9, št. 1, 2. januar 1917, str. 4.

⁶³ *Slovenski gospodar*, Šoštanj, l. 52, št. 46, 14. november 1919, str. 9; *Slovenec*, l. 46, št. 251, 31. oktober. 1918, str. 3; *Slovenski narod*, l. 51, št. 258, 2. november 1918, str. 5.

Narodni praznik v Šoštanju 3. novembra 1918. Predsednik narodnega sveta govori zbranemu ljudstvu.⁶⁴

Zadruga, list za zadružništvo in kmetijstvo Zadružne zveze v Celju, je komentiral spremembe in novonastalo državo. Končno je prišlo do konca vojne, vendar je antanta naložila Nemčiji in Avstriji težke pogoje in mirovna pogajanja. Čehi, Slovaki in Južni Slovani so proglasili samostojnost, Avstro-Ogrska je razpadla in nastale so nove države. Ustanovljene so bile pokrajinske narodne vlade in Narodno viječe v Zagrebu. Zedinjenje narodov je bilo doseženo 24. novembra. 19. decembra je bila imenovana skupna centralna vlada in mirovna delegacija. Pisec članka je navdušeno zapisal, da je v gospodarskem pogledu svoboda pomenila odrešitev od mučenja, tlačenja in izkoriščanja.⁶⁵

Sredi novembra je Slovenski gospodar naznanil »Svobodna Jugoslavija je vstala« in »Svobodni državljani ste.« Vendar je temu sledil klic k treznosti. Država bo obstala le, če se bo znala braniti pred ropanjem in pustošenjem. »Domovi-

⁶⁴ MNO Maribor, arhiv: negativ inv. št. 2340/2 in inventarna številka fotografije 170/88.

⁶⁵ Zadruga, l. 26, št. 11–12, 15. december 1918, str. 1.

na vas še potrebuje! Saj gre samo za nekaj mesecev, mogoče tudi tednov. /.../ Odzovite se vpoklicu generala Maistra. /.../ Zdaj kliče vojake k orožju domovina, Jugoslavija kliče. Žene in dekleta so podpisovale deklaracijo za jugoslovansko stvar; moške in fantje pa bodo najlepše podpisali jugoslovanskemu klicu v vojsko.»⁶⁶

Glede vojaških zadev in varnosti je novembra 1918 prišlo do nekaterih sprememb, za varnost je pod novim poveljstvom še naprej skrbelo orožništvo. Orožniške postaje okrajev Slovenj Gradec, Marenberg in Šoštanj so bile podrejene Okrajnemu glavarstvu Slovenj Gradec pod vodstvom novega okrajnega glavarja Ipavica.⁶⁷ 12. novembra je stopil v veljavo ukrep deželnega orožniškega poveljstva v Ljubljani o organizaciji varnostne službe s pomočjo orožništva. Območje Slovenije je bilo razdeljeno na okraje, ki so jih vodili domači častniki kot okrajni poveljniki. Orožniške postaje so bile okrepljene in ustanovljene tam, kjer jih do takrat ni bilo,⁶⁸ občine pa so jim morale zagotoviti ustrezne prostore.⁶⁹ Za varnost so bile ustanovljene še narodne straže. V manjših občinah je bilo določeno sedem članov, v velikih občinah pa do 15 članov narodne straže.⁷⁰ Da bi se izognili mobilizaciji, so bili vpisani vsi bivši vojaki. Odrejeno je bilo, da morajo delovati sporazumno z orožniki, z nalogo varovati imetje, stražiti kolodvore in izvajati nadzor nad nedovoljenim izvozom živil. Občine so člane narodne straže plačevale po svojem preudarku.⁷¹

⁶⁶ *Slovenski gospodar*, Šoštanj, l. 52, št. 46, 14. november 1918, str. 8.

⁶⁷ SI_ZAC/0060/015/00008,00009.

⁶⁸ SI_ZAC/0060/015/00010.

⁶⁹ SI_ZAC/0060/015/00064.

⁷⁰ SI_ZAC/0060/015/00013.

⁷¹ SI_ZAC/0060/015/00009.

V tem prevratnem času so orožniške postaje poizvedovale za nekaterimi posamezniki.⁷² Tako je narodna straža v Šoštanju 7. novembra prijela nekega Antona Tirška in mu odvzela 900 kron in konja, za katerega ni imel dokazil.⁷³ Za večjo varnost in preprečevanje manjših izgrediv je Narodni svet v Šoštanju uvedel še redarsko službo.⁷⁴ Zaradi očitnega kršenja javnega reda in miru je novembra Okrajno glavarstvo javno zahtevalo zatiranje lenobe in postopaštva: »*Za lenuhe in postopače ni prostora v naši državi.*«⁷⁵ Ker so se izredne razmere dobro obnesle, so bile 18. novembra 1918 odpravljene, vendar je bila določena policijska ura. V političnem okraju Slovenj Gradec so tako gostilne zapirali ob 22. uri.

Zaradi odpusta nemškega uradništva je bil odstavljen notar Hiris in nekateri drugi. Zakročila pa je tudi informacija, da bodo Nemci znova prevzeli oblast. Skrivaj so se menda zbirali v gostilni Topolnik.⁷⁶ Veliko večjo nevarnost pa je predstavljalo predvsem ustanavljanje Volkswehra na območju glavarstva v Lipnici.⁷⁷

Po koncu vojne je imela občina po zakonu o zasegi tujega premoženja pravico odpovedati stanovanje tistim, ki niso imeli domovinske pravice. Februarja 1919 je Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec pozvalo občine, naj prijavijo osebe, društva in podjetja, ki niso imeli sedeža v SHS ali so imeli dvojno bivališče do leta 1918.⁷⁸ Tako je bil poštar Adolf Juretič izseljen iz stanovanja z razlago, da je prišel v Šoštanj zaradi službe, »*ki si jo je sam izbral, zato naj išče stanovanje drugje*«. ⁷⁹ V tem času splošnega pomanjkanja je na stanova-

⁷² SI_ZAC/0060/015/00028.

⁷³ SI_ZAC/0060/015/00028.

⁷⁴ SI_ZAC/0060/015/00066, 00067.

⁷⁵ SI_ZAC/0060/015/00059.

⁷⁶ SI_ZAC/0060/016/00008, 00060.

⁷⁷ SI_ZAC/0060/016/00060.

⁷⁸ SI_ZAC/0060/015/00089.

⁷⁹ SI_ZAC/0060/016/00008.

nje čakalo nekaj učiteljev, železničarjev in sodni uradnik.⁸⁰ Vlada je hkrati sklenila, da se odpusti iz službe vse uradnike nemške narodnosti.⁸¹ Občina je tako v Šoštanju zasegla nekatera učiteljska stanovanja in nemški Schulverein je temu seveda ugovarjal. Glede na ukaz vlade je občina Šoštanj, kar je kasneje potrdilo še Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec, pritožbo zavrгла.⁸²

Prebivalstvo je bilo januarja 1919 opozorjeno pred prodajo zgodovinskih, narodopisnih in umetniških predmetov v Avstrijo.⁸³ Ob tem je bilo objavljeno, da je potovanje v Avstrijo mogoče le s predhodnim dovoljenjem pristojne oblasti.⁸⁴ Okrajno glavarstvo je januarja 1919 opozarjalo tudi na prisotnost in škodljivo delovanje boljševiških agentov iz Rusije.⁸⁵ Objavljen je bil celo poimenski seznam.⁸⁶

Zaradi neposredne vojne nevarnosti je Narodni svet na Štajerskem pozval občine, naj pozovejo vojake, ki so se oddaljili od svojih polkov, da se zglasijo v vojašnici domobranskega polka št. 26 v Mariboru. Namenjeni so bili za stražo železnice, živil in zadrževanje tujih čet. »*Dolžnost vsakega Slovenca je v sedanjih dneh braniti domačo zemljo in lastnino.*« Poveljstvo nadomestnega 87. bataljona v Celju je bilo poverjeno nadporočniku Sancinu⁸⁷ in 18. novembra je že bila odrejena mobilizacija letnikov 1879–1900. Izvzeti so bili javni uslužbenci in oproščeni vojaške službe.⁸⁸ Občine pa so prejele ukaz za javljanje vojaške takse za leto 1919.⁸⁹

⁸⁰ SI_ZAC/0060/016/00008.

⁸¹ *Domoljub*, Schulvereinske šole razpuščene, Odpust nemških uradnikov, št. 45, 28. december 1918, str. 4.

⁸² SI_ZAC/0060/016/00085.

⁸³ SI_ZAC/0060/016/00072.

⁸⁴ SI_ZAC/0060/016/00068.

⁸⁵ SI_ZAC/0060/016/00017.

⁸⁶ SI_ZAC/0060/016/00071.

⁸⁷ SI_ZAC/0060/015/00007.

⁸⁸ SI_ZAC/0060/015/00006.

⁸⁹ SI_ZAC/0060/015/00016.

Narodna vlada SHS je 8. novembra 1918 ustanovila Prehodni gospodarski urad, ki je razpolagal z vsem demobilizacijskim in drugim materialom, ki ga je bilo prepovedano prodajati.⁹⁰ Ker je primanjkovalo orožja za vzpostavljane novih polkov, je Narodna vlada pozvala občine, da posredujejo orožje in strelivo, razpršeno po občinah. Šlo je za 10000 pušk, ki so jih prej odstopili občinam.⁹¹ Izdano je bilo tudi povelje vojnega poveljstva SHS v Mariboru za oddajo avtomobilov za potrebe vojske, tudi iz Šoštanja.⁹²

Od Države SHS do Kraljevine SHS

V javnosti se je oblikovalo stališče, da se mora Država SHS združiti s Kraljevino Srbijo. Sredi novembra je svoje mnenje o tem podal tudi kulturni odsek Narodnega sveta, ki je sprejel resolucijo, v kateri so se zavzemali za slovensko kulturno avtonomijo in jezikovno kontinuiteto. Vendar so kasneje resolucijo na pritisk liberalnih strank umaknili in podprli unitarizem. Do tega je prišlo na glasovanju o združitvi, ki je potekalo 23. novembra 1918 v Zagrebu. Ljubljanska Narodna vlada je odločila, da bodo njeni predstavniki glasovali za takojšnjo združitev s Kraljevino Srbijo v skupno državo. Država Slovencev Hrvatov in Srbov je obstajala le 33 dni, to je od 29. oktobra do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Novonastala Kraljevina SHS je bila razglašena 1. decembra 1918 v Zagrebu,⁹³ že januarja 1919 pa so bile ukinjene avtonomne narodne vlade.⁹⁴

⁹⁰ SI_ZAC/0060/015/00014, 00012.

⁹¹ SI_ZAC/0060/015/00014.

⁹² SI_ZAC/0060/015/00017.

⁹³ *Slovenski narod*, Proklamacija ujedinjenja s Srbijo, št. 287, 3. december 1918, str. 1.

⁹⁴ Perovšek, *Slovenci in država SHS leta 1918*, str. 71–79.

Preskrba v času prevrata

Z nastankom nove države so bila ustanovljena poverjenišтва za poljedelstvo, javna dela, prehrano, trgovino, socialno politiko, javna dela in obrt itn.⁹⁵ Prehranjevalni urad narodne vlade v Ljubljani SHS je bil ustanovljen 7. novembra 1918. V sodelovanju z žitnim zavodom v Ljubljani je skrbel za preskrbo z žiti, moko, krompirjem, sočivjem; preskrbo s sladkorjem, kavo, svečami in petrolejem; preskrbo s klavno živino, mesom in maščobo; preskrbo s kurivom; preskrbo z obleko, obutvijo in usnjem. Nadzornik za razdeljevanje je bil stotnik Franc Gombač v Celju.⁹⁶

70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	Steiermark. — Stajersko. K. u. k. steierm. Statthalterei. C. k. r. na- 	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke
70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	Rusweis — Izkaz über den Verbrauch von Brot und Mehl in kleineren Ortschaften für die 184. und 185. Woche oporabi kruha in moke v malih krajih za 184. in 185. teden. 13./10. bis einsch. 26./10. 1918. Das Ansehen dieser Angaben, die auf die Anwesenheit jeweils bekannter ver- schickt werden, dürfen, wird behauptet bestehen. — Immer noch mehr u. so se ist zu erwarten, was nicht pa-pa-pa- eine nicht, so nicht wird.	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke
70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	Fällungen der Karte und Über- setzung der Verbrauchung sind strafbar. — Personen, welche in genauig postlicher Anwesenheit sind.	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke
70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	Für Abnahme von 1 Mäher, Loh (Weizen) Brot (15 kg) oder 1 kg Mehl. Für andere von 1 Maß (Lohn) kruha (10 kg) all 1 kg moka.	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke
70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	Gemeindeangelegenheiten — Obdientat präst.	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke
70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke		70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke	70 g Brot-kruha oder - ali 50 g Mehl-möke

*Izkaznica za uporabo kruha v malih krajih za 184. in 185. teden
(13. oktobra do 26. oktobra 1918)⁹⁷*

V nadaljevanju so nanizani primeri ukrepov Okrajnega glavarstva Slovenj Gradec, namenjeni oskrbi prebivalstva občine Šoštanj. Ker odgovorov narodnega sveta ni najti, je o

⁹⁵ SI_ZAC/0060/015/00044.

⁹⁶ SI_ZAC/0060/015/00026.

⁹⁷ Muzej Velenje: 75807_DSC_4528.

stanju v občini mogoče sklepati le posredno. Krušne nakanice so bile še vedno v uporabi. Izmera največje količine za izdajo je bila uradno določena. Za pet odrezkov je bila izdana ena mala štruca (35 dkg) ali četrтина kg moke. Tik pred koncem vojne, oktobra, je prišlo po poročilih prevzemnih komisarjev znova do neuspešne oddaje, saj naj bi posestniki na območju občine Šoštanj oddali manj kot polovico predvidene količine žita. Oddajo so izvedli po koncu vojne in preobratu 9. novembra 1918, da bi dosegli predvidenih 1000 kg.⁹⁸ V teh dneh je bil odrejen nov popis stanja živine.⁹⁹ Zaradi umika vojaštva preko slovenskega ozemlja je bilo v Ljubljani veliko konj. Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec je objavilo, da jih posestniki lahko prevzamejo, vendar le z veljavno dovolilnico.¹⁰⁰

Oddaja krompirja, žita in drugih živil je bila v Šoštanju in Velenju predvidena v ponedeljek, 18. novembra 1918. Obveščeni so bili Adolf Orel in Franc Vrečko iz Šoštanja ter Jožef Demšič iz Velenja.¹⁰¹ Razglas Narodne vlade SHS v Ljubljani o prevzemnih cenah je določal cene za živila: pšenica 1 krona, rž 1 krona, ječmen 1 krona, oves 1 krona, koruza 1 krona, ajda 1 krona, fižol 2 kroni in krompir 60 vinarjev. V primeru prisilnega odvzema je bila prevzemna cena znižana za 50 %.¹⁰² Zaradi splošnega pomanjkanja je bila znova določena oddaja žita po kvotah, ki so bile določene z uredbo o porabi kruha.¹⁰³ Nekaj dni kasneje je Narodna vlada v Ljubljani znova določila cene za žito (1 krona/kg), fižol (2 kroni) in krompir (60 vinarjev). Promet s sadjem je bil v Jugoslaviji prost, vendar je bil izvoz prepovedan. Sladkorja je še vedno primanjkovalo. Klanje svinj je bilo znova dovoljeno in ži-

⁹⁸ SI_ZAC/0060/015/00019, 00056.

⁹⁹ SI_ZAC/0060/015/00023.

¹⁰⁰ SI_ZAC/0060/015/00024.

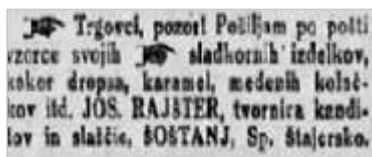
¹⁰¹ SI_ZAC/0060/015/00029.

¹⁰² SI_ZAC/0060/015/00021.

¹⁰³ SI_ZAC/0060/015/00035, 00036. Karte za 180 g, 280g, 230 g.; SI_ZAC/0060/015/00030.

valske kože so kmetje lahko brez zadržkov dali v predelavo usnjarjem.¹⁰⁴

S koncem vojne, po razpadu monarhije, je bila oskrba prebivalstva v novonastali Državi SHS izjemno zahtevna naloga. Mnogi so skušali splošno pomanjkanje izkoristiti. Narodni svet v Šoštanju je pričal o družbi Kurka & Wildi in podražitvi usnja v Woschnaggovi usnjarni. Centralna vlada v Zagrebu je razpolagala s količinami kostanjevega lesa kot protiutež, če Kurka ne bi izpolnjeval dolžnosti, tj. določenih cen. Kurka in Woschnagg sta 12. novembra sklenila novo pogodbo za 10 vagonov.¹⁰⁵ Narodnemu svetu v Šoštanju je poverjenik Narodne vlade SHS v Ljubljani poročal o zadevi prodaje čresla A. Goričarja v Ljubiji podjetju Franc Woschnagg & sinovi v Šoštanju, pri čemer cena naj ne presega maksimalno določene.¹⁰⁶ 11. novembra 1918 je Narodni svet razpravljal o oddaji usnja, umestitvi občinskega tajnika in redarja ter o prevzemu občinskega inventarja.¹⁰⁷ Za oskrbo s premogom je bil pristojen zastopnik stotnik Gombač v Celju.¹⁰⁸

Rajsterjev
oglas
v *Slovencu*¹⁰⁹

Zaradi pomanjkanja sladkorja je bila poraba v začetku novembra 1918 še vedno strogo nadzorovana. Po evidencah je bilo v občini Šoštanj 890 oseb, ki so potrebovale slad-

¹⁰⁴ *Slovenski gospodar*, Šoštanj, l. 52, št. 46, 14. november 1919, str. 8.

¹⁰⁵ SI_ZAC/0060/015/00058.

¹⁰⁶ SI_ZAC/0060/015/00037.

¹⁰⁷ SI_ZAC/0060/015/00003, 00004, 00061. Zaradi uničenih telefonskih povezav je Narodni svet v Šoštanju novembra zaprosil za dobavo 39 km telefonske žice, vendar njihovi prošnji poverjeništvu za javna dela in obrt v Ljubljani ni moglo ugoditi.

¹⁰⁸ *Slovenski gospodar*, l. 52, št. 46, 14. november 1919, str. 8.

¹⁰⁹ *Slovenec*, l. 46, št. 250, 30. november 1918, str. 4.

kor.¹¹⁰ Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec je 11. novembra razglasilo obvezno oddajo krompirja, žita in drugih živil. V okraju Šoštanj so bili pooblaščenci Rudolf Orel in Vrečko ter Demšič v Velenju.¹¹¹ Konec novembra 1918 so bile za obdobje 12 tednov izdane nove krušne karte. Predvideno je bilo, da se na 14 dni na osebo izda 180 dkg moke, za težke delavce 280 dkg kruha, za družinske člane železniških in industrijskih delavcev 230 dkg moke, za železniške in industrijske uslužbenke pa 370 dkg. Na krušni karti so morali peki odrezke odrezati in jih poslati okrajnemu glavarstvu.¹¹²

Konec novembra 1918 je Okrajno glavarstvo seznanilo občino Šoštanj mesto, da je bil Ivan Končan imenovan za živinskega nakupovalca. Kot nakupovalec je bil upravičen do provizije v višini 15 kron za vsako oddano živino.¹¹³ Za oskrbo Šoštanja je bila novembra 1918 iz okrajnega glavarstva določena poraba mesa za en mesec, dovoljenje za zakol živine pa so dobili pooblaščeni šoštanjski mesarji: Brešnik, Cerovšek, Hauke in tovarna usnja. V Velenju so dobili pooblastilo Ivan Rak, E. Rak, premogovnik in v Šmartnem ob Paki Rogl.¹¹⁴

Konec decembra 1918 je bila znova odrejena oddaja slanine oziroma masti. Obveščene so bile vse občine okraja, župnijski urad, orožniška postaja, Ivan Rak iz Velenja, Michael Cerovšek iz Šoštanja in drugi. Oddaja masti je potekala pri prevzemnikih po ceni 20 kron. Nadzor nad prevzemom so izvrševale občine in orožništvo. Poudarjeno je bilo, da so upravičenci za mast le tisti z izkaznico za mast: učiteljstvo, orožniki, delavci, rokodelci itn.¹¹⁵

¹¹⁰ SI_ZAC/0060/015/00034.

¹¹¹ SI_ZAC/0060/015/00022.

¹¹² SI_ZAC/0060/015/00036.

¹¹³ Provizijo je moral plačati kupec.

¹¹⁴ SI_ZAC/0060/015/00038.

¹¹⁵ SI_ZAC/0060/015/00033, 00039.

V začetku decembra 1918 so bile določene količine za izdajo moke na nakaznice za obdobje 14 dni. Na osebo je bila predvidena poraba 140 dkg, težaki 200 dkg, svojci industrijskih delavcev 200 dkg in težaki v industrijskih podjetjih 370 dkg. Mlinske izkaznice so bile odpravljene, zato mletje ni bilo več pod nadzorom oblasti. Mlinarji pa so še vedno morali voditi knjigovodstvo. Določene so bile tudi cene: mešanega žita 6 kron, ješprenj 3 krone, kaša 4,50 krone, oves in koruzni zdrob 3 krone.¹¹⁶ V naslednjih dneh je prišlo do ponovnega poziva k oddaji koruze za oskrbo prebivalstva.¹¹⁷ Ker do prostovoljne oddaje ni prišlo, je sledila rekvizicija žita, krompirja in sočivja. Tisti, ki so se odzvali prej, so imeli pri razdeljevanju petroleja in sladkorja prednost. V Šoštanju je oddaja potekala v četrtek, 20. decembra, po poverjeniku Franju Vrečku, v Velenju pa po Josipu Demšiču.¹¹⁸

Po koncu vojne je skozi naše kraje šlo veliko vojaštva. V Celju in Mariboru je bilo na razpolago veliko konj za oddajo posestnikom pod pogojem, da so imeli zanje ustrezno zagotovljeno krmo.¹¹⁹ Istočasno je bilo prepovedano klanje konj, ki so bili namenjeni za kmetijska dela.¹²⁰ Ponovno so bili določeni živinski nakupovalci, za Šoštanj Ivan Končan, v Rečici ob Paki pa Franc Obu.¹²¹

Med vojno je bila prodaja usnja pod zaporo, vse je šlo za vojaške potrebe, zato je vladalo med prebivalstvom v zaledju veliko pomanjkanje surovin, med drugim tudi steklenic za zdravila.¹²² Narodni svet je bil pri preskrbi prebivalstva in surovin na veliki preizkušnji. 8. novembra je obravnaval

¹¹⁶ SI_ZAC/0060/015/00041, 00042.

¹¹⁷ SI_ZAC/0060/015/00045.

¹¹⁸ SI_ZAC/0060/015/00046.

¹¹⁹ SI_ZAC/0060/015/00062; *Slovenski gospodar*, Šoštanj, l. 52, št. 46, 14. november 1919, str. 8.

¹²⁰ SI_ZAC/0060/015/00047.

¹²¹ SI_ZAC/0060/015/00050.

¹²² SI_ZAC/0060/015/00031.

oddajo strojil Woschnaggovi usnjarni.¹²³ Na seji 20. novembra so razpravljali o nabavi večje količine usnja za oddajo prebivalstvu po 0,5 kg na osebo. Vendar je bilo usnje prevzeto le v protivrednosti živil v četrtini zneska, kar pa ni veljalo za revne. Da bi obvladovali trg in cene, je šoštanjška usnjarna dobila prepoved oddaje usnja prebivalstvu.¹²⁴ Po koncu vojne so prišle na občino Šoštanj prošnje za usnje v zameno za hrano. Za primer navajamo predlog o zamenjavi usnja s slatinino po ceni 16 kron za kg.¹²⁵ Nekaj dni kasneje je Okrajno glavarstvo sporočilo na občino Šoštanj, da je na voljo usnje po nabavni ceni za razdelitev med kmetovalce, ki so do konca meseca oddali predpisane količine žita, krompirja itn.¹²⁶ Pomankanje surovin in usnja je bilo očitno v vsem slovenskem prostoru. V opisanem primeru je trgovec Karl Cimperšek iz Sevnice Narodni svet v Šoštanju zaprosil za 500 kg usnja za podplate, saj je dobavil en vagon ježic (konoper) za usnjarsko industrijo.¹²⁷

Na seji Narodnega sveta 25. novembra 1918 so razpravljali o nemški šoli in drugih tekočih zadevah.¹²⁸ Po prizadevanjih Narodnega sveta je v Šoštanj prišel predstavnik Okrajnega glavarstva in ugotovil, da je zasebno nemško šolo obiskovalo le 11 otrok nemške narodnosti. Narodna vlada v Ljubljani je z odlokom 13. decembra 1918 razpustila šolo nemškega Schulvereina v Šoštanju. Na prošnjo krajnega šolskega sveta je Narodni svet zasedel šolsko poslopje in 30. decembra je bilo šolsko poslopje zapečateni.¹²⁹ Kasneje je nemški Schulverein stavbo vrtca prodal občini za 35.000 kron.¹³⁰

¹²³ SI_ZAC/0060/015/00020.

¹²⁴ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, str. 80.

¹²⁵ SI_ZAC/0060/015/00048, 00043.

¹²⁶ SI_ZAC/0060/015/00049.

¹²⁷ SI_ZAC/0060/015/00051.

¹²⁸ SI_ZAC/0060/015/00005.

¹²⁹ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, str. 80.

¹³⁰ SI_ZAC/0060/016/00008.

Gospodarsko življenje se je počasi normaliziralo in v nasprotju z vojnim časom so bili Šoštanjski trgovci po koncu vojne seveda poslovno uspešnejši. Slednje potrjujejo podatki, da je bilo 11. decembra deponiranih 28.000 kron za vagon blaga in za november in december dodatnih 52.000 kron.¹³¹

Zaradi španske gripe šole zaprte

Ob povratku vojakov z bojišč so razsajale razne bolezni in uši. Narodni svet v Šoštanju je po predlogu okrožnega zdravnika odredil, naj bodo zaradi španske gripe šole v Šoštanju zaprte.¹³² Grozila je tudi nevarnost pegastega legarja zaradi prihoda vojske z juga Balkana. Vračajoči se vojaki so s sabo prinesli uši in naloga občine je bila, da o tej nadlogi obvesti ljudstvo. Vojaki so bili napoteni v najbližje garnizije in ujetniška taborišča, ki so imela potrebne naprave. Uši so uničevali s pomočjo vročine z likanjem in prekuhavanjem ter naftalinom. Narodni sveti so bili pozvani, da poročajo o žariščih bolezni, da španska bolezen ne bi zahtevala dodatnih žrtev.¹³³ Vojaki so bili dolžni opraviti pregled v vojski ali pri okrožnem zdravniku in predložiti potrdilo. Pri tem je bilo poudarjeno, da tisti brez potrdila seveda službe ne bodo dobili. Pregledu zaradi spolnih bolezni so bile podvržene tudi ženske, ki so prihajale iz vojske.¹³⁴ Januarja 1919 je še vedno grozil izbruh epidemije pegastega legarja.¹³⁵ Okrajno glavarstvo je zahtevalo tedenska poročila o prenosljivih boleznih, saj je bila februarja 1919 v občini Šoštanj razglašena karantena zaradi pojava pegavca.¹³⁶ Ta nalezljiva bolezen se je pojavljala še vse leto 1919, o posameznih primerih priča arhivsko gradivo in časopisje. V nemški šoli je bila ob koncu vojne nastanjena vojaška bolnica.

¹³¹ SI_ZAC/0060/015/00069.

¹³² SI_ZAC/0060/015/00057.

¹³³ SI_ZAC/0060/015/00060, 00032.

¹³⁴ SI_ZAC/0060/015/00060; SI_ZAC/0060/016/00067.

¹³⁵ SI_ZAC/0060/016/00062.

¹³⁶ SI_ZAC/0060/016/00086, 00083.

*Ranjeni in oboleli vojaki v šoštanjski vojaški bolnici
za ranjence s Koroške¹³⁷*

»Vojske reši nas, o Gospod!«

Januarja 1919 je bilo prebivalstvo obveščeno o vpoklicu letnikov 1895 do 1899 in neaktivnih častnikov za slovensko legijo prostovoljcev.¹³⁸ Ker je primanjkovalo orožja, je poveljstvo Celjskega pešpolka obvestilo nekdanje vojake, da bodo prejeli odpustne listine le ob oddaji opreme.¹³⁹ Šlo je za formiranje in sprejemanje častnikov v skupno armado SHS in težave zaradi pomanjkanja orožja ob ustanavljanju legije prostovoljcev za Koroško.¹⁴⁰ Pomanjkanje orožja je pospremilo tudi nekaj primerov odpora »nemških agentov« proti nabiranju prostovoljcev¹⁴¹ in dejstvo, da so se bivši vojaki želeli vrniti domov. Kljub temu se je 13. januarja, ko je poveljstvo Celjskega pešpolka pozvalo na pregled vojakov,¹⁴² na vpo-
klic odzvalo kar 6995 mož.¹⁴³

¹³⁷ Zasebni arhiv Zvoneta Čebula iz Šoštanja.

¹³⁸ SI_ZAC/0060/016/00014, 00015, 00016.

¹³⁹ SI_ZAC/0060/016/00020, 00066.

¹⁴⁰ SI_ZAC/0060/016/00021, 00024, 00026.

¹⁴¹ SI_ZAC/0060/016/00018, 00019, 00060, 00069.

¹⁴² SI_ZAC/0060/016/00087.

¹⁴³ SI_ARS, AS 60, 51, zapisnik NV z dne 24. januarja 1919.

Dogajanje v Šoštanju pred ofenzivo maja 1919 je relativno neraziskano in predstavlja iztočnico za nadaljnje raziskave.¹⁴⁴ Zlom slabo pripravljene ofenzive slovenskih enot na koroški fronti aprila 1919 je močno vplival tudi na dogajanje v Šaleški dolini, ki je ob protiofenzivi avstrijskih enot postala neposredno zaledje vojaških operacij. Med umikajočimi se slovenskimi enotami so bili tudi dezertarji, ki so na svojo roko tudi plenili. Dva opita vojaka sta streljala skozi okna v prostore župnišča in s tem poškodovala matične in druge knjige. Tamkajšnji župnik Rožman se je pravočasno umaknil. Za njimi so prodirali tudi avstrijski volkverovci, ki so po zasedbi Črne prodirali vse do Šentvida, kjer so iz cerkve ukradli kelih, monštranco in cerkveno opravo. V nevarnosti so bile tudi Zavodnje, zato so iz Šoštanja poslali nekaj vojaštva, ki je pri cerkvi izkopalo strelske jarke. Pred uspešno jugoslovansko ofenzivo na Koroškem 28. maja 1919 je bilo v Šoštanju poveljstvo Koroškega odreda. Vojaške enote so se pomikale preko Zavodenj in se tam ob postankih oskrbovale. Brez plačila so vzeli vse, kar so potrebovali. Vojaštvo je zasedlo šolo, učiteljsko stanovanje in se nastanilo po nekaterih domačijah. Na Žokovi domačiji je bilo okrog 300 vojakov. Ranjence, ki so jih vozili skozi Zavodnje v Šoštanj, so domačini lepo sprejeli.¹⁴⁵ Morda še droben utrinek o dogodkih maja 1919. Po sklepnih operacijah borcev za severno mejo je župnik Rožman iz Zavodenj nad Šoštanjem zapisal: »*Napad na Črno se je izredno posrečil. Volksworovce so presenetili v spanju in jih podili nazaj proti Dravi. Le še par ranjencev so peljali nazaj skozi Zavodnje, potem pa nismo več videli vojaštva, kojega smo bili čez grlo siti. Vojske reši nas, o Gospod!*«¹⁴⁶

¹⁴⁴ Pripomba M. A.

¹⁴⁵ Kronika župnije sv. Petra in šolska kronika osnovne šole v Zavodnjah. Kopijo hrani Muzej Velenje.

¹⁴⁶ Kronika župnije sv. Petra v Zavodnjah, str. 113. Kopijo hrani Muzej Velenje.

Občina Šoštanj mesto v 1919

Konec decembra je Minister za notranje zadeve ukazal, da morajo v vseh občinah, kjer so gerenti, razpisati nove volitve.¹⁴⁷ Občinska uprava v Šoštanju je 5. januarja leta 1919 zaprosila Narodno vlado SHS v Ljubljani, da potrdi dr. Mayerja za gerenta mestne uprave v Šoštanju in mu izroči ustrezno legitimacijo.¹⁴⁸ Po besedah šoštanjskega kronista Franca Hribernika je Narodni svet ob prevratu dobro opravljal svojo nalogo. Vendar je tudi tu prišlo do sprememb. Sporazumno z novoimenovanim gerentom občine dr. Franom Mayerjem je Narodni svet predlagal člane novega občinskega sveta. Do tega je prišlo na seji 13. januarja 1919, na kateri so med drugim sklenili, da se s tem Narodni svet razpusti. Mesec dni kasneje je Narodni svet prenehal delovati in novi občinski gerent je postal dr. Fran Mayer, člani občinskega sveta pa so postali Franz Schwarz, Alojzij Trobej, Ivan Senica, Jakob Arzenšek, Matko Zalar in Viktor Lunder.¹⁴⁹ Za namestnika gerenta je bil imenovan Matko Zalar, ki je bil odgovoren tudi za občinsko blagajno, občinski tajnik pa je postal Miloš Tajnik.

Oskrba prebivalstva je bila tudi na začetku leta 1919 ena najpomembnejših nalog oblasti. Januarja prosta trgovina še vedno ni bila dovoljena,¹⁵⁰ za Šoštanj so bile zagotovljene določene količine sladkorja, vendar le v kompenzaciji za poljske pridelke.¹⁵¹ Poverjenik za oskrbo s sladkorjem v Šoštanju je bil trgovec Ivan Senica, v Velenju pa trgovec Anton Valenčak.¹⁵² Zaradi pomanjkanja mesa je bil januarja 1919 v Šoštanju znova prepovedan promet klavne živine in navijanje cen. Za prodajo je še vedno bilo potrebno predhodno dovo-

¹⁴⁷ *Domoljub*, Schulvereinske šole razpuščene, Odpust nemških uradnikov, št. 45, 28. december 1918, str. 4.

¹⁴⁸ V predvojni Jugoslaviji od vlade začasno imenovani predstojnik občinske uprave.

¹⁴⁹ Hribernik, *Šoštanj in okolica*, Šoštanj, str. 81.

¹⁵⁰ SI_ZAC/0060/016/00045.

¹⁵¹ SI_ZAC/0060/016/00040.

¹⁵² SI_ZAC/0060/016/00040.

ljenje.¹⁵³ Dobava mila in moke je bila konec januarja mogoča brez nakaznic po ceni 8 kron 50 vinarjev, koruzni zdrob 5 kron, moka za kuho 4 krone, koruzna moka za žgance 3 krone, mešana koruzna in pšenična moka 3 krone in otrobi 5 vinarjev za kilogram.¹⁵⁴ Krizne razmere so se po koncu vojne odražale tudi v slabem odzivu prebivalstva na oddajo žita, fižola in krompirja.¹⁵⁵ Tudi preskrba beguncev z obleko ni bila več mogoča brez plačila.¹⁵⁶ Po preobratu je bila občina soočena s težavami aprovizacije, postopnega oživljanja institucij ob zamenjavi uradništva, uvajanja slovenskega knjigovodstva, nadzora nad trgovino, obrtjo in industrijo, komunalnimi zadevami, kot je sprememba napisov, spremenjenimi varnostnimi razmerami itn. Prišlo je tudi do nekaterih predlogov za konfinacijo.¹⁵⁷ Ti dogodki so seveda imeli svoje vzroke, saj je po letu 1918 postal nemški, tržaški, dunajski, graški, češki in madžarski kapital tujega izvora. Uredbo ministrstva za trgovino in industrijo z dne 3. aprila 1919 so uskladili in razširili na vse ozemlje Kraljevine SHS. Srbski zakon iz leta 1915/16 je predvidel sekvester premoženja državljanov, ki so bili v vojni s Srbijo.¹⁵⁸ Versajska mirovna pogodba je dopuščala likvidacijo nemškega premoženja v vsej državi. Za ta namen je Okrajno glavarstvo pozvalo prebivalstvo, naj prijavi terjatve iz vojnodajatvenega zakona, ki je zajemal tudi rekvizicije. Podatki so bili potrebni delegaciji na mirovni konferenci.¹⁵⁹

Z novonastalo državo je prišlo do spremembe simbolov in denarne valute. O tem govori navodilo o žigosanju,

¹⁵³ SI_ZAC/0060/016/00039.

¹⁵⁴ SI_ZAC/0060/016/00036, 00038.

¹⁵⁵ SI_ZAC/0060/016/00037.

¹⁵⁶ SI_ZAC/0060/016/00064.

¹⁵⁷ SI_ZAC/0060/016/00008; Alpinč, *Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja*, str. 101–102.

¹⁵⁸ Kresal, Franc: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije, *Prispevki za novejšo zgodovino*, l. XXVII, št. 1–2, Ljubljana 1987, str. 33–38 (dalje kot: Kresal, Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije).

¹⁵⁹ SI_ZAC/0060/016/00058, 00063, 00065.

prepečatenju in štetju bankovcev avstro-ogrskega izvora.¹⁶⁰ Pri Narodnem svetu v Šoštanju sta bila poverjenika za finance nadučitelj Alojz Trobej in trgovec Adolf Orel, za okolico Šoštanja so bili poverjeniki Miloš Tajnik, Ivan Lukman in Ivan Šumljak (vsi učitelji). Za Topolšico sta bila poverjenika župnik Ivan Rožman in učitelj Ivan Smolkar. V Velenju so bili poverjeniki učitelj Franc Skaza, trgovec Franc Skaza ter učiteljici Berta Brence in Marija Skaza. Imenovani poverjeniki za finance so bili zadolženi za popis avstrijskega in ogrskega denarja in žigosanje bankovcev po komisijah.¹⁶¹

Med spremenjene simbole sodi tudi praznovanje rojstnega dne kralja Petra I. Karadjordjevića. 12. julija 1919 je bila opravljena slavnostna sveta maša, na kateri sta bili zapeti himna in »Lepa naša domovina«, obvezno prisotno uradništvo je imelo prost dan, trgovine so bile zaprte in izobešene modro-belo-rdeče zastave. Na ta »cvetlični« dan, ki je potekal tudi v spomin padlih v veliki vojni, so zbirali sredstva pod parolo »Dokumentirajte svojo patriotsko in kulturno zavest s svojo darežljivo plemenitostjo.«¹⁶²

Majhno mesto, kot je bil Šoštanj, je imelo nekatere posebnosti, ki so močno vplivale na gospodarsko in politično življenje desetletij pred prvo svetovno vojno in tudi po njej. Pri tem so izstopala vprašanja uveljavljanja avtoritete nove države pri oskrbi in napisnih tablah, predvsem pa odnos prebivalstva do nove oblasti. Po vojni je sicer med prebivalstvom zavladata povojna psihoza, ki jo je protialkoholno glasilo Prerod slikovito opisalo kot norost, divjost in razbrzdanost. Pijanstvo se je še bolj razpaslo.¹⁶³ Zaradi nočnega pa tudi dnevnega vznemirjanja javnosti je oblast skušala omejiti prodajo alkoholnih pijač. Prodaja v dopoldanskem času ni

¹⁶⁰ SI_ZAC/0060/016/00004.

¹⁶¹ SI_ZAC/0060/016/00004.

¹⁶² SI_ZAC/0060/016/00003,

¹⁶³ Studen, Andrej: *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2009, str. 89 (dalje kot: Studen, Pijane zverine).

bila dovoljena, razen 0,4 dl ruma v čaju. V gostilnah je bil odpiralni čas omejen od 11. ure dopoldne do 21. ure. Razni plesi pa so bili dovoljeni le ob predhodnem dovoljenju Okrajnega glavarstva.¹⁶⁴ Žganjekuha je bila dovoljena za plačilo narejnine 3,80 krone, ki je bila določena že od 12. aprila 1917.¹⁶⁵

Kljub vsem tegobam pa je vojna mnogim vendarle prinesla nekatera spoznanja ob obvestilih o smrti bližnjih na fronti ali v zaledju zaradi bolezni. In če je pred vojno morda kdo težko zdržal brez žganja in vina, morda brez čaja in ruma ter priljubljenega tobaka, pa vendar nihče zaradi pomanjkanja tobaka ni umrl.¹⁶⁶ Ob raznih ukrepih oblasti pa sta draginja in pomanjkanje še nekaj let vplivala na prebivalstvo, kar se je nekako kazalo v razmeroma pogostem kršenju javnega reda in miru. V omenjenem gradivu za čas po vojni je najti kar nekaj zapisov na to temo, ki pa bo obravnavana v prihodnosti.

Zaključek

Vélíka vojna je v življenjski vsakdan prebivalstva v Šoštanju prinašala manj pričakovane posledice tudi zaradi prevladujočega prepričanja javnosti o hitrem koncu vojne. Vendar ni bilo tako, vojna je trajala in zahtevala ogromna sredstva. Da bi država uredila preskrbo vojske in industrije, je bilo uveljavljenih več ukrepov tako imenovanega vojnega gospodarstva. Z mobilizacijo vseh sil in poročili o padlih, s pojavom nalezljivih bolezni in z izčrpanimi zalogami je država dosegla popoln nadzor nad vse bolj pešajočo oskrbo, ki je pestila prebivalstvo. Poraba osnovnih prehranskih artiklov se je zmanjšala že kmalu po začetku vojne.

Od nastanka oskrbnih okrajev jeseni 1915 so od moke sčasoma prešle pod občino tudi zadolžitve z drugimi artikli. Ker prosti trg ni več deloval, je bila občina vse bolj odvisna

¹⁶⁴ SI_ZAC/0060/016/00061.

¹⁶⁵ SI_/0060/015/00062; Slovenski gospodar, Šoštanj, l. 52, št. 46, 14. november 1919, str. 8;

¹⁶⁶ *Domoljub*, Nauki vojnega časa, št. 9, 1. marec 1917, str. 6.

od centralno dobavljenih zalog. Marca 1917 so bile uvedene karte za kavo in sladkor, mast, olje in maslo ter meso. Racioniranje prehrane je glavna značilnost celotnega obdobja. V prvih dveh letih vojne je bila oskrba še zadovoljiva, v naslednjih letih pa se je stanje močno poslabševalo, saj zagotovljene količine prehranskih artiklov niso dosegale predpisanih količin na kartah. Od prve polovice leta 1917 so centralne oblasti vse pogosteje prepuščale lokalni oblasti, da sama zagotovi oskrbo iz lastnega pridelka. Vse navedeno kaže na to, da so količine, vsekakor pa tudi kakovost osnovnih artiklov, s časom vse bolj padali. Prebivalstvo pa je poskušalo preživeti po svoje tudi mimo predpisov.

Ob nezmožnosti oblasti, da bi zagotovila vsaj osnovno preskrbo prebivalstva, ki je bila že zdavnaj na kartah, se je nezadovoljstvo vse bolj širilo. Vojna pa se ob ogromnih žrtvah kar ni končala. Majniška deklaracija, podpisovanje in v nadaljevanju niz shodov v njeno podporo je z gotovostjo opogumilo Slovence k spremembam. K temu je prispevala tudi mednarodna situacija, bližajoč se konec vojne in poraz centralnih sil. V teh za Slovence ugodnih okoliščinah je čas konec leta 1918 tudi v Šoštanj prinesel prevrat; oblast je prevzel Narodni svet, ki je uspešno opravil svoje naloge. Konec vojne je prinesel mir, vendar tudi spremenjene gospodarsko-politične razmere, težave z oskrbo prebivalstva in ogrožene meje novonastale države.

*Šoštanj leta
1918.*

Viri in literatura:

Literatura:

- Aplinc, Miran: *Vošnjaki industrialci iz Šoštanja*. Šoštanj, Zavod za kulturo Šoštanj, 2005.
- Aplinc, Miran: *Gospodarski in socialni razvoj Šoštanja od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*, doktorska disertacija Univerza Ljubljana. FF Ljubljana, Ljubljana, 2016.
- Budkovič, Tomaž, *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.
- Cvirn Janez in Studen Andrej: *Etnična (nacionalna) struktura mest na Spodnjem Štajerskem (1880–1910)*. V: *Rittig – Beljak Nives* (ur.), *Prvi i drugi međunarodni seminar Zajednice Nijemaca u Hrvatskoj 2001/2002*, zbornik radova. Varaždin: Varteks, Zagreb: Zajedinica Nijamaca u Hrvatskoj, 2002, str. 115–123.
- Čebul, Danilo: *120 let nudenja pomoči, 1879–1999*. Šoštanj, 1999, str. 9.
- Fischer, Jasna: *Gospodarstvo v vojnih razmerah, Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana, Nova revija, 1995, str. 148–150.
- Fischer, Jasna: *Gospodarstvo v vojnih razmerah*. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, str. 148–150.
- Fischer, Jasna: *Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914–1918*, *Zgodovinski časopis*, 63, št. 1–2. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 350–372.
- Fisher, Jasna: *Razvoj obrti, industrije in trgovine*. V: Fischer Jasna (ur.) et. Al: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 2005, str. 77–83.

- Gačić, Aleksandra; Jenuš, Gregor, *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek zaslužni slovenski politik*. Velenje, Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2016.
- Habjan, Hana: *Gospodarstvo in aprovizacija v prvem letu prve svetovne vojne*. V: *Kuge, lakote in vojske – reši nas o gospod!*. Ljubljana, Zgodovinski arhiv, 2014.
- Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*. V: *Iz zgodovine Celja 1848–1918*. MNZC, Celje, 1998, str. 87–126.
- Himmelreich, Bojan: *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*. V: Cvirn, Janez (ur.) et al.: *Iz zgodovine Celja 1848–1918*. Odsevi preteklosti 2. Celje, Muzej novejšje zgodovine Celje, 1998, str. 87–122.
- Himmelreich, Bojan: *Namesto žemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001.
- Hodnik, Mira: *Zaostrene gospodarske razmere na Kranjskem*. V: *V zaledju soške fronte*, Ljubljana, 2015, str. 18–20.
- *Hrani jih za spomin, če me več kdaj nazaj ne bo: sto spominov ob stoletnici začetka prve svetovne vojne iz Šaleške doline in okolice*, ur. Špela Poles. Šoštanj: Občina, 2014.
- Hribernik, Franc in Ravnikar, Tone (ur., avtor dodatnega besedila): *Mesto Šoštanj – zgodovinski opis*. Šoštanj: Občina Šoštanj, 1998.
- Hribernik, Franc: *Šoštanj in okolica*, tipkopis. Šoštanj, 1948.
- Ilešič, Svetozar: *Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki: upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939*. Ljubljana, 1939.
- Jelenko, Leja, in Kučič, Eva: *Šolstvo v Šoštanju med obema vojnama: raziskovalna naloga*. Šoštanj, Osnovna šola Šoštanj, 2011.
- Jelinčič, Zmago: *Avstro-Ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne*. Ljubljana, 2013.

- Kljajič, Damijan: Pregledni oris delavskega gibanja v Šaleški dolini. V: *Prispevki k zgodovini Šaleške doline: Šaleški razgledi 2*. Titovo Velenje, 1989, str. 245–250.
- Kresal, Franc: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavij, *Prispevki za novejšo zgodovino*, l. XXVII, št. 1–2. Ljubljana 1987, str. 33–38.
- Kresal, France: Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, l. 35, št. ½ (1995), str. 7–23.
- Lazarevič, Žarko: Vojno gospodarstvo. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Rozman, France (ur.), Vodopivec, Peter (ur.): *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 187.
- Nečak, Dušan in Repe, Božo: Prelom: 1914–1918: *Svet in Slovenci v I. svetovni vojni*. Ljubljana, Založba Sophia, 2005.
- Perovšek, Jurij: Slovenci in država SHS leta 1918. V: *Zgodovinski časopis*, l. 53 (1999), str. 71–79.
- Počivalšek, Marija: *En gros & en detail*, Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse. Celje, 2012, str. 75–77.
- Porenta, Tita: *Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmoderneje! Priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne peko v Trziču*. Radovljica, samozaložba, 2012.
- Poštrak, Anja, in Kalan, Barbara: Za pokritje izrednih vojnih stroškov: Avstrijska vojna posojila. V: *V roki puščica, doma pa ljubica: leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske*. Gorenjski muzej, Kranj 2017, str. 17.
- *Prva svetovna vojna v dokumentih Zgodovinskega arhiva Celje*. Celje, Zgodovinski arhiv Celje, 1998.
- Rajšter Zalar Zalka; Rajšter Ambrožič Jelica: *Spomini na preteklo dob.o*. Velenje, Muzej, 2017.
- Rozman, Franc: Praznovanje prvega maja 1918 na Spodnjem Štajerskem. V: *Zgodovinski časopis*, l. 46, št. 2 (1992), str. 225–232.

- Rozman, Franc: Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do leta 1889. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, l. 13, 1973, št. 1–2, str. 53–101.
- Studen, Andrej: *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje, Zgodovinsko društvo Celje, 2009.
- Studen, Andrej; Kresal, France: *Življenjske razmere, Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 150–153.
- Sunčič, Mitja: Podjetništvo na področju usnjarske industrije v medvojnem obdobju. V: Aplinc, Miran (ur.): *Usnjarstvo na Slovenskem* (zbornik – Gradivo 3). Šoštanj, Občina Šoštanj, 2008, str. 11–130.
- Svoljšak, Petra: Gospodarstvo. V: *Slovenci + prva svetovna vojna 1914–1918*. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine, 2010, str. 69–70.
- Svoljšak, Petra: Utrinek iz slovenske begunske zgodovine, *Primorska srečanja*, št. 139. Nova Gorica, 1992, str. 724–726.
- Šorn, Jože: Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. V: *Zgodovinski časopis* 35, št. 1–2 (1981), 57–81.
- Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor, Založba Obzorja, 1984.
- Štepec, Marko: Prehrana. V: *Slovenci + prva svetovna vojna*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije 2010.
- Velenje, *Razprave o zgodovini mesta in okolice*. Velenje, Mestna občina Velenje, 1999.
- Ževart, Milan: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*. Ljubljana, Knjižnica OF 5, 1977.
- Ževart, Milan: *Styriaca*, izbrana dela. Velenje, Muzej Velenje, 2005.

Viri:

Ustni viri:

- Zvone Čebul, 2015.

Serijske publikacije:

- Deutsche Wacht, l. 1914.
- Domoljub, l. 1914, 1915.
- Male novice, l. 1918.
- Narodni list, l. 1914.
- Naš čas, l. 1988.
- Slovenec, l. 1914, 1915, 1916, 1917.
- Slovenski narod, l. 1918.
- Slovenska zadruga, l. 1914, 1918.
- Slovenski gospodar, l. 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919.
- Straža, l. 1917, 1918.
- Tedenske slike, l. 1914.

Arhivski viri:

- Muzej Velenje.
- MNO Maribor.
- Pokrajinski arhiv Maribor.
- SI_ARS, AS 60.
- SI_ARS, TOI, št. 309.
- SI_ZAC/0060/Občina Šoštanj 1895–1944.
- SI_ZAC, OŠ 1914–1918.
- Zasebni arhiv Danila Čebula iz Šoštanja.
- Zasebni arhiv Vlada Kojca iz Šoštanja.

V ospredju za reko Pako je šoštanjska železniška postaja. Za njo je družmirska cerkev sv. Mihaela. V ozadju na desni strani je na hribu obris Škal (Domoznanska zbirka Knjižnice Velenje).

Aleksandra Gačič

Dr. Aleksandra Gačič, zgodovinarica, predavateljica v programu Začetna integracija priseljencev, lektorica in prevajalka, je pod mentorstvom dr. Andreja Rahtena leta 2014 doktorirala s politično biografijo dr. Bogumila Vošnjaka. Leta 2016 je v soavtorstvu z dr. Gregorjem Jenušem izdala politično biografijo o dr. Karlu Verstovšku in o njem posnela dokumentarec v oddaji Sledi. Leta 2017 je izdala tudi biografijo Bogumil Vošnjak – politik in diplomat. Svoje raziskave usmerja v osvetljevanje življenja in dela prezrtih slovenskih zgodovinskih osebnosti 20. stoletja ter diplomatsko zgodovino.

DRUŽMIRSKI SHOD ZA PODPORO MAJNIŠKI DEKLARACIJI

Uvod

Na razvoj jugoslovanske ideje je vplival zgodovinski položaj Slovencev v Avstro-Ogrski, predvsem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. K oblikovanju jugoslovanske misli sta pomembno vplivali tudi balkanski vojni v letih 1912–1913, kar je le še okrepilo nemški pritisk. Južni Slovani so se znotraj monarhije začeli tesneje povezovati, kar avstro-ogrskim oblastem vseka kor ni bilo pogodu. Na idejo o večji povezanosti južnih Slovanov je pomembno vplival tudi italijanski imperialistični pritisk. Porodila se je zamisel o federativnem preoblikovanju monarhije. Slovenci so somišljenike sprva našli v *Hrvaški stranki prava*. Tako so se leta 1898 predstavniki *Katoliške narodne stranke*, z Janezom Evangelistom Krekom, Antonom Korošcem in Jankom Brejcem na

sestanku pravašev v Trstu izrekli za pravaški¹ program in priključitev *Zedinjene Slovenije* k Hrvaški, in sicer na temelju hrvaškega državnega prava. Leta 1908 je prišlo do aneksije Bosne in Hercegovine, čemur je sledila objava programa državnopravne združitve južnih Slovanov v monarhiji, ki so jo obelodanili katoliški narodnjaki. Ob tem je *Slovenska ljudska stranka* »v dunajskem parlamentu dosegla začasno združitev vseh slovenskih, hrvaških in srbskih poslancev iz avstrijskega dela monarhije v eno parlamentarno skupino«. Poleg že omenjene zamisli o federativni ureditvi se je porajala še ideja o trializmu, pri čemer bi tretji del monarhije predstavljal južni Slovani.²

A ravno zaradi jugoslovanske ideje je znotraj katoliškega tabora prihajalo do sporov. Eni so trdili, da je katolištvo temelj jugoslovanske misli, drugi so pokazali izrazit odpor proti pravoslavju in s tem proti Srbom. Drugi, manjšinski del, rešitve ni videl zunaj meja monarhije. Ob razmahu prve balkanske vojne so se tudi znotraj katoliškega tabora ogreli za možnost reševanja južnoslovanskega vprašanja zunaj meja Avstro-Ogrske. A vmes je poseglo razočaranje v obliki druge balkanske vojne, saj so Srbi napadli tudi Slovane, Bolgare namreč. Znotraj katoliškega tabora je prišlo do razcepa. Nasproti sta si stala Ivan Šusteršič, ki je zagovarjal znotrajavstrijsko usmeritev, in Janez Evangelist Krek, ki je zastopal interese večjega dela stranke, vendar do uradnega razpada

¹ Pravaško ideologijo sta v 2. pol. 19. stol. na Hrvaškem oblikovala publicista in poslanca v hrvaškem saboru Ante Starčević in Eugen Kvaternik, ki sta se zavzemala za samostojno hrvaško državo, ki bi bila suverena tako v odnosu do Avstrije kot tudi Ogrske. Z obema deloma države naj bi ju povezovala le ena oseba, in sicer v obliki personalne unije. Starčević je menil, da bi lahko hrvaška domovina obsegala tudi slovenske dežele, pri čemer je Slovence dojemal za 'planinske Hrvate'. Podobno mnenje o Slovencih je imel tudi Kvaternik, vendar njegov program ni vključeval Srbije in Črne gore, tako kot Starčevićev. Andrej Rahten 'Croatia Alpestris': Vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte. V: *Annales* (2002), str. 2.

² Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 36–39; Gačić, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 35.

Slovenske ljudske stranke ni prišlo. Še več, oktobra 1912 sta se *Starčevićeva stranka prava* in Slovenska ljudska stranka združili pod predsedstvom Mila Starčevića in Šusteršiča,³ in sicer na prvem hrvaško-slovenskem saboru z idejo trializma.⁴ Leta 1912 je bil za predsednika Slovenske ljudske stranke izvoljen Šusteršič, a je prišlo do spora, ki je postajal vse močnejši v opoziciji Krekovih somišljenikov. Slednjemu je novembra 1912 uspelo izsiliti Šusteršičev odhod iz vodstva *Hrvaško-slovenskega kluba*.⁵

Na Štajerskem je ob Krekovi podpori vedno večji vpliv v državnozborni politiki pridobival tudi Anton Korošec, spor znotraj katoliškega tabora pa je z začetkom velike vojne dobil le še večji zamah. Šusteršič in njegovi somišljeniki so bili proti združevanju s Srbi, medtem ko sta Korošec in Krek vse bolj sodelovala s hrvaškimi politiki in jugoslovansko emigracijo, ki je delala za združitev vseh južnih Slovanov. Leta 1916 je Krek na svojo pobudo skušal obnoviti zveze s hrvaškimi in srbskimi politiki v monarhiji z namenom ustanovitve južnoslovanske države. O sporu je pomembno odločal škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je stopil na stran mladih, torej na Krekovo, Koroščevo.⁶

Konec leta 1916 je umrl Franc Jožef in nastopil cesar Karel, ki mu je 1. februarja 1917 *Starčevićeva stranka prava* poslala spomenico, v kateri je zastopala tudi zahteve Slo-

³ Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 40; Gačić, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 36

⁴ Gačić, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 36; Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 40.

⁵ Hrvaško-slovenski klub je bil ustanovljen leta 1892. Klub je spodbujal ideje hrvaškega državnega prava, naravnega prava in narodne volje. Njihova vdanost idejam demokracije in parlamentarizma je ustvarila trdne temelje za dolgo in plodno sodelovanje s slovenskimi politiki. Stjepan Matković, *Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća*. V: *Annales* (2002), str. 14.

⁶ Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 42–44; Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier, Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec, Ljubljana, Dunaj 2002) (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*), str. 155; Gačić, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 37–38.

vencev. Stranka je obsodila nacionalno zatiranje Hrvatov in Slovencev v monarhiji ter zahtevala njihovo državnopravno združitev. Spomenica je bila v bistvu že »/.../ *anticipacija Majniške deklaracije*«. ⁷

Spomenica je »od cesarja zahtevala dovoljenje za sklic zastopnikov vseh hrvaških in slovenskih dežel na sabor v Zagrebu, kjer naj bi se izvedla združitev s Slovenci po narodnostnem načelu in hrvaškem državnem pravu. Nekako je šlo za napoved *Majniške deklaracije*. Na začetku maja 1917 so se hrvaški in slovenski poslanci odločili za klub vseh jugoslovanskih poslancev v dunajskem parlamentu, ki bi se poimenoval *Jugoslovanski klub*. S tem namenom so se 29. maja sestali v prostorih Hrvaško-slovenskega kluba. Korošec je bil obveščen, da bodo Čehi ob odprtju dunajskega parlamenta, za katerega je bilo razglašeno, da bo sklican za 30. maj 1917, podali posebno izjavo in ob tem menil, da bi bilo dobro, če bi podobno storili tudi južnoslovanski poslanci. Najprej so sprejeli osnutek deklaracije, ki ga je napisal Evgen Jarc, s čimer so bili doseženi pogoji za nastanek Jugoslovanskega kluba, ki so ga sestavili poslanci *Hrvaško-slovenskega, Narodnega in Dalmatinskega kluba*. Klub, ki je združeval vse državnozbornske poslance v avstrijski polovici monarhije, torej Slovence, Hrvate, dva Srba, katoliške narodnjake in liberalce, je imel 33 članov. Deklaracijo je na prvi seji parlamenta 30. maja 1917 prebral predsednik Jugoslovanskega kluba Korošec. ⁸

⁷ Janko Prunk, *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 Slovenski narodni programi* (Ljubljana 1986) (dalje: Prunk, *Slovenski narodni programi*), str. 33–36;

⁸ Janko Prunk, *Slovenski politični koncepti in prizadevanja med 1. svetovno vojno*. V: *Nova revija*, št. 109/110 (maj–junij 1991) (dalje: Prunk, *Slovenski politični koncepti*), str. 837–838; Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije, Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje 2016) (dalje: Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije, Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*), str. 56–57; Vlasta Stavbar, *Deklaracijsko gibanje 1917/18 na Spodnjem Štajerskem*. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2–3 (2006), str. 37; Peter Vodopivec, *Od Habsburžanov h Karadjordjevičem*. V: *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918, Narodna vlada, Država SHS in slovenske* »

Deklaracijsko gibanje na Slovenskem

Nekaj pomembnih sestankov Jugoslovanskega kluba se je udeležil tudi velenjski rojak, vidni politik na Spodnjem Štajerskem v takratnem času, dr. Karel Verstovšek. Že dr. Milan Ževart je v svoji razpravi o deklaracijskem gibanju opozoril na Verstovškovo pomembno vlogo v samem gibanju, vendar tudi na polemiko o sami sestavi redakcijskega odbora za sestavo Majniške deklaracije. Ževart je prav tako poudaril, da je gradiva za raziskovanje Verstovškove vloge v samem gibanju dovolj, a da je le-to prav tako pomanjkljivo. Verstovšek namreč ni pustil pisnega pričevanja o tem obdobju ali tudi sicer, saj ga je pestila bolezen, ki se je končala s prezgodnjo smrtjo. Ževart se je v zvezi s polemiko o sestavi redakcijskega odbora za sestavo Majniške deklaracije skliceval na razpravo Momčila Zečeviča, ki je zapisal, da je Vladimir Ravnihar zapisal, da velja zaslugo o sestavi omenjenega odbora pripisati prav Verstovšku, vendar sta to zanikala tako Šusteršič kot tudi Korošec.⁹

Oblasti so seveda Majniški deklaraciji nasprotovale. Vsa pogajanja z vlado so padla v vodo, podpore pa podpisniki deklaracije niso dobili niti pri hrvaško-srbski koaliciji in frankovcih na Hrvaškem. Sredi septembra 1917 je Majniško deklaracijo in Jugoslovanski klub podprl ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, »ki jo je povezal s papeževim pozivom za mir z načelom samoodločbe narodov«. T. i. *ljubljsko izjavo* so podpisali vodstvo Slovenske ljudske stranke, vodstvo *Narodno napredne stranke* in *Katoliška delavska stranka*. Oktobra, torej mesec pozneje, je umrl oče Majniške deklaracije Janez Evangelist Krek. Njegov pogreb je pravzaprav pomenil začetek deklaracijskega gibanja, v katerem so

zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998), ur. Peter Vodopivec (Ljubljana 2000) (dalje: Vodopivec, *Od Habsburžanov h Karadjordjevićem*), str. 7–8; Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 38.

⁹ Milan Ževart, Dejavnost dr. Karla Verstovška v deklaracijskem gibanju in prevratnem času 1918–1919, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2 (1995); Ivan Šusteršič, *Moj odgovor* (Ljubljana 1922), str. 71; Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije*, str. 59.

se izražale težnje po ustanovitvi jugoslovanske države.¹⁰

15. septembra 1917 se je z ljubljansko izjavo začelo množično izjavljanje Slovencev za Majniško deklaracijo. Danes poznamo to vseslovensko javno izjavljanje za podporo Majniški deklaraciji in zahtevo po združitvi v južnoslovansko državo pod pojmom deklaracijsko gibanje. Pomembno je bilo tudi zato, ker so v njem sodelovali tako katoliški narodnjaki kakor tudi liberalci. Gibanje je pritegnilo množice ljudi, od marca do maja 1918 pa so bili prirejani številni shodi, imenovani tudi tabori, večinoma na slovenskem podeželju. Na shodih so se množično podpisovale izjave za podporo deklaraciji. Korošec je v enem od predavanj leta 1927 izjavil, da najprej niti niso nameravali širiti navduševanja za jugoslovansko državo. Prvi shod je potekal 1. januarja 1918 v Jarenini. Vseh shodov je bilo 21, največ – 19 – na Štajerskem, preostala dva na Kranjskem.¹¹ Na taborih so zbranim množicam govorili poslanci in pomembnejši politiki. Ti so ljudem predstavili politiko in načrte Jugoslovanskega kluba.¹² Velenjski rojak Verstovšek je bil eden vidnejših predstavnikov Jugoslovanskega kluba, ki se je dejavno udeleževal sklicanih shodov.¹³

V začetnih mesecih leta 1918 je deklaracijsko gibanje zajelo celotno slovensko etnično ozemlje v avstrijski polovici monarhije. Deklaracijo naj bi podprlo več kot 500 slovenskih občin in občinskih odborov, zbranih je bilo približno 150.000 podpisov. Gibanje je vsekakor imelo velik pomen,

¹⁰ Prunk, Slovenski politični koncept, str. 838–841; Stane Granda, Majniška deklaracija 1917. V: *Majniška deklaracija 1917–1989 – 2014* (Ljubljana 2014), str. 24, Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 41.

¹¹ Prunk, Slovenski politični koncepti, str. 838–841; Vlasta Stavbar, Deklaracijsko gibanje. V: *Slovenija 1948–1998: Iskanje lastne poti*, ur. Stane Granda in Barbara Šatej (Maribor 1998), str. 258, 260; Vodopivec, Od Habsburžanov h Karadjordjevićem, str. 8; Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 41–42.

¹² Stavbar, *Deklaracijsko gibanje 1917/18 na Spodnjem Štajerskem*, str. 38–39.

¹³ Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 42.

tudi s stališča tega, da so ga v veliki meri podprle ženske, žene in matere sinov, ki so se borili na bojiščih. Nekako lahko to poimenujemo tudi žensko gibanje, ki pa je povzročalo skrbi avstrijskim Nemcem. Ženske so namreč vse bolj odkrito zahtevale vrnitev sinov in mož. Bližala se je prva obletnica razglasitve Majniške deklaracije, kar je bil razlog slavlja na Spodnjem Štajerskem, in sicer pri Slovencih, nad čimer so bili seveda ogorčeni tako Nemci kot tudi nemškutarji.¹⁴ Kako pereča sta se jim zdela Majniška deklaracija in z njo povezano deklaracijsko gibanje, kaže *Razglas (Entschliessung)* na pobudo Otokarja Orosela: »Jugoslovanska Majniška deklaracija in z njo povezana strastna agitacija, ki trenutno poteka na Spodnjem Štajerskem in na celotnem območju južne Avstrije, se ne zmeni za laži in napačno predstavljanje dejstev v boju za podpise za deklaracijsko gibanje in ima cilj, da se celotni južni del monarhije odcepi in preoblikuje v del Velike Srbije.¹⁵

Da bi omejili ali celo dosegli prepoved deklaracijskega gibanja, so vse glasnejše postajale zahteve po uvedbi cenzure slovenskega tiska in slovenskega političnega delovanja. Politična situacija na Spodnjem Štajerskem se je namreč z gibanjem začela zapletati. V razpravi na seji mestnega sveta je Orosel poudaril, da sta »se slovenski tisk in slovenska politika povezala pod sloganom ‚južnoslovansko‘«. ¹⁶

13. februarja 1918 je v Mariboru v Narodnem domu potekalo zborovanje *Zveze južnoštajerskih obrtnih zadrug*, ki sta mu kot predstavnika Jugoslovanskega kluba prisostvovala

¹⁴ Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjenja Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, knjiga 1, ur. Jasna Fischer (Ljubljana 2005) (dalje: SNZ I), str. 161–162; Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 42.

¹⁵ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 49 – Ovoj Sejni spisi 1918, tajna seja mestnega sosveta, 30. januar 1918, Z1 34; PAM, fond Mestna občina Maribor, Selecta – Ovoj 1 – Predprevratna doba, Entschliessung!, 31. januar 1918, 35pr/1918.

¹⁶ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 49 – Ovoj Sejni spisi 1917, seja mestnega sosveta, 31. oktober 1917, Z 285.

Verstovšek in Vekoslav Kukovec. Verstovšek je na zborovanju opozoril, da je treba »pomagati dvigniti slovensko obrtništvo in trgovstvo, še zlasti malega in srednjega rokodelca obrtnika in trgovca«. Zborovanje je bilo dobra priložnost za podporo Majniški deklaraciji in zahtevam po jugoslovanski skupnosti. Občni zbor je tako v svoji resoluciji izrekel Jugoslovanskemu klubu, predvsem Verstovšku, popolno vdanost in zahvalo za vestno zastopanje koristi slovenskega obrtništva.¹⁷

Ker se nemško prebivalstvo nikakor ni želelo sprijazniti s počtetjem slovenskega prebivalstva, je proti udeležencem deklaracijskega gibanja nastopalo vedno ostreje. Tako je bil Verstovšek skupaj s svojimi poslanskimi kolegi 20. februarja 1918 prisiljen ukrepati. Namreč, na ministrskega predsednika ter notranjega in domobranskega ministra so podali »interpelacijo glede postopanja orožništva proti nabiralcem podpisov za Majniško deklaracijo«. Na ukaz štajerskega cesarskega namestništva v Gradcu je namreč orožništvo na Slovenskem Štajerskem po njihovem mnenju ravnalo nedopustno. Spodnještajerski renegati so na svojih strankarskih listah zahtevali preganjanje zbiralcev podpisov za Majniško deklaracijo pod označbo veleizdajalcev. Na njihovo pobudo je Štajersko cesarsko namestništvo ukazalo orožništvu opazovanje zbiranja podpisov, prav tako je bila njihova naloga preprečitev le-tega, o čemer naj bi bile nemudoma obveščene tudi oblasti. Slovenski poslanci so seveda menili, da je to napačno in v popolnem nasprotju z državnimi interesi, kar je pri slovenskem prebivalstvu izzvalo predvsem nezaupanje. Še več, trdili so, da naj bi gibanje le utrdilo habsburško monarhijo. Zatorej so od vlade zahtevali, naj jih zaščiti pred izvajanjem orožništva.¹⁸

Kar nekaj taborov je sklical Verstovšek, in eden od njih je potekal 17. marca 1918 v Šentilju pod Turjakom. Na samem zborovanju je bila sprejeta tudi resolucija: »1. *Ljud-*

¹⁷ Zborovanje slovenskih štajerskih obrtnikov, *Slovenski narod*, 16. 2. 1918, št. 39, str. 4; Gačič, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 43.

¹⁸ Orožniki in jugoslovanska deklaracija, *Straža*, 25. 2. 1918, št. 16, str. 2; Gačič, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 44.

ski shod v Št. Ilju pod Turjakom dne 17. marca izreka Jugoslovanskemu klubu /.../ najprisrčnejšo zahvalo in zaupnico v najobilnejši meri; 2. z navdušenjem soglaša z majniško deklaracijo Jugoslovanskega kluba /.../; 3. navdušeno pozdravlja neustrašeni nastop ljubljanskega knežškofa za Jugoslavijo, katere duša je naš nesmrtni dr. Krek»¹⁹

Ob tem so bile spodnještajerskemu poslancu izročene izjave za jugoslovansko deklaracijo.²⁰ Dr. Ževart je sicer v svojem članku trdil, da do tega shoda ni prišlo, temveč naj bi le 1. aprila potekal občni zbor Izobraževalnega društva, vendar v časniku *Slovenec* zasledimo prav nasprotno. 24. marca 1918 je v Ljubljani potekala slovesna izročitev ženskih podpisov za Majniško deklaracijo Korošcu. Med pozdravi, ki so tamkaj prispeli, je bil tudi Verstovškov z dobrimi željami za prihodnost slovenskega naroda: »Jugoslovanke, krepko naprej do popolnega uresničenja našega velikega ideala! Jugoslovanke! jugoslovanske pozdrave!«²¹

25. marca je zborovanje za podporo Majniški deklaraciji potekalo tudi v šoštanjskem okraju. Ob tej priložnosti so se za deklaracijo izrekle vse šoštanjske občine, vendar ne tudi Šoštanj, saj je veljal za nemškutarsko mesto. A zanj se je izrekel Okrajni odbor Šoštanj, njegova izjava pa je bila sprejeta 9. januarja 1918, in sicer na plenarni seji Okrajnega odbora Šoštanj. Pri tem velja opozoriti, o čemer je pisal že Milan Ževart, da je Velenje spadalo med tiste trge na Štajerskem, v katerih je pred razpadom Avstro-Ogrske prevladovala slovenska večina kljub napredujoči ponemčevalni politiki. Isti dan je bil sklican še shod v društvenem domu sv. Martina pri Velenju oziroma v Katoliškem prosvetnem društvu, ki se ga je udeležilo več kot 1500 ljudi. Shod je v uvodu pozdravil župnik Cizej in toplo pozdravil govornika Verstovška, za predsednika shoda pa predlagal velenjskega župana Josipa Skazo. Za podpredsednike so bili imenovani vsi ostali navzoči žu-

¹⁹ Št. Ilj pod Turjakom, *Slovenec*, 21. 3. 1918, št. 66, str. 3.

²⁰ Št. Ilj pod Turjakom, *Slovenec*, 21. 3. 1918, št. 66, str. 3.

²¹ Pisemeni in brzojavni pozdravi, *Straža*, 29. 3. 1918, št. 25, str. 4.

pani šaleških občin, med katerimi seveda ni bilo šoštanjskega. Sledilo je Verstovškovo enourno predavanje o političnem položaju, pomenu deklaracije in gospodarskem neuspehu, ki ga je povzročila avstrijska birokracija. Na zborovanju je bila, kot je bilo že ustaljeno, sprejeta Majniška deklaracija, zborovalci pa so Jugoslovanskemu klubu in poslancu Verstovšku izrekli popolno zaupanje.²² Na isti dan je shod potekal tudi v Mozirju in na njem Verstovšek prav tako ni manjkal. Tudi na tem zborovanju je veliko besed namenil prav gospodarskemu stanju. Resolucija za podporo Majniški deklaraciji je sicer bila sprejeta, vendar so nekoliko negodovanja pokazali Gornjesavinjčani, saj naj bi Verstovšek shod sklical v zadnjem trenutku, zaradi česar so zahtevali njegovo razveljavitev.²³

Sklican je bil tudi shod koroških in štajerskih Slovencev v Št. Janžu, in sicer 7. aprila. Tudi na tem shodu je bila zabeležena precej visoka udeležba. Vendar pa je bil omenjeni shod zaznamovan z incidentom, saj je sredi Koroškevega govora prišlo do fizičnega spopada med Slovenci in nemškutarji, ki so ga zanetili prav slednji. Korošec je svoj govor sicer nadaljeval, a ga je moral prestreči ravno Verstovšek z obrazložitvijo, da je vladni komisar ukazal razpust shoda ravno zaradi neljubega pripetljaja. Množica je temu vsekakor oporekala, a je Verstovšek spoštoval ukaz, vendar suvereno zaklical: »*Moramo se ukloniti odredbi oblasti, toda predno se razidemo, dam na glasovanje resolucijo za jugoslovansko deklaracijo.*«²⁴

Konec aprila so nemški štajerski odborniki na seji na dnevni red postavili deklaracijsko gibanje in se dogovorili o besedilu, vendar o tem niso obvestili slovenskega odborni-

²² Šoštanjski okraj za deklaracijo, *Slovenec*, 29. 3. 1918, št. 72, str. 3; Ževart, Milan: Dejavnost dr. Karla Verstovška v deklaracijskem gibanju in prevratnem času 1918–1919, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2 (1995); Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 47.

²³ Zborovanje v Mozirju, *Slovenec*, 29. 3. 1918, št. 72, str. 3; Shod v Mozirju, *Slovenski gospodar*, 28. 3. 1918, št. 13, str. 4.

²⁴ Buren shod koroških in štajerskih Slovencev, *Straža*, 8. 4. 1918, št. 28, str. 4, Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 46.

ka Verstovška. V izjavi so se izrekli proti deklaracijskemu gibanju in proti ustanovitvi jugoslovanske države, saj bi to po njihovem mnenju ogrozilo nadaljnji obstoj habsburške monarhije. Verstovšek je temu nasprotoval in nemškim kolegom razložil pomen gibanja. Vztrajal je, da bi podpis takšne resolucije sprožil samo še večjo neslogo med nemškim in slovenskim prebivalstvom, saj da gre za neposredno vtikanje v slovenske narodnostne zadeve. Nemška prizadevanja za nemško resolucijo je podprl tudi grof Attems z napovedjo, da bo zanjo tudi glasoval. Verstovšek mu je postregel s pojasnilom, da so »ravno krivice, ki so se godile Slovencem, Hrvatom in Srbom, ustvarile deklaracijsko politiko«. Kljub Verstovškovega prigovarjanju in prepričevanju je bila resolucija sprejeta. Ni mu preostalo drugega, kot da cesarskemu kraljevemu namestništvu in ministrskemu predsedstvu kot deželni odbornik in zastopnik slovenskega naroda izroči posebno spomenico, s katero naj bi pojasnil svoj ugovor in ga upravičil s krivicami, ki jih je deželna avtonomna oblast vselej povzročala slovenskemu prebivalstvu.²⁵

Družmirski shod

Deklaracijsko gibanje v Šaleški dolini je postalo množično gibanje, in to po Verstovškovi zaslugi, saj je bil tudi sam pobudnik shodov in pogosto tudi glavni govornik. Maja, natančneje ob prvi obletnici Majniške deklaracije, torej 30. maja, je bil sklican slovenski tabor v Družmirju, in sicer v hiši Ivana Gregorevčiča. Priprave nanj so potekale že nekaj dni prej. K shodu je pozival tudi časnik Slovenec: »*Za shod pri Družmirju v Šoštanju je povsod v obmejnih krajini in Savinjski dolini veliko zanimanje. Dne 30. t. m. naj ne ostane nihče doma; vsi morajo na tabor /.../ Jugoslovani! 30. maja bomo obhajali obletnico deklaracije; pohitite vsi v Družmirje, da obnovimo svoje narodne zahteve.*« Po poročanju

²⁵ Štajerski deželni odbor pod pritiskom štajerskih renegatov, *Straža*, 29. 4. 1918, št. 34, str. 1; Gačič, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 46; Ževart, str. 274.

Slovenca se je na shod pripravljala celotna Šaleška dolina, priglasili pa so se tudi udeleženci iz Savinjske in Mislinjske doline, saj naj ta shod ne bi zaostajal za žalskim.²⁶

Slovenec je dva dni po shodu orisal vzdušje, ki je prevevalo domačine in pripravljalce tabora, pri čemer je Družmirje označil za idilično vas: *»Družmirje je lična vas tik mesteca Šoštanj. Ljudstvo je želelo shod. Priprave za shod, da sprejme domačin svojega domačina na lepi slovenski zemlji, so bile naravnost velikanske. Že nekaj dni so gospodične in dekleta pletle krasne vence, da z ozaljšanimi prostori in okinčanimi domovi sprejmejo Jugoslovane v gostoljubni kraj. Možje in fantje so postavili tri velikanske mlaje, izmed katerih je bil mlaj na zborovališču 33 metrov visok. Slovenske trobojnice so plapolale z dreves, katera so videli potniki po celi dolini. Na vseh hišah so visele slovenske in cesarske zastave. Veselje je navdajalo stare in mlade, da se jim je posrečilo podati tako lepo lice slavnemu Družmirju.«*²⁷

Na shod so povabili Korošca, Verstovška, Lovra Pogachnika, Evgena Jarca, Ivana Roškarja in Franca Piška, vendar je nanj kot edini poslanec prišel le Verstovšek, ki je imel občutek, da se bodo ljudje kljub prepovedi na shodu vendarle zbrali. Časnik *Straža* je poročal, da so nemški listi nasprotovali zborovanju ter pozivali Nemce in nemškutarje, naj se na shodu maščujejo za obračun v Št. Janžu. Zato so se pri Straži spraševali: *»Ali ni to naravnost poziv, naj pridejo nemčurji razbijat, pobijati in delati nemir? Kje je bila c. kr. cenzura, da pripusti vsenemškemu listu tako hujskajoče pisavo? Vprašamo samo: Kaj bi se zgodilo nam, če bi bili tako pisali proti mariborskemu volkstagu?«*²⁸ Napovedani družmirski shod, ki so ga vestno pripravljali že nekaj dni prej, je slovenjgraško okrajno glavarstvo prepovedalo. Namreč, Nemci in nemškutarji so pri cesarskem namestniku Claryju večkrat protestirali in zahtevali prepoved napovedanega shoda. Slovenski posla-

²⁶ Politične novice, *Slovenec*, 24. 5. 1918, št. 117, str. 2.

²⁷ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenec*, 1. 6. 1918, str. 3.

²⁸ Kje je bila cenzura?, *Straža*, 27. 5. 1918, št. 42, str. 3.

nec in velenjski rojak Verstovšek se je zaradi tega pritožil in vložil ugovor v Gradec in na Dunaj, vendar do samega shoda ni dobil nobenega odgovora.²⁹ Kakšno vzdušje je vladalo med organizatorji, slikovito opiše časniki Slovenec: »Velika žalost se je polastila vseh, ko so zvedeli, da je vlada shod prepovedala. Poparjeni so bili vsi in nevoljni ter ugibali, kaj bo. Slovenjgraško glavarstvo je v zadnjem trenutku prepovedalo shod, utemeljujoč to prepoved s trditvijo, da je „mir in red v nevarnosti“. Nemškutarji so kar besneli že ves teden in tekali v Slovenjgradec in v Gradec k namestniku Claryju ter zahtevali, da morajo shod prepovedati. To se jim je posrečilo.«³⁰

Kljub prepovedi se je, vsaj po poročanju časnika *Slovenski gospodar*, zbralo na tisoče ljudi. Da bi shod vendarle preprečili in razgnali zbrane podpornike deklaracijskega gibanja, je vlada dan poprej v Šoštanj poslala 30 žandarjev, naslednji dana pa še vojake: »Na praznik so se z dopoldanskim vlakom peljali skozi Šoštanj vojaki pod poveljstvom nadporočnika v Velenje, kjer so se pripravljali na juriš, snazili so pred prebivalstvom bajonete in pripravljali puške!« Da bi bilo vse skupaj lažje nadzorovati, se je v Nemškem domu namestil tudi okrajni glavar dr. Haggenuer. Straža je vse skupaj opisovala skoraj kot vojno stanje, ki je služilo ustrahovanju ljudi: »Že na kolodvoru je bil strašen prizor. Vlak je stal še v postaji, vojaki se postavijo v vrste, komanda se glasi: Gewehr laden – ladet – fertig! Med tem se sproži eden strel proti vlaku. Slišali so pok ljudje daleč okrog. V vlaku je nastal velik strah. Le sreča, da se ni zgodila nobena nezgoda.«³¹ O shodu so poročali trije slovenski časniki, a je

²⁹ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenski gospodar*, 6. 6. 1918, št. 23, str. 4; Velik shod Družmirji pri Šoštanju, *Straža*, 21. 5. 1918, št. 40, str. 3; Vsi na tabor v Družmirje pri Šoštanju, *Straža*, 24. 5. 1918, št. 41, str. 3; Kje je bila cenzura?, *Straža*, 27. 5. 1918, št. 42, str. 3; Jugoslavija Jugoslovanom, *Straža*, 3. 6. 1918, št. 44, str. 2; Gačič, Jenuš, Karel Verstovšek, str. 47.

³⁰ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenec*, 1. 6. 1918, str. 3.

³¹ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenski gospodar*, 6. 6. 1918, št. 23, str. 4; Velik shod v Družmirju pri Šoštanju, *Straža*, 21. 5. 1918, št. 40, str. 3; Vsi na tabor v Družmirje pri Šoštanju, *Straža*, 24. 5. 1918, št. 41, »

le mariborski Straži uspelo članek objaviti v celoti. Namreč, Slovenec in Slovenski gospodar sta bila deležna cenzure, ki ni dovolila objave dela članka, ki se je nanašal na oblastne represije. Tako je Straža med drugim zapisala, kako so oblasti skušale prepričati ljudem, da bi se udeležili shoda. Rudarje v Škalah in delavce iz Vošnjakove tovarne so po poročanju časnika dan poprej postavili v vrste in jim pod strogo kaznijo zagrozili, da se shoda nikakor ne smejo udeležiti, saj jim v nasprotnem grozi prekinitev sodelovanja v podjetjih. Delavci v premogovniku so na ta dan morali delati. Orožništvo je zaprlo vse ceste v Družmirje, a ljudi to ni ustavilo: *»Pripetilo se je, da so stare ženice se postavile v bran in nastavila prsa in klicale „Pa me!“ /.../ Ljudje so krenili s ceste in šli po ovinkih po polju naravnost v Družmirje. Lovili so se kakor zajci na polju, da so le ušli in prišli na cilj, deloma veseli, deloma razburjeni, da kot prosti državljani še niti ne smejo iti po poti, kamor so namenjeni.«*³² Omenjenega, sicer prepovedanega shoda se je kot rojak udeležil tudi Verstovšek, ki je na tem shodu opravil pomembno nalogo, saj je poskusil ustaviti vojsko, ko je prikorakala na prizorišče nameravanega shoda: *»Naenkrat zapazijo ljudje korakati po cesti iz Šoštanja proti zborovališču vojake z nasajenimi puškami in šurmhavbami.«* Verstovšek je namreč odločno nasprotoval pri zastopniku slovenjgraškega okrajnega glavarstva in zahteval umik vojakov, kar mu je tudi uspelo. Kljub predhodni prepovedi je dolgo organizirani shod vendarle potekal. Ta shod, ki je pritegnil večtisočglavo množico, zbrano iz Šaleške, Mislinjske in Savinjske doline, kljub temu da so orožniki zasedli vse glavne dohodne poti in so ljudje ubrali stranske poti, je imel poseben značaj, kar je v svojem govoru označil tudi poslanec Verstovšek. A pred shodom ni bilo mogoče vseh obvestiti, da bo shod kljub prepovedi potekal, o čemer je pisal tudi Slovenec: *»Vsega ljudstva ni bilo mogoče več obvestiti o prepovedi,*

str. 3; Kje je bila cenzura?, *Straža*, 27. 5. 1918, št. 42, str. 3; Jugoslavija Jugoslovanom, *Straža*, 3. 6. 1918, št. 44, str. 2; Gačić, Jenuš, Karel *Verstovšek*, str. 46.

³² Slovenski tabor v Družmirju, *Straža*, 3. 6. 2018, str. 2.

skrbeli pa so za to uradi. Oni so hitro naznanili prepoved v nemških listih, kateri so bili posneti v zadnjem trenutku še v „Slovenču“ in „Slov. Narodu“. Povabljeni poslanci se vsled prepovedi shoda niso vsi pripeljali, pač pa je došel poslanec dr. Verstovšek v svoj okraj, ker je bil prepričan, da se bodo zbrale velikanske množice ljudstva. In ni se varal. Že v sredo popoldne je bil praznik v Družmirju. Domačini so dobili novega poguma, ko je prišel poslanec med nje.«³³ Poslancem je sicer bilo prepovedano pred množicami govoriti o vseh perečih težavah, torej »o miru, prehrani, trdih rekvizicijah, o zahtevi po kruhu in ne smejo črhniti niti besedice o samostojnosti Avstrije napram Nemčiji«. ³⁴ Verstovšek je zbranim množicam pojasnjeval, kako mačehovsko se država obnaša do njih: »Ljudstvo dobiva za vse žrtve na bojišču in doma, sedaj po 4 letih trpljenja in muk tako plačilo od vlade, da se ne sme zbirati na shodih s svojimi zastopniki.« Še ostrejša je bila prepoved spodbujanja ideje o združevanju vseh južnih Slovanov znotraj Avstro-Ogrske, a zdaj že izkušeni politik Verstovšek je oblasti pretental z naslednjimi besedami, ko je množicam zaklical:

»Narod, raduj se! Slovan gre na dan! Iz krvi naših padlih junakov klije novo življenje, se rodi nepremagljiva ljubezen do domače grude, do slovenske domovine, do Jugoslavije! To nam ne uduši nobena strahovlada. Narod, ne omahuj, trdno stoj!«³⁵

Ob koncu je Verstovšek pohvalil še matere in očete za prebujeno mladino in »na navdušen naš slovenski naraščaj«.

³³ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenec*, 1. 6. 1918, str. 3.

³⁴ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenski gospodar*, 6. 6. 1918, št. 23, str. 4; Velik shod Družmirji pri Šoštanju, *Straža*, 21. 5. 1918, št. 40, str. 3; Vsi na tabor v Družmirje pri Šoštanju, *Straža*, 24. 5. 1918, št. 41, str. 3; Kje je bila cenzura?, *Straža*, 27. 5. 1918, št. 42, str. 3; Jugoslavija Jugoslovanom, *Straža*, 3. 6. 1918, št. 44, str. 2; Gačič, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 46.

³⁵ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenski gospodar*, 6. 6. 1918, št. 23, str. 4; Velik shod Družmirji pri Šoštanju, *Straža*, 21. 5. 1918, št. 40, str. 3; Vsi na tabor v Družmirje pri Šoštanju, *Straža*, 24. 5. 1918, št. 41, str. 3; Kje je bila cenzura?, *Straža*, 27. 5. 1918, št. 42, str. 3; Jugoslavija Jugoslovanom, *Straža*, 3. 6. 1918, št. 44, str. 2; Gačič, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 47.

Mladino je spodbudil k nadaljnjemu delovanju: »*Mladina, hrani v svojem srcu spomine na boj za Jugoslavijo in deluj v smislu taborov in zmaga bode naša!*«³⁶ Družmirski shod je potekal kar pet ur, od 14. do 19. ure. Popestrile so ga pevske točke, med katerimi se je Verstovšek s svojim govorom oglasil kar trikrat.³⁷ Vzdušje shoda je slikovito povzel časniki Slovenec: »*Okrog velikana mlaja se je zbrala vesela družba pevcev, krasnih deklet, nežnih gospodičen, vrlih fantov in veselnih mož, roko v roki so se držale kmečka dekleta in mestne gospodične ter popevale kakor slavčki. Stari sivolasi možje so se rinili k pevcem, da bi lažje ubirali svoje glasove med izborna petje. Narodne himne in narodne pesmi so se vrstile druga za drugo. Za vsako pesmijo je zaoril iz tisoč grl gromovit Živijo. Pevci so bili neutrudljivi. Ko so gostje odhajali na vlak, so jih spremljali pojoč na kolodvor.*« Po odhodu gostov so se domačini Šoštanjčani in Družmirčani s poslancem Verstovškom sestali v hotelu Avstrija. Sestanka se je udeležil tudi dr. Fran Mayer, ki je »napil v izbranih besedah mladini, ki je naš up in naša nada«. Nekaj pevcev se je zvečer zbralo pred Verstovškovim stanovanjem in mu zapelo podoknico »Slovan gre na dan«. Verstovšek se jim je za to gesto zahvalil z zahvalo »za to požrtvovalno narodno delo na današnjem velepomembnem dnevu« z željo »da ohranijo ta lepi shod v trajnem spominu«. Shod je ves popoldan potekal brez večjih incidentov. Mir je kalilo le razburjanje ljudi, ki so jih ustavljali žandarji. Po zapisu Slovenca je podoba pokvarila le »nemška šoštanjska frajla«, ki je »kazala pevkam od daleč dolge nosove in s tem tudi svojo nemškutarsko kulturo«. Oblastniki in prišleki so lahko le občudovali veliko navdušenje, »ki ni bilo umetno, prišlo je iz srca. Bilo je pravo navdušenje brez pijače, brez vina, brez piva, dasiravno so se nam smilili marsikateri potniki, ki so prišli več ur hoda,

³⁶ Jugoslavija Jugoslovanom, *Straža*, 3. 6. 1918, št. 44, str. 2; Gačić, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 47.

³⁷ Ževart, str. 276.

pa niso dobili nikjer niti požirka okrepčila.« Zakaj se zbovalci niso mogli nikjer okrepčati, je pojasnila Straža, ki je poročala, da je ves šoštanjski okraj dobil obvestilo okrajnega glavarstva, da morajo gostilničarji v vseh občinah na ta praznik zapreti gostilne ob 13. uri. Gostilne so lahko bile odprte le v Šoštanju od 19.30 do 21.00, kar je Straža komentirala: »Najbrže radi tega, da so se lahko najedli gospodje uradniki iz Slovenjgradca, ki so prišli kot zastopniki naših skrbnih oblasti.« Hkrati je bil družmirski shod zadnji med shodi v Šaleški dolini, ki naj bi prebivalcem ostal v trajnem spominu, kot je zaključil Slovenec: »Tako se je vršilo slavlje obletnice majniške deklaracije v lepi vasi Družmirje. Družmirčani so ponosni na svoj kraj. Ta dan jim ostane zgodovinski dan.«³⁸

Shod je bil 30. junija sklican tudi v Šentjurju. Na tem shodu naj bi bila glavna govornika Korošec in Verstovšek, poleg njiju tudi poslanec Pišek, vendar so tudi ta shod oblasti prepovedale.³⁹ Verstovšek kot vneti zagovornik slovenskih zahtev ni počival niti kot poslanec v državnem zboru. Tako je 16. julija 1918 znova imel daljši govor na seji državne zbornice, ki ga je začel, kot mu je to prešlo že v navado, kar v slovenščini, in sicer z uvodno napovedjo:

»Jugoslovan gre na dan! To veselo dejstvo je strah vsake avstrijske birokratične nemške vlade. Pred tem veselim dejstvom trepečejo pri nas na jugu zlati naši nemškutarji in nemčurčki, pritepenci na slovenskem ozemlju, ki ga izsesavajo po stari navadi in izkoriščajo kot nikjer drugod.«⁴⁰

Ministrskemu predsedniku je pojasnil, da Slovenci ne poznajo več drugih, da južni Slovani ne poslušajo več nemških profesorjev, temveč poznajo le svoj, južnoslovenski narod, ki zahteva od poslancev stališče, ki ga zavzemajo v parlamentu, kar je podkrepil z izjavo: *»Veselo dejstvo je, da se naše ljudstvo zaveda svojega stališča, da se sleherni*

³⁸ Slovenski tabor v Družmirju, *Slovenec*, 1. 6. 1918, str. 3.

³⁹ Dopisi, *Straža*, 28. 6. 1918, št. 51, str. 6; Shod v Št. Juriju ob juž. žel., *Straža*, 1. 7. 1918, št. 52, str. 4.

⁴⁰ Jugoslovan gre na dan!, *Straža*, 19. 7. 1918, št. 57, str. 3.

čuti ne Slovence, ne Hrvata, ne Srba – ampak Jugoslovana.« V nadaljevanju govora, tokrat v nemščini, je opozoril na nevzdržne razmere za Slovence zaradi silne cenzure. Žugal je, da so slovenski shodi prepovedani, kar pa ni veljalo za Nemce, ki so še naprej svobodno zborovali na slovenskem ozemlju, seveda proti Slovincem.⁴¹

*Prepovedan tabor v Družmirju 31. maja 1918
(Vir: Fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor)*

Kljub številnim prepovedim avstrijskih oblasti so se shodi še vedno sklicevali. Tako je na primer Verstovšek za 25. avgust napovedal shod v Radmirju v Zgornji Savinjski dolini, a je oblast prepovedala tudi tega, in sicer iz strahu, da bi ogrožal javni red in mir. Nalogo glavnega agitatorja proti shodu je imel vodja političnega predstavništva dr. Michl, ki je v celotnem okraju izdal naznanilo, da je shod prepovedan, ob tem pa tudi osebno nagovarjal ljudi, naj se shoda ne udeležijo. Verstovška to ni odvrnilo od udeležbe. Na shodu so se zbrali prebivalci Luč, Rečice, Gornjega Grada, Boča itd.

⁴¹ Jugoslovan gre na dan!, *Straža*, 19. 7. 1918, št. 57, str. 3; Gačić, Jenuš, *Karel Verstovšek*, str. 47.

Večer pred napovedanim shodom je Michl obvestil Verstovška, da na shodu ne sme črhni niti besedice. Verstovšek je to sicer vzel na znanje, a je v Sv. Frančišek vendarle prišel, pri čemer se nikakor ni mogel otresti Michla, ki mu je bil ves čas za petami. Kljub deževnemu dnevu se je Verstovšek mirno sprehajal, zbrani ljudje pa so ga spodbujali s pesmimi in medklici: »Živela Jugoslavija! Živel Jugoslovanski klub! Živijo g. dr. Verstovšek!« A ker je veljala prepoved, Verstovšek množice ni nagovoril.⁴²

Vojna, ki je besnela že skoraj štiri leta, je počasi ugasla, a prinesla je novo politično situacijo in rojstvo novih, malih držav, med njimi tudi zahtevano južnoslovansko državo, Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, seveda zunaj habsburškega jarma.

Sklep

Letos mineva 100 let od začetka, a hkrati konca deklaracijskega gibanja, ki ga je sprožila Majniška deklaracija. Samo gibanje ni bilo načrtovano, pri ljudskih množicah se je zgodilo spontano, ko so zahteve po spoštovanju slovenskih narodnostnih pravic in zahteve po združitvi južnih Slovanov znotraj habsburške monarhije postajale vse glasnejše. Prav je, da se spominjamo tovrstnih obletnic, ki so pomenile nekakšen premik, ki so napovedovale spremembe. Še toliko bolj se to zdi smiselno, ko so v tovrstne pomembne dogodke vpeti domači kraji in rojaki. Šaleška dolina, ki se je v tistem času zdela tiha, na obrobju, je bila prav tako del velikih dogodkov. K temu je seveda pripomogel (to lahko zapišemo mirne duše) veliki velenjski rojak dr. Karel Verstovšek. Njegova vztrajnost, politična funkcija, preudarna beseda in domoljubje so spodbudili prebivalce Šaleške doline – kljub nemškim pritiskom – k delovanju, k narodnemu prebujenju. Tako se je v zgodovinopisje zapisal veliki shod v Družmirju v podporo Majniški deklaraciji, ki je bil sicer prepovedan, shod, za kate-

⁴² Sv. Frančišek v Savinjski dolini, *Slovenski gospodar*, 5. 9. 1918, št. 36, str. 3.

rega so avstrijske oblasti uporabile vsa možna sredstva, da do njega ne bi prišlo. Vendar to Šalečanov ni omajalo, zbrali so se v večtisočglavi množici, ki jo je kljub prepovedi nagovoril državnozborski poslanec, rojak dr. Karel Verstovšek. Kako zavzeto in resno je jemal Majniško deklaracijo in deklaracijsko gibanje, morda najbolje izrazijo misli, zapisane v nekrologu, ki mu ga je posvetil Ivan Vesenjaka ob njegovi smrti:

»Doba populariziranja majniške deklaracije, posebej še znani shod v Št. Janžu pri Dravogradu ter zabranjeni shodi, ki so se kljub prepovedi vršili po Slovenskem Štajerju, so svedoki njegovega neustrašnega dela za uresničenje našega narodnega ideala.«⁴³

Viri in literatura:

Arhivsko gradivo:

- Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, Selecta – Ovoj 1 – Predprevratna doba.

Časniki

- Slovenec 1918
- Straža 1918
- Slovenski gospodar 1918
- Slovenski narod 1918

Monografije, zborniki:

- Gačič, Aleksandra, Jenuš, Gregor, 2016: *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek (1871–1923), zaslužni slovenski politik, politična biografija, ob 145. obletnici rojstva* (Velenje, 2016).

⁴³ Dr. Karel Verstovšek, *Straža*, 28. 3. 1923, št. 85, str. 1.

- Prunk, Janko, *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 Slovenski narodni programi* (Ljubljana 1986).
- Rahten, Andrej, *Pozabljeni slovenski premier, Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec, Ljubljana, Dunaj 2002).
- Rahten, Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije, Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje 2016).
- *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjenja Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, knjiga 1*, ur. Jasna Fischer (Ljubljana 2005).
- Šusteršič, Ivan: *Moj odgovor* (Ljubljana 1922).
- Zečevič, Momčilo, *Na zgodovinski prelomnici, Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929, I. knjiga* (Maribor, 1986).

Članki:

- Granda, Stane: Majniška deklaracija 1917. V: *Majniška deklaracija 1917–1989–2014* (Ljubljana 2014).
- Matković, Stjepan: Obrisi hrvatsko-slovenskih odnosa u politici krajem 19. i početkom 20. stoljeća. V: *Annales*, let. 12, št. 1 (2002), str. 11–20.
- Prunk, Janko: Slovenski politični koncepti in prizadevanja med 1. svetovno vojno. V: *Nova revija*, št. 109/110 (maj–junij 1991).
- Rahten, Andrej: 'Croatia Alpestris': Vprašanje umestitve slovenskih dežel v hrvaške pravaške koncepte. V: *Annales*, let. 12, št. 1 (2002), str. 1–10.
- Stavbar, Vlasta: Deklaracijsko gibanje. V: *Slovenija 1948–1998: Iskanje lastne poti*, ur. Stane Granda in Barbara Šatej (Maribor 1998).

- Stavbar, Vlasta: Deklaracijsko gibanje 1917/18 na Spodnjem Štajerskem. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2–3 (2006).
- Vodopivec, Peter: Od Habsburžanov h Karadjordjevićem. V: *Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918, Narodna vlada, Država SHS in slovenske zamisli o prihodnosti pred letom 1918 in po njem (simpozij 1998)*, ur. Peter Vodopivec (Ljubljana 2000).
- Ževart, Milan: Dejavnost dr. Karla Verstovška v deklaracijskem gibanju in prevratnem času 1918–1919. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 2 (1995).

Andreja Ažber

Andreja Ažber je diplomirala iz zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zaposlena je kot bibliotekarka na domoznanskem oddelku Knjižnice Velenje.

PONEMČEVALNA DEJAVNOST IN KULTURA V ŠALEŠKI DOLINI POD NEMŠKIM ŠKORNJEM

Dejavnost nemške manjšine v Jugoslaviji med obema vojnama, vzpostavitev Švabsko-nemške kulturne zveze (Kulturbund) in šaleški kulturbundovci

Za razumevanje kulturnega dogajanja med okupacijo v okviru nacistične paradigme je treba najprej širše osvetliti predzgodovino nemškega raznarodovalnega programa, kajti dejavnost sicer maloštevilnih domačih Nemcev pod okriljem Švabsko-nemške kulturne zveze je nacistični okupaciji utrla pot tudi v Šaleški dolini. Razvoj delovanja nemške manjšine v celoti povzemam po Franju Bašu, ki je v svojem članku najpodrobneje opisal zametke sprožilcev raznarodovalnega programa. Po zlomu avstro-ogrske monarhije in nastanku Jugoslavije so se Nemci v Sloveniji or-

ganizirali v dotedanjih pevskih, športnih in cerkvenih evangeličanskih društvih. Leta 1920 so se ob ustanovitvi manjšinske Švabsko-nemške kulturne zveze (Kulturbund) v Novem Sadu povezali z Nemci v Vojvodini in to zvezo leta 1921 potrdili s sodelovanjem pri ustanovitvi »Stranke Nemcev v kraljevini SHS.« Ker pa ti okvirni jugoslovanski nemški organizaciji v Sloveniji nista dosegli zaželenega razmaha, je bilo leta 1922 ustanovljeno »Politično društvo Nemcev v Sloveniji« s sedežem v Mariboru.¹ V drugi polovici dvajsetih let so v nemških organizacijah izbruhnili svetovnonazorska trenja med starejšo in mlajšo generacijo, ki je hlepela za vidnejšimi položaji. Starejši člani, ki so jih mladi označili za vinogradniške Nemce (Weingartendeutsche), so bili predstavniki liberalno usmerjenega radikalnega avstrijskega nemštva, medtem ko so mladi prenovitelji (Erneuerer) agresivno uveljavljali ideologijo razvijajočega se nacionalnega socializma in nato v svoji končni prevladi s prenovo Kulturbunda leta 1931 radikalizirali slovensko nemštvo. Splošno priznano geslo »*Zvesti narodu – zvesti državi*« se je po Hitlerjevem prevzemu oblasti v Nemčiji preoblikovalo v »*Neustrašen, resničen, zvest!*«. Kulturbund je pod tem udarnim imperativom deloval le kratek čas in nato poniknil v ilegalo, saj so ga jugoslovanske oblasti

¹ Novo politično društvo je bdelo nad izvajanjem manjšinskih varstvenih določb iz pariških mirovnih pogodb, sodelovalo pri kongresih evropskih narodnih manjšin in krepilo nemško narodno zavest z ustanavljanjem nemških knjižnic, bralnih krožkov, s prirejanjem pevskih proslav, praznovanjem nemških šeg in navad, gojenjem najrazličnejših zvrsti športa, poglobljenim delom evangeličanskih cerkvenih društev, zlasti ženskih s skrbstvom za nemško politično zastopstvo v beograjski narodni skupščini, v oblastnih skupščinah v Ljubljani in Mariboru ter z organizacijo nemškega tiska na Slovenskem. S tem delom se je uveljavilo na Slovenskem troje nemških delovnih središč: prvo v Mariboru, kjer je bil sedež nemškega evangeličanskega seniorata, drugo, konzervativnejše, v Kočevju in tretje v Celju, kjer je izhajalo nacionalistično usmerjeno nemško glasilo »Ciller Zeitung« in delovalo moško pevsko društvo, telovadno društvo Atletiki, smučarski klub in je bila aktivna evangeličanska cerkvena občina z nemškim upravnim jezikom. Franjo Baš, Kulturbund v Celju med dvema vojnama, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, (Maribor, 1966), (dalje: Baš, Kulturbund v Celju med dvema vojnama, str. 215).

leta 1936 razpustile, na začetku 2. svetovne vojne oktobra 1939 pa je spet vzniknilo z novim javnim geslom o enem narodu in enem vodju, svoje vrste pa poenotilo z brezpogojno vojaško disciplino in predanostjo velikonemški ideologiji. Priključitev (anšlus) Avstrije k Nemčiji in münchenski sporazum sta radikalni usmeritvi dala še večji zagon in jo izostrila do takšne stopnje samozavesti, da je vodstvo Nemcev v Sloveniji jugoslovanski državi javno odreklo pravico do vmešavanja v nemške manjšinske zadeve. Nemška manjšina na Slovenskem je po 6. aprilu 1941 dejansko pretrgala stike z Jugoslavijo in svoje programsko delo nadaljevala v sodelovanju z okupatorjem, za katerega je v severovzhodni Sloveniji ob zlomu Jugoslavije prevzela oblast in mu jo tudi izročila.² Po dovoljeni obnovi Švabsko-nemške kulturne zveze oktobra 1939 je bila Spodnja Štajerska razdeljena med mariborsko, ptujsko in celjsko okrožje ter organizacije. V Šaleški dolini ni bilo samostojne krajevne organizacije. Decembra 1940 je bilo v celjsko krajevno skupino vključenih 36 šaleških kulturbundovcev. V Šaleški dolini je bilo tudi 23 zaupnikov Pokrajinskega obmejnega urada nacistične stranke v Gradcu – Gaugrenzlandamt, katerega ustanovitev je ukazal Hitlerjev namestnik Rudolf Hess 3. februarja 1939. Med sedemnajstimi šoštanjskimi zaupniki so bili tudi trije aktivni kulturbundovci: direktor Woschnaggove tovarne Meinhard Wrentschur, komercialni direktor dr. Wolfgang Kliment in nameščenec Rudolf Kindlhofer; pet zaupnikov je bilo v Velenju in eden v Pesju.³

Nihajoča moč nemštva pred 2. sv. vojno v Šaleški dolini

Po ugotovitvah Jožeta Hudalesa je v primerjavi popisov iz leta 1900 in 1910 razvidno, da se je v prvem desetletju 20. stoletja predvsem močno povečalo število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom v vsej Šaleški dolini; v tem času

² Baš, Kulturbund med obema vojnama, str. 216.

³ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, (Ljubljana, 1977) (dalje: Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 60).

jih je bilo že kar 1306 oz. 10,4 % vsega prebivalstva. Največ nemško govorečih je bilo v Šoštanju – 874 ali 69,5 %; 116 jih je bilo v Stari vasi, kjer jih prej praktično ni bilo; v Velenju pa jih je bilo že 180 ali 32 %; v Pesju, kjer sta bila v popisu prebivalstva leta 1900 le dva, jih je bilo takrat že 20,4 % ali 69; v Škalah 22 ali 3 %; drugod v Šaleški dolini nemško govorečih praktično ni bilo. »Seveda ni mogoče, da bi se v dolino v pičlih desetletjih priselilo toliko Nemcev, saj se samo število prebivalstva v navedenih krajih ni tako bistveno povečalo. Vzrok je prav gotovo v političnem in gospodarskem pritisku, ki je veliko večino ljudi prisilil, da so se izrekli za nemški občevalni jezik.«⁴ Moč nemštva se je v Šoštanju pred 1. sv. vojno krepila tudi zaradi gospodarskih dejavnikov: razvoja šoštanjske tovarne usnja, Premogovnika in nove železniške proge Celje–Dravograd. Pomemben dejavnik pri poznejšem širjenju nacistične propagande je bila tudi vzgoja v »šulferajnski« šoli. V Šoštanju je namreč Deutscher Schulverein leta 1903 ustanovil svojo sprva enorazredno šolo, ki je leta 1911 prerasla v trirazredno; svojo šolo je postavil tudi v Velenju.⁵ Po razpadu habsburške monarhije je moč nemštva popustila, saj se je poleg političnega in propagandnega pritiska močno zmanjšal tudi nemški gospodarski pritisk. Leta 1931 je v šoštanjski občini živelo 50 oseb z nemškim maternim jezikom, v velenjski 21, v preostalih treh občinah Šaleške doline pa 17. Germanizacija se je nato vnovič in najbolj izrazito okrepila po letu 1938, ko so se k Nemcem začeli prištevati t. i. nemčurji, tisti, ki po svojem poreklu niso bili Nemci. Nacistična propaganda je namreč spretno izrabljala nezadovoljstvo s kaotičnimi razmerami v stari Jugoslaviji, bliskovito pa se je razširila predvsem med delavci v podjetjih, ki so jih upravljali Nemci, ter med obubožanimi, zadolženimi kmeti; trdnejši kmetje so bili manj dovzetni za njene prijeme. Šoštanj je postal najmočnejša postojanka šaleških Nemcev

⁴ Jože Hudales, Šaleška dolina v 18. in 19. stoletju, v *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, ur. Danijela Brišnik ... [et al.], (Velenje 1999), str. 285–86.

⁵ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 58.

in nacističnih simpatizerjev v Šaleški dolini, njihovo glavno oporišče pa je bilo v Woschnaggovi tovarni, kjer so vodilni uslužbenci kot dejavni kulturbundovci močno vplivali na delavstvo.⁶ O tem priča tudi odstavek iz nepodpisanega in nedatiranega referata, ki je bil po ugotovitvi Dušana Biberja verjetno napisan leta 1938 za ministrstvo notranjih zadev: *»Jedan od vrlo interesantnih slučajeva se dogodio u Sloveniji u mestu Šoštanj. U ovom malom mestu postoji jedna fabrika, svojina manjinskih Njemaca. 400 radnika koji su do kratkog vremena smatrali, da su Sloveni, sada sami izjavljuju, da so nemačkog porekla.«* Woschnaggi so v Kulturbund vstopili decembra 1940, po njihovih trditvah na pritisk funkcionarjev, vendar pa v tej manjšinski organizaciji, ki je bila po vojni označena kot zločinska, niso imeli nobenih funkcij in tudi pozneje niso bili sprejeti v NSDAP, kamor so 13. decembra sprejeli pomembne štajerske Nemce, ki so se izkazali v predvojnem Kulturbundu, med njimi tudi Reinholda Jeglitscha iz osrednjega vodstva, iz okrožja Celje pa Meinharda Wrentschurja iz Šoštanja.⁷ Poleg Woschnaggov so bili dejavni kulturbundovci tudi lastniki večjih posestev, ki so se ukvarjali z lesno trgovino, gostinstvom in trgovino ali pa so bili lastniki lesnopredelovalnih obratov⁸. Med člani Švabsko-nemške kulturne zveze in zaupniki Gaugrenzlandamta⁹ je bilo tudi nekaj obrtnikov. Njihovo delovanje je postalo še posebej živahno po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu; pogosto so se skrivno sestajali v Šoštanju, ob petkih organizirali pred-

⁶ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 60.

⁷ Miran Aplinc, *Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja*, (Šoštanj, 2005), str. 165.

⁸ Mdr. podjetje Hauke in Stroiningg. Leta 1921 je celjski časopis Nova doba poročal, da gostilničar Viktor Hauke noče odstraniti velikih začetnic D. H. (Deutsches Haus) nad vhodom v svojo gostilno. To je utemeljeval z argumentom, da naj bi to odslej pomenilo »Društvena hiša«. Jože Hudales, *Šoštanj, mesto v Šaleški dolini*, ur. Ljuban Naraks, (Šoštanj, 1985) (dalje Hudales, *Šoštanj, kronika*, str. 27).

⁹ Gaugrenzlandamta — Pokrajinska obmejna urada NDSAP v Celovcu in Gradcu; skupaj z Inštitutom za Nemce na jugovzhodu (Südostdeutsches Institut) sta bila žarišče osvajalske težnje nacistične politike pod znanstveno krinko.

vanja, ob nedeljah pa prirejali izlete in druge prireditve ter se s širjenjem nacistične propagande in politično agitacijo povsem posvetili pripravam za nemško zasedbo slovenske Štajerske. Šaleški kulturbundovci so se aktivno ukvarjali tudi z vohunsko dejavnostjo.¹⁰ Po navodilih so zbirali podatke o Slovencih, njihovi narodni zavesti in politični usmeritvi, njihovih stališčih o nacizmu in njihovem odnosu do Nemcev. Zbirali so tudi gospodarske in vojaške podatke in odposlali poročilo o gradnji vojaških objektov pri Šoštanju. Zavedni Slovenci so orožniški postaji Velenje prijavili lastnico gradu Turn v Škalah Bianco Mario Komorzynsko, češ da je povezana z vohunsko dejavnostjo nacistov in da je na njenem gradu tajna radijska oddajna postaja, vendar pa Komorzynska zaradi te prijave ni imela težav.¹¹

Utemeljitev nacističnega raznarodovalnega programa pod znanstveno krinko

Nacistični okupator je zasedeno slovensko ozemlje razdelil na dve začasni pokrajinski enoti, in sicer na Spodnjo Štajersko s središčem v Mariboru in na »zasedena območja Koroške in Kranjske« s središčem na Bledu. Nemški raznarodovalni program je izhajal iz teorije o treh slojih prebivalstva na zasedenem ozemlju: narodno zavednih Slovencih, vindišarjih in Nemcih. Nemški koroški nacionalisti, avtorji vindišarske teorije, so nacističnim osvajalnim težnjam utrli pot z utemeljitvijo o zgodovinskih razlogih; za znanstveno potrditev pa je poskrbel dr. Helmut Carstanjen¹² v delu *Sprache*

¹⁰ O tem pričajo dokumenti v gradivu Südostdeutsches Institut. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 62.

¹¹ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 62.

¹² Najpomembnejši nacistični strokovnjak za slovensko Štajersko in Prekmurje je bil precej skrivnostna oseba, menda doma iz Ormoža in po nekaterih domnevah celo slovenskega rodu (Kostanjšek). Bojan Godeša, *Kdor ni z nami je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, (v Ljubljani, 1995) (dalje: Godeša, *Kdor ni z nami je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, str. 57).

und Volkstum in der Untersteiermark, ki ga je leta 1935 pod psevdonimom Gerhard Werner izdal v Leipzigu. Med vojno je bil glavni koordinator raznarodovalne politike na slovenskem Štajerskem in vodja leta 1938 ustanovljenega Inštituta za Nemce na jugovzhodu (Südostdeutsches Institut). Po vindišarski teoriji je večina slovenskega prebivalstva, kar je veljalo zlasti za Štajersko, nekoliko manj pa za Gorenjsko, vindišarjev; ti naj bi bili Nemcem sorodni po krvi, rasi in kulturi. Načrtovalci raznarodovanja so menili, da je vindišarje treba le še naučiti nemškega jezika, pa bodo postali pravi Nemci.¹³

Proces ‚Umvolkung‘ in propagandna dejavnost štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) v Šaleški dolini

Širjenje in utrjevanje nemštva je bila ena poglavitnih nalog nemške nacistične civilne uprave, pri čemer naj bi aktivno sodelovali priseljeni Nemci skupaj s tistimi, ki so že prej prebivali na Slovenskem. Širjenje germanizacije naj bi potekalo z dvema procesoma hkrati; v prvem se je načrtno in nasilno uničevalo vse, kar bi lahko spodbujalo, ohranjalo ali krepilo slovensko narodno zavest in njeno gmotno podlago. Drugi proces so nacisti poimenovali ‚umvolkung‘¹⁴. Označeval je številne ukrepe: odstranjevanje slovenskih napisov, uničevanje slovenskega tiska, ukinjanje slovenskih društev, organizacij, zvez in skladov, ponemčevanje krstnih in krajevnih imen, nemški način pisanja priimkov, uvedbo čisto nemških otroških vrtcev in čisto nemških šol, ustanovitve nemških raznarodovalnih društev oz. organizacij.¹⁵

¹³ Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam: slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, str. 56.

¹⁴ Neprevedljiv pojem, ki v slovarjih nemškega jezika ne obstaja. Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*, (Ljubljana, 1997) (dalje Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*, str. 16).

¹⁵ Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), v katero so vključili tudi dotedanje nemško društvo Švabsko-nemško kulturno zvezo (Schwäbisch deutscher »

Šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko, avstrijski gauleiter NDSPA dr. Siegfried Uiberreither, je mesec po vzpostavitvi, 10. maja 1941, izdal uredbo o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze (ŠDZ). Ta velika začasna organizacija naj bi v dveh do treh letih opravila svojo nalogo ponemčenja Spodnje Štajerske, in sicer kot predhodnica in podaljšana roka NSDAP. Za zveznega vodjo je bil določen deželni svetnik Franz Steindl, za celjskega okrožnega vodjo pa Anton Dorfmeister¹⁶. Razpuščeni predvojni Kulturbund je s to odredbo prešel v Heimatbund, glavni usmerjevalci in funkcionarji prvega pa so večinoma prevzeli vodilne položaje tudi v tej novi namenski konstrukciji s časovno določenim ciljem, vrniti nemštvu 500.000 domovini zvestih, ki rasno pripadajo Nemcem ali pa jih od njih loči le jezik. Krajevne skupine Kulturbunda so bile razpuščene, njihovo premoženje pa predano Štajerski domovinski zvezi v korist posebnega fonda »za oskrbo starih narodnostnih borcev«.¹⁷ Prijavnice za vstop v ŠDZ so zbirali na majskih propagandnih zborovanjih. Prijavil se je lahko vsak, ki je dopolnil 18 let. Mladi v starosti 14–18 let so se lahko prijavili v organizacijo Nemška mladina. Po končanem zbiranju je krajevni vodja ŠDZ prijave poslal na vpogled in v podpis okrožnemu vodju, ta pa zveznemu. Vsak kandidat je moral priti osebno pred sprejemno komisijo s prijavnico, osebnimi dokumenti in morebitnim dokaznim gradivom o predvojnem delovanju

Kulturbund), mladinsko organizacijo Nemška mladina (Deutsche Jugend) na Spodnjem Štajerskem oz. Hitler Jugend (Hitlerjeva mladina) na Gorenjskem in v Mežiški dolini, polvojaške formacije vermanšaft (Wehrmannschaft) Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945*, str. 16.

¹⁶ Anton Dorfmeister, eden najbolj fanatičnih nacistov iz vrst novih oblastnikov na Spodnjem Štajerskem, je bil velik sovražnik Slovencev. Milan Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi. V: *Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice*, ur. Danijela Brišnik ...[et al.], (Velenje, 1999) (dalje Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, str. 327).

¹⁷ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 87.

za nemštvo. Komisija je opravila rasni in politični pregled in nato izdala rasno in politično oceno. Rasne ocene so bile od I do IV. Najštevilnejši so dobili oceno III z obrazložitvijo: *»Manj izravnani meščanci, s pretežno dinarskim ali zahodnim deležem z vidnimi vzhodnimi in vzhodno baltskimi znamenji.«* Tisti, ki so bili v ŠDZ sprejeti, so dobili oznako »brez pomislekov«, drugi pa »nepojasnjeno«. Prvi so dobili člansko številko in rdečo člansko izkaznico ter tako postali dokončni člani ŠDZ. Drugi so prejeli zeleno izkaznico in so morali pripadnost firerju in nemškemu rajhu šele dokazati, zato so dobili državljanstvo na preklic.¹⁸ Poglavitna skrb in prizadevanja ŠDZ so bila usmerjena v propagandno dejavnosti in vzgojo prebivalstva v nacističnem duhu. Veliko časa in denarja je porabila za organizacijo slabo obiskanih tečajev nemškega jezika, ki naj bi ponemčili vse tiste, ki niso več hodili v šolo. Po zamisli nacistov bi se morali vsi »Spodnještajerci« v treh ali štirih letih naučiti nemščine in od pomladi 1945 naj bi se na Spodnjem Štajerskem govorilo le nemško. Iz uradov in iz javnega življenja sploh pa naj bi slovenščina izginila že prej.¹⁹ Najmočnejše propagandno orožje ŠDZ so bila njena številna množična zborovanja. Najbolj obiskani nacistični manifestaciji sta bili prvo množično zborovanje v Velenju 20. aprila v počastitev »osvoboditve« in veliko zborovanje 1. maja v Šoštanju in Velenju. Naslednja majska propagandna zborovanja so prebivalstvo nagovarjala za vpis v ŠDZ. Na obeh velikih zborovanjih v Šoštanju in Velenju je govoril okrožni vodja Anton Dorfmeister, v Šoštanju pa je 10. maja zagrozil z besedami: *»V domovinski zvezi bodo zajeti vsi nemški in nenemški ljudje, ki se priznavajo k Firerju in k velikonemškemu rajhu. Za ljudi pa, ki menijo, da tega ne morejo storiti, ni prostora v Spodnji Štajerski.«* Bojan Glavač se spominja, da so sezname tistih, ki se najbrž ne bodo nikoli ponemčili, napisali velenjski folksdojčerji: Goll, Tieschler in Pavlinc. Številnim majskim zborovanjem je sledil jesenski val pod geslom »Zakaj vojna?«.

¹⁸ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 60.

¹⁹ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 129.

Jeseni 1941 je bila uvedena tudi nova propagandna dejavnost; Dorfmeister je ukazal vodjem krajevnih skupin, naj od 12. oktobra dalje ljudem pred cerkvijo vsako nedeljo razložijo najpomembnejše vojaške premike in politične dogodke iz minulega tedna. V krajih, kjer ni cerkvenih obredov, pa naj ljudi zberejo ob deseti uri dopoldne na javnem prostoru, v primeru slabega vremena pa v dvorani. V velenjski krajevni skupini so spomladi 1943 uvedli govorilne popoldneve; v nedeljo popoldne naj bi se po hišah zbirale manjše skupine ljudi, ki bi jim politično zanesljivi ljudje v nemščini razlagali vojne in politične dogodke, razpravljali pa so tudi o dilemah vsakdanjega življenja.²⁰ Poleg množičnih zborovanj je ŠDZ prirejala tudi ožja zborovanja za svoje funkcionarje, ki so jih po navadi imenovali apeli. Konec julija in avgusta 1941 sta bila velika apela (Grossappel) v Šoštanju in Velenju. Deželni svetnik Franz Steindl je določil 12. april za dan obleževanja obletnic 'osvoboditve Spodnje Štajerske', na prvo obletnico 1942 pa so glavno slovesnost organizirali v Šoštanju. Na dopoldanskem zborovanju je govoril vodja šoštanske krajevnne skupine Meinhard Wrentschur. Zvečer so se zbrali folksdójčérji, člani NSDAP²¹ in še drugi člani ŠDZ v Domu ŠDZ (prej Sokolski dom), kjer je Wrentschur izročil 39 osebam rdeče izkaznice ŠDZ. Temu je sledil tovariški večer. Leta 1944 naj bi se na zborovanju ob tretji obletnici ŠDZ v Šoštanju, na kateri je govoril Anton Dorfmeister, zbralo 1500 ljudi.²² Med strategije nacistične propagande sodi tudi razpihovanje štajerskega pokrajinskega separatizma; tovrstna prizadevanja so bila usmerjena v širitev in krepitev vezi med Gornjo in Spodnjo Štajersko z organizacijo obiskov raznih skupin iz nemške Štajerske. V Velenju so se sredi leta 1941 na va-

²⁰ O poteku teh popoldnevov, ki so kmalu zamrli, ni podatkov. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 127.

²¹ Konec novembra 1942 je bilo v šoštanski občini 21 članov NSDAP, v velenjski pa 20. To so bili po večini rajhovski Nemci, ki so prišli v Šaleško dolino po zlomu stare Jugoslavije in so prevzeli vodilna mesta v upravi in gospodarstvu, pa tudi med nemškim učiteljstvom je bilo največ nacistov. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 113.

²² Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 125.

škem večeru spoznavala domača dekleta in dekleta iz Gornje Štajerske, kmalu zatem pa so študentje glasbe iz Gradca priredili še vaški večer za velenjsko mladino. Julija 1941 so šoštanjsko občino obiskala dekleta iz kraja Bruck an der Mur, ki naj bi pomagala pri žetvi. Ob prihodu jih je krajevna skupina ŠDZ na železniški postaji počastila z velikim sprejemom, pred svojim odhodom pa so dekleta za svoje gostitelje priredila vaški večer. Predsednik vodstva krajevnne skupine je v svojem zahvalnem govoru dejal, da so gornještajerska dekleta pokazala šaleškim kmetom, kako sta kmet in njegovo delo upoštevana v nemškem rajhu.²³

Praznik "osvoboditve" Spodnje Štajerske, Šoštanj, 12. april 1942. Avtor posnetka ni znan. Fotografijo hrani Pokrajinski Muzej Maribor.

Prvi meseci okupacije – od prvotnega navdušenja do neomajne narodne zavesti

Nemške čete so prodrle v Šaleško dolino 10. aprila 1941. Bojan Glavač se spominja prihoda Nemcev z motorji²⁴ preko

²³ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 129.

²⁴ Kradschützen Truppen – zelo mobilne pehotne enote na motornih kolesih z lahko oborožitvijo nemškega Wehrmachta in Waffen SS, običajno

Slemena: »Hodili so od hiše do hiše in spraševali: ‚Kje je vojak?‘«. Tudi Jože Hudales st. slikovito opiše prodor Nemcev na motorjih iz Koroške in vojakov, ki so se iz celjske smeri vse dopoldne vozili mimo Šaleka v Slovenj Gradec. Takoj se je vzpostavila okupacijska uprava, župan pa je postal trgovec in posestnik R. Tischler.²⁵ Bojan Glavač pripoveduje, da so številni ljudje na začetku okupacije pričakali Nemce z velikim navdušenjem, ker so menili, da bodo tujci kaotične razmere znotraj stare Jugoslavije takoj spravili v red. Razen tega se je obubožano prebivalstvo nadejalo blaginje, Nemci so mdr. prinesli margarino. Tisti, ki so se zavedali, kaj prihod Nemcev dejansko pomeni, pa so živeli v strahu, saj so Nemci kmalu izselili vso slovensko inteligenco. V Velenju je od učiteljev ostal samo starejši narodno zavedni Slovenec Franjo Mlinšek, ki je poučeval še v stari Avstro-Ogrski. Prvotno navdušenje nad Nemci je splahnelo takoj po prvem valu deportacij in pri marsikom je razpoloženje takrat zanihalo povsem v nasprotno smer, v neomajno narodno zavest. Milan Ževart navaja primer nekega hribovskega kmeta, katoliškega Slovenca, ki se je že pred zlomom stare Jugoslavije navdušil za Hitlerjevo Nemčijo. Izjavil je, da bo Hitlerja pričakal s klobasami in vinom, nato pa je že leta 1941 podpiral šaleške prvoborce. Novembra 1942 so ga Nemci ustrelili v Mariboru.²⁶

vkjučene v Panzer divizije. Od leta 1936 se je v zgodnjih fazah druge svetovne vojne uporabljal v okviru nemških uspehov Blitzkrieg (1939–1940) in Operacije Barbarossa.

²⁵ Nacisti z njim niso bili zadovoljni, zato je imel glavno besedo na občini S. Fellner, ki je prišel v Velenje z akcijskimi silami in je postal drugi okupatorjev župan v Velenju. Od 1. februarja 1942 do konca okupacije je bil župan H. Kriutz, gostilničar iz Köflacha. Avgusta 1942 je Kriutza šef civilne uprave predlagal za odlikovanje, ker je zaradi partizanov delal v težkih razmerah. Ževart, *Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi*, str. 327.

²⁶ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 67.

*Prireditev Štajerske domovinske zveze v Šoštanju 31. 5. 1942.
Avtor posnetka ni znan, hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor*

Ponemčevanje v šolah in vrtcih

Šole in vrtci so bili po nacistični strategiji poglavitni dejavniki ponemčevanja na Spodnjem Štajerskem. Okupator je najprej ukinil slovensko šolstvo, odpustil slovenske učitelje in zaposlil učitelje iz nemške Štajerske. Vodstvo velenjske šole je prevzel nacist Hans Pienegger. Okupator je ohranil dotedanjo šolsko mrežo, a pedagoškega kadra je bilo manj kot pred okupacijo, zato so posamezni učitelji poučevali več razredov. V nemškem delu šolske kronike osnovne šole v Velenju je zapisano, da so pri pouku največ pozornosti posvetili zgodovini nacističnega gibanja, boju Hitlerjeve Nemčije ter športnim igram.²⁷ Vse to se je tedanjim učencem vtisnilo v neizbrisen spomin: »Tik po vzpostavitvi svojega oblastnega aparata je okupator organiziral trirazredno nemško šolo. Prvi teden smo nenehno prepevali Deutschland Deutschland über alles in se učili Hitlerjev življenjepis, še zdaj ga znam na pa-

²⁷ Ževart, *Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi*, str. 335.

met: »*Er war ein Kunstmaller ...*«²⁸ Bojan Glavač se spominja, da niso znali niti besedice nemško, zato so Gollovi trije sinovi v šoli prevzeli nalogo tolmača, Jože Hudales st. pa k temu dodaja, da so otroci hitro usvojili nemški jezik. Zasluge za to je imel učitelj Pienegger, ki je nemško govoril zelo počasi in jim tako olajšal učenje tujega jezika; sicer pa spomini nanj niso ravno prijetni. Učil je do svojega prostovoljnega odhoda v nemško vojsko. Poučevala je tudi učiteljica Gertruda, zborovodkinja šolskega pevskega zbora, ki je nastopal na kulturnih prireditvah; po njenem odhodu pa je prišla učiteljica, ki so ji otroci nadeli vzdevek Slinavka. Bojan Glavač je šolanje nadaljeval na dveletni Hauptschule (meščanski šoli) v Šoštanju v četrtem razredu: »Takrat smo že dobro znali nemško. Učitelji so bili zelo strogi, pri pisanju narekov sta že dve drobni napaki znižali oceno. Z brutalnostjo ponemčevanja pa sem se soočil po odhodu na celjsko gimnazijo, kjer so nekega dijaka takoj izključili samo zato, ker je govoril slovensko.« Pankrac Semečnik je kot otrok obiskoval vrtec: »Nemci so takoj po okupaciji organizirali vrtece, ki jih prej nismo poznali. Še vedno imam svoj stolček iz tistega časa. Organizacija je bila vrhunska in hrana zelo dobra.«

Mladi Velenjčani v organizaciji Nemška mladina

Victor Klemperer v svoji filologovi beležnici LTI *Lingua Tertii Imperii* (Govorica tretjega rajha) ugotavlja, da je Hitler v knjigi *Moj boj* poudarjal telesnost kot prevladujočo vrednoto pri določanju vzgojnih smernic: »Rad ima izraz ‚krepitev telesa‘, ki ga je vzel iz leksikona weimarskih konservativcev; hvali viljeminsko vojsko kot edino zdravo in poživljajočo institucijo sicer gnijočega narodovega telesa in v vojaški službi vidi predvsem ali izključno vzgojo za telesno

²⁸ Ustni vir Ivan Kortnik, v pogovoru z avtorico so sodelovali še: Bojan Glavač, Jože Hudales st., Pankrac Semečnik in Janez Hribar.

zmogljivost.²⁹ Organizacija Nemška mladina, v katero so bili vključeni vsi mladi, je s Hitlerjevimi pedagoškimi smernicami spretno nagovarjala in navduševala svoje varovance. Jože Hudales st. in Ivan Kortnik pripovedujeta: »Obvezna srečanja so bila dvakrat na teden v Šmartnem na Geländespiele – te igre so bile podobne skavtskim dejavnostim³⁰. Razporejeni smo bili v dve skupini: mlajši do 14. leta so se imenovali pimfi, starejši od 14 let do odhoda v RAD (Reicharbeitsdienst)³¹ nemško vojsko ali v partizane pa hajoti. Rojene med letoma 1921–23 so namreč vpoklicali v nemško vojsko, letnike 1924 pa v RAD. Organizacija Nemške mladine je bila izvrstna, takoj smo dobili letne in zimske uniforme: kratke hlače in bele dokolenke, dolge črne žametne hlače – španarce, kapo s šiltom. Naš zastavonoša je bil pozneje ostrostrelec v nemški vojski. Nastopali smo tudi na kulturnih dogodkih v Rakovem hotelu, kjer je bila majhna dvorana z odrom. Na Velenjskem gradu smo prirejali komemoracije za padle Slovence v nemški vojski. Postavili smo jim lesen križ iz hrastovih desk (bilo jih je več kot 50), nanje izpisali ime in priimek padlega vojaka ter kraj, kjer so izgubili življenje; nekateri na Vzhodni fronti, nekaj vojakov Nemškega afriškega korpusa pa v Severni Afriki. Pozimi smo hodili na smučanje v Schladming, počitnice pa smo z Rudolfom Gollom – vodjem pionirske sekcije Nemške mladine, preživeli na posestvu Gollovih v Celovcu.

Označevanje nemških vojaških premikov na zemljevidih

Bojan Glavač se spominja velike table – zemljevida Evrope pri mostu čez Pako, na katerem so z vrvico označevali sprotne nemške premike proti Rusiji in na dotično mesto

²⁹ Victor Klemperer, *LTI Lingua Tertii Imperii (Govorica tretjega rajha): Filologova beležnica*, (Ljubljana, 2014), str. 11.

³⁰ Posnetek: https://www.youtube.com/watch?v=X-ghZ04V_D8

³¹ Nacistična organizacija za množična javna dela.

zapičili ‚knoflico‘. Tak zemljevid je bil tudi pri trgovcu Pavlincu. Ivan Kortnik pripoveduje: »Spomnim se slaščičarja Petka, kako je ves navdušen nad Hitlerjevimi govori postavil svoj radio na okensko polico, da se je firerjeva krčevita razvnetost razlegala daleč naokoli. Petek je svojo zavzetost dokazoval tudi z zapikovanjem knoflice na zemljevidu, vse dokler je nemška vojska napredovala; ko je prišlo do odločilnega preobrata, pa so zemljevide uničili.«

Praznovanja in manifestacije

Po okupaciji so tradicionalne praznike praznovali tako kot prej, po začetku partizanskega odpora pa so Nemci prepovedali praznovanje Miklavža zaradi maskiranja v parklje. Ivan Kortnik pripoveduje: »*Pred šolo smo imeli apele, postavili smo se v vrsto, med govorniki je bil tudi Zajc, ki so ga pozneje likvidirali.*« Jože Hudales st. se spominja zborovanj ŠDZ na trgu pred Demšičevo hišo, predvsem pa kameleonskega govornika Laha, ki je pred vojno hvalil jugoslovansko oblast, po prihodu Nemcev pa se je zagrel zanje. Bojanu Glavaču se je v neizbrisen spomin vtisnil tudi pogrebni ritual: »Moj oče je bil načelnik velenjske železniške postaje, kjer smo živeli do začetka partizanskega odpora; potem so nas izselili v Glazerjevo hišo. Ponoči je na postaji večkrat pokalo in novi načelnik postaje Krempl je bil kmalu ustreljen. Na njegovo krsto, ki so jo postavili na trg, so položili kapo, nato pa jo je pogrebni sprevod pospremil na vlak.«

Razpustitev slovenskih organizacij in društev ter zaplemba njihovega premoženja

Šef civilne uprave za spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither je hkrati s postavitvijo okupatorjevega upravnega aparata in vzpostavitvijo Štajerske domovinske zveze dne 16. aprila 1941 izdal še odredbo o razpustitvi slovenskih društev in organizacij ter imenoval pokrajinskega nacističnega

blagajnika Maxa Hrubyja za ukinitvenega komisarja³². V Šaleški dolini so razpustili 87 društev, organizacij in združenj ter 8 ustanov. Ukinitveni komisar Hruby je bi nadvse dosleden in je izdal ukinitvene odločbe tudi za društva in organizacije, razpuščene že v stari Jugoslaviji – kot sta krajevna organizacija Narodne odbrane v Šoštanju in Vzajemnost v Pesju. Spregledal ni niti tako malih in nepomembnih društev, kot je bilo denimo velenjsko društvo raziskovalcev jam; kljub temu pa so nekatera društva le ostala zunaj dosega okupatorjeve pozornosti, vendar so tudi ta takoj prenehala delovati. Skrajno natančnost so nacisti pokazali pri zaplembi premoženja slovenskih društev in organizacij. Funkcionarji društev so morali izpolniti vprašalnike z natančnimi podatki o premoženju, predvsem za denar pa so se orožniki zanimali že pri razpustitvi društev. Učiteljica Marica Trobej je v svojem dnevniku zapisala, da ne bo nikoli pozabila, kako bestialno je orožnik Metzner kričal pri predaji ljudske knjižnice: »*Kje je denar, denar?*«³³. Glasbenik Anton Grebenšek se spominja, da so leta 1941 pobrali vse inštrumente tamburaškega zbora katoliškega prosvetnega društva Šmartno pri Velenju.³⁴ Prevzela jih je Nemška mladina, ukinitveni komisar pa je za inštrumenti z naravnost neverjetno vztrajnostjo poizvedoval vse do leta 1944. Del arhiva razpuščenih društev in organizacij je prevzel ukinitveni komisar, in to predvsem dokumente s podatki o premoženju. Ker pa je bil popis društev in organizacij naloga izpostav varnostne službe, je bilo treba zaplenjene arhive in še predvsem članske sezname poslati izpostavam. Pri

³² Ta je že dan pred svojim imenovanjem naročil političnim komisarjem, naj imenujejo pooblaščenca ukinitvenega komisarja in naj takoj zaplenijo premoženje društev in organizacij. Odločbe o razpustitvi posameznih društev in organizacij je izdajal od konca septembra 1941 do decembra 1942, kljub temu pa so bila društva, organizacije in ustanove razpuščeni že v aprilu in maju 1941. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 88.

³³ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 89.

³⁴ Ustno pričevanje Antona Grebenška v pogovoru z avtorico članka.

ugotavljanju funkcionarjev in članov posameznih društev so sodelovali kulturbundovci, ki so dajali tudi politične ocene posameznih društev in njihovih članov.³⁵

Zaplemba knjižnic, arhivov in kulturnozgodovinskih predmetov, uničevanje slovenskih knjig in prepoved prodaje slovenskega tiska v Šaleški dolini

Pokrajinski svetnik Franc Steindl je 14. maja 1941 naročil političnim komisarjem, naj brez javne odredbe zaplenijo vso slovensko literaturo in jo spravijo v Maribor na sedež ŠDZ. Z aktivnimi osebnimi stiki naj se poleg javnih, društvenih in šolskih knjižnic počistijo tudi zasebne. Oster nadzor nad plenjenjem in uničevanjem slovenskih knjig je prevzel nacionalno politični referent zveznega vodstva ŠDZ dr. Helmut Carstanjen. Nacistične akcije zbiranja in uničevanja slovenskih knjig se niso zaključile leta 1941, temveč so se nadaljevale še v naslednjih letih vojne. Šoštanjska in velenjska orožniška postaja sta izvedli zaplenbo že aprila 1941. Orožniki so knjižnice najprej zapečatili, čez nekaj dni pa začeli odvažati knjige na zbirna mesta. Vse knjige z velenjskega območja so zvozili na velenjski trg, varstvo nad zbranim kupom knjig pa so Nemci poverili neki starki, ki je za drobiž prodajala posamezne košare knjig. Ljudje so pokazali visoko stopnjo narodne zavesti, odnesli so veliko knjig, pa tudi večine izposojenih knjig niso oddali.³⁶ Iz dokumentov ukinitvenega komisarja Hrobyja je razvidno, da je bila grabežljivost poglaviten motiv njegovega početja, kajti v nekaterih primerih ni deloval v skladu z nacističnimi direktivami uničevanja slovenske literature. Orožniška postaja Velenje je namreč poročala političnemu komisarju v Slovenj Gradcu, da je 23. aprila 1941 razpustila katoliško prosvetno društvo v Št. Ilju in pri tem ugotovi-

³⁵ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 89.

³⁶ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 91.

la, da so knjige iz društvene knjižnice izposojene in da ni našla ustreznega seznama izposojenih knjig. Okupatorska občina Št. Ilj je bila zadolžena, da izposojene knjige takoj zbere. Ukinitveni komisar na omenjeno poročilo orožniške postaje ni pozabil in je 1. marca 1944 vprašal župana velenjske občine, ali so bile izposojene knjige pobrane in ali bi občino zanimal odkup teh knjig. Velenjski župan je odgovoril, da so bile vse slovenske knjige odposlane v Maribor.³⁷ Zavedni Slovenci so rešili veliko slovenskih knjig. Komunist Oton Mader je odnesel knjige iz razpuščene knjižnice Vzajemnosti v Pesju in jih zakopal. Iz zapečatene knjižnice katoliškega prosvetnega društva v Šmartnem pri Velenju sta mladince Janko Ževart in Karel Šilih ponoči odnašala knjige in jih skrivala. Učitelj Franjo Mlinšek je skril veliko knjig iz velenjske šolske knjižnice v Podkraju. Nekaj Mlinškovih skritih knjig in knjig iz Šmartnega so od jeseni 1943 prebirali po vaseh nekdanjega šentiljskega okraja Osvobodilne fronte. Učiteljica Marica Trobej je v svojem dnevniku zapisala, da je svoje knjige skrila, čim je izvedela, da bodo Nemci zaplenili tudi zasebne knjižnice. Knjige pokojnega Janka Ulriha, med katerimi je bila predvsem marksistična literatura, je njegova mati izročila Karlu Kodrunu, on pa jih je odnesel Štefki Bršček, ki jih je skrila. Konec leta 1941 sta prvoborca Tone Ulrih in Franc Polh – Izak te knjige skrila v Škalskih Cirkovcah,³⁸ kjer sta imela v zimi 1941/42 svoje glavno oporišče.³⁹ Ker so Nemci vedeli, da je po prvi zaplembi ostalo še veliko knjig pri ljudeh, so organizirali novo zbiralno akcijo in vanjo vključili organizacijo Nemška mladina. Deželni svetnik Anton Dorfmeister je 4. marca 1941 naročil vsem županom, naj zbrano slovensko literaturo takoj odpošljejo nacionalno političnemu referentu zveznega vodstva ŠDZ v

³⁷ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 90.

³⁸ Tedaj še študent medicine, po vojni pa zdravnik Franc Polh - Izak je v Škalskih Cirkovcah na domačiji svojega polbrata Martina Polha zgradil zemljanko, prvo skromno partizansko bolnišnico na slovenskem Štajerskem.

³⁹ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 155, op. 26.

Maribor. Dr. Helmut Carstanjen je nato 27. novembra izdal navodila za novo akcijo zbiranja slovenskega tiska, ki je izšel pred aprilom 1941, tokrat pa naj bi v akciji sodelovali funkcionarji ŠDZ, vermanšafta in Nemške mladine. Februarja 1943 je Carstanjen vsem vodjem krajevnih skupin ŠDZ naročil, naj mu javijo, kje so te zbrane knjige uskladiščene in koliko kilogramov ali kubičnih metrov obsegajo. Najavil je tudi pregled knjig, ki ga bodo njegovi izvedenci opravili na osnovi prispelih prijav. Žal ni dokumentov o točnem številu zbranih slovenskih knjig v Šaleški dolini; dr. Milan Ževart je našel le podatek, da so iz škalskega župnišča odpeljali okoli 3000 knjig verske in posvetne vsebine. Nemci so aprila 1941 zaplenili večino knjig društvenih, šolskih in župnijskih knjižnic; pri prebivalstvu, ki je knjige poskrilo, pa je bila bera pičla. Te knjige in tiste, ki so jih posamezniki rešili aprila 1941, so pozneje krožile med ljudmi po partizanskih vaseh.⁴⁰ Nemci so prepovedali tudi prodajo slovenskega tiska. Orožniška postaja Velenje je v svojem poročilu političnemu komisarju deželnega okrožja Celja oktobra 1941 navedla, da je bila prodaja slovenskih knjig in slovenskega tiska povsod zaustavljena. Pri prodajalcih je zaplenila 1050 razglednic s slovenskimi krajevnimi imeni in napisi, pri dveh prodajalcih je odvzela dvanajst »srbskih« šolskih knjig.⁴¹ Nemci so poleg knjig pobirali tudi arhive in kulturnozgodovinske predmete. Konec januarja 1942 sta kipar SS-Untersturmführer Dettenberg in slikar Federlin začela registrirati kulturnozgodovinske predmete na območju celjskega okrožja. Pomagal jima je nacionalnopolitični referent pri okrožnem vodstvu ŠDZ Celje, pastor dr. Gerhard May. O opravljenem delu obeh nacističnih umetnikov v Šaleški dolini ni podatkov. Prav tako dr. Milan Ževart v poročilu arhivarja dr. Wolfganga Sittinga iz Gradca, ki je pregledoval arhive, ni našel neposrednih podatkov o ravnanju z občinskimi, župnijskimi in drugimi

⁴⁰ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 92.

⁴¹ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 91.

arhivi v Šaleški dolini.⁴² V Sittingovem poročilu je omenjeno le, da so posamezne arhive konec leta 1942 prenesli s terena v Pokrajinski muzej Maribor in kapucinski samostan v Celju.⁴³ Med vztrajnim iskanjem šaleških umetnostnozgodovinskih spomenikov je Nemce pot zanesla celo v cerkev sv. Jošta na Paškem Kozjaku, ker so od slovenskega strokovnjaka dobili podatke, da sta tam dve gotski plastiki. V cerkvi teh plastik niso našli, pač pa so na podstrešju cerkovniške hiše našli kamnito plastiko, ki je predstavljala žensko figuro in naj bi izvirala iz 14. ali celo iz 13. stoletja. V škalskem župnišču so poleg arhiva in knjižnice našli tudi tri slike na steklu. Največja škoda je bila storjena po kapitulaciji Italije, ko so Nemci zaplenili Velenjski grad, last grofa Coroncini-Kromberga iz Gorice. Takrat so odpeljali bogate grajske zbirke, na gradu je bil tudi pomemben arhiv. V grad so Nemci naselili ljudi s socialnega roba, ki so poškodovali velik del vgrajene opreme.⁴⁴ Nemci so matične knjige prenesli iz župnijskih uradov na sedeže občin, župnijske arhive so odpeljali v Celje. Dr. Milan Ževart je na temelju nedatiranega zapiska o iskanju plastik pri sv. Joštu in o kulturnih spomenikih v škalskem župnišču⁴⁵ ugotovil, da je bil del predmetov iz Velenjskega gradu prenesen na Ptujski grad, žal pa ni našel prič, ki bi hotele dati natančnejše podatke o usodi kulturnozgodovinskih predmetov in arhiva iz Velenjskega gradu.

⁴² Sittingovo poročilo s seznamom pregledanih virov oz. arhivskih fondov je v Pokrajinskem arhivu Maribor. Vsekakor pa v PAM ohranjeni Sittingov seznam ni popoln. Sitting je pregledoval arhive na slovenskem Štajerskem oktobra in novembra 1942. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 155, op. 33.

⁴³ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 92.

⁴⁴ Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 92.

⁴⁵ Vsaj del arhivskega gradiva iz župnišč Šaleške doline je danes v Zgodovinskem arhivu Celje. V Vodniku po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965, str. 81, je navedeno, da hrani ZAC arhiv nadžupnije Škale, ki ga je med okupacijo graški arhiv shranil v Celju. Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, str. 155, op. 35.

Kulturno življenje v okupiranem Šoštanju

»Šoštanjčani smo fantiči, ki nas nobeden strup ne uniči« je začetek 16-kitične pesmi, ki so jo slovenski fantje v Šoštanju prepevali leta 1939, tik preden je slovensko javno kulturno življenje za štiri leta povsem zamrlo.⁴⁶ Takrat je bila tudi zadnja tradicionalna maškarada v sokolskem domu.⁴⁷ Kulturni in družabni dogodki so potekali samo v okviru nemške vojske, ki je imela sedež na območju desnega brega Pake. Prehod čez železniško progo brez dovoljenja ni bil mogoč. Fantič Jože Delopst je imel prosto pot, ker so v pekarni njegovega očeta nemški vojaki pekli kruh; tja jih je vsako jutro ob petih zjutraj pripeljal višji vodnik, ekonom Uli.

Nemška vojska je organizirala kulturne in družabne dogodke pri sindikalnem domu. Vojaški orkester je prirejal koncerte in plese v Domu ŠDZ (prej Sokolski dom), kjer je igral znane nemške šlagerje Lili Marlen, Liebe kleine Schaffnerin ...⁴⁸ V kinu so si vsak dan ogledali Die Deutsche Wochenschau – nemški tedenski pregled, kinooperater je bil Štefan Szabo, sin Vošnjakovega osebnega šoferja.

Šoštanjski Fanfarenzug

Fanfarenzug⁴⁹ je bil ansambel Nemške mladine pod taktirko Toneta Bolhe. Mladi godbeniki so dobili letno in zimsko uniformo. Devetletni Jože Delopst se je zasedbi pridružil kot bobnar. Šoštanjski Fanfarenzug je leta 1941 pridobil naziv Štajerski prvak v igranju; s posredovanjem dirigenta Silva Tamšeta, ki je tedaj že študiral na glasbenem konser-

⁴⁶ Ustni vir Jože Delopst.

⁴⁷ Šoštanjski Sokol je imel leta 1919 svoj prvi občni zbor v novi državi, istega leta je začel akcijo za gradnjo sokolskega doma, ki so ga s pomočjo občine Šoštanj zgradili do leta 1923. Hudales, Šoštanjska kronika, str. 27.

⁴⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=7heXZPI2hik>
https://www.youtube.com/watch?v=_FN6mDx0YB8

⁴⁹ Vojaška ali civilna instrumentalna zasedba fanfar ali naravnih trobent in vojaških dromlic – malih bobnov.

Šoštanj med nacistično okupacijo. Avtor posnetka ni znan, hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor

vatoriju v Gradcu, pa je 26. aprila 1941 zaigral Hitlerju ob njegovem prihodu v Maribor. Jože Delopst se spominja: *»Od Hitlerja sem bil oddaljen kakšnih dvajset metrov. Name ni napravil posebnega vtisa, sem se pa začudil, ker je bil tak majhen možak. Ko je firer stopil z vlaka, je dal Silvo Tamše znak in naš Fanfarenzug je urezal koračnico. Bobnarji smo morali dolge bobnarske palice prekrižati v zraku. Po koncu skladbe smo skandirali: »Zicke Zacke Zicke Zacke Hoi Hoi Hoi, Effzett Schönstein ist der beste.«*

Fanfarenzug je imel večtedenske vaje na graškem grajskem hribu Schlossberg. Redno je igral tudi za Savinekovo žago, kjer je bil postavljen velik križ v obliki nemškega odlikovanja železni križec; tam so bile redne komemorativne slovesnosti za padlimi nemškimi vojaki. Na turnejah po Nemčiji so se mladi godbeniki soočili tudi s številnimi nevarnostmi: *»Zaradi zavezniškega bombardiranja smo se morali večkrat zateči v bunker, ki ga je imela vsaka železniška postaja. V Leobnu smo v bunkerju večkrat obtičali kar ves dan, bolničarke so nam postregle s sendviči in čajem. Ko smo se iz Celja peljali z osebnim vlakom v Maribor, smo v Šentjurju*

pri Ponikvi na vzporednem tiru zagledali goreči transportni vagon. Partizani so zažgali celoten vagon hrane, namenjene za fronto.»⁵⁰

V spomin Jožeta Delopsta se je globoko vtisnil tudi nastop Fanfarenzuga leta 1945 na zadnjem govoru Antona Dorfmeistra.⁵¹

*Fanfarenzug na zborovanju Štajerske domovinske zveze
v Šoštanju novembra 1942, govornik je politični komisar
Anton Dorfmeister. Avtor fotografije neznan,
hrani Knjižnica Velenje*

⁵⁰ Jože Delopst v pogovoru z avtorico članka.

⁵¹ Celjski okrožni vodja in deželni svetnik Anton Dorfmeister je bil kmalu za tem, 2. februarja 1945, ustreljen v soteski Tesno, kjer ga je pričakala partizanska zaseda. Umrli je naslednji dan v celjski bolnišnici. Povračilni ukrep za njegovo smrt je bilo 99 obešenih talcev, zavednih Slovencev, v Frankolovem, eden pa ustreljen pri poskusu pobega.

Kulturno življenje Velenja v zadušljivem objemu nemških zastav

Neugodje ob pogledu na številne nemške zastave in bučna glasba sta prvi miselni asociaciji Antona Grebenška na množična zborovanja ŠDZ. Nato se spomni dogajanja tik pred prihodom Nemcev pred Demšičevo pekarno. Tam je nekaj velenjskih nemčurjev, ovešenih s kljukastimi križi na trakovih, že nestrpno pričakovalo prihod nemške vojske. Eden med njimi – Anton Grebenšek ne želi razkriti njegove identitete – je čakajoč na Nemce paradiral gor in dol ter nato njega in njegove pajdaše postrojil pri vodnjaku, da so ‚hajla-li‘ v pozdrav.

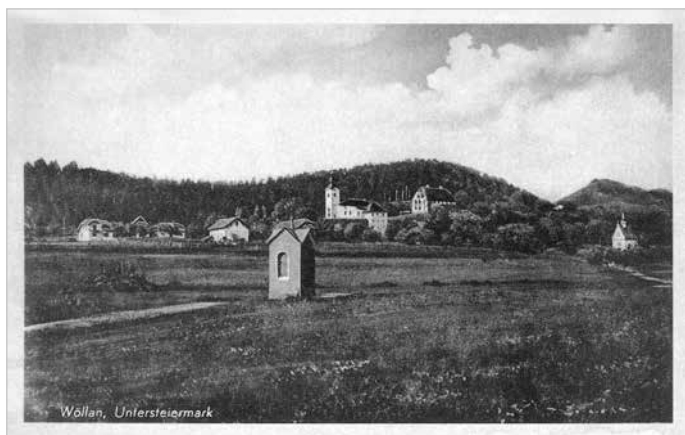
V njegovem spominu iz otroštva še danes žari kristalna dvorana na vrhu Kolodvorske restavracije: v prvem nadstropju levo so bile hotelske sobe, na desni pa velika soba z dvema kristalnima lestencema in prekrasnim velikim ogledalom. V njej so interne družbe Nemcev prirejale družabne večere s komornimiasedbami in samospevi. Anton Grebenšek ne ve, kdo vse je igral in pel, kajti slovenski glasbeniki so obmolknili, javno pa je prenehala nastopati tudi v Avstriji šolana pianistka Anica Skaza. Druga, prav taka kristalna dvorana, je bila na Starem trgu pri Mrazu⁵² in tudi tam so Nemci v okviru vermanšafta prirejali interne prireditve, glasbeniki pa so prihajali tudi iz Celja.

Rudarska godba na pihala je pod vodstvom kapelnika Miška Letonja⁵³ v Velenju delovala do leta 1942 in nato utihnila do konca vojne. Za nadaljevanje ni bilo več možnosti tudi zaradi odhoda številnih godbenikov v partizane. Dirigent Tone Bolha je poskušal formirati oddelek Fanfarenzuga tudi v Velenju, vendar mu to ni uspelo; Antonu Grebenšku je poudaril vojaško dromlico.⁵⁴ Je pa v Velenju pod njegovo taktir-

⁵² Mrazi so imeli v najemu Rakov hotel.

⁵³ Zapustil jo je leta 1942 iz protesta, ker so nacisti v Celju kot talca ustrelili godbenika Franca Camleka.

⁵⁴ Rdeče-beli mali boben Fanfarenzuga.

*Razglednica Velenja, izdana med nemško okupacijo,
poslana leta 1942 naslovniku na Dunaj
(fotograf Josef Eppich, last Frenk Špiler)*

ko igrala zasedba Nemške mladine Spielmannszug⁵⁵, v kateri so igrali tudi Jože Hudales st., Ivan Kortnik in Bojan Glavač. Ko je rudarska godba v Rudarskem domu obmolknila, so v njenih prostorih (zgornji dvorani) namestili Siemensovo kinoaparaturu na celuloidni trak: »Ogledali smo si redne filme in vojaške propagandne predfilme, navdušil me je Obuti maček. V kinu sem prvič od blizu videl Krumpa, enega od štirih komandirjev premogovniške straže, ki so bili zelo povezani s partizani. Vojakov v samem Velenju ni bilo veliko, ena četa je bila na Premogovniku, vojaki pa so hodili tudi v jamo. Skupina vojakov je bila tudi na železniški postaji. V Velenju je bil relativen mir.«⁵⁶

⁵⁵ Vojaška ali civilna inštrumentalna zasedba s prečno flavto, bobni, lirami, zvončki in bobni.

⁵⁶ 7. aprila 1941 je bila vzpostavljena nemška orožniška postaja v Velenju. Pri premogovniku je okupator vzpostavil obratno zaščito, ki je navadno štela 11 zaščitnikov. (Milan Ževart, *Okupacija in odpor 1941 – 45. V: Velenje: Razprave o zgodovini mesta in okolice*, ur. Danijela Brišnik ... [et al.], Velenje, 1999, str. 328

Fotografija, ki jo je aprila 1941 posnel nemški vojak tik pred zasedbo Velenja (last Frenk Špiller)

Na koncu poskusa rekonstrukcije kulturnega življenja v Velenju med okupacijo je Anton Grebenšek osvetlil še en pomemben razlog za težavnost tega početja, tj. izginotje arhivov: »Tako po vojni so na podstrešju Rudarskega doma našli štiri zabojčke arhiva; zraven je bil tudi arhiv Termoelektrarne, ki pa je izginil. Ostal je glasbeni arhiv rudarske godbe v omari, še en arhiv pa so našli med renoviranjem strehe«.

Literatura:

- Aplinc, Miran: *Vošnjaki: industrialci iz Šoštanja*, Zavod za kulturo, Šoštanj, 2005.
- Baš, Franjo, Kulturbund v Celju med dvema vojnama, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Založba Obzorje, Maribor, 1966.
- Ferenc, Tone: *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–45*, Modrijan, Ljubljana, 1997.

- Ferenc, Tone, Izbrana dela: *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana, 2006.
- Godeša, Bojan: *Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1995.
- Hudales Jože, *Šoštanjska kronika*, Ribiška družina Paka, Šoštanj, 1985.
- Klemperer Victor, *LTI Lingua Tertii Imperii (govorica tretjega rajha)* : filologova beležnica, Ljubljana, 2014.
- Ževart, Milan: *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Partizanska knjiga*, Ljubljana, 1977.
- Žižek, Aleksander: *Kratek oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941 do 1945, Celjski zbornik 1993*, Celje, 1993.

Ustni viri:

- Jože Delopst
- Anton Grebenšek
- Jože Hudales st.
- Ivan Kortnik
- Pankrac Semečnik
- Bojan Glavač
- Janez Hribar

Silvo Grmovšek

Diplomiral je iz filozofije in sociologije kulture na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Delal je kot novinar, objavljaj časopisne članke in prispevke za revije in zbornike. Zadnjih petnajst let dela kot bibliotekar v Knjižnici Velenje. Na strokovnem področju je med drugim oblikoval domoznansko zbirko in digitalno domoznansko zbirko, študijsko zbirko referenčnih del s področja humanistike in družboslovja ter zbirko starejših tiskov. Piše prispevke in knjižne ocene predvsem s področja domoznanstva, ki so bili objavljeni v različnih zbornikih in revijah (Šaleški razgledi, Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, zborniki Dvignjeni zastor, Perspektiva sove, Knjižnice na Šaleškem, zGodbe Velenja itd.). Je tudi urednik revije Šaleški razgledi in član uredništva spletne izdaje Šaleškega biografskega leksikona.

**OPOZICIJA V ŠALEŠKI DOLINI
V PRVIH LETIH PO DRUGI
SVETOVNI VOJNI**

V ozadju začetne evforije zaradi konca druge svetovne vojne, revolucionarnega zanosa in graditeljskega elana pri obnovi porušene in zaradi vojnega pustošenja obubožane nove Jugoslavije je nastajal teror. Revolucionarni mlini so mleli telesa, duhove in eksistence pravih in namišljenih razrednih sovražnikov in imperialističnih agentov. Razlike med dejstvi in ideološkimi konstrukti so bile zelo fluidne, odvisne od naključij in interesov tedanjega duha časa, ki je zapovedoval revolucionarno pravovernost stalinističnega tipa. Razre-

dni boj in revolucionarna praksa sta gnetli družbo, družbena razmerja in družbene sloje v povsem novo zmes. V imenu uresničevanja obljub o svobodi, enakosti in bratstvu ter pravičnejši družbi je morala biti preteklost brisana, zgodovinski in kulturni čas se je pričel šteti na novo. Revolucionarni jakobinizem, ki je tlel med vojno, se je razplamtel in v njegovem ognju so goreli pravi in namišljeni razredni sovražniki. Po resoluciji Informbiroja leta 1948 pa je revolucija pričela organizirano žreti tudi lastne otroke.

Predvsem zaradi mednarodnih obvez iz sporazuma Tito-Šubašić je bil v Jugoslaviji prva leta po drugi svetovni vojni sicer formalno obnovljen večstrankarski politični sistem, ki pa po merilih tudi tedanjih standardov meščanske demokracije v praksi nikoli ni zaživel. Večstrankarski sistem in obstoječo obliko politične demokracije je nadomestila Ljudska fronta kot koalicija vseh množičnih organizacij, ki so dejansko bile partijska transmisija. Vanjo je bil vključen tudi del meščanskih strank, ki pa so morale sprejeti program Ljudske fronte. Ta je bil že od samega pričetka kopija programa Komunistične partije Jugoslavije, sprva neformalno, leta 1949, ko je na svojem kongresu Ljudska fronta sprejela program Partije, pa tudi formalno. Takrat ni bilo več razlogov za sprenevedanje o večstrankarski naravi Ljudske fronte, vključenost meščanskih strank vanje ni imela več nobenega smisla in te stranke so prenehale obstajati. Podobna usoda je doletela tudi tiste meščanske stranke, ki so poskušale delovati zunaj Ljudske fronte. Zaradi pritiska nad njimi na prvih povojnih volitvah te stranke niso sodelovale, obračun Partije z njimi pa je bil dokončan še pred obračunom z opozicijo v Ljudski fronti leta 1949, ko ta tudi formalno postane partijska transmisija. Od tega leta razen Cerkve ni bilo več nobene oblike organizirane opozicije.

Po resoluciji Informbiroja in sporu s Kominformom leta 1948 je jugoslovansko vodstvo pričelo opuščati staliniistični model socializma in iskati svojo pot. Del vodstva, z drugim človekom Jugoslavije in kasnejšim najbolj znanim disidentom Milovanom Đilasom na čelu, je jugoslovansko

pot v socializem videl v večji stopnji demokracije, ki je previdno in negotovo stopicala korak ali dva naprej, nato pa korak nazaj. V začetku 50. let prejšnjega stoletja je prišlo do postopne ločitve od stalinizma, vladajoča ideologija se je odmaknila tudi od leninizma in pričela iskati navdih pri izvirnih delih Karla Marxa. V tem je iskati tudi izvor koncepta samoupravljanja, ki je bil zakonsko sprejet leta 1953 in je skupaj z družbeno lastnino postal normativni temelj nove jugoslovanske ureditve, ki se je poslovila od državnega socializma. Te spremembe so zahtevale tudi drugačno in bolj demokratično Partijo, ki se je sicer preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, vendar se je ta proces končal leta 1953, še preden se je dobro začel. Kljub temu je bila tlakovana pot k socialno pravični družbi in poskusom reševanja nasprotij med kapitalom in delom meglena, končna cilja jugoslovanske poti v socializem odmiranje države in brezrazredna družba pa je prekrila še bolj gosta megla.

Zavestni sovražniki ali opozicija za sebe

Povrnimo se v drugo polovico 40. let prejšnjega stoletja. Revolucionarne spremembe družbe pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije so izključevale katerokoli drugo stranko ali politično skupino z realno družbeno močjo in so zahtevale (tudi med komunisti) popolno predanost tedanji izbiri stalinistične poti v socializem. Bila je ničelna toleranca tudi do neznatnih odstopanj od vladajoče ideologije. Zato je bilo veliko pravih ali namišljenih sovražnikov oz. reakcije (kot so jih tedaj imenovali) socialistične Jugoslavije¹.

¹ Dejstvo je, da je bila Jugoslavija neposredno po koncu druge svetovne vojne v zelo kočljivih notranjih in zunanjepolitičnih razmerah. Nevarnosti spopada z zahodnimi zavezniki je po sporu s Stalinom sledilo pričakovanje vojaškega vdora Sovjetske zveze, delno pa so stabilnost notranjepolitičnih razmer vse do pričetka 50. let prejšnjega stoletja ogrožale protikomunistične oborožene skupine, največkrat povezane s politično emigracijo iz tujine. Te skupine po oceni britanskega vojaškega atašeya v Beogradu J. R. S. Clarka niso bile neka večja nevarnost: v poročilu britanskemu vojnemu ministrstvu je leta 1946 ocenil, da do upora ne bo prišlo, »

Če ostanemo pri organizirani politični opoziciji, je bila ob omenjenih poskusih delovanja znotraj in zunaj frontnih političnih skupin in meščanskih političnih strank edino opaznejše opozicijsko gibanje neposredno po vojni v Sloveniji t. i. Nagodetova skupina, ki je izhajala iz Stare pravde in se je v začetku druge svetovne vojne pridružila Osvobodilni fronti. Z njo se je med vojno razšla zaradi dominantne vloge Komunistične partije Slovenije in programskih razlik. Po vojni so v pripravi na prve volitve leta 1945 poskušali vzpostaviti delovanje opozicijskih strank, pri čemer so bili aretirani, med drugim obtoženi za vohunsko dejavnost in bili v montiranem političnem procesu obsojeni. Trije obtoženi, med njimi tudi Črtomir Nagode, so bili obsojeni na smrt s streljanjem, preostali pa na visoke zaporne kazni s prisilnim delom in odvzemom državljskih pravic. Drugi pripadnik opozicije Edvard Kocbek je neuspešno poskušal politično delovati znotraj Ljudske fronte, vsak poskus njegovega povezovanja in delovanja z njegovo krščanskosocialistično skupino je slovensko partijsko vodstvo preprečilo, z njim pa je obračunalo leta 1952.²

ker je opozicija neorganizirana, Titove sile pa so premočne. »*Titova armada, ki jo pitajo s propagando, mora verjeti v obstoj pravega sovražnika v svojem okolju, opozicija, ki se noče sprijazniti s svojim popolnim političnim polomom, pa si daje poguma s tem, da verjame, da neke velika četniška vojska komaj čaka priložnost, da krene skupaj z Veliko Britanijo in Ameriko na pohod za osvoboditev Evrope izpod komunizma*« (Čoh Mateja, *Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*, Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 2010, str. 81) (dalje: Čoh, 2010).

Kot bomo v nadaljevanju videli, so enako iluzijo o Matjaževi vojski, ki da bo kmalu skupaj z angleško in ameriško vojsko pregnala komunizem iz Slovenije, imeli tudi pripadniki šaleških ilegalnih oboroženih skupin v letih neposredno po koncu druge svetovne vojne.

- ² Božo Repe, *Politična alternativa v Sloveniji (in Jugoslaviji) po 2. svetovni vojni; partijska in izvenpartijska opozicija*. V: *Povojna zgodovina na Slovenskem*: zbornik referatov in razprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, Slovenj Gradec, Koroški pokrajinski muzej, 1992, str. 13.

Nezavedni sovražniki ali opozicija po sebi

Jugoslovansko politično vodstvo je sovražnike razdelilo v dve skupini. V prvi so bili zunanji sovražniki, najprej so to bile zahodne kapitalistične države, po sporu z Informbirojem pa tudi vse države vzhodnega bloka na čelu s Sovjetsko zvezo. V drugi skupini so bili zavestni in nezavedni notranji sovražniki. Med zavestne nasprotnike so bili uvrščeni pripadniki duhovščine, podjetniki, premožnejši obrtniki, veliki kmetje in tisti, ki so se zavzemali za večstrankarski politični sistem. Med njimi so bili nekdanji sodelavci okupatorja, agenti zahodnih držav, ki so poskušali oblikovati legalno opozicijo. Ti naj bi bili smrtni sovražniki nove Jugoslavije, ki jih ni mogoče spreobrniti, zato se jih je bilo treba znebiti. Nezavedni sovražniki pa so izhajali iz kmečkega in delavskega prebivalstva, ki jim je nova družbena ureditev prinesla emancipacijo in koristi, nasprotniki pa so postali zaradi nevednosti in indoktrinacije.³

Pri tej delitvi je jugoslovansko politično vodstvo verjetno nehote izhajalo iz duha Marxove opredelitve delavskega razreda kot razreda po sebi in razreda za sebe. Proletariat po sebi je brez minimuma razredne zavesti, ne zaveda se torej svoje vloge razreda mezdnih delavcev, zato je zgolj delavski razred v objektivnem pomenu besede. Delavski razred za sebe pa se zaveda svojega razrednega položaja znotraj konflikta med kapitalom in delom, zato ima aktivno vlogo v razrednem boju.

Organizirana in artikulirana politična opozicija, ki je znotraj ali zunaj Ljudske fronte poskušala delovati po pravilih večstrankarskega sistema je, kot smo to zgoraj prikazali, bila onemogočena, nekateri njeni pripadniki so končali v zaporu. Imeli so zavest o svojem položaju in političnih ciljih, zato so bili opozicija za sebe. Preostali sovražniki nove Jugoslavije ali reakcionarni elementi, kot so jih imenovali v tedanjem žargonu, pa so bili opozicija po sebi. Za to je bilo

³ Mateja Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem*, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2005, str. [189]-190 (dalje: Jeraj, 2005)

dovolj zgolj to, da so imeli premoženje, ki jih je uvrstilo med kulake ali pa med buržoazijo.

Represija v prvih povojnih letih je bila usklajena z nastajajočim pravnim redom in pravno prakso, ki sta bila po sovjetskem vzoru instrumentalizirana v sistem revolucionarnega sodstva. Vzpostavljeno je bilo leta 1945, sodišča pa so, kot je leta 1948 zapisal tedanji predsednik celjskega okrožnega sodišča, *»borbeni organ, ki se mora boriti zoper razredne sovražnike«*.⁴ Sodišča so množično izvajala politične in zrežirane sodne procese, katerih žrtve so bili kmetje, industrialci, obrtniki, trgovci, duhovniki ipd. Na tisoče jih je bilo obsojenih v obdobju od 1945 do 1951, vsako leto je bilo okoli tisoč novih obsojencev, po letu 1951 pa je njihovo število pričelo upadati. Nekaj zaslug za to ima postopno uveljavljanje načela neodvisnosti sodstva, predvsem pa dejstvo, da je bila dosežena razlastitev kapitalističnega razreda, kar je bil prvi najpomembnejši cilj diktature proletariata. Z zaplembami, agrarno reformo in nacionalizacijo so torej premožnejši družbeni sloji ostali brez premoženja, zato ni bilo več razlogov za to, da bi se revolucionarna sodišča z njimi še ukvarjala.⁵

Opozicija v Šaleški dolini v drugi polovici štiridesetih let prejšnjega stoletja

Opozicijo v najširšem pomenu razumemo kot nasprotovanje vladi ali vladajočemu sloju. Ob takem razumevanju imamo opraviti ne le z organizirano politično opozicijo, ampak tudi z vsemi vrstami nasprotovanja vladajoči oblasti, od ilegalnih oboroženih skupin do individualnega nasprotovanja in pasivnega odpora vladajoči politiki. Velik del opozicije je ustvarila sama vladajoča politika z razlastitvijo podjetnikov, premožnejših obrtnikov in velikih kmetov. Ta družbeni sloj je postal opozicijski predvsem zato, ker je imel premoženje.

⁴ Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem: 1944–1951*, Celje, Zgodovinski arhiv, 1995, str. 105 (dalje: Mikola, 1995).

⁵ Mikola, 1995, str. 1–2.

Zato je v nadaljevanju prikazanih nekaj primerov političnih procesov proti tem »zavestnim sovražnikom ljudstva«. Večji del prispevka pa je namenjen dvema ilegalnima oboroženima skupinama, ki sta delno predstavljali skrajni revolt in upor tukajšnje kmečke opozicije.

Kako je bilo z individualnim aktivnim in pasivnim odporom, je v večji meri ostala skrivnost. Posredno je odgovor dostopen s sodnimi procesi, na katerih so sodili delavcem za sabotažo, omenjena je tudi razrešitev sodnika na šoštanjskem okrajnem sodišču, ker ni sodil po tedanji partijski liniji. Predpostavljamo, da opozicije v kulturi ni bilo, Šaleška dolina namreč takrat ni premogla neke kritične mase intelektualcev, ki bi lahko kaj takega spočela.

Represija v novi Jugoslaviji je bila vseobsežna in je segala do zadnje pore družbe; kot smo videli, je tudi povsem zaprla prostor za kakršnokoli politično opozicijo. Razumljivo je, da ni bilo nič drugače tudi v Šaleški dolini. Zato ne moremo govoriti o kakršnikoli organizirani opoziciji niti v prvih letih po vojni (z že omenjeno izjemo dveh oboroženih ilegalnih skupin) niti kasneje, vse do druge polovice osemdesetih let. Takrat pa je onesnaževanje šoštanske termoelektrarne sprožilo civilnodružbeni upor, ki se je najprej manifestiral v pisanju Vaneta Gošnika in Petra Rezmanca v seriji kolumn z naslovom Dvignjeni zastor v velenjskem tedniku Naš čas. Njun angažma je sčasoma imel vse širše družbene učinke: rezultat civilnodružbenega pohoda skozi institucije in velikih ekoloških demonstracij v Velenju leta 1987 je bila namestitve čistilnih naprav na dimnike šoštanske termoelektrarne. Vendar to ni tema tega prispevka, zato se povrnimo v leta neposredno po koncu druge svetovne vojne.

Izobraženega in v upravNOPolitičnih rečeh usposobljenega kadra takrat v Šaleški dolini ni bilo, po pričevanjih so se razmere pričele postopoma izboljševati po letu 1947.⁶ Lokalna oblast je bila v rokah neukih in neveščih, predpostavljamo lahko, da so to v prevratnih razmerah, ko se nova oblast šele

⁶ Jože Hudales starejši, ustni vir.

vzpostavlja, idealni pogoji za represijo in oblastno samovoljo, ki ji je bila meja zgolj nebo. Če že ni bilo organizirane opozicije in je bilo nasprotovanje režimu omejeno na zasebnost domov ali pa prikriti pasivni odpor, je Partija poskrbela, da je tudi odsotnost opozicijskega delovanja postala kriminalizirana. Dovolj je bilo le lastništvo nad premoženjem, ki je zamikalo tedanjo oblast. Kako je bilo to videti na lokalni ravni, ilustrirajmo z nekaterimi od številnih (političnih) procesov, katerih žrtve so bili ljudje iz Šaleške doline. Pri tem se v celoti opiramo na diplomsko nalogo Darje Goršek z naslovom Povojni sodni procesi na Okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52.

Zadnjo senco dvoma o tem, ali je tudi šoštanjsko Okrajno sodišče organ revolucionarnega sodstva je odpravil predsednik tega sodišča Miran Topolovec v enem od poročil iz leta 1948, ki jih je redno pošiljal Okrajnemu ljudskemu odboru Šoštanj. *»Pred novo ljudsko oblastjo sta predvsem dve pomembni nalogi, in sicer nova ljudska oblast mora prvič zatreti one manjšinske elemente, ki se trdovratno borijo proti novi družbeni ureditvi ter hočejo na vse načine zavirati razvoj, ne kažejo pa nikake volje do poboljšanja oziroma do preusmeritve. S temi elementi bo država stalno v borbi, dokler jih ne bo uničila, dokler ne bo odpravila družbi nevarnih kaznivih dejanj, ki so še posledica staromiselnih reakcionarne vzgoje in kapitalistične obkolitve. Po drugi strani pa ima oblast opravka s poedinci, ki ne korakajo vzporedno z množicami in zavestno ali nezavestno zavirajo razvoj mlade, ljudske države. [...] Te poedince hoče naša oblast prevzgojiti ter jim s potrpežljivim pojasnjevanjem odpreti oči. [...] Pri obeh načinih borbe proti staremu, torej pri uporabi sile kakor tudi metode prepričevanja, sodelujejo skupno z organi ljudske oblasti tudi sodišča.«*⁷ Med sodniki, ki so bili ujeti v primežu Partije in Uprave državne varnosti, hkrati pa so bili podrejeni javnim tožilcem, so bili tudi taki, ki so poskušali

⁷ Goršek Darja, *Povojni sodni procesi na okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52*, Ljubljana, [D. Goršek], 1999, str. 7 (dalje: Goršek, 1999).

soditi nepristransko. Vendar so končali kot šoštanjski sodnik Anton Vičič, ki so ga leta 1946 na predlog Darinke Šterbenk odpoklicali na prvem zasedanju šaleško-savinjskega okraja, ker se menda ni izkazal kot »ljudski sodnik« zlasti v postopkih proti črnoborzijancem in špekulantom⁸. V duhu staliniistične dogme o razlastitvi kapitalističnega razreda kot prvem koraku v socializem, pri čemer so bila v praksi merila, kdo sodi v ta razred, povsem ohlapna, so na udaru šoštanjskega sodišča bili večji kmetje, trgovci ter industrialci in obrtniki.

V skladu s politično direktivo, ki je leta 1949 zahtevala oster boj proti špekulantom, je bilo ob koncu štiridesetih let prejšnjega stoletja tudi na šoštanjskem sodišču obsojenih največ kmetov, t. i. kulakov. Kazni so bile drastične, najpogosteje se je sojenje končalo z zaplenbo premoženja. Alojz Lempl, Antonija Lempl in Zalika Lempl naj bi kmete odvrčali od vključitve v kmetijske obdelovalne zadruge, sodišče jih je spoznalo za družbeno nevarne in obsodilo na tri leta zapor in zaplenbo celotnega premoženja. V drugem primeru gre za Karla Čoparja, ki naj bi se poskušal izogniti obvezni oddaji pridelkov, zato ga je sodišče obsodilo na eno leto in en mesec odvzema prostosti ter zaplenbo celotnega premoženja – s cinično pripombo, da bo zaplenjeno premoženje v izdatnejši meri služilo interesom skupnosti. Marija Satler iz Lokovice, ki je bila označena za »kmetico iz vrste kulakov«, je bila obtožena, da svojega posestva ni v celoti obdelala, da davka ni v celoti poravnala, obtožena pa je bila tudi javnega blatenja oblasti in njenih ukrepov. Kaznovana je bila z odvzemom premoženja in državljskih pravic ter s trinajstimi meseci zapor s prisilnim delom. Včasih pa niso bili kaznovani le kmetje, ampak tudi izterjevalci. Tako je bil Anton Skornšek kot uslužbenec odkupne uprave Okrajnega

⁸ Goršek, 1999, str. 8.

Sodnike, ki so po mnenju oblasti izrekli premile kazni, so običajno ostro napadli tudi v časopisih in jih javno ožigosali. Vsi sodniki, ne glede na njihovo kaznovavno prakso, pa so bili deležni prevzgoje, študirati so morali marksizem in leninizem ter se seznanjati s sovjetskim sodnim sistemom in kazenskim pravom (Mikola, 1995, str. 109–110).

ljudskega odbora iz Šoštanja obtožen, da je dovolil kmetu Antonu Pozniču zakol 180 kg težkega prašiča na črno, ki bi ga sicer moral oddati odkupni upravi. Uslužbenec je bil obsojen na pet mesecev zapora.⁹

Podobna usoda kot kmete je doletela tudi trgovce, obrtnike in industrialce. Leta 1946 je bil »zaradi zločinstva po zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže« obsojen trgovec Jože Kovačič iz Velenja. Javni tožilec Ludvik Matoh ga je obtožil, da je *»v nameri kopičenja in prikrivanja ter odtegnitve blaga iz prometa prikrival in opustil obvezno prijavo 821 metrov manufakturnega blaga [...] S tem je obtoženec skušal doseči nesorazmerno imovinsko korist na škodo ljudskih interesov, v nevarnost pa je spravljal tudi hitro in pravilno poslovanje državnega gospodarstva«*.¹⁰ Obsojen je bil na štiri leta zapora s prisilnim delom in zaplembo celotne trgovine.

Doktrina stalinistične poti v socializem je zahtevala takojšnjo razlastitev lastnikov industrijskih podjetij in obrtnikov, kar je bilo v Sloveniji s konfiskacijo uresničeno že v letih 1945 in 1946. Takrat so z zaplembami in političnimi procesi na civilnih in tudi vojaških sodiščih razlastili večino slovenskih zasebnih podjetij in tako zaplenili obsojencem njihova industrijska podjetja pred pričetkom nacionalizacije. Zato lastniki niso imeli pravice do odškodnine, hkrati pa so bili pred javnostjo diskreditirani kot narodni sovražniki.¹¹ Na Šaleškem je bila najbolj izstopajoč primer zaplemba šoštanjskega podjetja Tovarna usnja Franz Woschnagg in sinovi, ki je bilo zdaleč največje podjetje na tem območju. Proces proti lastnikom, članom družine Vošnjak, je potekal na vojaškem sodišču v Celju. Čeprav je sodišče deklarativno upoštevalo olajševalne okoliščine, med drugim, da so obtoženi aktivno sodelovali s partizani, se je zaradi članstva obtoženih v Kulturbundu odločilo za zaplembo šoštanjske tovarne usnja,

⁹ Goršek, 1999, str. 14.

¹⁰ Goršek, 1999, str. 16.

¹¹ Mikola, 1995, str. 118.

ki je bila največja tovrstna tovarna v Jugoslaviji. Preostala podjetja, ki so bila večinoma v lasti jugoslovanskih državljanov nemške narodnosti, so bila prav tako zaplenjena, vendar mimo sodnega postopka. Tako je lesnopredelovalni podjetji Hermana Golla iz Velenja in Ivana Detička iz Pesja, Parno žago in tovarno sodov Hauke in Stroinigg, šoštanjsko podjetje za proizvodnjo lesne volne Hans Smautz in vsa preostala industrijska podjetja in obrtniške delavnice brez sodnega postopka in brez možnosti pritožbe zaplenila okrajna zaplembna komisija v Šoštanju, ki je bila pristojna za zaplembo nemškega premoženja.¹²

Individualni pasivni odpor do novega režima je posredno mogoče ugotoviti na osnovi sodb delavcem zaradi gospodarske sabotaže. Največ teh procesov je bilo v obdobju planskega gospodarstva od leta 1947 do 1952. Na okrajnem sodišču v Šoštanju je tedaj bilo sedemnajst procesov proti delavcem, v devetih primerih so bili obsojeni po zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže. Pri odmeri kazni je sodišče razlikovalo med malomarnim in namernim dejanjem obtožencev, v primeru slednjega so bile kazni veliko ostrejšje.

Kot smo omenili, je bila katoliška cerkev edina večja in organizirana opozicija, ki jo je režim uvrščal med najpomembnejše »zavestne nasprotnike«, kar se je kazalo tudi na politično motiviranih procesih proti duhovnikom. Nekaj manjših procesov je bilo tudi v Šoštanju, vsi večji s tega območja pa so potekali na okrožnem sodišču v Celju. V Šoštanju je bilo šest procesov proti duhovnikom, ki so bili obtoženi, da so upravi za dohodke pri OLO Šoštanj prijavili manj osebnih dohodkov, kot so jih v resnici imeli. Obsojeni so bili na nekaj mesecev zavora in denarno kazen. Čeprav gre za manjše prekrške in kazni, tudi v tem primeru sodišče ni opustilo ideološke retorike ob izreku kazni: »... *ni slučaj, da ravno obtoženec kot duhovnik tak pravilen odnos zanemari, ko je že iz dejanja razvidno, da stremi za oškodovanjem države, za*

¹² Goršek, 1999, str. 18.

zavajanjem državnih organov v zmoto, čeprav se s tem okoristi le za malenkosten znesek. To prikazuje obtoženca v oni luči, kot so že prikazani številni člani protiljudskega klera, ki z vsemi silami in na raznovrstne načine delajo na slabitvi moči naše socialistične skupnosti ter na jemanju ugleda in avtoritete našim oblastnim in političnim organom».¹³

Razmere v Šaleški dolini neposredno po koncu vojne

Zadnji preostanki oboroženih skupin umikajoče se nemške vojske in domačih kolaborantov so se po deželi klatile še po uradnem koncu vojne. Še julija 1945 se je potikala po Štajerskem skupina ustašev, manjšo skupino njenih pripadnikov so avgusta 1945 opazili na Graški gori, junija 1945 pa je Narodna milica na Paškem Kozjaku razorožila sedem ustašev. Na tem območju je prišlo do spopada z ustaškimi skupinami, pri čemer so ustaši ubili tri ljudi. Ustaške skupine so se na Štajerskem zadrževale še avgusta. Prihajale so s Hrvaškega in pri nas ropale in napadale ali pa so ropale spotoma, med vračanjem iz Avstrije na Hrvaško. Oktobra 1945 je večina oboroženih skupin na Štajerskem prenehala delovati, razdrobile so se in se umaknile čez mejo, nekateri pripadniki pa so se zadrževali v okolici svojih domov.

Izjema je bila skupina partizanskega dezerterja Štefana Poklača, po domače Urha, ki je delovala predvsem v okolici Velenja in Šoštanja. Poklačevo skupino je sestavljalo 10 do 12 domačinov, oboroženih z brzostrelkami in pištolami. Med njimi so bili Poklačev brat Ivan, Edvard Meža s Konovega in brata Ludvik in Franc Ovčjak. »V začetku avgusta (1945, op. S. G.) se je skupina zadrževala med Velenjem in Vitanjem. Skupino so opisali kot zelo nasilno, sestavljeno iz ‚domačih izdajalcev in naših dezertarjev‘, oboroženo z lahkim avtomatskim orožjem. Grozili so družinam partizanov, da se jim bodo maščevali in požgali domove. Zbirali so tudi podatke o

¹³ Goršek, 1999, str. 23.

partizanski vojski.»¹⁴ Skupina je agitirala za monarhijo, bila pa je aktivna tudi v oboroženih spopadih. Tako so sodelovali pri napadu na tovorni vlak, nanj so streljali z mitraljezom in zmetali več ročnih bomb, spopadli so se s stražarji posestva Pavlinc pri Selah, kjer je bila živina, ki so jo oblasti zaplenile Poklačevim staršem, med drugim so napadli tudi neko posest v Hudinji. V spopadih z enotami Jugoslovanske armade so ubili nekaj vojakov, med begom pa se je Poklačevi skupini septembra 1945 pridružila celotna družina Ovčjak iz Bevc pri Velenju, skupaj z ženskami in otroki. Po napadu Narodne milice iz Vitanja se je skupina razpršila, njeni člani pa so se zadrževali v bunkerjih in na domovih na Paškem Kozjaku. V začetku novembra 1945 se je po poročanju KNOJ-a skupina prebila na avstrijsko Koroško, menda pa je še vzdrževala zveze z območjem okoli Bevc.¹⁵

Še preden so poražene kolaborantske vojaške enote v celoti prešle mejo Jugoslavije ali pa končale v ujetništvu, so se med njihovimi pripadniki že oblikovale nove protikomunistične skupine. Neposredno po koncu vojne so v Avstriji in Nemčiji jugoslovanski politični emigranti ustanovili organizacijo, ki so jo po njenem vodilnem organu pogosto imenovali Nacionalni komite kraljevine Jugoslavije. Za operativno vodenje vojaških, obveščevalnih, diverzantskih in politično propagandnih dejavnosti proti novi Jugoslaviji je bil ustanovljen Glavni obveščevalni center v Avstriji, ki je v Sloveniji organiziral obveščevalne terenske organizacije in pripravljaj infrastrukturo za ilegalne oborožene skupine. Na območju Slovenije so te skupine med politično emigracijo poimenovali slovenska vojska v sestavi jugoslovanske kraljeve vojske v domovini, v literaturi in dokumentih Uprave državne varnosti pa se je uveljavil naziv Matjaževa vojska¹⁶.

¹⁴ Premk Martin, *Matjaževa vojska 1945-1950*, Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005, str. 101 (dalje: Premk, 2005).

¹⁵ Premk, 2005, str. 101.

¹⁶ Matjaževa vojska je aluzija na legendo o kralju Matjažu, ki spi pod Peco, ko se bo prebudil pa bo pregnal s sveta krivico. Sicer pa se naziv Matjaževa vojska med ljudmi na Šaleškem ni prijel, kajti tukajšnje oborožene ilegalne »

Poleg tega naziva so se pripadniki na terenu predstavljali kot Križarji, Vojska Kristusa kralja, Vojska kralja Petra ipd. Ob koncu leta 1945 so se te oborožene skupine, ki so v posamični skupini šteje povprečno od štiri do petnajst članov zadrževale na Štajerskem (med drugim na Paškem Kozjaku), v Prekmurju, na Dolenjskem in Notranjskem. Tiste skupine, ki niso bile uničene, so se v zimskih mesecih umaknile v Avstrijo ali pa so se potuhnile. Spomladi 1947 so se vrnil v Slovenijo, od koder so se jim pridružile še nekatere nove. Tudi naslednjo pomlad so oborožene skupine izvajale oborožene napade, rope in umore, vendar je njihovo število upadlo, zato so se ukvarjale predvsem z organiziranjem obveščevalne dejavnosti in ustanavljanjem novih oboroženih skupin. V drugi polovici leta 1949 je dejavnost ilegalnih oboroženih skupin usahnila. Položaj Jugoslavije se je po resoluciji Informbiroja v hladni vojni spremenil, Amerika jo je podprla v konfliktu s Sovjetsko zvezo, zato je ukinila Matjažovo gibanje skupaj z jugoslovanskim emigrantskim Glavnim obveščevalnim centrom v Avstriji.¹⁷

Nastajale so tudi manjše skupine, ki niso bile povezane z jugoslovansko politično emigracijo v Avstriji, sestavljene pa so bile iz skrivačev, ki se med vojno niso želeli opredeliti za nobeno stran. Med temi skupinami pa so bili tudi dezertarji, kriminalci, sčasoma tudi kmetje, ki so se z orožjem uprli kolektivizaciji, prisilnim odkupom in drugim represivnim ukrepom komunistične oblasti na vasi. Na Šaleškem sta delovali dve taki oboroženi ilegalni skupini, o čemer več v nadaljevanju.

skupine so imenovali križarji. »V vojaškem pogledu se je za ilegalne oborožene skupine v Sloveniji uveljavilo ime Matjaževa vojska, na Hrvaškem križarji, v Srbiji pa so delovale z imenom Ravnogorci« (Čoh, 2010, str. 83). V tem prispevku uporabljamo med ljudmi uveljavljeni termin križarji kot sinonim za Matjažovo vojsko.

¹⁷ Marković, Dragan, Milovanović, Nikola, Rebić, Đuro, *Bojevniki za mir*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1984.

Ilegalne oborožene skupine v Šaleški dolini od leta 1946 do 1950

V literaturi sta med skupinami, ki sta nastali v okviru Matjaževega gibanja v Sloveniji, predstavljeni tudi šaleška Poklačeva oborožena ilegalna skupina in prav tako šaleška Požarjeva skupina v delu Mateje Čoh – Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952, ter Martina Premka Matjaževa vojska 1945-1950. Najbolj izčrpno je Požarjevo skupino raziskovala Veronika Kodrun v diplomski nalogi z naslovom Požarjeva skupina: križarsko – kmečki upor ali udbovska provokacija in v članku z istim naslovom in spremenjenim priimkom avtoric.¹⁸ Naloga je nastala leta 1999, večina akterjev je takrat še živela, zato je avtorica ob arhivskem gradivu uporabila tudi obsežna pričevanja neposrednih protagonistov. Pri predstavitvi skupine Franca Požarja se opiramo na njeno nalogo in arhivsko gradivo, pri predstavitvi Poklačeve skupine pa predvsem na arhivsko gradivo in v manjši meri na omenjeni deli Mateje Čoh in Martina Premka.

Poklačevi "desperadosi" iz Šaleka

Vodja skupine je bil Štefan Poklač iz Šaleka pri Velenju, po domače Urh, v skupini pa sta bila še njegov brat dvojček Ivan Poklač in Edvard Meža s Konovega pri Velenju. Vsi trije so bili oboroženi z nemškimi brzostrelkami z nekaj nabojniki streliva, s pištolami in ročnimi bombami.

Brata sta se leta 1944 pridružila partizanom, Štefan Urh je bil komandir čete v Tomšičevi brigadi 14. divizije. Večkrat je zapustil svojo enoto, medtem ko se je zadrževala v okolici Velenja, zato mu je grozila aretacija, izognil pa se ji je tako, da je dezertiral skupaj z bratom in Edvardom Mežo.

¹⁸ Veronika Kodrun, *Požarjeva skupina: križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*, Maribor, [V. Kodrun], 1999 (dalje: Kodrun, 1999); Veronika Podkrižnik, *Požarjeva skupina – križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*. V: *Koroški zbornik*, št. 3, 2001, str. 94–111.

Takrat je še kot deset- do dvanajstčlanska skupina pričela izvajati oborožene roparske, ustrahovalne in propagandne akcije za kraljevo vojsko. Nekaj teh akcij neposredno po koncu vojne smo omenili: prvo zimo po osvoboditvi se je umaknila v Avstrijo, od koder se je kot tričlanska skupina leta 1946 občasno vračala v Slovenijo. Vmes sta bila neposredno po koncu vojne Štefan Urh in Edvard Meža ujeta in zaprta v celjskem zaporu, od koder sta pobegnila. Veliko bolj dejavna je bila skupina leta 1947, med drugim so napadli obmejno karavlo na Strelčevem vrhu pri gori Olševi, sicer pa so vlamljali v zadruge in med kmeti agitirali za Matjažovo vojsko, proti komunizmu in za monarhijo. Skupina ni imela stikov z emigrantskimi obveščevalnimi centri v Avstriji. Člani skupine so se pri kmetih ustavljali ponoči, običajno zaradi preskrbe s hrano in agitacije. Pozimi so bili skriti v bunkerjih ali pa so se umaknili v Avstrijo.

Kljub široki mreži agentov in informatorjev, intenzivnim preiskavam in zasliševanjem kmetov udba¹⁹ pri lovu na Poklače ni bila uspešna. Leta 1948 je ob ilegalnem prehodu meje enota Jugoslovanske armade ustrelila Ivana Poklača in od takrat sta preostala člana Poklačeva skupine prenehala z akcijami. Štefan Poklač se je zaposlil v Celovcu pri Hermannu Gollu, bivšem jugoslovanskem državljanu nemške narodnosti, ki je bil lastnik lesnopredelovalnega podjetja v Velenju. Po koncu vojne je Goll zbežal v tujino – kot smo zgoraj omenili, je bilo njegovo velenjsko podjetje zaplenjeno, v Avstriji je ustanovil novo, ki se je prav tako ukvarjalo s predelavo in prodajo lesa.²⁰

¹⁹ UDB-a je splošno sprejeta kratica za jugoslovansko tajno politično policijo, ki je bila ustanovljena leta 1946. Kratica je nastala iz srbskega oz. hrvaškega uradnega imena »Uprava državne bezbednosti«, slovensko uradno poimenovanje pa je UDV, Uprava državne varnosti. Zaradi razširjene uporabe neslovenskega imena bomo v nadaljevanju uporabljali udomačeno pogovorno rabo termin »udba«. Med drugim je vodila boj proti oboroženim ilegalnim skupinam, pri čemer je imela na voljo Narodno milico (NM) in Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ).

²⁰ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Poročila in ukrepi, str. 1.

IZVLEČEK IZ MATERIALA

Celje, dne 30/5-1961

za POKLAČ Štefana - Cm 25301 za POKLAČ Ivana - Cm 28207

POKLAČ Štefan izhaja iz kmečke družine. V bivši Jugoslaviji je delal kot rudar v rudniku Velenje in doma na posestvu. Med vojno se je v začetku leta 1944 priključil NOV skupno z bratom Ivanom in sta bila v Tomšičevi brigadi do jeseni 1944. Takrat sta iz NOV desertirala in se skrivala v okolici doma vse do osvoboditve. Naredila sta nekaj akcij kot skrivača. Koncem maja 1945 sta se povezala z OVCJAK Ludvikom in njegovim bratom Francem iz Bevc pri Velenju ter BEZAK Edom in so ustanovili skupino bande, ki je pod vodstvom POKLAČ Štefana v tamkajšnji okolici takoj prišla z roparskimi napadi in oboroženimi akcijami. Sami so se nazivali "križarska vojska". V spopadih z enotami JLA, ki so jih zasledovale so ubili nekaj vojakov. V jeseni 1945 se jim je pridružila celotna družina OVCJAK Franca iz Bevc, katera je še isti mesec skupno s celotno bando prešla preko meje v Avstrijo. Poklačeva banda se je še do leta 1948 večkrat vračala iz Avstrije v Jugoslavijo in vršila razne akcije. V letu 1948 je bil POKLAČ Ivan, ko je skupno z ostalo bando prišel iz Avstrije v Jugoslavijo na meji v spopadu z enoticami JLA ubit. Ostali pripadniki te bande pa so se pasivizirali in ni bilo več beležiti od leta 1948 njihovih akcij. OVCJAKI so se izselili v Argentino, dočim se je POKLAČ Štefan zaposlil pri GALL Hermanu, ki se je bavil s predelavo in prodajo lesa v Celovcu in Grazu, kateri je bil med vojno v Velenju, a je pobegnil kot Volksdeutscher. Pri njem je še sedaj zaposlen. V Avstriji se je tudi poročil s Slovenko, ki je ravno tako emigrirala in še sedaj živi v Celovcu.

Dne 30/12-1948 mu je bilo z odločbo Minata odvzeto državljanstvo FLRA. Njegova mati je bila pri njem še dvakrat na obisku. Ožji sorodniki so bili od leta 1948 do 1952 preseljeni na Kočevsko.

Prepisala
Mira Gaspari

Operativni uslužbenec
Budi Zugač

P.s. Ostali material je razviden v mapi Cm 25301 Poklač Štefana

*Izveček iz dosjeja Poklač (Arhiv Republike Slovenije,
SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Izveček iz materiala,
mapa Poročila in ukrepi, str. 1)*

Skupina je imela razmeroma razvejano mrežo podpor-
nikov, proces proti njim je bil oktobra leta 1947 na okrožnem
sodišču v Celju. Obsojeni so bili od nekaj mesecev do pet-
najst let zopora s prisilnim delom, nekateri tudi na izgubo
državlјanskih pravic, enemu pa so zaplenili premoženje. Ob-
sojeni so bili: Štefan Sešel²¹, kmet iz Črno ve, Alojz Hribar,

²¹ V udbovskih poročilih, zapisniku zaslišanja in literaturi je začetna črka priimka Štefana in njegovih sorodnikov zapisana kot šumnik, torej Sešel. V resnici je njihov priimek Sešel. Protislovje se najbolj očitno pokaže v zapisniku zaslišanja Štefana Šesla, v katerem je njegov priimek dosledno zapisan kot Sešel, sam pa se na vsaki strani zapisnika podpisuje kot Sešel.

mali posestnik iz Črnove, Andrej Baloh, mizarski pomočnik iz Črnove, Mihael Brecelj, kmet iz Črnove, Antonija Sešel, kmetica iz Črnove, Martina Sešel, hči Štefana in Antonije Sešel iz Črnove, Marija Hribar, gospodinja iz Črnove, Jože Krajnc, kmet s Tolstega vrha, Ignac Plazovnik, kmečki sin iz Razborce na Pohorju, Ana Oder, gospodinja iz Velike Mislinje, Jože Legner, kmečki sin iz Št. Vida nad Valdekom, Ana Jovan, gospodinja iz Št. Janža pri Velenju, Alojz Jovan, krojač iz Št. Janža pri Velenju, Anica Hribar, kmečka hči iz Črnove, Andrej Osonkar, delavec iz Razborce na Pohorju, Franc Trnjek, delavec iz Razborce na Pohorju, Alojz Jovan iz Janškovega sela in Rozalija Pocajt, gostilničarka iz Velenja.

Lov na fantomske Poklače

V ozadju teh nekaj najbolj značilnih dejstev o nastanku, življenju in koncu Poklačeve skupine je cel spekter usod konkretnih ljudi, so družbena razmerja tistega časa in prostora v mejnih pogojih, ki so proizvedla ekstremna ravnanja. Pripovedujemo tako o solidarnosti in prijateljstvu kot tudi o izdaji in sovraštvu, nasilju, lažeh, prevarah in izsiljevanju, o ujetosti ljudi med dvema mlinskima kamnoma, junaštvu in strahopetnosti, zločinu in kazni, o življenju in smrti. Nena zadnje pripovedujemo tudi o metodah politične policije, ki je imela v rokah neizmerno oblast in jo je brez zadržkov uporabljala. Na drugi strani pa govorimo o grožnjah Poklačev kmetom, da bo izdaja maščevana. Za dokaz, kako resne so te grožnje, so kmetje pred skupino morali podpisati izjavo, ki so jo imenovali smrtna pogodba, ta pa je določala, da bo izdaja kaznovana s smrtjo.

Čas dogajanja je od začetka oktobra 1946 do prvih zimskih mesecev leta 1948. Prizorišče dogajanja je območje, na katerem se je skrivala, ropala in umikala Poklačeva oborožena skupina. Po tedanji udbini administrativni organizacijski delitvi se je to dogajalo na sektorjih Graška gora, ki je sodila pod udbovski okraj Mozirje, Paški Kozjak iz okraja Celje okolica, Tolsti vrh, Velika Mislinja, Komisija in Raz-

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEBE FILIJ
 Oddelček uprave državne varnosti
 za mariborsko okrajno
 št. 462/Cu/F
 2.10.46
 Predsednik skupina "Vasl".

H 600346

MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEBE FILIJ
 Uprava državne varnosti
 za Ljubljano
 št. 8996/Rud
 3.8.46

UDB za Slovenijo
 -II. odsek-

Ljubljana.

V zadnjem mesečnem poročilu smo izpustili poročilo o skupini Vasil, ki se kreta po prevaljskem okraju to je Pohorski predel. Poročilo je izostalo valed tega, ker je prejšnji pooblaščenec A. Z i g a r t Konrada, kateri dela v skupini Vasil popolnoma zamemari, nismo o tej skupini imeli nobenega izsledka. Novemu pooblaščenцу A. ni predal na vezi, pač pa samo njegovo ime. Tov. pooblaščenec ni pred dogotkom, ki ga smo navajali z A. dobil kontakt. Celjska UDB nam je sporočila, da se kreta na njih teritoriju skupina Poklač. Pri med sebojnem pregledu smo ugotovili, da je skupina Vasil, katero smo obdelovali mi, istovetna skupini Poklač. Poklačevo skupino se je zacelo obdelovati skupno z UDE okrožja Celje. Dne 24.9.1946. je skupina Vasil poslala bandita S o v i n e k-a preko M e z e Gite iz Valenja in preko V a s l-a iz Sv. Vite pri Vuzenici do nasega A. Z i g a r t Konrada, da ga isti spravi čez mejo. A. je takoj iskal stik z našim pooblaščencom, ker pa ni poznal nobenega se je povezal z obveščevalnim oficirjem III. pograničnega pododseka. Po dogovoru je A. pripeljal bandita S a v i n e k-a na mejo, kjer je bil skupno z njim zajet. Radi takojšnjega priznanja bandita o vsem kar je delal on in skupina ter, povedal kje se nahaja banda, napravil stab bataljona na cesti za obkolitev vseh his, ki jih je navedel bandit in v katerih naj bi bila banda. Bandit S o v i n e k bi moral pred napadom KNOJ-a pregledati vse hise tako, da bi lahko napravili napad tam, kjer bi banda dejansko bila. Pregledali so vec his, povsod pa so prisli prepozno. Po dveh dneh brez uspešnih operacij se je obveščevalni oficir KNOJ-a povezal z celjsko UDB. Na rednem kontaktu z A. se je vso stvar ponovno razmotirvalo in ugotovilo sledece: A. je kljub temu da je obvestil pododsek ustrezal na tem, da pred izvedbo ukrepa obvesti in najde organa UDB iz pooblaščenstva. To pa je zabil komandant z motivacijo, da ni treba iskati z UDB vezo, da UDB itak prepozno reagira in ukrepa. Radi tega smo uredili na stasu pogranične brigade, da se komandanta primerno prime in kaznuje radi nepravilnega postopka. Bandit S a v i n e k je bil po celjski UDB verbovan. Dobil je legendo s katero naj se pri bandi izgovori čez, da je udaril vojaka /- straza po glavi in usel-. Pozitivno pri vsem tem je to, da nas A. Z i g a r t Konrad ni dekonspiriral, ker smo ugotovili, da S a v i n e k po verbovanju ni govoril kmetom pri katerih je ze bil, da je bil zajet skupno z Z i g a r t-om. Smimo, da bi A. Savinek lahko imel pri vsem tem uspeh, ker se je dekonspiriral a tem, lko je pregledoval hise skupno z vojsko, kjer naj bi se banda zadrževala. Dne 28.9.1946. je pooblaščenec odšel v Valenja, kjer se je nahajala tudi UDB Celje radi medsebojnega sodelovanja pri unicenju skupine Vasil - Poklač, istocasno so takoj prekinili operacije, kateri je KNOJ se vedno vrtil. Napravil se je sledeci naer: A. Z i g a r t Konradu se je dalo nalogo, da takoj odide v ilegalno z motivacijo, da se boji izdaje od strani S o v i n e k-a, ki je bil zajet.

V tem poročilu mariborska udba spozna, da je ilegalna oborožena skupina Vasil v resnici skupina Poklač (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač. Izvleček iz materiala, mapa Poročila in ukrepi, str. 2)

borca iz okraja Prevalje. Občasno se je območje gibanja Poklačeve skupine podaljšalo čez Pohorje vse do udbovskega okraja Slovenske Konjice. »Avtentičnost« dogajanja v tem

omejenem času in prostoru zagotavljajo dokumenti udbe iz Arhiva Republike Slovenije, ki so shranjeni v škatli z naslovom Banda Poklač.²²

Prvo udbino poročilo iz mape z naslovom Poročila in ukrepi opisuje, kako je udba inscenirala, da sta podpornika Poklačev Gita Meža iz Velenja in neki Vasl iz Sv. Vida pri Vuzenici v dobri veri poslala nekega A. Savineka do tajnega sodelavca udbe Konrada Žigarta, ki se je izdajal za pristaša Poklačev. Na meji so oba aretirali, na zaslišanju je A. Savinek izdal bivališče Poklačev. Vojska in udba sta dva dni prečesavali tisto območje, vendar, kot piše v poročilu, zaradi operativnih napak akcija ni uspela in Poklačev niso našli. Poizkusili so z rezervnim načrtom, skrivni sodelavec udbe Konrad Žigart je s pretvezo, da se boji izdaje ujetega A. Savineka, odšel v ilegalo in se tako poskušal približati Poklačem. Vendar tudi to ni bilo uspešno.

Agent iz prevaljske udbe je sporočil podatke o tem, da so Poklači na Razborci pri Slovenj Gradcu od kmetice Marije Borovnik (po domače Kučej) kupili vola, zahajali so tudi k tamkajšnjemu kmetu Francu Jeromlu, stike pa so imeli še s Konradom Kozikarjem in sekretarjem odbora Osvobodilne fronte v Razgorci Ivanom Tropicom. Udba se je takoj lotila dela in je, kot piše v poročilu, »verbovala« (spačenka od srbsko hrvaške besede vrbovanje, ki pomeni novačenje, rekrutiranje, v našem kontekstu pa običajno prisilno pridobivanje ovaduhov) nekaj bližnjih sorodnikov omenjenih podpornikov Poklačev. Njihovo kooperativnost so preverjali z drugo skupino udbinih ovaduhov. Načrt je bil, da če jim na tem območju ne bo uspelo postaviti agenturne mreže, bodo s pomočjo enot Knoja Poklače pregnali na območje Paškega Kozjaka, Pake, Šaleka in Št. Ilja, ki je bilo dobro pokrito z udbovskimi informatorji.

V začetku januarja 1947 so velenjski udbovci sporočili, da so videli Poklače v nekem grabnu v bližini Pake, kjer

²² SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač

so si od Marije Kovač izposodili lonec za kuhanje. Marijo in njeno hčer Antonijo so zaslišali, pri čemer je hči morala podpisati izjavo o sodelovanju z udbo.

Udba je prejela informacije o bivanju Poklačev na Pohorju, med Komisijo, Veliko Mislinjo, Razborco in Tolstim vrhom. Zadrževali so se pri Rudolfu Založniku, ki je tudi moral podpisati izjavo o sodelovanju z udbo. Med zaslišanjem je priznal, da je od matere člana Poklačeve skupine Edite Meža izvedel, da imajo Poklači skrivališče na Tolstem vrhu. Mati je iskala stik s sinom Edijem Mežo, ker ga je želela pregovoriti, naj se preda oblastem.

Iz celjskega, mozirskega in prevaljskega sedeža udbe so se dogovorili o bolj usklajenem lovu na Poklače. Vsem podpornikom Poklačev, ki jih je udba pridobila za sodelovanje, so dali tinkturo uspavala, ki naj bi ga ob obisku Poklačev le-tem nasuli v pijačo.

Kot je zapisano v poročilu, so udbinega sposobnega agenta A. Kreka pripravili, da se pod krinko pripadnika uničene ilegalne prevaljske skupine SAKO Poklačem poskuša približati. Njihovim podpornikom in tudi samim Poklačem bi natvezil, da je pred aretacijo zbežal skupaj še z dvema članoma omenjene skupine, ki se skrivata v bližini meje, in se želel pridružiti Poklačem. Agent se je napolil k Poklačevim podpornikom na Razborci, kjer pa ni nič opravil. V zvezi s to spodletelo akcijo je v poročilu zapisano, da so Poklačevi podporniki zviti, kar še posebej velja za kmeta Rozmana, p. d. Ložnica, ki je sorodnik Poklačevih. Nekemu drugemu agentu se je sicer uspelo lažno predstaviti in prepričati, da se želi pridružiti križarjem, kmet Kotnik na Razborci ga je skrival nekaj dni, vendar agentu ni uspelo o Poklačih zvedeti ničesar.

Očitno so ti spodleteli poskusi, da bi se približali Poklačem in jih zajeli, spodbudili samokritiko udbovskega majorja, ki je zapisal, da je »Po vsestranskem podrobnem pregledovanju in studiranju agenturnih, preiskovalnih materialov, ki jih poseduje pooblaščenstvo Prevalje, Celje okolica in Mozirje, ugotavljam, da je agenturna obdelava Poklačeve bande šolski primer tipičnih agenturno-operativnih grešk naših

operativcev v njihovem dosedanjem delu. Karakterističen je primer neurejenosti vseh posedujočih materialov, podatkov, kar je imelo za posledico neizkoriščanje dragocenih podatkov za ukrepanje, mnogo primerov malomarnega opuščanja in nevzdrževanja pravilnih zvez z agenturo, ki je imela razne zveze, zaupanje pri samem Poklaču (primer agent Rajko, kateremu je Poklač poslal 2 pismi in ga vabil na kontakt itd., sedaj kompromitiran, neuporaben). Dejstvo je, da še sedaj ne vedo, koliko članov šteje preostala Poklačeva družina (starši, bratje, sestre itd), prav tako družina Meže Edija.»²³

Na Razborci je udba aretirala vse štiri Rozmanove, družini Jeromel in očeta ter sina iz družine Založnik, ki so jih sumili, da so Poklačevi podporniki. Mlajši Založnik je moral podpisati izjavo o »molčečnosti« in se po udbinem ukazu napotiti do skrivnega bunkerja križarske trojke, kjer pa ni našel sledi za njimi. Pregarjanci so bili med tem v pripravljenosti na napad in obkoljenje križarjev. Del enot bi napadel iz Šaleka proti Paškemu Kozjaku in Pohorju, drugi del iz Dravske doline proti Pohorju, cilj pa je bil Razborca.

V poročilu iz 26. marca 1947 je suhoparna zabeležka, da so izselili (na Kočevsko, op. S. G.) družini Poklač in Meža iz Šaleka. Temu sledi ocena, da je »*politični efekt naših izvršenih operacij v vsakem pogledu pozitiven. Naši ljudje to odobravajo in razlagajo te naše ukrepe kot nujnost ukrepanja naše ljudske oblasti*«. ²⁴ S prisilno izselitvijo je udba zagrozila vsem, ki podpirajo Poklače.

Udba je aretirala šestčlansko družino Dedič in Milko Friškovec iz Šaleka ter Matevža Špegla, ki so ga določili za »vrbovanje«.

Tudi tokrat je udba uporabila običajen postopek in je k sodelovanju prisilila ženo peka iz Velenja Cecilijo Čede, prijateljico in zaupnico gostilničarke Rozalije Pocajt iz Šaleka, ki jo udba sumi, da vzdržuje stike s Poklači.

²³ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 10.

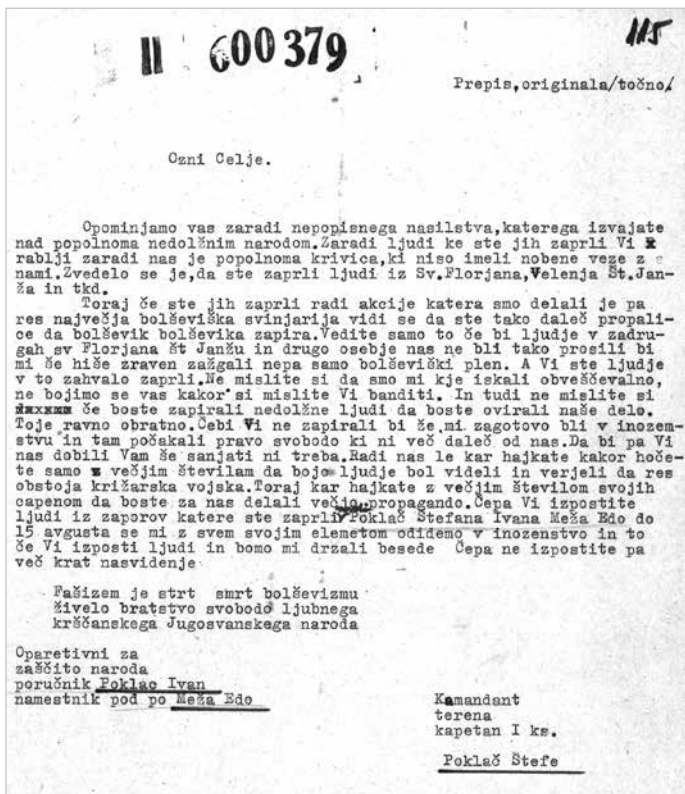
²⁴ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 10.

Aretirala je tudi Marico Friškovec, ki je zaupnica Jožefe Germ, p. d. Jastrovnikove, iz Bevč, dekleta člana križarske trojke Edvarda Meže. Marica Friškovec, ki je sestra aretirane Milke Friškovec, je priznala, da so se Poklači in Ovčjaki skrivali v bunkerju pri njihovi domačiji, da jim je dajala hrano in je vedela, da so se Poklači septembra 1946 zadrževali pri Špeglu iz Lipja.

Na območju Doliča in Paškega Kozjaka so aretirali sedem kmetov, osumljenih stikov z ustreljenim križarjem Jožefom Hriberškom, domnevnim članom Poklačeve skupine²⁵. Med akcijo so ujeli govorice, da tisti fantje, ki so zdaj rekrutirani, ne bodo šli v jugoslovansko armado, kajti režim bo kmalu padel.

10. maja 1947 so Poklači okoli desete ure zvečer oropali zadrugo v Št. Janžu, pobrali so vse cigarete, nekaj sladkorja in konzerv, ter 15 tisoč dinarjev, preostalo blago pa so razmetali. Vdrli so tudi v pisarno krajevnega ljudskega odbora, v kateri so uničili pisalni stroj, streljali v strop in raztrosili lističe s propagando za kraljevo vojsko. Po končani akciji so spotoma srečali Franca Grila, dali so mu cigarete in propagandno gradivo ter mu zabičali, da pred šesto uro zjutraj ne sme obvestiti oblasti. Kljub temu je bil Gril že ob 23. uri na postaji narodne milice v Dobrni, od koder so nemudoma obvestili dežurnega oficirja na celjski udbi, ki pa je ukrepal šele zjutraj. Sledil je že znani scenarij lova na Poklače: štiri skupine udbovcev (vsaka je imela spremstvo petih vojakov Knoja) so prečesale območje od Velenja do Slovenskih Konjic, cilj je bil križarsko skupino pregnati na »agenturno dobro pokrito območje Razborce«, vendar je bilo tudi tokrat brez uspeha.

²⁵ Jožef Hriberšek je kot član Poklačeve skupine omenjen le v tem poročilu, pred tem in po tem se vseskozi omenja le tričlanska skupina, torej dva brata Poklač in Edi Meža. Občasno v udbinih poročilih sicer omenjajo sum, da obstaja še četrti član, za kar pa niso našli dokazov. Okoliščine smrti Jožefa Hriberška v poročilih niso pojasnjene, omenjeno je le, da je bil likvidiran, kar je v tovrstnih dokumentih običajno izraz za zunajsoodno usmrnitev.

Grozilni in hkrati pogajalski dopis, ki so ga Poklači naslovili na celjsko udbo (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Arhiv bande, str. 115)

Med akcijo sta v nočnih urah dva pripadnika udbe poskušala stopiti v stik s skupino Knojevcev, ki je v zasedi strážila javko v bližini Št. Janža. Izmenjava dogovorjenih gesel očitno ni bila uspešna, prišlo je do streljanja in v prijateljskem ognju je bil en vojak ranjen.

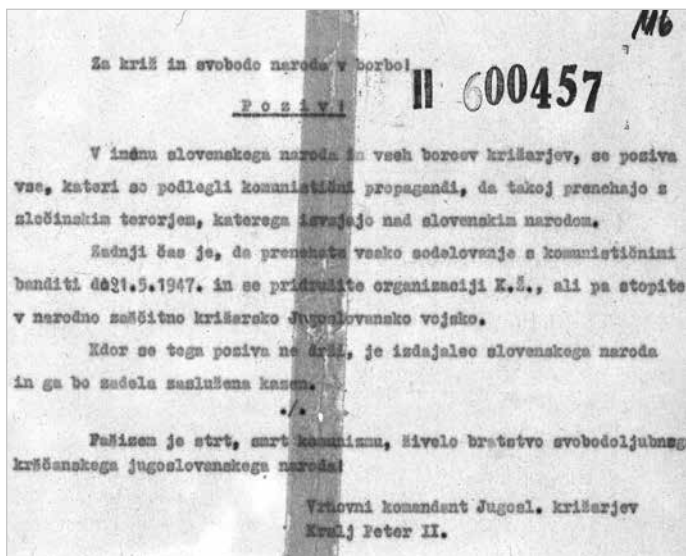
Sestrično Poklačevih bratov Marijo Rozman, ki je živela na Pohorju v Razborci in so jo aretirali skupaj s celotno družino, so v zaporu prisilili na sodelovanje z udbo. Dobila je nalogo pri svojih domačih in preostalih Poklačevih sorodni-

kih v štirinajstih dneh najti sled za križarsko trojko. Določili so tudi javko, na katero je lahko prišla podnevi in ponoči. Iz zapora se je najprej oglasila pri domačih, ki so jih pred tem izpustili iz zapora. Dejala jim je, da doma nima več obstanka, zato gre v dolino k sorodnikom v Vitanje. Udba ji je sledila tri dni, nato je izgubila sled. Sosedo njenih sorodnikov, kjer so se običajno Poklači ustavili pred odhodom na Razborco, je udba zadržala, da jih čez dan nadzoruje, ponoči pa so bili na preži udbovski agenti. Omenjeno poročilo o udbinih načrtih z Marijo Rozman ima datum 15. maj 1947, po tem pa jo prvič in tudi zadnjikrat v poročilu omenijo 1. julija 1947: udbin ovaduh Ludvik Mlinarič je namreč od njene sestre Lojzke zvedel, da je Marija Rozman skočila v vodo in utonila. Lojzka mu je v joku povedala, kako ji je sestra zaupala, da ji je udba zagrozila s smrtjo, če v dveh tednih ne najde Poklačev. Marija je še dejala domačim, kako mora vsak večer na javko, na kateri ji grozijo, da jo bodo razrezali na kose, če ne najde Poklačev. Rekla je, da tega pritiska ne zdrži, zato bo naredila samomor. Prepričevanje domačih, naj tega ne stori, očitno ni zaleglo. Hkrati so na Razborci prisilili Maksa Jelenka, za katerega so zvedeli, da so mu Poklači podarili pištolo, naj v petih dneh najde sledi za Poklači. Medtem so za talce vzeli vso njegovo družino.

2. junija 1947 sta prišla v vas Skomarje na Pohorju dva križarja, ki so ju v poročilu udbe identificirali kot pripadnika Poklačeve skupine; eden od njiju naj bi bil Štefan Poklač. V vasi sta se zadržala štiri ure in jo zapustila okoli polnoči. Obiskala sta vse hiše, pri katerih sta zahtevala jabolčnik in vino, bila sta tudi v zasebni trgovini, kjer sta vzela le tri konzerve. Tako prizanesljiva sta bila, ker je bila trgovina zasebna; če bi bila zadružna, bi jo oropala in razbila, sta dejala. Sicer pa hrane ne potrebujeta, sta povedala, z njo da križarje oskrbujejo Američani in je imajo dovolj. Krojaču sta vzela tri metre blaga za moško obleko, v zameno pa sta mu napisala potrdilo o zasegu. Pri hiši Karla Peškovnika (verjetno Beškovnika, op. S. G.) sta se predstavila kot oznovca in zahtevala, naj jima odprejo vrata. Gospodar je spoznal prevaro, skozi okno je

vrigel bombo, ki pa se je zaradi hribovitega terena skotalila stran od napadalcev in ju ni poškodovala. Po krajšem obojestranskem streljanju sta napadalca odšla. Do ostalih prebivalcev sta bila prijazna, vzbujala sta videz, kot da sta si domača z vaščani. Ob sliki kralja Petra II. sta agitirala za kraljevo oziroma križarsko vojsko in napovedovala, da bo čez dva meseca preobrat. Bila sta oborožena z brzostrelko in pištolo, vsak od njiju je imel sedem bomb. Eden od njih je nosil uniformo miličnika, imel je jahalne hlače in škornje, na prsih pa daljnogled. Na ramenih je imel epolete s tremi zvezdami, na rokavu dve široki ravni črti, nad njima pa zlato zvezdo. Nosil je kapo s šiltom in zlatim križem. Na bluzi je bil pod vratom na eni strani križ, na drugi značka, ki je bila podobna esesovski. Njegov pajdaš se je nanj obračal kot na vojaškega starešino s činom kapetana. Seveda je naslednji dan udba zbrala informacije in organizirala lov na križarsko skupino, a tudi tokrat neuspešno.

V okolici Velenja je bila mreža ljudi, ki so nasprotovali oblasti, vodili propagando za križarje, udba pa še ni ugotovila ali imajo te osebe tudi neposredne stike s križarji. Po informacijah velenjske udbovske mreže »so v Velenju ljudje, ki vedo direktno ali indirektno, kje se Poklači zadržujejo.« Med njimi naj bi bila Marija Meh, ki je »zbiralka materiala za bando«. Na skrivaj jo je nadzorovala tajna sodelavka udbe Marica Požar. Po njenih informacijah naj bi somišljenice bande bile še gostilničarka Rozalija Pocajt iz Velenja, šestdesetletna Amalija Gašper in še ena oseba, ki je v udbinem poročila omenjena kot Kolenčeva. Slednji sta menda širili »reakcionarne vesti v korist bande«. Avtor poročila kapetan Tomo ugotavlja, da bi bilo najbolj zanesljivo z grožnjo o odvzemu gostilne pridobiti za sodelovanje z udbo gostilničarko Rozalijo Pocajt. Sodelovanje Marije Meh bi udba lahko zagotovila z grožnjo, da jo bodo izselili, sicer pa bi najprej od nje poskusili dobiti podatke o dr. Mundi, ki naj bi Poklačevo trojko oskrboval s sanitetnim materialom. Agent Matjaž sporoča, da je Alojz Sešel, sin Štefana Sešla, izjavil, da se želi srečati s Poklači, zato da bo šel k neki velenjski družini, od katere bo zvedel kje se nahajajo.

Letaki, ki so jih Poklačevi križarji delili ob svojih akcijah (Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Arhiv bande, str. 116)

Na Graški gori in Plešivcu je bila vojaška akcija preiskovanja in zasliševanja prebivalcev. Vaščane so zbrali in jim pojasnili razloge za preiskave ter zagrozili s selitvijo in zaplembo premoženja vsem tistim, ki Poklače podpirajo ali pa jih ne prijavijo oblastem. Avtor poročila predlaga, da bi na šoštanjskem in velenjskem sektorju bivale vojaške enote, ki bi redno patrolirale v Plešivcu in na Graški gori.

Udbovske agente so pod krinko pripadnikov križarjev sprejeli na kmetiji Štefana Šešla, p. d. Povha, iz Črnave pri Št. Janžu. Prepričan, da pomaga križarjem, jih je gospodar nekaj dni hranil in skrival, povedal jim je tudi za šest okoliških kmetov, ki simpatizirajo s križarji. Zaupal jim je tudi, da sta leta 1946 v Poklačevi skupini Trnekova brata in da je enega na Graški gori ubila družina Legnar. Kot je dejal, so se Poklači po ropu v Št. Janžu pri Velenju dva dni skrivali pri njegovih bratih Metulih na Graški gori.

7. julija se je četa štiridesetih vojakov Knoja odpravila na Graško goro. Spotoma se je nekaj mož iz čete ločilo in se ustavilo v Gaberjah (verjetno v Gaberkah, op. S. G.), kjer so se rudarju Ediju Melanšku predstavili kot križarji. Verjel jim je in dejal, da je že od prej naklonjen Matjaževi vojski. Ko so lažni križarji dejali, da potrebujejo vodnika do meje, jih je peljal do kmeta Rajšterja, p. d. Strničnika, vodstvo lažnih križarjev pa je prevzel njegov hlapec.

Enote Knoja so obkolile Graško goro in pričele preiskovati po kmetijah. Med zasliševanjem Dominika Sešla, p. d. Metula, ki je zanikal, da bi imel karkoli s Poklači ali z drugimi križarji, mu je udbovec Peter Pakiž - Čiko grozil, da ga bodo ustrelili. Metula je prisilil, da je pričel kopati lasten grob in je dal poklicati komandirja čete in stražarja. Medtem ko so se dogovarjali, kako od sosedov dobiti obremenilne dokaze, je Dominik izkoristil trenutek njihove nepazljivosti in pričel bežati. Streljali so za njim in ga zasledovali vse do doline, a ga niso ujeli. Med zasledovanjem se je eden od vojakov spotaknil, pri tem sprožil repetirano brzostrelko in se ranil v roko. Metulovo družino so aretirali in jo v Šoštanju zaslišali. Zanikali so, da bi imeli karkoli s Poklači, vse njihove izjave so se do potankosti ujemale. Udba ni imela obremenilnih dokazov, zgolj pričevanje informatorjev, da so bili Poklači 17. junija na Plešivcu, kar pa Metulove ni neposredno obremenjevalo. Pisec poročila ocenjuje, da se Metuli delajo nedolžne in niso iskreni, zato jih ne bodo poskušali pridobiti za sodelovanje, kajti od njih udba ne bi imela nikakršne koristi. Po štirih dneh skrivanja je prišel na postajo Narodne milice v Mislinji Dominik Sešel Metul, ki je nekaj dni prej zbežal knojevcem. Priznal je le, da je Poklačem dal hrano, ker so mu grozili s smrtjo, sicer pa je trdil, da ni bil povezan z njimi. Povedal je, da je zbežal, ker je bil prepričan, da ga bodo knojevci ustrelili. Aretirali so ga in odpeljali v Velenje, od koder so ga nato odpeljali na zaslišanje v Celje.

V poročilu so omenjene tudi govorice, ki so jih prestregli udbini sodelavci. Širil jih je Ivan Port, zaposlen na državni žagi, sicer pa podpornik Poklačev, ki je pred kratkim

prišel iz zapora. Angleži naj bi izpustili večjo skupino ustašev, ki so iz Avstrije prečkali jugoslovansko mejo. Poklači so enega miličnika iz Šoštanja pretepli, drugega pa slekli in nagnali. Na Plešivcu je bilo 600 križarjev, ki so prek neke ženske poslali pismo Krajevnemu ljudskemu odboru Šalek; čez Velenje je šlo 300 križarjev, eni so nosili vojaške, drugi miličniške uniforme, tretji pa so bili v civilnih oblačilih. Piše, da se Poklači borijo za preobrat: tako bo kot v času okupacije, le da se bodo tokrat partizani skrivali pred Američani in Angleži. Pri Mariboru so križarji ustrelili šest partizanskih oficirjev. Omenjena je tudi govorica iz neznanega vira, da oblasti vse bolj pritiskajo na kmete za obvezno oddajo, zato bodo imeli križarji še večjo podporo. Med velenjskimi rudarji pa so ujeli govorico, da je bil na Plešivcu spopad med vojaki in križarji, pri čemer naj bi bilo več knojevcev ranjenih. Govorilo se je tudi, da bo kmalu drugače, da komunisti ne bodo dolgo ostali na oblasti, da so Angleži kot predhodnico poslali v Jugoslavijo Matjaževo vojsko, ki bo pripravila teren za prihod dveh divizij križarske vojske. Avtor poročila kapetan Tomo ugotavlja, da bi Ivana Porta morali aretirati, njegovo družino pa izseliti. Za morebitnega udbinega ovaduha da ni primeren, ker je preveč zakrknjen nasprotnik vladajočega režima.

14. julija 1947 so bili Poklači ponovno v akciji. Tokrat so oropali zadrugo v Št. Florjanu pri Zgornjem Doliču. Po opisu sta bila Štefan Poklač in Edo Meža, ki sta okoli 21. ure močno razbijala po vhodnih vratih, odprla pa sta jima poslovodkinja zadruga Angela Hifler in tajnik Krajevnega ljudskega odbora Franc Šeleh. Na zahtevo roparjev so v zadrugo pripeljali še bivšega trgovca Ivana Hudovernika, ki je stanoval v stavbi, v kateri je zadruga. Vsi trije so morali biti prisotni, dokler Poklača nista končala ropanja. Računovodsko natančno poročilo udbe o naropanem blagu kaže, da sta križarja ukradla pet moških srajc, tri moške majice, dva ženska plašča, moške nogavice, štiriindvajset kosov sukanca, sedem škatel črne kreme za čevlje, petnajst tub zobne paste, štirinajst konzerv, osemindvajset čokolad, štiristo britvic, tri krtače za čevlje, šest pisemskih map, osemsto kosov ciga-

ret Makedonija ter dva tisoč dinarjev. Vse skupaj sta spravila v velik nahrbtnik in po dvajsetih minutah zapustila zadrugo. Na zahtevo poslovodkinje zadruge je Štefan Poklač podpisal potrdilo o ukradenem blagu s pripisom, da je blago ukradel boljševikom. Ko je videl, da je v blagajni le manjša vsota v višini tisoč dinarjev, je od poslovodkinje zahteval pojasnilo o preostalem denarju. Zadovoljil se je z njenim odgovorom, da je denar pri posrednikih, ki nabavljajo blago za zadrugo.

Šele takrat se je predstavil kot križar, navzočim pa dejal, da so varni in nimajo razlogov za strah, kajti križarji ropajo le zadruge, ki morajo propasti. Dejal je, da so na Pohorju ameriški generali in da bo čez dva meseca vse drugače. Na njegovo vprašanje zakaj poteka popis zemljišč, si je sam odgovoril, da zato, ker je vse doma pridelano žito končalo v Rusiji, pri nas pa bomo le še želi, mlatili pa ne bomo več. Spraševal je o tukajšnji domačinki, sicer članici KP, ki pa je bila takrat odsotna. Pred odhodom je zahteval, da naj nihče ne zapusti hiše, prepovedal je prižigati luči in povedal, da so v okolici postavili zasede. Križarja sta se nato napotila k stavbi Krajevnega ljudskega odbora, kjer sta se predstavila kot udbovca iz Slovenskih Konjic. Vrata jima je odprla dekla župnika Micka Podjavoršek in gospodinja Pavla Plavštajn. Poklača sta v pisarni razmetala akte, strgala Titovo sliko in po petih minutah zapustila pisarno. Nato sta vdrla v pisarno za popis zemljišč, kjer sta vse akte zažgala.

Domačini iz Št. Florjana so bili prepričani, da so križarji na poti v dolino postavili zasedo, zato so oblasti o ropu obvestil šele zjutraj naslednji dan. Udba je aretirala tiste, ki so v zadrugi bili priča ropu in vdoru Poklačev v pisarno Krajevnega ljudskega odbora, vključno z župnikom in njegovo deklo ter gospodinjo. Aretirali so jih, ker pristojnih niso pravočasno obvestili o ropu Poklačev in jim niso preprečili vstopa v zadrugo in prostore Krajevnega ljudskega odbora. Aretiranim se je v zaporu pod krinko pridružil udbovski informator z nalogo poročati o njihovih pogovorih, podobno nalogo pa je dobil eden od aretiranih, ki ga je udba prisilila k sodelovanju. Med osumljenimi sta bila na prvem mestu po-

močnik v zadrugi Alojz Zupan, ker je malo pred napadom križarjev zapustil zadrugo in se iz gostilne vrnil po odhodu križarjev, zasliševalcem pa je zatrjeval, da ni nič videl ali slišal. Za drugega osumljenca Ivana Hudovernika so v poročilu zapisali, da je bivši trgovec, zato naj bi bil rop zadruge v njegovem interesu.

Čez slab mesec je sledil nov rop. Tokrat so 7. avgusta 1947 v Zavodnje nad Šoštanjem v večernih urah prišli vsi trije člani Poklačeve skupine. Najprej so se že precej okajeni napotili k nekdanjemu gostilničarju Ivanu Burjaku, pri katerem so zahtevali jabolčnik in žganje. Nato so se odpravili v pisarno Krajevnega ljudskega odbora, iz katere so arhiv odnesli na dvorišče in ga poskušali zažgati, kar pa jim zaradi dežja ni uspelo. Blagajne, kartoteke in seznama zemljišč se niso dotaknili, odnesli so le pisalni stroj. Pred stavbo so streljali v zrak. Pred poslopjem so raztrosili listke, na katerih so bile s svinčnikom napisane parole proti ozni, komunistični partiji, maršalu Titu in Stalinu. V župnišću jim niso odprli vrat, zato so razbili nekaj šip. Vas so zapustili ob dveh zjutraj, vaščanom pa zabičali, naj jih ne prijavijo pred peto uro zjutraj. Prva prijava je bila ob pol osmi uri zjutraj, ko jih je v Šoštanju prijavil vaščan Zavodenj. Ob poldnevu so bili obveščeni, da so ob sedmi uri zjutraj videli Poklače na pohodu od Razborja proti Graški gori.

Sledila je obsežna hajka udbe in Knoja, okrepili so zasede in preiskovanje osumljenih podpornikov križarske trojke, vsako informacijo o njenem gibanju so na terenu preverjali z vojaškimi enotami. Med lovom nanje je v Št. Florjanu nad Mislinjo padel kmet Timperman, gospodarsko poslopje na tej kmetiji pa je zgorelo do tal. Udba je sumila, da je podpornik križarjev, okoliščine njegove smrti pa v poročilu niso pojasnjene.

Po tem, ko se je pokazalo, da je udbin sodelavec pod krinko – »Matjaž«, na katerega so veliko stavili pri lovu na Poklače, v resnici dvojni agent in nanj ne morejo računati, je glavni adut postal Štefan Strahovnik. Pri Poklačih je bil dobro zapisan in je sodil v sam vrh njihovih simpatizerjev

in podpornikov, bil je njihov kurir in vodnik. Udba ga je z izsiljevanjem prisilila v sodelovanje, za talce pa vzela njegove starše, pri čemer je vedela, da je nanje zelo navezan in je pripravljen storiti vse, da jih ne bi kazensko preganjali. Takrat je služil vojsko v Skopju, od koder ga je udba na skrivaj pripeljala domov. Pred tem ga je pripravila na vlogo dezerterja, ki je zbežal iz vojske in zdaj v ilegali išče zvezo za pobeg v Avstrijo. Po tem načrtu naj bi se v Avstriji približal Alojzu Sešlu, sinu Poklačevega podpornika Štefana Sešla. Alojz Sešel je namreč emigriral; v Leobnu je delal v rudniku, po predvidevanjih udbe pa je bil blizu Poklačem in se je z njimi družil, kadar so se umaknili čez mejo. Pisma, ki jih je iz Avstrije pošiljal sestri Ljudmili Sešel in zaprtemu očetu Štefanu, je udba prestrezala, na tekočem je bila tudi s pisanjem Eme Kovač, ki je prav tako živela v Leobnu in je pogosto pisala staršem v Šalek. Iz teh prestreženih pisem je videti, da je bila v Leobnu emigrantska in opozicijska kolonija Velenjčanov oziroma Šalečanov. Ema Kovač zapiše, »da so imeli za praznike cerkev popolnoma polno in da so bili notri v veliki meri zastopani Velenčani«. ²⁶ Pisala je tudi, da jo večkrat obiščejo Poklači in da sta se Velenjčanom v Leobnu pridružila dva nova begunca iz Pesja, Ciril Pistotnik in Martin Hleb. Iz njenega pisanja, ki ga omenja udba, je videti, da so se v Leobnu Velenjčani med seboj družili in bili povezani. Udbovski sodelavec Štefan Strahovnik je med tem ko je iskal zvezo za ilegalni prehod čez mejo, prihajal v stik s Poklačevimi podporniki. O tem je poročal udbi, ne vemo pa, ali je opravil najpomembnejšo nalogo. Ali je kot udbovski sodelavec pod krinko s pomočjo križarskih zvez ilegalno prestopil mejo, prišel v Leoben in se srečal s Štefanom Šešlom in Poklačevo trojko? Udbovska poročila iz arhiva se namreč končajo pred tem, kje pa so končala kasnejša, ni znano. Kakorkoli, zanesljivo je le to, da se v nadaljevanju te zgodbe, z ovaduhom Štefanom Strahovnikom ali brez njega, v lovu za

²⁶ Arhiv Republike Slovenije SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 78.

Poklači ni zgodilo nič prelomnega. Udba jih ni prijala, koliko se jim je približala, ne vemo, kar pa niti ni tako pomembno. Po smrti Ivana Poklača se je leta 1948 skupina namreč sama razpustila, njihov primer pa je končal v arhivu.

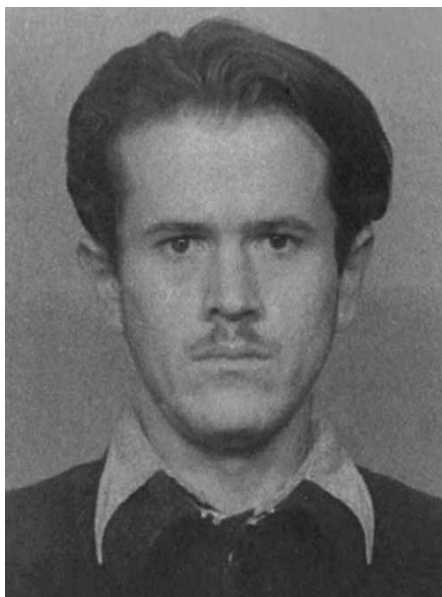
Rašomonijada o skupini Franca Požarja in njenem vodju – ali je skupina udbovski konstrukt, obsodba njenih članov pa posledica montiranega stalinističnega procesa?

Medtem ko o Poklačevi skupini ni nekih posebnih skrivnosti – v drugem obdobju delovanja je imela tri člane, okoliščine njenega nastanka in njeno delovanje sta bili transparentni –, pa je povsem nasprotno s skupino Franca Požarja. Pri tej imamo opraviti s celo vrsto protislovnih interpretacij najbolj osnovnih dejstev. Od tega, ali skupino lahko povežemo z nekaterimi dogodki in osebami pred njeno ustanovitvijo, ali je nastala zaradi revolta kmetov do obvezne oddaje pridelkov in živine in drugih skrajno represivnih ukrepov oblasti na vasi, ali pa je prav vse, od ustanovitve skupine do njenega konca pred strelskim vodom, potekalo pod spretnim režijskim vodstvom udbe. Do tega, kdo pravzaprav je bil Franc Požar, resnični vodja skupine ali udbovski agent?

Skupina je delovala predvsem na šoštanjskem območju (Ravne pri Šoštanju, Bele Vode in Zavodnje) in Razborju. Če drži obtožnica, je imela štirinajst članov; večina med njimi so bili kmetje, ki so bili med vojno v partizanih, pet pa jih je bilo po vojni funkcionarjev v krajevnih ljudskih odborih v Ravnah pri Šoštanju in Razborju. Trije so bili s koroškega območja, od tega dva kmeta iz Zgornjega Razborja – Miha Šumah (po domače Artviga) in Ivan Podkrižnik (p. d. Češnovnik), iz Zgornjega Podgorja pa je bil Jože Andrejc (p. d. Šubelj). Preostalih deset obtožencev, prav tako kmetov, je prihajalo iz tedanjega šoštanjskega okraja, največ jih je bilo iz Raven Pri Šoštanju: Alojz Goršek (p. d. Koc), Franc in Anton Jazbec, Franc Hrastnik (p. d. Epih), Adolf Nahtigal

(p. d. Divjak) in Martin Tajnik (p. d. Vigant). Dva obtoženca, delavec Alojz Stropnik (p. d. Zaverški Drejc) in kmet Ivan Medved, sta bila iz Zavodenj pri Šoštanju. Kmet Anton Sovič (p. d. Gruntič) je bil iz Belih Vod, Ivan Bevičnik (p. d. Florjan) je bil iz Brezij pri Šoštanju. Vodja skupine Franc Požar ni bil domačin, doma je bil iz Sodražice na Dolenjskem, na Štajersko pa je prišel kot komandant 2. bataljona Šercerjeve brigade med pohodom 14. divizije.

Še pred nastankom te skupine naj bi leta 1946 na šoštanjskem območju nastala križarska skupina, ki pa ni bila aktivna. Ustanovil jo je Anton Anže, njena člana pa naj bi bila še Ivan Podkrižnik in Miha Šumah. Naslednje leto naj bi se na tem območju od leta 1947 pri stricu Mihu Šumahu skrival dezerter iz Jugoslovanske armade Franc Šumah iz Raven pri Šoštanju, od leta 1949 pa zaradi kraje živine in črnih zakolov še Franc Laznik. Na tem območju se je nekaj časa skrival tudi pobegli zapornik Jože Gostenčnik iz Razborja, zaprt je bil zaradi vloma v Kmečko zadrugo v Zavodnjah.

*Na fotografiji je
Franc Požar
(Arhiv Republike
Slovenije,
SI AS 1931
MA 214-3
Banda Požar Franc,
mapa Požar Franc,
str. 30)*

Ob koncu leta 1949 je Franc Požar poskušal ilegalno prestopiti mejo, kar pa mu ni uspelo, zato se je zadrževal v vaseh na šoštanjskem območju. Pri tem je tamkajšnje kmete organiziral v ilegalno oboroženo skupino, ki jo je povezal z Ivanom Podkrižnikom in Mihom Šumahom ter z omenjenimi tremi skrivači.

Tako trdi obtožnica, ki je po mnenju Veronike Kodrun²⁷ povezala povsem različne dogodke in osebe, ki se po izjavah prič med seboj niso niti poznale, v eno samo zgodbo z naslovom Požarjeva skupina. Dejstva, ki so jih predstavili vpleteni, pa so povsem drugačna. Dejansko so bili obtoženci in njihovi podporniki nezadovoljni s povojno oblastjo, vendar pa je po njihovih izjavah obtožnica in obsodba članov Požarjeve skupine rezultat udbovske provokacije, s katero je povojna oblast hotela utišati uporne kmete. Glavno vlogo naj bi pri tem kot provokator in udbovski agent odigral Franc Požar²⁸, ki je bil najbolj agilen pri nagovarjanju kmetov k upor in jim pri tem tudi grozil, če so se mu upirali. Za razliko od preostalih obtoženih so njegove izjave tudi na sodišču, na katerem je bil Požar pri obtožbah preostalih članov skupine bil usklajen s tožilstvom, v celoti upoštevali.

Skupina je med drugim bila obtožena, da je načrtovala miniranje mostu čez Pako, železniške proge in predora pri Šoštanju, bila je obtožena tudi tipkanja in razpečevanja letakov s pozivi na upor proti komunistični oblasti in umora po-

²⁷ Kodrun, 1999.

²⁸ Franc Požar je v partizanih naredil spodobno vojaško kariero. Partizanom se je pridružil leta 1942, kot borec se je izkazal, bil je na pohodu XIV. divizije na Štajersko, postal komandant 2. bataljona Šercerjeve brigade, nato pa komandant 1. bataljona Tomšičeve brigade. V povojni razmerah se ni znašel, bil je nekajkrat obsojen in zaprt, zato je bil primeren za izsiljevanje udbe. Po vojni je bil do 1. 1946 v Jugoslovanski armadi, po demobilizaciji je do oktobra delal kor referent prometnega odseka za okraj Slovenke Konjice. Leta 1947 je bil zaradi prevar, tatvine in povzročitve prometne nesreče obsojen na pet let zapor s prisilnim delom, po dveh letih je bil zaradi bolezni pomiloščen. Kmalu nato je bil aretiran zaradi poskusa ilegalnega prehoda čez mejo z Avstrijo. Decembra 1949 je bil na prostosti in tedaj je prišel v okolico Šoštanja.

ODDELEK ZA ZAŠČITO NARODA (OZNA) Z A S L O V E N I J O MINISTRSTVA NARODNE OBRAMBE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE		
Stev. 7232	Strogo zaupno!	
Datum 15.8.1949	A187881	
OSEBNI PODATKI		
Priimek in ime <u>P o ž a r Franc</u>		
Hišno ime <u>lesni strugar</u>	Rojstni dan <u>31.8.1922</u>	
Poklic <u>Godražica</u>	Okraj	
Rojstni kraj <u>jug.</u>	Narodnost <u>slov.</u>	
Državljanstvo	Pristojnost <u>Marija</u>	
Vera <u>Peter</u>	matere <u>rojene</u>	
Ime očeta	Ime zak. druga <u>rojena</u>	
Stan	Stevilo otrok	Imena in starost otrok
Strokovna in šolska izobrazba		
Katere jezike obvlada		
Kraj stanovanja, ulica, šte. <u>Godražica 155.</u>		
Ožje zveze		
Predmeti		
Oddelek <u>UDB za Slovenijo</u>	St. reg. mat. objekta	St. teh. registra
Odsek		
Okraj <u>Celje okolica</u>	St. skup. registra	St. reg. pripornikov
Referent <u>Krenšič</u>		13526

*Obrazec z osebnimi podatki v dosjeju Franca Požarja
(Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar
Franc, mapa Požar Franc, str. 31)*

pisovalca živine za obvezno oddajo Franca Trančkarja. Umor naj bi izvedla Franc Šumah in Jože Gostenčnik.

Na procesu, ki je bil 24. marca 1950 v Šoštanju, prebivalci pa so ga lahko spremljali po zvočnikih, ki so bili pred poslopjem šoštanjskega sodišča, so bili Franc Požar, Miha Šumah, Ivan Podkrižnik in Ivan Beričnik obsojeni na smrt z ustrelitvijo. Kazen je bila uradno izvršena julija 1950. Preostalih devet obtožencev je bilo obsojenih na zaporne kazni s prisilnim delom. Alojz Stropnik, Anton Sovič in Franc Jazbec so bili obsojeni na osemnajst let, Alojz Goršek, Anton Jazbec in Ivan Medved na šestnajst let, Jože Andrejc in Franc Hrastrnik na štirinajst let, Adolf Nahtigal pa na enajst let. Martin Tajnik je bil obsojen na dve leti poboljševalnega dela. Vsem obsojencem je bilo zaplenjeno premoženje, obsojeni na zaporne kazni, razen Martina Tajnika, pa so za pet let izgubili državljske pravice.

Približno pol leta kasneje je bilo v Mariboru sojenje podpornikom Požarjevi skupini. Anton Kanduti iz Razborja je bil obsojen na osem let zavora s prisilnim delom, štiri leta izgube državljskih pravic in zaplenbo premoženja, Antonija Andrejc iz Podgorja na devet let zavora s prisilnim delom in tri leta izgube državljskih pravic, Rafaela Dobec iz Velunje pa tri leta zavora s prisilnim delom in dve leti izgube državljskih pravic.

Dokumentiranih dokazov o Francu Požarju kot udbovskem agentu in njegovi skupini kot udbovski konstrukciji ni. Dokumenti kažejo, da je bil ustreljen skupaj s tremi člani njegove skupine. Vendar tudi naši viri o tem dvomijo. Tako denimo Konrad Nahtigal, nečak obsojenega Adolfa Nahtigala, pravi, da mu je njegov znanec Martin Kumar pripovedoval o tem, kako je Franca Požarja srečal v drugi polovici petdesetih let, torej po tem, ko naj bi bil po uradnih podatkih ustreljen. Sicer pa je dejal, da je bilo izjemno veliko nezadovoljstvo med kmeti zaradi obvezne oddaje in drugih ukrepov. Ocenjuje, da je Franc Požar uspešno podpihoval tleče sovraštvo kmetov do povojnega režima zaradi njegove kmetijske politike. Če ne bi ujeli članov Požarjeve skupine, je prepričan,

da bi se iskre kmečkega punta z zahodnega obrobja Šaleške doline razširile na bistveno večje območje.

O (ne)podpori kmetov in nekaterih novih dejstvih o šaleških križarjih

»Ne gre mi v glavo, od kod taka podpora križarjem med ljudmi, takšna, kot je bila med vojno partizanom. Bojim se, da res vedno bolj spreminjamo našo osvoboditev izpod okupatorja v rusko-jugoslovanski boljševizem.«²⁹

Ali se je zaradi represije povojnih oblasti zgodil preobrat in so nenadoma križarji zasedli pri kmetih tisto mesto, ki so ga malo pred njimi imeli partizani? Čudenje oznovca in Šoštanjčana Zdenka Zavadlava velja za mariborsko delovno območje Ozne in nato SDV (udbe), kjer je operativno deloval. Tam je bilo zlasti v Prekmurju in Slovenskih goricah največje število križarskih skupin v Sloveniji, ki so tudi imeli največjo podporo med kmeti. Zaradi bližine meje so bile tudi najmočnejše vezi z obveščevalnimi centri v Avstriji.

Omenjeni avtorji (Čoh, Premk in Kodrun) podpore križarjem med ljudmi eksplicitno ne ocenjujejo, ko obravnavajo Poklačevo in Požarjevo skupino. Zbrali smo sicer nekaj pričevanj, vendar jih je premalo, da bi lahko o tem karkoli sodili. Neposredni udeleženci so umrli, pokojni so tudi preostali pričevalci, literatura in arhivski viri pa o tem neposredno ne poročajo. Posredno lahko o naklonjenosti javnosti do križarjev sklepamo na osnovi obtožnice, ki je zajela tudi podpornike obeh skupin. Še več izvemo iz udbovskih poročil, ki obravnavajo tudi tiste simpatizerje križarjev, ki niso bili procesirani. Vendar moramo biti pri tem zelo previdni. Udba je namreč izbirala svoje informatorje brez kakršnih koli zadržkov, tudi z izsiljevanjem in grožnjami.³⁰ Zavrnitev

²⁹ Zavadlav, Zdenko, *Križarji Matjaževa vojska na Slovenskem*: po zapiskih iz dnevnika mariborskega oznovca leta 1946, Horvat, MgM, 1992, str. 28.

³⁰ Kot je sklepati iz udbovskih poročil, se udba ni odločila le za »vrbovanje« tistih oseb, ki jih je ocenila za zakrknjene nasprotnike režima.

sodelovanja je sprožilo resne posledice, zato tisti, ki jih je izbrala, skorajda niso imeli možnosti izbire. Ko se podpisali sporazum o sodelovanju, so se pridružili množici nadzornikov, informatorjev, zaupnikov ali ilegalnih poverjenikov, kot so jim pravili v udbi, hkrati pa so postali sami še bolj nadzorovani. Kakšne so bile sankcije za slabo opravljeno ova-duško delo, pa kaže naš primer agenta »Matjaža«, ki je bil obsojen na dvanajst let zapor. Upoštevati moramo moč in vpliv udbe, da je svoje ukaze spreminjala v kazenske sodbe, da so bile v drugi polovici štiridesetih let poleg posamičnih tudi kolektivne žrtve represije in so za prestopke sinov aretirali in zapirali tudi sestre, brate, očete ipd.³¹ Zaradi takih okoliščin lahko ob vseh zadržkih zapišemo, da sta imeli obe šaleški skupini simpatizerje ne samo med kmeti, ampak tudi med nekmečkimi prebivalci v Velenju in celo med velenjskimi begunci, ki so po vojni zbežali v Avstrijo. Vprašanje je, koliko je reprezentativen primer omenjenega kmeta Štefana Šešla iz Črnave, ki je nasedel udbovcem, ko so se mu predstavili kot križarji in jim je v svoji bližnji okolici naštel kar šest domačij, na katerih s križarji simpatizirajo. Če to ni bila izjema, lahko sklepamo na veliko širšo podporo Poklačem od tiste, ki je omenjena v udbovskih dokumentih. Ne nazadnje veliko pove tudi to, da je podprl Poklače – vsaj po trditvah iz dokumentov udbe – tudi pater Keller, družinski duhovnik in vzgojitelj otrok grofice Herberstein iz Šaleka pri Velenju.³²

³¹ Po zakonu o kazenskem postopku, ki je bil sprejet oktobra 1948 in je veljal do 1. januarja 1953, za kazniva dejanja s političnim ozadjem ni bilo pristojno javno tožilstvo, ampak organi za notranje zadeve (Ozna, UDV oz. Udba). Kot dokaz za krivdo je zadoščalo zgolj priznanje osumljenca, zato si je udba olajšala preiskovalni postopek tako, da je od osumljencev na vsak način, tudi z inkvizitorskimi metodami, izsilila priznanje (Mikola, 1995, str. 105–106).

³² V udbinem dopisu z naslovom Agenturna obdelava »Poklač« je na seznamu Poklačevih glavnih podpornikov in sodelavcev naštet tudi, kot je zapisano, »pater Keler iz Šaleka pri Velenju, podpornik bande, za njega dovolj materiala« (SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, Poročila in ukrepi, str. [87]). Ivan Keller, sudetski Nemec in hišni kaplan grofice Herberstein, je bil med drugo svetovno vojno eden od le dveh duhovnikov, ki sta ostala v Šaleški dolini po aretacijah in izgonu duhovnikov leta »»

Po pričevanju vira, ki želi biti anonimen, je veliko manjšo podporo imela Požarjeva skupina. Imela je sicer nekaj simpatizerjev, vendar so bili v manjšini. Zemlja je na tem območju skopa, kmetje so pridelali komaj zase, Požarjevi križarji pa naj bi jim hrano jemali s silo. V tej križarski skupini naj bi bili mali kmetje, ki niso bili žrtve razlastitev, zato niso zastopali interesov in revolta srednjih in velikih kmetov.

Ko gre za politično opredelitev teh dveh skupin, je vtis, da so njihovi javni nastopi naivni in kljub skrajno resnim razmeram spominjajo bolj na slabo režirano komedijo kot pa na artikulirano politično agitacijo. V omenjenem delu o ilegalnih skupinah v Sloveniji avtorica trdi, da ... »delovanje skupine (Poklačeve, op. S. G), čeprav je temeljilo na širjenju propagande za kralja Petra, kar je takratna oblast uvrščala med t. i. politično kazniva dejanja, ne moremo označiti za politično, saj iz dostopnih dokumentov ni razvidno, da bi skupina delovala na podlagi kakega političnega programa«. ³³ S tem se ne strinjamo, kajti odsotnost političnega programa nikakor ne pomeni, da dejavnost obeh skupin ni bila politična in da ni imela političnega naboja. Bil je čas, ko politika ni bila diferencirana in je tudi zasebna lastnina predstavljala politično dejanje, ki je bilo kriminalizirano. Ne nazadnje je povojna oblast ponovila ideološko gesto nemških okupatorjev med drugo svetovno vojno, ko je oborožene skupine imenovala

1941. Med vojno je sodeloval z narodnoosvobodilnim gibanjem in je bil edini duhovnik, ki je ostal v Velenju in opravljal mašniške, pogrebne in druge obrede ... »po izgonu škofijskih duhovnikov je zelo prizadevno upravljal kar pet župnij: šmarško, škalsko, šentiljsko šentjanško in župnijo Sv. Jošta na Kozjaku. Bil je v veliko uteho prebivalstvu, pomagal je partizanom in postal ena najbolj priljubljenih oseb na velenjskem območju, kar je pokazal tudi njegov pogreb v Šmartnem 11. februarja 1955« (Milan Ževart, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi. V: *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje, ur. Tone Ravnikar, Mestna občina, 1999, str. 328). Kot je zapisano v Kroniki župnije Šmartno pri Šaleku, se je Kellerjevega pogreba udeležilo tri tisoč ljudi (Špela Poles, Vila in posestvo Herberstein v Velenju, Maribor, [Š. Janežič], 2003, str. 56.).

³³ Čoh, 2010, str. 153.

bande. Medtem ko so Nemci družno z domačo kolaboracijo želeli tudi na simbolni ravni degradirati t. i. boljševistično ideologijo in osvobodilni odpor nasploh, je bil cilj jugoslovanske povojne oblasti degradacija odpora opozicije, med katero so sodili tudi pripadniki križarjev. Ne pozabimo, da so bili povojne represije deležni tudi kmetje, ki so med vojno podpirali partizane, zato je bil njihov revolt še toliko večji. Temu je v Sloveniji sledil tudi upor, od pasivnega odpora kmetov (izogibanje obveznim oddajam in kolektivizaciji), nasilja nad lokalnimi političnimi aktivisti in izterjevalci obveznih oddaj do podpore ilegalnim oboroženim skupinam ali pa celo vključevanju vanje³⁴.

Požarjeva, delno tudi Poklačeva skupina, sta bili po motivih, ki so ju gnali v oboroženi upor in verjetno tudi po ciljih njunega delovanja, izjemno heterogeni. Vodja prve, Franc Požar, bivši partizan, je bil menda udbovski agent, vmes so bili skrivači, ki se med vojno niso hoteli opredeliti za nobeno stran, dezertjerji in kriminalci, na povsem nasprotnem polu pa so bili lokalni kmetje, ki jih je v izobčenje gnal revolt zaradi represivne politike novih oblasti. Med njimi je bilo precej takih, ki so bili v partizanih ali pa so bili simpatizerji in podporniki narodnoosvobodilnega boja. Komplot je še toliko večji zaradi suma, da je Požarjeva skupina v resnici udbovski konstrukt.

Vprašanje je tudi, ali je zgolj odsotnost bolj množične podpore botrovala temu, da obe šaleški skupini, ali pa vsaj ena od njih ni postala legenda. Poglejmo primer. »*Tako je v*

³⁴ Nasilje je bilo obojestransko, tudi politični aktivisti in člani odkupnih komisij so namreč bili do kmetov nasilni, včasih celo brutalni. »*To se je dogajalo zlasti v letih 1949–1950, torej v letih, ko je bila kampanja zoper 'kulake' na višku. To je mogoče pripisati ne le temu, da so bili člani odkupnih komisij fanatični partijci, ki so bili direktive Partije pripravljeni dosledno izpolnjevati, ampak tudi temu, da so jih neredko rekrutirali iz vrst lumpenproletariata, ta pa je že zaradi svojega položaja kmete sovražil. Za svoja dejanja običajno niso bili klicani na odgovornost, kaj šele, da bi bili za to obsojeni. Dogajalo se je celo obratno: kaznovani so bili kmetje, ki so bili žrtve njihovega brutalnega postopanja*« (Mikola 1995, str. 161–162).

beskidskih gorah nastala klasična karpatska legenda o Janu Salapatku (Orlu, 1923–1955), med vojno borcu ilegalne poljske Armie Krajowe, ki se je po vojni še naprej upiral tistikrat komunističnemu režimu in ki je živel kot izobčenec v nedostopnih gozdovih visokogorja, vse dokler ga niso ubili agenti krakovskega oddelka državne varnosti. Ne glede na to, kakšna je bila v resnici njegova življenjska pot – ne smemo namreč pozabiti na tradicionalno nezaupanje kmetov do novih režimov, je njegov mit na las podoben tradicionalni legendi o dobrem razbojniku – v njem je samo nekaj nepomembnih sprememb: sekiro je zamenjala avtomatska pištola, veleposestnikovo palačo trgovina kmetijske zadruga in "starosto" stalinistična varnostna služba».³⁵

Vse te elemente za nastanek podobne legende imamo tudi v našem primeru šaleških križarjev: oborožen upor zaradi krivice, ropanje kmetijskih zadrug in kmetov, ki so bili simpatizerji ali sodelavci režima, upor proti krivicam, odločitev o uporu je bilo skrajno dejanje, ki je vodilo v izobčenje in tudi smrt, ter ne nazadnje izdaja. V javnosti so krožile govorice o križarjih nasploh in šaleški križarski trojki posebej: »Poklači so enega slekli iz šoštanjске milice, enega pa celo pretepli«.³⁶ Vse te govorice so bili nastavki za potencialne legende s simbolnim obračunom z režimom in njegovo represijo.

V šaleškem primeru je tudi presežek na ravni antične tragedije, ki sam po sebi kliče k oblikovanju legende. Po pričevanju virov je bilo v Požarjevi skupini tudi dekle, enaindvajsetletna Milica Bolha, z dekliškim priimkom Valenci, ki je bila poročena s Hinkom Bolho (pričevalci so Jože Delopst, Jože Hudales starejši, Konrad Nahtigal, Anton Skornšek in bližnja sorodnica Milice Bolha, ki želi ostati anonimna). Po pričevanju Jožeta Hudalesa starejšega je bila njegova sošolka, dobro jo je poznal in zagotavlja, da se ni pridružila Požarjevi

³⁵ Hobsbawm Eric, *Razbojniki*, Ljubljana, Založba/*cf, 2015, str. 171 (dalje: Hobsbawm, 2015)..

³⁶ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 55.

skupini zaradi političnih razlogov. Podobno trdi tudi žrtvina sorodnica. Njen motiv naj bi bil emigrirati v tujino in obetala si je, da bo to najlažje s pomočjo Požarjeve skupine, ki se je občasno gibala v bližini močno zastražene meje z Avstrijo. Vendar so po pričevanju del skupine, v kateri je bila tudi Milica Bolha, preganjalci presenetili na domačiji Studenšek, ki se nahaja pod vrhom Slanica med Klošami v Belih Vodah in Žlebnikom v Zavodnjah. Kot je po spominih iz druge roke povedal Anton Skornšek, so v napadu sodelovali pripadniki udbe in Knoja. Širše območje je zavarovala vojska, ki je oblikovala zunanji obroč, pripadniki udbe pa so se pri kmetiji Turk razdelili v tri kolone. Prva kolona se je odpravila proti Klošam in je zaprla pot od Studenška proti Klošam, druga kolona je šla proti Slanici, tretja kolona pa je šla iz Zavodnj in je zaprla pot proti Šentvidu. Na domačiji Studenšek naj bi bilo nekaj več kot deset pripadnikov Požarjeve skupine. Stražarja uporniške skupine so presenetili, vnel se je spopad, med katerim je hiša zagorela in tudi pogorela do temeljev. Nekaj upornikov se je predalo, večina se je menda borila do konca, nekateri – med njimi je bila tudi Milica Bolha – pa naj bi med spopadom zgoreli v hiši. Napadalci so menda imeli seznam podpornikov Požarjeve skupine na tistem območju, po končanem spopadu so jih aretirali, zaplenili pa naj bi tudi živino iz njihovih hlevov.

Kaj iz te zgodbe so nezanesljivi spomini, pregneteni s komunikacijskimi šumi, ki so nastali ob prenosu zgodbe iz prve v drugo ali celo tretjo generacijo, kaj pa mit? Rekli bi, da je velika verjetnost, da je dogodek avtentičen. Neodvisno ene od druge jih je pripovedovalo pet oseb, od tega sta dve iz generacije Milice Bolha. Še večjo verodostojnost ji daje pričevanje Miličine bližnje sorodnice iz druge generacije, ki je ob družinski zgodbi o tej tragediji odraščala. Po njenem pričevanju je v tistem času Miličin mož služil vojsko; ni znano, ali se je Milica v dogovoru z njim odločila za ilegalni prehod meje. Kakor koli, njena odločitev o pobegu v Avstrijo s pomočjo skupine Franca Požarja jo je vodila naravnost v smrt. Bila je noseča, obetala si je boljše življenje v tujini, končala je v ognjenih zubljih, vendar to še ni bil konec tra-

gedije. Po pripovedovanju omenjene sorodnice, oblasti namreč niso dovolile izročiti njenega trupla svojcem in Milica torej ni bila pokopana. Med vrsticami jim je bilo sporočeno, naj zaradi lastne varnosti ne hodijo na prizorišče njene smrti. Šele precej let kasneje, ko so se razmere umirile, so sorodniki na družinskem grobu vklesali njeno ime in letnici njenega rojstva in smrti: 1. 2. 1929 – 3. 4. 1950. Seveda brez posmrtnih ostankov.

Pričevanja se razlikujejo le, ko gre za objekt, v katerem so bili med spopadom križarji: po eni verziji je bilo to v stanovanjskem delu kmetije, po drugi pa v gospodarskem. Razlog za izpostavljanje tega dogodka je dejstvo, da ni nikjer omenjen v delih, ki sicer podrobno raziskujejo zgodovinski fenomen križarjev oziroma Matjaževe vojske, vključno s Požarjevo in Poklačevo skupino. Prav tako nismo o samem dogodku nič zasledili v udbovskih dokumentih, ki jih hranijo v Arhivu Republike Slovenije. Morda se ta dogodek skriva med vrsticami teh dokumentov, v katerih je omenjena Milica Bolha (le da je njeno ime v dokumentih Milka), takoj za tem pa sledi stavek, ki govori o likvidaciji »ostale družbe«. V nedatiranem udbovskem poročilu o problemih na terenu Šoštanja in okolice je namreč opisana dejavnost Franca Laznika v Požarjevi skupini, dejavnost same skupine, naštevanje njenih članov in podpornikov pa se zaključi z naslednjima stavkoma: ... »S temi ilegalci je bil tudi povezan Šumah Franc, Šumnih Miha, Medved Franc in Bolha Milka. Ostala družba je bila likvidirana«. ³⁷ Udbovska poročila so običajno zelo natančna, videti je, da jim nič ne uide, omenjajo tudi navidez nedolžne vaške čenče. Zakaj je bil zamolčan spopad s številnimi žrtvami pri kmetiji Studenshek, lahko le špekuliramo, omenimo le, da morda oblast pri obračunu s križarji ni želela mučnikov in njihove subverzivne vloge v kolektivnem spominu.

³⁷ SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar Franc, str. 29.

Kmetija Studenšek je v spopadu med križarji in vojaki Knoja ter udbo pogorela do tal, nove stavbe niso nikoli več postavili. Danes je na njenem mestu vikend.

Socialno razbojništvo in šaleški križarji

Zdaj bi se morali lotiti zapletenih vprašanj uporništva, socialnega razbojništva, ki ga bomo pojasnili v nadaljevanju, in politične opozicije, ki protislovno v sebi združujejo križarji oziroma Matjaževa vojska. Del te naloge smo opravili, ko smo predstavili družbeni kontekst Matjaževega gibanja. Vendar iz tega lahko izpeljemo bolj ali manj abstraktne odgovore, ki so ob soočenju s konkretnim družbenim fenomenom tudi bolj ali manj banalni. Specifiko križarjev z vsemi niansami bi najbolje predstavili, če bi zajeli življenjsko pot križarskega vojaka. Ali pa bi odgovorili na vprašanje, kako so ljudje sprejeli ilegalni oboroženi skupini – ali z naklonjenostjo in simpatijami ali pa sovražno – in bi torej soočili njihovo javno podobo z dokumentiranimi ilegalnimi dejavnostmi. Kot smo omenili, tako za prvo kot tudi za drugo nimamo dovolj informacij: zgolj individualni spomin je ohranjen v fragmentih, ki se jih še spominjajo redki pričevalci druge ali tretje generacije, neposredni pričevalci, ki so bili sodobniki članov obeh skupin, pa niso več živi.³⁸ Zadržke do arhivskega udbovskega gradiva smo omenili, literatura pa tega vprašanja ne obravnava.

Kot smo lahko ugotovili, o križarjih ni javne podobe v obliki kolektivnega spomina ali celo legende; morda je bila v času delovanja Poklačeve in Požarjeve skupine, vendar tega od naših pričevalcev nismo izvedeli. O razlogih za odsotnost javne podobe Poklačeve skupine, ki jo odlikujejo atraktivne akcije, ki občasno mejijo na anarhistična in ludistična dejanja, lahko le ugibamo. Morda lahko anonimnost obeh šaleških skupin delno pojasni strah med ljudmi, ki ga je zasejal proces proti članom in simpatizerjem Požarjeve skupine in izjemno stroge kazni, ki so jih doletele. Kot je dejal eden od

³⁸ Zanimivo je, da naši pričevalci iz Šoštanja in okolice ne vedo za »velenjsko« Poklačevo skupino, čeprav se je občasno gibala tudi na šoštanskem območju, pričevalci iz Velenja pa nikoli niso slišali za »šoštansko« skupino Franca Požarja, čeprav je bilo sojenje njihovim pripadnikom javno in so ga po zvočnikih prenašali na šoštanske ulice.

pričevalcev, se je po koncu procesa med ljudi naselil strah in nihče več ni želel glasno govoriti o križarjih. Bilo je, kot bi iz lonca ušla vsa para in bi ga z zatesnjenim pokrovom neprodušno zaprli. Ne nazadnje nam je pri iskanju omenjenih odgovorov morda nekaj ušlo tudi zato, ker nismo utegnili raziskati prav vsega arhivskega dokumentarnega gradiva in smo se pač morali zadovoljiti s tistim, ki ga hranijo v Arhivu RS, in z literaturo o slovenskih križarjih. Zato bomo uporabili tisto, kar je pač na voljo.

Poskušajmo Poklačevo in Požarjevo skupino uvrstiti v zgodovino socialnega razbojništva, kot jo je tematiziral angleški zgodovinar Eric Hobsbawm. V svojem pionirskem delu *Razbojniki* obravnava fenomen socialnih razbojnikov, pri čemer ugotovi, da je to univerzalni družbeni pojav, ki se je dogajal tako v Evropi kot Ameriki, Kitajski, Indiji itd. Razbojništvo je primitivno uporništvo, ki je nastajalo na obrobju velikih zgodovinskih sprememb, ki so prizadele tradicionalni način življenja; te so ob nastajanju kapitalizma zamajale in tudi spremenile obstoječe oblike gospodarstva in načine preživljanja. Pogoji življenja so bili čedalje bolj negotovi in temu so se uprli ljudje z obrobja kmečke družbe (dninarji, kmečki proletarci), tisti, ki niso bili integrirani v kmečko družbo (dezertarji, pobegli tlačani, ubežniki, ki so se izogibali zaporu, ali pa vojaščini) ter moški, ki so se uprli podrejeni in pasivni družbeni vlogi kmeta. Tam, kjer je bila oblast nestabilna ali pa kamor njena roka sploh ni segla, so se torej razbojniki regrutirali izključno iz kmečke družbe, delovali so v manjših skupinah na območju, na katerem so živeli. Prebivalcev tega območja nikoli niso ropali, ti so jih podpirali, roparji pa so del plena delili z njimi.

V Evropi je bilo socialno razbojništvo na vrhuncu od 16. do 18. stoletja, drugod po svetu pa v 19. in 20. stoletju. Hobsbawm ugotavlja enotnost tega družbenega pojava; ne glede na to, na katerem delu sveta je nastal, ga je mogoče deliti v tri zvrsti: plemeniti ropar ali Robin Hood, preprosti upornik ali gverilec ali hajduk in ustrahovalski maščevalec. Iz tega je nastala javna podoba razbojnikov, ki se je veliko-

krat v legendah in mitih odcepila od realne podlage in kot nova realnost živela svoje samostojno življenje. Razbojnike so v njihovi skupnosti dojemali kot zastopnike pravice, ki tudi vzpostavljajo porušeno moralo. Imeli so jih za junake, heroje, maščevalce, borce za pravico, včasih celo za vodje boja za osvoboditev. Prav tak odnos navadnega kmeta do teh upornikov, izobčencev in roparjev jih loči od klasičnih kriminalcev, roparjev, gangsterjev in mafijskih kriminalnih združb, ki nikakor ne sodijo med socialne razbojnike.³⁹

Nekoliko daljša predstavitev družbenega pojava socialnega razbojništva je potrebna zato, da bo bolj razumljivo, zakaj želimo v to kategorijo uvrstiti predstavljeni šaleški skupini in tako nekoliko izboljšati skromni prispevek Slovenije k temu fenomenu. Slovensko ljudsko izročilo o razbojništvu je namreč izjemno skromno, povrh pa ima do razbojnikov izrazito negativen odnos. Predpostavljamo, da zato, ker je diskurz o razbojništvu oblikoval vladajoči sloj na Slovenskem in tako s skrajno odklonilnim odnosom do razbojnikov vplival tudi na ljudsko izročilo. Edini, ki se je temu izognil, je Franc Guzej s Kozjanskega ... »ki je v 70. letih 19. stoletja ropal po sejnih, graščinah in župniščih, plen pa je menda delil z revnimi; legende o njegovem robinhudovstvu, tj. zaščitništvu revnih in nemočnih, so se razširile po njegovi smrti in menda še danes živijo v folklori Štajerske in Kozjanskega«.⁴⁰

Naropanega blaga in denarja Poklačeva in Požarjeva skupina nista delili z revnimi, vendar je vprašanje, ali bi skromni plen, ki so ga naropali v okoliških kmetijskih zadrugah, lahko s komerkoli delili, tudi če bi to želeli. Kot je zapisano v udbinih poročilih, se je dogajalo obratno, kajti Poklačevi podporniki so zanj zbirali denar. Zato pa so bili njihovi ropi selektivni, zasebnih trgovin niso ropali, od kmetov so Poklači zahtevali le vino in jabolčnik, ne pa hrane, kajti (kot so dejali) križarski vojski Američani pošljejo dovolj hrane. Obe šaleški

³⁹ Hobsbawm, 2015.

⁴⁰ Vrdlovec Zdenko, Nova možnost socialnega razbojništva?, *Dnevnik*, 2. 2. 2016, <https://www.dnevnik.si/1042729396>.

skupini sta nastali avtonomno, neodvisno od politične emigracije v tujini in njenih obveščevalnih centrov. V Požarjevi skupini so sicer poskušali vzpostaviti stik z angleškim konzulatom v Ljubljani, ker pa niso vedeli, da se je konzulat preselil v Zagreb, od tega ni bilo nič. Čeprav so bili njihovi nastopi pred kmeti politični, niso imeli nikakršnega političnega programa. Vtis je, da so bili politika in njihov javni imidž, ki so ga gradili, od činov, epolet, uniform in samotituliranja ipd., svojevrstna maškarada, s katero so želeli narediti vtis na kmete kot svoje občinstvo in preganjalce, s tem pa verjetno zadostiti tudi lastnemu narcisizmu.⁴¹ Vendar je še nekaj, kar je bolj pomembno. Poglejmo še enkrat udbovski opis Štefana Poklača. Nosil je uniformo miličnika, imel je jahalne hlače in škornje, na prsih pa daljnogled. Na ramenih je imel epolette s tremi zvezdami, na rokavu dve široki ravni črti, nad njima pa zlato zvezdo. Nosil je kapo s šiltom in zlatim križem. Na bluzi je bil pod vratom na eni strani križ, na drugi pa značka, ki je bila podobna esesovski. Njegov pajdaš se je nanj obračal kot na vojaškega starešino s činom kapetana. Primerjava s socialnimi razbojniki se ponuja sama po sebi. Najpomembnejša kategorija socialnih razbojnikov so bili ... *»moški, ki so zavrnil pohlevno in pasivno družbeno vlogo kmeta podložnika: trmasti in neposlušni individualni uporniki ... To so bili ljudje, ki se pred krivicami in preganjanjem niso pohlevno uklonili sili ali tistim, ki so bili na socialni lestvici više od njih, ampak so se podali na pot upora in izobčenstva«*.⁴² In k temu je sodila tudi obleka. Pred odhodom v uporniško izobčenje so bili to pogosto vaški nasilneži, ki so se širokoustili, nosili orožje in se predrzno oblačili ter tudi z obleko simbolizirali, da so uporniki in da niso ovce. Jože Hudales starejši Poklačeva fanta opisuje kot razborita korenjaka, za katera se

⁴¹ Vodja Poklačeve skupine Štefan Urh si je nadel čin »kapetana«, bratu je podelil čin »poročnika«, tretjemu članu Edvardu Meži pa »podporočnika«. V dopisu celjski Ozni se je Štefan Poklač podpisal kot »komandant terena I ks«, brat je bil podpisan kot »operativni za zaščito naroda poročnik Poklač Ivan«, njegov namestnik pa je bil Edvard Meža.

⁴² Hobsbawm, 2015, str. 53.

je vedelo, da kadar stopita v gostilno, bo kmalu nastal pretep. V udbovskem dosjeju Štefan Poklača je zapisano: *»Znan je bil kot velik pretepač ... je srednje postave, podolgovatega obraza, blond lasje, nos dolg in nekoliko postrani, je velik ženskar, zelo rad pije, ne kadi, bistrumen, med ljudmi priljubljen že od prej, odločen«.*⁴³

Politično agitiranje pred občestvom je bilo skrajno navično, tako so denimo člani Požarjeve skupine pravili ljudem, da »... se okoli Razborja skriva tudi 15 Rusov – informbirojevcev, ki da se tudi borijo proti oblasti in da bo njihova skupina napadla tudi njih«⁴⁴, Poklačevi pa so zatrjevali, da so na Pohorju ameriški generali in da bo čez dva meseca drugače ipd. Kot je dejal Jože Hudales starejši, sta bila Poklačeva fanta razgledana, pred vojno nista bila politično angažirana. Če že ne o političnem angažmaju, potem vsekakor o politični orientaciji Štefana Poklača govori dejstvo, da se je pred vojno udeleževal v fantovskih odsekih v okviru Katoliške prosvetne zveze, kjer so po razpustu katoliške telesnovzgojne organizacije Orel te fantovske odseke leta 1937 združili v Zvezo fantovskih odsekov. Ker sta Poklača iz partizanov dezertirala, sta se zaporu ali celo likvidaciji izognila tako, da sta šla med križarje.

Bolj kompleksne so bile razmere v Požarjevi skupini, v kateri so bili vojni skrivači, dezerterji, kriminalci in kmetje, ki so se uprli represivnim ukrepom oblasti na vasi. Ne glede na te razlike pa lahko obe skupini po Hobsbawmu uvrstimo med preproste uporniške. Člani Požarjeve skupine so sicer imeli zelo različne motive, ki so jih vodili v uporništvu, vendar med temi motivi ni bila odločilna ideologija. Še najbližje ideologiji je bil motiv odprave krivic, ki se je dogajala kmetom zaradi razlastitve in prisilnega odvzema pridelkov.

Ko gre za Šaleško opozicijo v prvih letih po drugi svetovni vojni, se je ves upor in revolt do nasilja komuni-

⁴³ SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač, mapa Poročila in ukrepi, str. 85.

⁴⁴ Premk, 2005, str. 288.

stičnega režima zgostil okoli Poklačev in skupine Franca Požarja. Mreža njunih podpornikov in simpatizerjev kaže, da so bili na Šaleškem edini opozicijski družbeni sloj. Čeprav je bilo med nekmečkim prebivalstvom tudi nekaj križarskih simpatizerjev in podpornikov, je bil to verjetno skrajni domet vpliva tega gibanja. Povojni jugoslovanski režim do začetka petdesetih let prejšnjega stoletja je sicer imel stalinistično represivne karakteristike, vendar je imel projekt oblikovanja socialistične družbe kljub temu še vedno legitimnost v narodnoosvobodilnem odporu. Zato šaleški križarji s »političnim programom« o vrnitvi monarhističnega starojugoslovanskega režima verjetno niso bili privlačna alternativa nekmečkim in urbanim slojem.

Moderni kapitalistični kmetijski sistemi so uničili tradicionalno kmečko družbo, z njenim koncem se je končalo tudi razbojništvo. V našem primeru je lahko vsaj za krajši čas ponovno zaživel v Šaleški dolini zaradi izrednih povernih razmer in dolgoživosti tradicionalnega načina življenja na kmetih kot tudi kratkotrajnega obdobja, ki je spominjalo na predmoderno obdobje, ko oblast ni obvladovala svojega teritorija in so obstajala območja brezvladja, kamor oblast sploh ni segala.

Šaleške križarje s socialnimi razbojniki družijo tudi to, da so poraženci zgodovine. Povojno revolucionarno Jugoslavijo so pretresale velike zgodovinske spremembe in tako kot njihovi slovenski ali katerikoli razbojniški predhodniki iz 19. stoletja so tudi šaleški socialni razbojniki iz 20. stoletja zavzeli mesto na oddaljenem robu prelomnih zgodovinskih dogodkov. Za oboje tudi velja, da so se kot vsi razbojniki postavili na napačno stran zgodovine. Na tisto stran, na kateri sta obe skupini kot poraženki končali na smetišču zgodovine.

Literatura

- Čoh, Mateja, *Za svobodo, kralja in domovino: ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1952*, Ljubljana, Študijski center za narodno spravo, 2010.
- Goršek, Darja, *Povojni sodni procesi na okrajnem sodišču v Šoštanju v letih 1945–52*, Ljubljana, [D. Goršek], 1999.
- Hobsbawm, Eric, *Razbojniki*, Ljubljana, Založba /*cf., 2015.
- Jeraj, Mateja, *Slovenke na prehodu v socializem*, Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 2005.
- Kodrun, Veronika, *Požarjeva skupina: križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija*, Maribor, [V. Kodrun], 1999.
- Marković, Dragan, Milovanović Nikola, Rebić Đuro, *Bojevniki za mir*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1984.
- Mikola, Milko, *Sodni procesi na Celjskem: 1944–1951*, Celje, Zgodovinski arhiv, 1995.
- Podkrižnik, Veronika, Požarjeva skupina – križarsko kmečki upor ali udbovska provokacija, V: *Koroški zbornik*, št. 3, 2001, str. 94–111.
- Poles, Špela, *Vila in posestvo Herberstein v Velenju*, Maribor, [Š. Janežič], 2003.
- Premk, Martin, *Matjaževa vojska 1945–1950*, Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2005.
- Repe, Božo, Politična alternativa v Sloveniji (in Jugoslaviji) po 2. svetovni vojni; partijska in izvenpartijska opozicija. V: *Povojna zgodovina na Slovenskem: zbornik referatov in razprave s simpozija*, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu, Slovenj Gradec, Koroški pokrajinski muzej, 1992, str. 11–19.
- Vrdlovec, Zdenko, Nova možnost socialnega razbojništva?, *Dnevnik*, 2. 2. 2016, <https://www.dnevnik.si/1042729396>

- Zavadlav, Zdenko, Križarji Matjaževa vojska na Slovenskem: po zapiskih iz dnevnika mariborskega oznovca leta 1946, Ljubljana, Horvat, MgM, 1992.
- Ževart, Milan, Oris zgodovine Velenja in njegovega območja od začetka 1. do konca 2. svetovne vojne v Evropi, str. 304–357. V: *Velenje: razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje, Mestna občina, 1999.

Viri

Arhivski viri:

- Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931 MA 214-2 Banda Poklač in
- SI AS 1931 MA 214-3 Banda Požar Franc

Ustni viri:

- Jože Delopst, 2018
- Jože Hudales starejši, 2018
- Konrad Nahtigal, 2018
- Pankracij Semečnik, 2018
- Anton Skornšek, 2018
- Pričevalec, ki želi ostati anonimen, 2018
- Pričevalka, ki želi ostati anonimna, 2018

Fojt v svojem ateljeju v Telču.

Blaž Verbič

Blaž Verbič je zaposlen kot kustos v Muzeju Velenje. Po izobrazbi je univ. dipl. etnolog in kulturni antropolog.

**FRANTIŠEK FOIT –
IZ ČEŠKE V AFRIKO,
IZ AFRIKE V SLOVENIJO**

František Vladimír Foit je pri nas poznan predvsem kot kipar in popotnik, ki je živel na Češkoslovaškem in v Afriki ter se je na koncu svojega potovanja naselil v Velenju; svojo bogato zbirko, ki sta jo z ženo Ireno oblikovala med svojo potjo preko Afrike, je poklonil Muzeju Velenje. Zbirka je na Velenjskem gradu na ogled kot stalna zbirka in pomembno dopolnjuje etnološko-muzejsko prezentacijo afriške celine pri nas.¹ Poleg zbirke, ki je na ogled javnosti, arhiv Muzeja Velenje obsega še

¹ Afriške zbirke so na stalnih razstavah predstavljene v treh muzejih v Sloveniji. Poleg Foitove afriške zbirke v Muzeju Velenje hranijo več obsežnejših zbirk v Slovenskem etnografskem muzeju (del teh zbirk je na ogled na njihovi stalni razstavi) in v Koroškem pokrajinskem muzeju, kjer od leta 2010 hranijo afriško zbirko dr. Franca Tretjaka (del zbirke je na ogled na stalni razstavi v muzeju v Slovenj Gradcu).

bogat fond diapozitivov na steklu², zapiskov, dokumentov, zbirko časopisnih člankov (hemeroteke), seminarskih nalog njegovih študentov³ ter bogato zbirko fotografij⁴.

František Vladimír Foit

František Vladimír Foit se je rodil 2. novembra 1900 v Taboru na Češkem. Bil je sin edinec Ferdinanda Foita in Anastazije Šimkove, poročene Foit⁵. Oče Ferdinand Foit (1874–1958) je bil pomemben in znan kamnosek. Zaradi svoje podjetniške žilice je vstopil tudi v politične vode in bil nekaj časa župan Doupa, v letih od 1929–1935 pa tudi poslanec v češkoslovaškem državnem zboru. Leta 1905 se je družina preselila v bližino Telča, v kraj Doupe, kjer je Ferdinand Foit kupil staro žago in mlin, ki ju je predelal v kamnoseško delavnico. Prav v očetovi delavnici se je František navdušil za kiparstvo. V Telču je obiskoval osnovno šolo in realno gimnazijo. Šolanje je nadaljeval na poklicni kiparski šoli v Hořicah, kasneje študiral kiparstvo na dresdenski akademiji za fine umetnosti (pod mentorstvom Georga Wrbe), nato je študij nadaljeval na umetniški šoli v Parizu (pod mentorstvom Antoina Bourdella). V Parizu je imel tudi svojo prvo razstavo. Študij je nadaljeval na Dunaju in kasneje še v Zagrebu (pod mentorstvom Ivana Meštrovića). Študij je zaključil na Akademiji za umetnost v Pragi (pod mentorstvom Jana Šturse).⁶

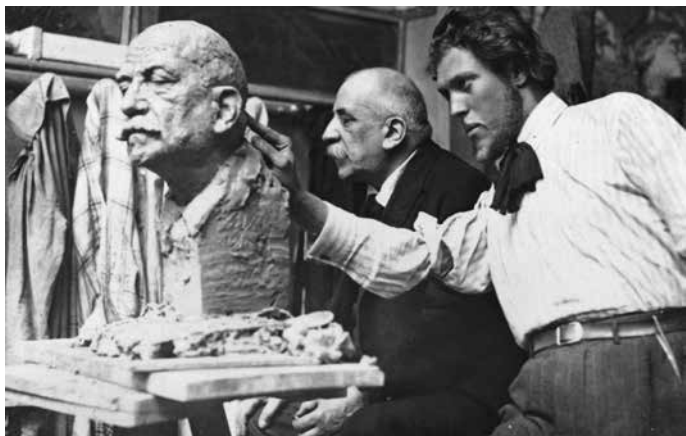
² Diapozitive na steklu smo podrobneje obdelali in predstavili širši javnosti na razstavi Afrika 1931 – Foitovi fotografski zapisi na steklu leta 2012, ter v publikaciji Afrika 1931 – Foitovi in Baumovi fotografski zapisi na steklu.

³ Zbirka seminarskih nalog še ni v celoti obdelana in bo predstavljena v prihodnje.

⁴ Večje število fotografij smo v Muzeju Velenje našli ob zadnji prenovi stalne razstave v letošnjem letu in bo obdelana in predstavljena v prihodnje.

⁵ Poročila sta se leta 1938.

⁶ Oldřich Neužil (ur.), *Z Telče do Kaspeského města – František Vladimír Foit, český sochař v Africe*, Brno 1997, str. 5–7; Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, magistrsko delo, Ljubljana 2016, str. 16–17; Jože »

Foit med delom v svojem ateljeju. (Fotografija iz družinskega albuma Irene Foit, kopijo hrani Muzej Velenje.)

Med svojim bivanjem na Češkoslovaškem⁷ je izdelal več pomembnejših kiparskih del. Med pomembnejšimi je potrebno izpostaviti spomenik Jana Husa v Hlinsku, več nagrobnih spomenikov na pokopališču v Telču, relief na pročelju stavbe ministrstva za trgovino in industrijo v Pragi, spomenik vojaku rdeče armade na osrednjem pokopališču v Brnu, kipe plesalke, politika Karla Kramářja, igralca Rudolfa Deyla st. in pisatelja Jana Nerude ter portreta obeh staršev.⁸

Hudales, František Foit in njegova zbirka afriške umetnosti v velenjskem muzeju. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 40, št. 1–2, Ljubljana 2000, str. 72–78; Blaž Verbič, Kipar, zaljubljen v Afriko – František Vladimír Foit. V: *Afrika 1931 – Foitovi in Baumovi zapisi na steklu*, Muzej Velenje 2016, str. 9; https://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Vladim%C3%ADr_Foit, 12. 9. 2018.

⁷ Do leta 1947, ko je šel drugič na pot v Afriko in se iz nje ni več vrnil na Češkoslovaško.

⁸ Marcela Chutná, František Vladimír Foit – Sochař. V: *Z Telče do Kaspeského města – František Vladimír Foit. český sochař v Africe*, Brno 1997, str. 6–23, in Adéla Jünova Macková, Automobilové výpravy na Blízký východ, V: *Krásný, báječný, nešťastný Egypt! – Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*, Praha 2009, str. 448.

Odkritje Foitovega spomenika vojaku rdeče armade na pokopališču v Brnu.

(Fotografija iz družinskega albuma Irene Foit, kopijo hrani Muzej Velenje)

Foitova prva pot v Afriko

Zaradi izjemnega navdušenja za prvobitno afriško umetnost, za katero se je navdušil že med študijem, se je odločil za potovalno ekspedicijo v Afriko. Uspel je pridobiti finančno podporo Karlove univerze, njegova naloga pa je bila priskrbeti antropološke upodobitve Afričanov za muzej Hrdlička (antropološki muzej)⁹. Sprva je František Foit odpravo načrtoval z Viktorjem Mussikom, ki pa je zaradi dolgih priprav na samo pot pred tem že sam odpotoval na pot v Sudan. Leta 1931 mu je uspelo realizirati raziskovalno odpravo z avtom preko Afrike. Na pot je šel z biologom dr. Jiřijem Baumom.

⁹ Macková, Automobilové výpravy na Blízký východ, str. 448.

Jiří Baum je bil rojen leta 1900 v bogati češki družini v Pragi. Doktoriral je na fakulteti za naravoslovne študije Karlove univerze. Zaradi želje po raziskovanju in potovanju je na tem začel graditi svojo znanstveno kariero. Med študijem v Združenih državah Amerike se je navdušil za fotografijo, snemanje filmov in avtomobilizem. V raziskovalne in znanstvene namene je prepotoval Brazilijo, zahodno Afriko, Šrilanko in Malajo (današnjo Malezijo). Leta 1930 se je Baum pridružil odpravi po severni Afriki (Tunizija in Alžirija) v organizaciji češkoslovaškega Narodnega muzeja. Ravno zaradi teh bogatih izkušenj s potovanjem in raziskovanjem ter zaradi izkušenj s potovanja po Afriki ga je Foit povabil, da raziskovalno pot preko Afrike leta 1931 opravita skupaj.¹⁰

Dr. Jiří Baum za svoj 31. rojstni dan na ekspediciji s Foitom v Afriki.

(Fotografija: www.baum.com.au)

¹⁰ Macková, Automobilové v výpravě na Blízký východ, str. 448.

Priprave na pot so se začele z iskanjem primerne avtomobila. Prošnjo za avtomobil sta poslala v mnogo podjetij, dobila pa sta ga v tovarni Ringhoffer (Tatra), kjer so jima posodili dvovaljno zračno hlajeno Tatro 12.¹¹ V avto so namestili posteljo, prostor za kuhanje, delovni prostor, več rezervoarjev za gorivo in vodo ter ga opremili za prevoz večje količine zbranega gradiva. S pomočjo češkega avto-moto kluba sta iz avto klubov iz tujine pridobila avtokarte Afrike in precej natančne informacije o prevoznosti poti. V podjetju Uhlik so avto predelali in ga pripravili za potovanje preko Afrike. Za pot sta potrebovala tudi precej finančnih sredstev. Baum je sredstva za raziskavo v večini črpal iz lastnih virov, saj je izhajal iz precej bogate družine¹², Foit pa si je večino denarja za pot sposodil pri svojih starših, del stroškov pa jima je pokrila tudi Karlova univerza.

Na pot sta se iz Prage odpravila 1. aprila 1931 izpred češkega avtomobilističnega kluba ter odšla do Trsta, od tam s trajektom do Aleksandrije, nato pa z avtom preko Egipta, Anglesko-egipčanskega Sudana¹³, Belgijskega Konga¹⁴, Ugande, Kenije, Tanganjike¹⁵, Severne Rodezije¹⁶, Južne Rodezije¹⁷ do Cape Towna v Južni Afriki¹⁸. Iz Južne Afrike sta z ladjo odplula do Evrope – do Anglije, nato pa po evropskih cestah do Češkoslovaške. V Prago sta se vrnila 6. decembra 1931, na poti pa sta skupno prevozila 24.000 km.

¹¹ Avto Tatra 12 so izdelovali v letih od 1926 do 1933. Imel je štiristopenjski menjalnik, tehtal je med 700 in 800 kg ter porabil od 9 do 10 litrov bencina na 100 km. Dosegel je največjo hitrost okoli 70 km/h. Vir: <http://www.veterantatra.com/tatra-11-12-13.html>

¹² Baumova družina je bila judovskega porekla.

¹³ Danes Sudan in Južni Sudan (v nadaljevanju besedila: Sudan)

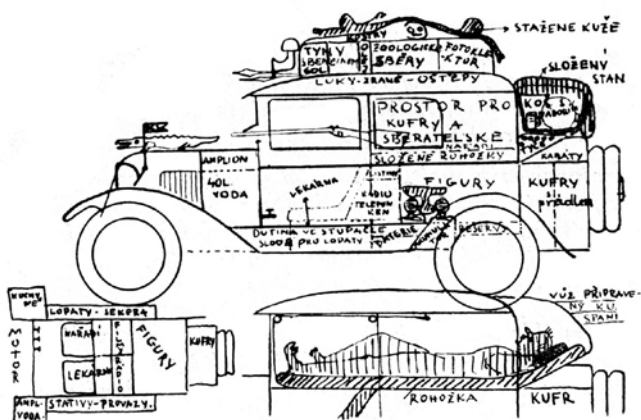
¹⁴ Danes Demokratična republika Kongo (v nadaljevanju besedila: Kongo)

¹⁵ Danes Tanzanija

¹⁶ Danes Zambija

¹⁷ Danes Zimbabve

¹⁸ Danes Južnoafriška republika

Načrt za predelavo avtomobila je vključeval vgradnjo postelje, prostora za shranjevanje predmetov, dodatne posode za vodo in gorivo, vgradnjo luknje za puško na vetrobranskem steklu ... (Ilustracija iz knjige Autem napříč Afrikou I in II, Praga 1934.)

*Nalaganje
avtomobila na
ladjo družbe
Lloyd Triestina
v Trstu.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit –
diapozitivi na
steklu)*

Med potjo sta opravljala vsak svoje delo, fotografirala, snemala film in pisala vsak svoj dnevnik. Foit je po vrnitvi na Češkoslovaško izdal svoj dnevnik *Z avtomobilom po Afriki (Autem napříč Afrikou)*, ki je izšel v dveh delih (leta 1932 in leta 1934), Jiří Baum pa knjigo *V afriški divjini (Africkou divočinou)*, ki je izšla po njegovi smrti leta 1957.

Egipt je bil za njiju sanjska država in prva v Afriki, ki sta jo obiskala in raziskala. Baum si je v Kairu ogledal živalski vrt in zbral nekaj insektov, Foit pa je veliko časa preživel v egipčanskem muzeju. Srečala sta se tudi z dvema češkima egiptologoma, doktorjem Jaroslavom Černým in profesorjem Františkom Lexa. Obiskala sta veliko egipčanskih spomenikov, templjev in piramid, do katerih sta se v tem času lahko še pripeljala z avtom, ter jih z veliko natančnostjo opisala v svojih zapiskih, Foit pa tudi v svoji knjigi *Z avtomobilom po Afriki*.

Foit in Baum v Egiptu z avtom pred Memnovima spomenikoma.

(Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit – diapozitivi na steklu)

Iz Egipta sta pot nadaljevala na jug, v Sudan. Pot je bila vedno slabša, večkrat sta jo tudi povsem izgubila, del poti pa prepotovala tudi preko puščave. Del poti sta prepotovala s parnikom po Nilu in Belem Nilu. Predvsem na postajah parnika ob reki sta srečala različna plemena, nekaj pa sta jih obiskala tudi v njihovih vaseh. Pri tem sta prvič naletela tudi na goloto (tako moških kot žensk), ki je na njiju, predvsem pa na Foita kot kiparja, naredila močan vtis. V Kongu sta opravila

največji in najpomembnejši del svojega raziskovalnega potovanja. Na območju Gombari v Kongu sta se srečala tudi s pigmejskim ljudstvom. S sprva plašnimi prebivalci sta naposled vzpostavila prijateljski odnos in jih do potankosti opisala, fotografirala in izmerila. Pri prečenju pragozda Ekibondo sta prisostvovala poroki kralja. Na poroki sta se zadržala več dni, saj so na slavlje prihajali člani sosednjih plemen in odplesali del svojih plesov. Foit in Baum sta tako na enem mestu prišla do mnogih stikov z domačini, vse pa detajlno fotografirala in posnela na filmski trak. V nadaljevanju poti preko Ugande in Kenije ju je spremljalo slabo vreme s padavinami, ki je njuno pot precej otežilo, saj so bile ceste razmočene in slabo prevozne. Ugrezala sta se v blato na cesti, blato se jima je nabiralo na pnevmatikah, ki sta jih morala čistiti, prav tako se je blato nabiralo pod pokrovom motorja.¹⁹ Kenija je bila bogata z živalstvom, kar je zanimalo predvsem Bauma, ki je živali do-

*Ples ob poroki
kralja v
pragozdu
Ekibondo v
Kongu.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit –
diapozitivi na
steklu)*

¹⁹ Zelo zahtevno pot preko blatnih cest naj bi uspela prevoziti predvsem zahvaljujoč avtu Tatra 12, ki je imel tanke pnevmatike na velikih kolesih in pokrov motorja, ki se je povsem odprl in ga je bilo lahko očistiti. Velika kolesa avtomobila so prav tako pripomogla pri premagovanju različnih ovir, kot so kamenje in drevesni hlodi na poti.

kumentiral za svoje raziskave. Povzpela sta se tudi na Goro Kenija ter v Tanganjiki na Kilimandžaro. V Južni Afriki, katere mesta so bila v tistem času v Afriki najbolj evropskega videza, sta zaključila svojo afriško potovanje in si uredila prevoz v Evropo.²⁰

*Prečkanje
reke Kongo s
splavom.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit –
diapozitivi na
steklu)*

*Težavno premagovanje kilometrov na blatnih cestah v Keniji.
(Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit – diapozitivi na steklu)*

²⁰ Foit, *Autem naprič Afrikou I in II.*

*Foit in Baum
tik pod vrhom
Kilimanjara.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit –
diapozitivi na
steklu)*

Po končani poti sta v časopisnih člankih, ki sta jih napisala, in v dnevniku, ki ga je Foit izdal, pohvalila tudi nekaj njunih sponzorjev, ki so jima pomagali z opremo za pot. Med drugim sta zapisala: »Najina Tatra je delovala odlično. Za pot sva v tovarni dobila serijsko izvedbo avtomobila. Na poti skozi Afriko je prestala težke razmere, ki si jih v Evropi niti predstavljati ne morete. Tatra je edinstveno vozilo, ki ima konstrukcijske in tehnične lastnosti, ki jih druga vozila komaj dosegaajo. Katero drugo vozilo bi lahko prestalo mesece dni trajajočo vožnjo skozi puščavo, globok pesek, močvirja, in to pri temperaturah do 55 °C v senci? [...] Kateri drug avto kot Tatra bi opravil na tisoče kilometrov vožnje po stezah, skalnatih strugah rek in na tisoče kilometrov pragozda? S potjo je opravila brez napake. Motor do povratka ni izgubil nič kompresije in tudi na povratku gre še vedno gladko do hitrosti 80 km na uro. Avto je zasnovan odlično za premagovanje kakršnekoli ceste.«²¹

²¹ František Vladimír Foit, *Autem napříč Afrikou I in II*, Praha 1934, str. 313–314.

»Ali veste, kaj pomeni posneti 6000 fotografij? Povprečen uporabnik takšno število posname v celem svojem življenju. Midva sva na poti uporabila fotoaparat Leica, saj ima veliko prednosti. Je majhna, tako da jo lahko neseš kamorkoli, tudi tja, kjer fotografiranje ni dovoljeno. Kasete za filme s 36 posnetki lahko menjate hitro, rezervne udobno nosite v žepu. Uspeli so mi tudi hitri posnetki, kot je fotografiranje šakala, impalo v skoku, slona, leoparda. Za sodobnega človeka je Leica nujnost.«²²

»Na poti sva imela radio na štiri žarnice Telefunken. Prevažala sva ga v posebej prirejeni škatli, obloženi z gumo. Napajal se je neposredno iz avtomobilskega akumulatorja. Aparat je vedno deloval brezhibno, kljub tropskem podnebju in puščavi. [...] Ves čas sva poslušala vse evropske postaje, tudi iz Prage, tudi na razdalji 15.000 km. Odlično sva radijske postaje slišala tudi na Gori Kenija na nadmorski višini 3100 m. [...] Za afriška plemena je bil radio pravi čudež.«²³

Masaj med poslušanjem radia, nameščenega na Foitov in Baumov avtomobil. (Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit – diapozitivi na steklu)

²² Foit, *Autem naprič Afrikou I in II*, str. 317–318.

²³ Foit, *Autem naprič Afrikou I in II*, str. 318.

Vrnitev domov

Po vrnitvi na Češkoslovaško sta Foit in Baum del zbrana nega gradiva odstopila češkim muzejem. V kinodvoranah sta organizirala več potopisnih predavanj, na katerih so jima za boljše predstavo o samih podobah iz Afrike služili diapozitivi na steklu. Del teh diapozitivov na steklu je bilo tudi med Foitovo zapuščino Muzeju Velenje, kjer jih tudi hranimo.²⁴ Diapozitivi na steklu so velikosti 8,5 cm x 8,5 cm²⁵, glavno steklo z emulzijo je zaščiteno še z varovalnim steklom, stekli pa sta med seboj zlepljeni z lepilnim trakom. Diapozitive so po končani poti izdelali v enem od češkoslovaških fotoateljéjev za potrebe potopisnih predavanj na osnovi posnetkov, ki sta jih Foit in Baum v Afriki naredila s fotoaparatom Leica na film znamke Leica²⁶. Diapozitive na steklu smo kot začasno razstavo v Muzeju Velenje predstavili leta 2012 na razstavi z

*Diapozitivi na steklu iz zbirke Foit v Muzeju Velenje.
(fotografije: Muzej Velenje, zbirka Foit – diapozitivi na steklu,
montaža: Blaž Verbič).*

²⁴ Muzej Velenje hrani Foitovih in Baumovih 549 diapozitivov na steklu s posnetki odprave iz leta 1931.

²⁵ Format diapozitiva ustreza formatu kino projektorja, v katerega so vstavljali tudi diapozitive z obvestili in oglasi pred filmom.

²⁶ Vanja Jazbec, Zbirka diapozitivov na steklu v Muzeju Velenje. V: *Afrika 1931 – Foitovi in Baumovi zapisi na steklu*, Muzej Velenje 2016, str. 25–27.

naslovom *Afrika 1931, Foitovi fotografski zapisi na steklu*. Razstava je kasneje gostovala v nekaj slovenskih krajih.

Foit je po končani prvi poti nadaljeval s kiparjenjem in kamnoseštvm. Leta 1938 se je poročil z Ireno²⁷, sestro prijatelja – akademskega slikarja Valdemara Radila. Leto kasneje se jima je rodila hči Regina. To naj bi bil Foitov drugi otrok. Enega sina naj bi imel tudi iz prvega zakona.²⁸

Baum je kasneje še nadaljeval svoje znanstvene odprave. Na teh ga je večkrat spremljala njegova žena Růžena, z vsake odprave pa sta narodnemu muzeju v Pragi podarila del zbranega gradiva. Z zadnje odprave na jug Afrike sta se zakonca Baum v Prago vrnila 14. marca 1939, le dan pred nemško okupacijo Čehoslovaške. Leta 1943 so Jiřija Bauma zaradi kršenja protijudovskih zakonov poslali v taborišče Auschwitz na Poljsko, kjer je konec leta 1943 ali v začetku leta 1944 tudi umrl.²⁹

Foitova druga pot v Afriko

František Foit je imel zelo veliko željo nadaljevati svoje raziskovalno delo v Afriki. Zaradi Baumove smrti si je po drugi svetovni vojni za sopotnika izbral ženo Ireno. Za drugo pot je Foit pridobil nekaj sredstev pri antropološkem inštitutu Karlove univerze in češkoslovaškem ministrstvu za kulturo, glavnino sredstev, vključno z avtomobilom, pa sta zakonca Foit prispevala sama. Tokrat sta šla na pot s štiri-valjnim vodno hlajenim avtomobilom Tatra 57 B, imenovanim tudi Hadimrška.³⁰ Tudi na tej poti je imel namen izdelati

²⁷ Irena Radilova, poročena Foit, se je rodila leta 1913 v kraju Louny na Češkem.

²⁸ Adéla Jůnová Macková in Blaž Verbič, František Vladimír Foit a jeho etnografická sbírka ve Velenje. V: *Slovenci in Čehi v dobi moderne*, str. 375.

²⁹ Libor Jůn, Potujoči znanstvenik – Jiři Baum. V: *Afrika 1931 – Foitovi in Baumovi fotografski zapisi na steklu*, Muzej Velenje, Velenje 2016, str. 17–18.

³⁰ Avto Tatra 57 B so izdelovali od leta 1938 do 1949. Tehtal je od 730 do 930 kg. Dosegel je največjo hitrost do 80 km/h.

večje število antropoloških podob Afričanov in si ustvariti afriško zbirko. 3. novembra 1947 sta se tako zakonca Foit skupaj odpravila na pot z avtom preko Afrike. Osemletno hčer Regino sta pustila pri Ireninih starših. Pot preko Afrike sta nameravala končati v enem letu, a se jima je ta že kmalu po odhodu močno zavlekla.

Tudi tokrat se je (tako kot prvič) Foit za pomoč pri načrtovanju poti obrnil na češki Avto-moto klub. Svetovali so mu, da bi bila najugodnejša pot preko Alžirije. Tako sta z avtom potovala čez Evropo preko od vojne porušene Nemčije do južne Italije, nato pa z ladjo do Alžirije. Saharo sta prečila januarja, ko naj bi bilo to najugodnejše. Med prečenjem Sahare sta se večkrat popolnoma vkopala v puščavski pesek, a sta avto vsakič uspešno izkopala. Pot sta nadaljevala do srednje Afrike (Alžirija, Niger, Čad, Kamerun, Francoski Kongo, Belgijski Kongo). Njun namen je bil dokumentirati afriško kulturo, preteklo in sedanjost, ter afriško glasbo. S seboj sta zato vzela tudi magnetofon na žice, znamke Webster-Chicago. Bila sta namreč med pionirji snemanja afriške glasbe na terenu. Glasba je močno zanimala tudi Ireno Foit, ki je prihajala iz znane glasbene družine in bila tudi šolana pianistka.

Foit med izdelavo kipa moškega pripadnika pigmejskega plemena. (Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit)

Irena Foit pred avtomobilom, na katerem so razstavljeni predmeti, nabrani na afriški odpravi. Na sprednjem odbijaču sedi tudi šimpanz Moke.

(Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit)

Irena Foit pred kipi Františka Foita.

(Fotografija: Muzej Velenje, zbirka Foit)

Na svoji poti preko Afrike, ki sta jo prepotovala po dolgem in počez, sta naredila 150.000 km. Med potovanjem sta se večkrat navezovala na izkušnje in poznanstva, ki jih je František Foit imel s potovanja leta 1931. Ob reki Ituri je Foit našel zanimivo lutkovno gledališče, s katerim je imel namen predstaviti afriško umetnost širšemu svetu. Gradivo, ki sta ga nabrala, in Foitove kipe sta sproti pošiljala v Leopoldville,³¹ kjer je bil češkoslovaški konzulat. Poslala sta okoli 1000 kosov različnih etnoloških predmetov (med njimi tudi 18 zvočnih posnetkov na žici).³²

³¹ Današnja Kinšasa, Demokratična republika Kongo.

³² Ksenija Lekič, Gospa Foitova iz Foitove ulice, članek. V: *Novi tednik*, Celje, 14. 5. 1998, str. 34.

Incident v Leopoldvillu

Foitova sta ob prihodu v Leopoldville carinikom na vpogled odprla škatle z gradivom, ki sta ga prevažala s sabo. Takrat so domačini videli 50 doprsnih kipov, ki jih je Foit izdelal v Francoskem Sudanu (danes Mali), Ubangi-Shari (danes Centralna Afriška republika), ob jezeru Čad, v Nigeriji in Belgijskem Kongu (danes Demokratična republika Kongo). Naslednjih nekaj dni so se domačini zbirali okoli njenega avta in gledali v njun avto, kamorkoli sta šla. Sprva sta mislila, da je to zgolj njihova radovednost, posebej zato, ker sta s seboj imela udomačenega šimpanza.³³ Nista vedela, da se je naokrog razširila govorica, da sta Foitova ljudožerca in lovca na glave. Domačini so bili namreč prepričani, da v avtu prevažata trofeje – glave umorjenih ljudi.

17. junija 1950 popoldne je František Foit odšel v Brazzaville, Irena Foit pa na poštni urad v Leopoldville. Medtem so se pred poštnim uradom začeli zbirati domačini. Prihajali so od vsepovsod in kričali »Mitumbula, mitumbula«. Kasneje sta izvedela, da to pomeni »ljudožerca«. Kmalu se je zbralo več tisoč domačinov, ki so se ji približevali in jo obkolili ter z nje strgali nekaj oblačil. Takrat je prišla starejša ženska z avtomobilom, ki jo je potegnila v svoj avto in jo rešila toče udarcev razjarjenih domačinov. Františka Foita pa so napadli, ko se je vrnil iz Brazzaville. Pred domačini sta ga rešila dva policista, potem ko so ga domačini napadli, ko je sestopil z ladje v pristanišču v Leopoldville. Oba so nato odpeljali na policijsko postajo, a so tudi to jezni domačini kmalu obkolili. Na pomoč so poklicali vojaške enote, ki so domačine razgnale. Ob drugi uri zjutraj so zakonca Foit prepeljali

³³ Iz Prage so ju prosili, da v praški živalski vrt pripeljeta šimpanza, saj jim je eden umrl. Ponj sta se odpravila k pigmejskim plemenom v pragozd in ga zamenjala za moko maniok. Domačini so ujeli približno dva meseca staro samičko, ki sta jo poimenovala Moke (kar pomeni majhna). Ulovili so jo lahko le tako, da so ubili njeno mamo. Nato sta jo počasi navadila nase in jo začela hraniti. Naslednjih devet mesecev sta jo imela pri sebi, nato pa sta jo poslala v Prago. Vir: Lekič, Gospa Foitova iz Foitove ulice, str. 34.

na vojaško letališče in ju z letalom guvernerja Belgijskega Konga prepeljali v Elisabethville (danes Lubumbashi).³⁴

Natives Nearly Lynched Sculptor and His Wife

"SUNDAY TIMES" REPORTER

DR. FRANCOIS FOIT, Czech sculptor and scientist, and his wife have arrived at Germiston nearly six months after a narrow escape from death by lynching at the hands of Central African Natives.

When Dr. and Mrs. Foit reached Leopoldville on June 17, the Natives saw the busts which the sculptor had made of various Central African tribes. They thought the busts were the preserved heads of Natives who had been murdered by the Czech couple, and decided to retaliate by killing Dr. Foit and his wife.

*Del članka,
ki opisuje
incident Irene
in Františka
Foita v
Leopoldvillu.
(Sunday Times,
Johannesburg,
hrani: Muzej
Velenje, zbirka
Foit)*

Frančišek Foit je moral svoje doprsne kipe in zbrano gradivo pustiti v Leopoldvillu. Med gradivom je bilo tudi 450 posnetkov glasbe afriških plemen, med doprsnimi kipi pa tudi, po Foitovih besedah, prvi kip člana pigmejskega plemena iz Belgijskega Konga. Foit je opisal: »Pigmejci so zelo plašni, zato sem potreboval 6 tednov, da sem to delo končal«.³⁵

³⁴ Natives Nearly Lynched Sculptor and His Wife, članek. V: *Sunday Times Johannesburg*, 3. december 1950.

³⁵ Natives Nearly Lynched Sculptor and His Wife, članek. V: *Sunday Times Johannesburg*, 3. december 1950.

Kasneje ju je belgijski kolonialni urad obtožil sodelovanja v komunistični revoluciji in jima odvzel potna lista. Češkoslovaško veleposlaništvo jima je uredilo začasna potna lista in predlagalo vrnitev na Češkoslovaško z vlakom preko Elisabethvilla do pristanišča Lobito v Angoli ter z ladjo do Belgije. Foitova sta ta predlog zavrnila, saj sta nameravala nadaljevati svojo raziskovalno pot po Afriki.³⁶ Foit kljub pisanju na razne češkoslovaške urade in ministrstva odgovora v zvezi z njunim položajem ni dobil. Zaradi incidenta v Leopoldvillu sta morala več mesecev preživeti v izolaciji v vojaški bazi na jugu Konga v bližini Severne Rodezije (danes Zambija).

Incident je njuno nadaljevanje poti močno otežil. Stalno sta se morala javljati na policijske postaje, povsod ju je spremljal nadzor. Uspela sta priti do Johannesburga v Južnoafriški republiki, od koder pa ju naprej do Cape Towna niso pustili. Decembra 1950 sta zakonca Foit začasno živela pri čeških prijateljih v Germistonu (Južnoafriška republika), kamor so njune doprsne kipe in zbrano gradivo iz Leopoldvilla tudi poslali.³⁷ Več afriškim državam, med drugim tudi Južnoafriški republiki, sta poslala prošnjo za državljanstvo, a ga nikjer nista dobila.³⁸

Medtem so jima starši iz domovine sporočili, da so jim doma nacionalizirali družinsko premoženje. Poleg tega so jima Karlova univerza in ostali sponzorji prenehali pošiljati denar za njuno odpravo. Tako sta v Afriki ostala sama in sta se morala sama tudi preskrbeti.

Kasneje sta dobila vizum za Svazi in tam sta preživevala devet mesecev,³⁹ leta 1952 pa sta preko čeških prijateljev

³⁶ Macková, Verbič, František Vladimír Foit a jeho etnografická sbírka ve Velenje / František Vladimír Foit in njegova etnografska zbirka v Velenju, str. 375.

³⁷ Natives Nearly Lynched Sculptor and His Wife, članek. V: *Sunday Times Johannesburg*, 3. december 1950.

³⁸ Sculpture in Trouble, članek v: *The Sunday Herald*, 2. julij 1950.

³⁹ Moja Afrika. V: *NT&RC*, 11. oktober 1990, str. 16.

iz Dar es Salaama dobila dovoljenje za bivanje v Tanganjiki (današnji Tanzaniji),⁴⁰ kjer sta živela in delala naslednjih deset let. Živela sta v mestih Moshi in Marangu pod Kilimandžarom. Kmalu po naselitvi v Tanganjiki je začel Foit oblikovati idejo o umetniški akademiji. Svojo idejo je večkrat predstavil v časopisnih člankih in pismih politikom in drugim veljakom. Vsakič je opisoval, zakaj je potreba po ustanovitvi akademije potrebna in za državo koristna.

*Foitova
kipa Kibo in
Kimawenzi,
posvečena
dvem vrhovom
Kilimanjara.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

V letih od 1952 do 1958, ko sta zakonca Foit živela in delala v Tanganjiki, je František Foit delal kot direktor Oddelka za gradnjo in planiranje v mestu Chagga. Leta 1958 je sodeloval na 5. letni skupinski razstavi slik, skulptur in grafik Umetniškega društva Moshi. Za to razstavo je izdelal

⁴⁰ Tanzanijsko državljanstvo sta dobila šele leta 1968, ko sta že živela in delala v Keniji.

doprnsni kip Winstona Churchilla, ki so ga kasneje postavili v preddverju kenijskega parlamenta v Nairobiu. Leto kasneje (leta 1959) je med konferenco afriško-azijskega prijateljstva v Moshiju Foitu poziral delegat Julius Nyerere. Kip je bil predstavljen na 6-letni razstavi društva Moshi in je danes razstavljen v Muzeju Velenje.

Po volitvah leta 1960 je bila neodvisnost Tanganjike pred vrati. Takrat je Foit Juliusu Nyerereju poslal telegram s predlogom o ustanovitvi Akademije za umetnost v mestu Marangu (kasneje je Foit akademijo poimenoval Tanganyika Kilimanjaro Art Academy), za katero je leta 1958 narisal tudi tloris. Svojo idejo je poimenoval In Connection with Art Academy. Razdelal je tudi koncept akademije, ki mu je kasneje dodal še idejo o ustanovitvi tanzanijske galerije umetnosti ter postavitev spomenika tanganijske neodvisnosti. Spomenik bi po njegovi ideji krasila figura »mladega dekleta iz Tanganjike«, poleg katere bi bili abstraktno predstavljeni tudi trije stebri gospodarstva države – kmetijstvo, znanost in trgovina. Spomenik bi predstavil na dan razglasitve neodvisnosti 9. 12. 1961. Do uresničitve njegovih idej kljub podpori večine ni prišlo, svoje ideje pa je tanzanijski vladi vztrajno in redno pošiljal kljub kasnejši selitvi v Kenijo. V Tanzanji so kasneje namesto Foitovega načrta ustanovili Tanzania Crafts Center, ki pa je svojo pozornost namenjal predvsem popularnosti na turističnem trgu.⁴¹

Foitova selitev v Kenijo

František Foit se je leta 1961, ko je dobil naročilo za postavitev spomenika v čast prof. Yajniku na Royal Technical Collega v Nairobiu v Keniji, tja tudi preselil. Foit je spomenik poimenoval Vodnjak znanja, o njem je napisal več predstavitev v lokalne časopise in izdelal maketo vodnjaka⁴².

⁴¹ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 67.

⁴² Maketo vodnjaka med svojimi predmeti hrani Muzej Velenje in je na ogled na stalni razstavi na Velenjskem gradu.

Sam je spomenik opisal takole: »Delo bo vključevalo prezentacijo prehistoričnih slik, ki simbolizirajo afriško antično kulturo, živali, ki pijejo vodo, bodo simbolizirale željo po znanju.«⁴³ Spomenik je postavil leta 1962 (uradna otvoritev je bila marca 1963) na dvorišču Univerze v Nairobiju, kjer stoji še danes. Leta 2012 so ga tudi obnovili.

*Detajl antilop
na maketi
vodnjaka
znanja.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

*Fotografija
Vodnjaka
znanja,
postavljenega
na dvorišču
Univerze v
Nairobiju.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

Leta 1963 je Foit v svoji hiši v soseski Westlands odprl zasebni studio z imenom Akademija umetnosti in obrti

⁴³ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 37.

(Art and craft Academy). Istega leta je Foit takratnemu predsedniku in borcu za neodvisnost Kenije Jomu Kenyatta poslal predlog za ustanovitev Vzhodnoafriškega inštituta (East Africa Art Institute), podoben predlogom, ki jih je oblikoval v Tanganjiki. Inštitut naj bi vseboval tudi Center za industrijsko promocijo umetnosti (ki bi pomagal pri zaposlitvi ljudi in boljši turistični prepoznavnosti regije), Akademijo za aplikativno umetnost (kjer bi se opravljale predvsem raziskave), Muzej tradicionalne vzhodnoafriške umetnosti in folklore ter knjižnico.⁴⁴

V Nairobiju je bil Foit aktiven tudi v gibanju, ki se je razvilo v galeriji Paa-ya-paa.⁴⁵ Gibanje je združevalo afriške intelektualce, umetnike in nacionaliste. V galeriji so se namreč zbirali umetniki in intelektualci in med seboj razpravljali. Zaradi poznanstva z Elimom Njaom (soustanoviteljem galerije) je Foit dobil priložnost sodelovati pri ustanavljanju oddelka za oblikovanje pri novonastali univerzi v Nairobiju. Leta 1964 je namreč kenijska vlada ustanovila Kenyatta College, nacionalno pedagoško fakulteto, s katero so želeli izobraziti novo generacijo kenijskih učiteljev. Med ostalimi oddelki so ustanovili tudi oddelek za izobraževanje o umetnosti in oblikovanju (Department of Art and Design Education).⁴⁶ Na oddelku so bile tri smeri – smer za slikarstvo in sorodne študije (Painting and Allied Studies), ki jo je vodil Elimo Njao, smer za grafično oblikovanje in grafični tisk, ki jo je vodil Terry Hirst, in smer za keramiko in kiparstvo, ki jo je vodil František Foit.⁴⁷ Triletni program je vključeval ure

⁴⁴ Anuša Pisanec, *Po poteh Františka Foita*, str. 65.

⁴⁵ Galerijo Paa-ya-paa so ustanovili Elimo Njao s svojo ženo in Terry Hirst. V galeriji so razstavljali mladi neuvveljavljeni umetniki, ki jim je galerija nudila prostor, izdajo katalogov in strokovno pomoč.

⁴⁶ Za vzpostavitev oddelka so pooblastili Elima Njaa, ta pa je za pomoč pri tem prosil še Terryja Hirsta in Františka Foita.

⁴⁷ V Keniji je bil poleg oddelka za umetnost in oblikovanje na pedagoški fakulteti leta 1971 ustanovljen še podoben oddelek za umetnost in oblikovanje na Univerzi v Nairobiju (University of Nairobi).

lončarstva in kiparstva, poleg tega pa so se izobrazili tudi o zgodovini afriških ljudstev, selitvi ljudstev v Afriki in njihovi tradicionalni umetnosti. Foit je v vsakem letniku poučeval približno 15 študentov.⁴⁸

František Foit je za pravo afriško umetnost imel umetnost, ki je nastajala stran od misijonarjev in kolonialistov ali pred njihovim prihodom v Afriko. Tako v enem od svojih pisem zapiše: *»Afriška umetnost je bila prekinjena s prihodom Arabcev in civilizacije belcev. Na današnjo umetnost v Afriki vpliva vse od Zahoda, dekadence, zelo slabo kopiranje klasične evropske umetnosti in 2000-letna tradicija religiozne krščanske umetnosti, kar ubija originalnost in naravni talent Afričanov. Do afrikanizacije umetnosti lahko pride samo tako, da to prekinemo in začnemo s povezovanjem s staro monumentalno umetnostjo Afrike. Le tako lahko Afrika dobi vodilno pozicijo v modernem svetu umetnosti.«* Namen oddelka ni bil izobraziti umetnike, pač pa so želeli spodbujati likovne pedagoge. Pri njih so poskušali vzbuditi vrednote lastne preteklosti, kar je vneto in vztrajno zagovarjal tudi Foit.⁴⁹

Oddelek univerze je imel svoje prostore v nekdanjih barakah britanske vojske. Da bi čim bolj zabrisali kolonialno zgodovino prostorov, so študentje stene barak poslikali. Pri tem so jim dopuščali osebno svobodo in jim tako omogočili, da so si sami uredili sebi ustrezen prostor za bivanje in delo.⁵⁰

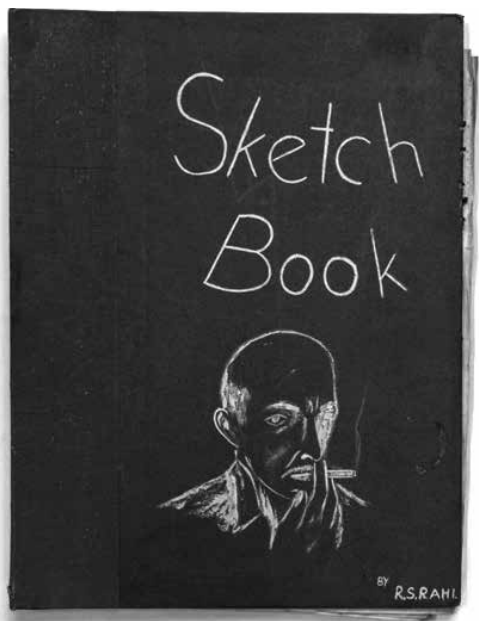
Foit je od svoji študentov, bodočih učiteljev, želel, da bi svoje učence naučili različnih tehnik umetniškega ustvarjanja, ki naj bi jih nato spodbudile, da bi sami raziskovali različne možnosti za ustvarjanje in tako spoznavali svoje okolje in sami sebe. Želel je zbrati čim več podatkov o tradicionalni umetnosti lokalnih ljudstev. Zato si je ob podatkih o svojih študentih zapisoval tudi podatek o ljudstvu, iz katerega je študent prihajal, in njegovi veroizpovedi. Od svojih študentov

⁴⁸ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 46–47.

⁴⁹ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 71.

⁵⁰ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 45.

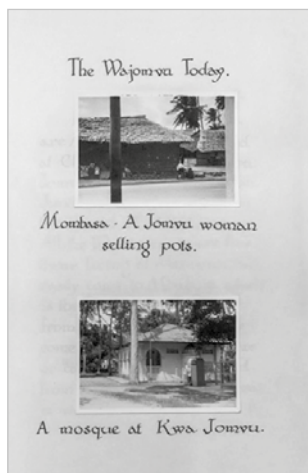
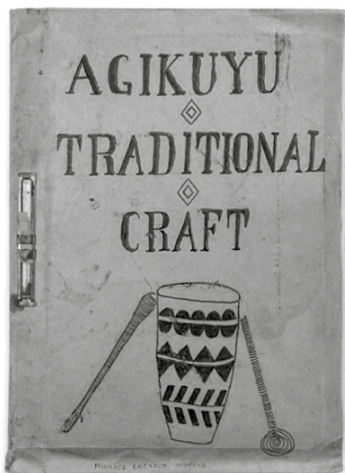
pa je zahteval, da raziskujejo kulturo, zgodovino in umetnost svojega ljudstva. Svojim študentom je predaval o tem, da narod ne more biti narod brez zavedanja o svoji lastni tradiciji. Pri svojih predavanjih je uporabljal materiale in tehnike, ki jih je zbral med svojim bivanjem in potovanjem po Afriki. Pri tem si je pomagal tudi z bogatim fotografskim gradivom.

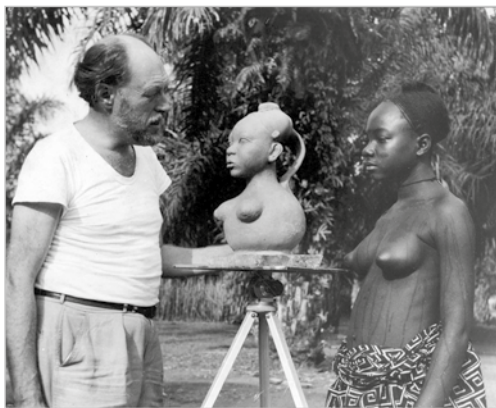
*Nekaj
seminarskih
nalog Foitovih
študentov.*

*(Hrani: Muzej
Velenje, zbirka
Foit)*

Foit je poustvaril 60 starih mask, da bi odkril stare tehnike, ki so danes že pozabljene. Ustvarjal je v lesu in glini. Bil je prepričan, da je razvoj afriške umetnosti prekinil prihod evropske civilizacije. Po njegovem mnenju je najslabši vpliv prišel iz verskih skupnosti, ki so obsojale in prepovedale goloto. »Golota domačinov je nekaj, na kar bi morali biti ponosni. Je lepa, čista in nežna in je izraz prave sreče zdravja telesa in misli. To naravno vedenje svobode je korist in občudovanja vredno celotnega kulturnega sveta in vsekakor ni nekaj, česar bi se morali sramovati. [...] Upajmo, da umetni-

*ško izdelana narodna oblačila in oblačila afriških plesalcev, bojnikov in vaščanov ne bodo potlačena in izgubljena v svetu.*⁵¹

Foit med izdelovanjem doprsnega kipa gole Afričanke. (fotografija: fototeka Muzeja Velenje)

⁵¹ Christmascards, 3. december 1960, arhiv Foit (hemeroteka), hrani Muzej Velenje.

Foit med izdelovanjem doprsnega kipa gole Afričanke.

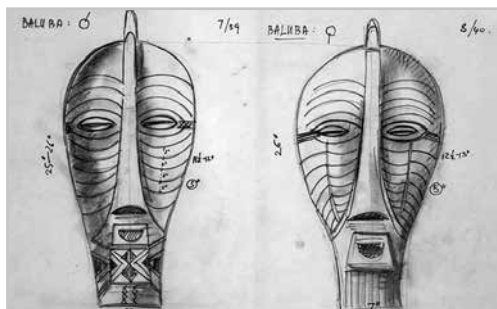
(Fotografija: fototeka Muzeja Velenje)

Bil je zaljubljen v afriško umetnost, v njej je iskal prinstnost, prvobitnost. »Afriški kiparji in rezbarji so bili prisiljeni poustvarjati neumne kopije evropske umetnosti. Sedaj je afriškim umetnikom ostal samo velik talent, ki pa ga ne znajo več uporabiti. Naravni afriški talent pri Afričanih se lahko popolnoma izgubi, če ne dobijo navodil in pomoči.«⁵² Želel je najti afriško umetnost, ki še ni okužena s kolonializmom in globalnim pogledom na umetnost. Menil je, da je šla stara afriška umetnost v Vzhodni Afriki skozi dramatičen proces propadanja in dokončno propadla v prvi polovici 20. stoletja. Podobno naj bi se zgodilo tudi Zahodni Afriki, vendar manj dramatično in manj očitno. Verjel je, da ni prepozno, da se to spremeni. Njegova ambicija je obuditi afriško umetnost, ki temelji na tradiciji. »Tradicionalna umetnost Afrike mora prinesiti ponos in kulturno neodvisnost. Ko se bo to znanje preneslo v industrijo, na primer v vaseh, bo dosežen dodatek k ekonomiji države, večja zaposlenost in turistični interes.«⁵³ »Nekoč bo afriška umetnost naredila tako močan vpliv na svet, kot ga je afriška glasba že. Tudi na področju dramske umetnosti se bo to zgodilo. Invazivnost in moč v njej daje

⁵² More Foit, članek. V: *Reporter*, 30. 3. 1963.

⁵³ *Sculptors Mission to Revive Art of Africa*, arhiv Foit (hemeroteka), hrani Muzej Velenje.

nesmisel nadutemu in tujem kultu Shakespeara v afriškem gledališču.»⁵⁴

Foitova študija maske Baluba. (Hrani: Muzej Velenje, zbirka Foit)

Kljub temu pa je bil njegov pogled na afriško umetnost statičen. Iskal je pristno umetnost, kot da se ta pred prihodom kolonialistov ni nič spreminjala. Poleg tega pa je bil v veliko pogledih tudi sam kolonialistično vzgojen, kar je vidno tudi v njegovih dejanjih ob srečevanju s pigmejskimi ljudstvi in drugimi ljudstvi, odmaknjenimi od kolonialne civilizacije.

V enem od intervjujev je Foit izjavil: »*Ponosen sem, da lahko na fakulteti učim aplikativno umetnost. Dela, ki jih ustvarjajo na oddelku, so zelo pomembna za prihodnost Kenije. Da bi bila umetnost še boljša, je treba izobraziti čim več likovnih pedagogov. Kiparstvo v Afriki je jezik, zgodovinski zapis, ki kaže na vizualno samozavedanje o svetu, v katerem je prisotno že tisočletja. Vsi ljudje smo po naravi umetniki. Največja vrednost umetnosti je v njeni sposobnosti, da izostri um in senzibilnost, in ne v njeni vrednosti kot produktu.*»⁵⁵

Ob profesorskem delu na univerzi je Foit še vedno kiparil. Izdelal je več kipov politikov in občasno še vedno razstavljal po galerijah v Keniji in Tanzaniji. Leta 1963 je bil odprt Tanganjiški nacionalni muzej, v katerem je del svojih

⁵⁴ Bonni Lubega, Preserving African Art, časopisni članek. V: *Tanzania Weekly News*, 25. november 1966.

⁵⁵ Anuša Pisanec, Po poteh Františka Foita, str. 57.

predmetov postavil na ogled tudi Foit. Kot del gostujoče razstave o afriški umetnosti je postavil na razstavo kipe in maske iz Burundija, Ruande, Demokratične republike Kongo, Zahodne Afrike in maske ljudstva Makonde. Poleg tega se je na razstavi predstavil tudi s svojimi deli, ki so nastala med njegovim bivanjem v Tanzaniji. Novembra 1964 je imel Foit svojo prvo samostojno razstavo v Keniji ter razstavo svojih del in rekonstrukcij stare tradicionalne afriške umetnosti v McMillan Memorial Library v Keniji. Leta 1966 je Foit razstavljal v galeriji Paa-ya-Paa. Razstava je predstavljala zbiralce, ki so zbrali umetniške kose ljudstva Makonde, kupljene na tržnicah v Nairobiju in Dar es Salaamu. Foit je na razstavi predstavil svojo rekonstrukcijo tradicionalne maske ljudstva Makonde v obliki čelade. Razstava je vzbudila veliko zanimanja, tako da so istega leta odprli še eno razstavo, posvečeno umetnosti ljudstva Makonde. Leta 1970 je Foit kenijski vladi podaril 160 kosov keramike iz terakote, ki jih je izdelal v času življenja in dela v Afriki. Med ostalimi najpomembnejšimi umetninami, ki jih je postavil v Keniji, so spominski vodnjak prof. Yajniku na univerzi, lesena vrata Hilton hotela v Nairobiju in stenska poslikava v pisarnah podjetja KLM ter stenska poslikava v sprejemni hali letalske družbe Pakistan International Airlines v Nairobiju.

*Foit z gosti
na razstavi v
Nacionalnem
muzeju v Dar
es Salaam v
Tanzaniji.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

*Foit z gosti
na razstavi v
Nacionalnem
muzeju v Dar
es Salaam v
Tanzaniji.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

*Foitov kip na
samostojni
razstavi v
Nacionalnem
muzeju v Dar
es Salaam v
Tanzaniji.*

*(Fotografija:
Muzej Velenje,
zbirka Foit)*

Vrnitev zakoncev Foit v Evropo

Kenija je svojo neodvisnost razglasila leta 1963. Konec šestdesetih let 20. stoletja se je politika kenijskega predsednika Jome Kenyatte začela zaostrovati do tujcev, belci so v Keniji postajali vedno bolj nezaželeni. Zaradi takšnih napetih razmer v Afriki sta se zakonca Foit odločila, da se vrneta v Evropo.

Vendar pa je v tem času Čehoslovaška po zatrtju praške pomladi svoje meje vztrajno zapirala. Foit pa je bil v svoji domovini tudi že povsem pozabljen, vračanje v rodno državo je bilo zato precej težavno. Leta 1968 je jugoslovan-

ski veleposlanik v Keniji Ivo Pelicon zakonca Foit predstavil direktorju etnografskega muzeja v Ljubljani dr. Borisu Kuharju. Kuhar je v Keniji opravljal terensko delo ter za jugoslovansko ministrstvo za turizem opravljal raziskavo o vključevanju kulturnih dobrin v turistično ponudbo. Takrat je Foit tudi izrazil željo po vrnitvi v Evropo, v zameno pa je ponudil svojo bogato zbirko afriških predmetov. Boris Kuhar je začel urejati potrebne dokumente za vrnitev Františka in Irene v Evropo. Preko ministrstva za turizem mu je uspelo urediti pokojnino, stroške prevoza predmetov v Slovenijo pa je v celoti pokrilo podjetje Slovenijales, ki je takrat zelo veliko poslovalo v Afriki. Kuhar je načrtoval postavitev Foitove zbirke v Muzeju neevropskih kultur Goričane, ki je do leta 2001 deloval kot dislocirana enota Slovenskega etnografskega muzeja, vendar pa do tega ni prišlo. Kuhar se je zato obrnil k takratnemu direktorju podjetja Gorenje Ivanu Atelšku, ki je v sodelovanju z županom občine Velenje Nestlom Žgankom priskrbel stanovanje v novozgrajeni stolpnici⁵⁶ na Partizanski 12 v Velenju. Podpisana je bila pogodba, po kateri sta se Foitova leta 1971, ko sta se iz Kenije preselila v Jugoslavijo, naselila v Velenju, Foit pa je Velenju odstopil svojo etnografsko zbirko.

Zaradi zapleta z izvozom gradiva prvi poskus njune vrnitve v Slovenijo z letalom ni uspel.⁵⁷ Zato sta v Evropo potovala skupaj z gradivom – najprej iz Nairobija do Mombase, nato iz Mombase do Genove z ladjo in na koncu še z vlakom iz Genove do Ljubljane ter nato do Velenja.

30. avgusta 1971 je Marjan Marinšek, takratni ravnatelj Kulturnega centra Ivana Napotnika⁵⁸, peljal Františka in Ireno Foit v Ljubljano v etnografski muzej. V bližini Arje vasi so imeli prometno nesrečo, v kateri je Marinšek izsilil prednost drugemu avtomobilu, v bočnem trčenju pa je bil Foit močno poškodovan. Odpeljali so ga v celjsko bolnišni-

⁵⁶ Danes Cesta Františka Foita 8.

⁵⁷ Intervju z dr. Borisom Kuharjem, 14. 5. 2014.

⁵⁸ Del Kulturnega centra Ivana Napotnika je bil takrat tudi Muzej Velenje.

co, kjer je naslednji dan zaradi posledic nesreče umrl.^{59 60}

Odprtje prve razstave Foitovega gradiva na Velenjskem gradu leta 1973.

(Fotografija: fototeka Muzeja Velenje)

Še istega leta so v prostorih Knjižnice Velenje odprli prvo razstavo Foitovega gradiva. Leta 1972 so v Velenju en del Partizanske ceste, na katerem sta živela zakonca Foit, preimenovali v cesto Františka Foita.⁶¹ V Muzeju Velenje na Velenjskem gradu so leta 1973 odprli stalno razstavo Foitovega gradiva in zbirka je po nekaj prenovah v Muzeju Velenje na ogled še danes. Irena Foit je po prometni nesreči in smrti moža ostala v Velenju. Na moža je bila izjemno nave-

⁵⁹ M. Seničar, Letos že 85 mrtvih - zakaj?, članek. V: *Novi tednik* – Glasilo občinskih organizacij SZDL Celje, Laško in Žalec, Celje, št. 35, letnik 25, 9. september 1971, str. 13.

⁶⁰ Marjan Marinšek je v zunajsodni poravnavi Ireni in Regini Foit izplačal skupaj 22.500 dinarjev, arhiv Foit, hrani Muzej Velenje.

⁶¹ Kljub uradnemu imenovanju ceste Cesta Františka Foita se pogosto uporablja ime Foitova cesta.

zana in jo je njegova smrt zelo prizadela. Pogostih stikov s hčerko Regino tudi po preselitvi nazaj na Češko leta 2000 ni več imela, saj jima Regina njune odsotnosti v njeni mladosti ni odpustila.⁶² Irena Foit je umrla 24. julija 2005 v Jihlavi. Pokopana je skupaj s svojim možem na pokopališču v Telču. Predmete, ki jih je iz Afrike prinesel František Foit, lahko danes vidimo v Muzeju Velenje, v etnografskem Muzeju Náprstek in antropološkem muzeju Hrdlička v Pragi ter v podružnici Muzeja Vysočiny v Telču.

*Foitovi kipi
v Antropolo-
škem muzeju v
Pragi.*

*(Fotografija:
Blaž Verbič)*

*Foitova
razstava v
podružnici
Muzeja
Vysočiny v
Telču.*

*(Fotografija:
Blaž Verbič)*

⁶² Intervju s Heleno Grycovo Benešová, 9. 5. 2017.

Foitova razstava v Muzeju Velenje.

(Fotografija: Blaž Verbič)

Čeprav je Foit s svojim življenjem, delom in zbirkami pustil pomembno sled na Češkem, v Afriki in Sloveniji, lahko rečemo, da na koncu ni bil ne Čeh, ne Afričan in konec koncev tudi ne Slovenec, kjer je zaključil svojo življenjsko pot. Ostal je sam svoj, ostal je samosvoj – umetnik, ki je želel najti pristno afriško umetnost, proč od arabskih in evropskih zavojevalcev. Borec za dekolonizacijo Afrike, ki je kasneje tudi njega prisilila, da je zbežal iz nje.

Viri

Literatura:

- Foit, František Vladimír, *Autem napříč Afrikou I in II*, Praha 1934.
- Foit, František Vladimír in Irena Foitová, *Z Telče do Afriky a nikdy zpět*, Muzejní spolek v Telči, Telč 2006.
- Hudales, Jože, František Foit in njegova zbirka afriške umetnosti v velenjskem muzeju. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 40, št. 1–2, Ljubljana 2000, str. 72–78.
- Hudales, Jože, František Foit – Zbirka afriške umetnosti. V: *Zbirka Muzejski kolaž*, Kulturni center Ivana Napotnika, Velenje 1998.
- Jazbec, Vanja, František Vladimír Foit, diplomatska naloga, Ljubljana 2013.
- Jiroušková, Jana in Lukáš Pecha, *Africká sbírka – The African Collection*, Národní muzeum, Praha 2009.
- Jiroušková, Jana in Lukáš Pecha, *Zvukový archiv manželů Foitových — The Foits' sound archive*, Národní muzeum, Praha 2010.
- Jůnova Macková, Adéla, *Automobilové výpravy na Blízký východ. V: Krásný, báječný, nešťastný Egypt! – Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*, Praha 2009.
- Jůnová – Macková, Adéla in Blaž Verbič, František Vladimír Foit a jeho etnografická sbírka ve Velenje / František Vladimír Foit in njegova etnografska zbirka v Velenju. V: *Češi a Slovinci v moderní době / Slovenci in Čehi v dobi moderne*, Inštitut za novejšo zgodovino, Praga – Ljubljana 2010.
- Kuhar, Boris, *Foitova zbirka črnske umetnosti*, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 1971.
- Lampič, Primož, *Svetloba kot barva*, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Ljubljana 2015.

- Neužil, Oldřich (ur.), *Z Telče do Kaspeského města – František Vladimír Foit, český sochař v Africe*, Brno 1997.
- Pisanec, Anuša, *Po poteh Františka Foita – magistrsko delo*, Ljubljana 2016.
- Štrukelj, Pavla, *Oris muzejske afriške etnološke zbirke. V: Afriška zbirka prof. Františka Foita*, Kulturni center Velenje, Velenje 1976.
- Verbič, Blaž (ur.), *Afrika 1931 – Foitovi in Baumovi zapisi na steklu*, Muzej Velenje 2016.

Časopisni članki:

- Hemeroteca Foit, hrani Muzej Velenje, arhiv Foit.
- Congo Hysteria Threatens Life Of Czech Artist, *Independent*, St. Petersburg, Florida, 15. avgust 1950, str. 12.
- Gerkeš, Nataša, *Moja Afrika, NT&RC*, 11. oktober 1990, str. 16.
- Lekič, Ksenija, *Gospa Foitova iz Foitove ulice. Novi tednik*, Celje, 14. 5. 1998, str. 34.
- Seničar, M., *Letos že 85 mrtvih – zakaj?. Novi tednik – Glasilo občinskih organizacij SZDL Celje, Laško in Žalec*, Celje, št. 35, letnik 25, 9. september 1971, str. 13.
- Verbič, Blaž, *Afriška zbirka v Velenju, članek, Naša žena*, številka 9, Ljubljana 2006, str. 40–42.
- Verbič, Blaž, *Umetnost afriških ljudstev, članek, Klik*, št. 79, Ljubljana 2006, str. 10–11.

Arhivsko gradivo:

- Muzej Velenje, Arhiv Foit.

Filmsko gradivo:

- Afriški filmski večer, gost dr. Boris Kuhar, pogovor vodil Blaž Verbič, 16. 7. 2015, DVD posnetek v produkciji Muzeja Velenje, 116 minut.
- Zapomenuté výpravy Sochařem v Africe, dostopen na: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1181662874-zapomenutevypravy/405235100221015-socharem-v-africe/>, prevod Marjana Strmčnik.
- Jiří Baum, Z Káhiry do Kapského města, prevod Marjana Strmčnik.

Spletni viri:

- <http://dejiny.nln.cz/archiv/2009/6/cesky-sochar-v-africe-> (19. 1. 2012).
- <http://www.lanemotormuseum.org/collection/cars/item/tatra-t-57-1935> (4. 11. 2016).
- <http://www.lideazeme.cz/clanek/afrika-v-telci> (19. 1. 2012).
- http://www.muzeumdacice.cz/page.php?mx=5_publicace&ax=32_ostatni-publicace-a-mapy-z-regionu-dacicka&lx=cz (19. 1. 2012).
- http://www.rozhlas.cz/leonardo/svet/_zprava/219995 (19. 1. 2012).
- <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=668> (4. 11. 2016).
- <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=669> (4. 11. 2016).
- http://www.telc.eu/page.php?mx=30_mesto-a-okoli/osobnosti&ax=34_frantisek-vladimir-foit&lx=cz&ft= (19. 1. 2012).
- <http://www.telc-etc.cz/telc/?target=staticka&id=231&menu=401> (19. 1. 2012).
- <http://www.veterantatra.com/tatra-11-12-13.html> (4. 11. 2016).

- https://cs.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Foit (12. 9. 2018).
- https://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Vladim%C3%ADr_Foit (12. 9. 2018).
- https://cs.wikipedia.org/wiki/Tatra_12 (4. 11. 2016).
- https://cs.wikipedia.org/wiki/Tatra_57 (4. 11. 2016).

Intervjuji:

- Adela Jůnová – Macková, 25. 6. 2011, Praga (Češka)
- Adela Jůnová – Macková, 3. 12. 2011, Praga (Češka)
- Libor Jůn, 25. 6. 2011, Praga (Češka)
- Libor Jůn, 3. 12. 2011, Praga (Češka)
- Boris Kuhar, 14. 5. 2014, Grosuplje
- Boris Kuhar, 14. 7. 2015, Grosuplje
- Helena Grycová Benešová, 9. 5. 2017, Telč (Češka)

Ambrož Kvartič

Dr. Ambrož Kvartič je leta 2014 doktoriral na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. Je avtor več znanstvenih in strokovnih razprav s področja folkloristike, leta 2017 pa je izšla njegova pregledna znanstvena monografija o sodobnih povedkah v Sloveniji. Danes dela kot avtor oddaj, scenarist in napovedovalec na RTV Slovenija, sodeluje pri številnih umetniških in raziskovalnih projektih ter piše literaturo za otroke.

DAJTE STAVBI, KAR JI PRIPADA

Šega zazidanja predmetov v
stavbe v Šaleški dolini in okolici

Uvod

Med pestro paleto človekovih ritualnih praks, s katerimi si je ta v preteklosti prizadeval misliti svet in osmisliti svoje mesto v njem, predvsem pa nanj vplivati in ga urejati v svojo korist, je tudi zanimiv ritual, s katerim je skušal zagotoviti obstojnost svojih zidanih bivališč – tako v fizičnem kot simbolnem smislu. To je ritual stavbne daritve, praksa obrednega zazidanja posvečenega ali vsakdanjega predmeta v temelje ali stene novozgrajenih objektov. Lahko je šlo tudi za obredno zazidanje (živega) človeka ali živali – v tem primeru govorimo o stavbni žrtvi.

Ritual sega nedoločljivo daleč v preteklost med predkrščanske šege in verovanja, po katerih so te žrtve oziroma daritve vzpostavljale povezavo s svetom onkraj človeškega in pomirjale nadnaravna

bitja oziroma pridobile njihovo naklonjenost, kadar so ljudje s svojim delovanjem posegli v njihov svet. In gradnja zidane stavbe je močan tovrstni poseg – sploh, kadar je šlo za velike, izvedbeno zahtevne objekte, kot so svetišča ali mostovi.

Danes lahko šego stavbne daritve/žrtve v drobcih prepoznamo na treh poljih kulturnega življenja: 1) v pripovedni in pesemski folklori, 2) v mostnih igrah in plesih – na primer otroška igra Ali je kaj trden most, in 3) v sami ohranjeni šegi zazidavanja predmetov v temelje oziroma stene novogradenj.

Raziskovanje slednjega polja nosi metodološke težave. Raziskovalec gre na teren – sploh v manjše, lokalno okolje – opremljen samo s primerjalnim mednarodnim gradivom, ki je že samo po sebi razdrobljeno in razpršeno, ter z zavestjo, da ta šega sicer (verjetno še?) obstaja, da pa je njen poglobitvi namen nekaj trajno skriti. Dokazi o stavbni daritvi so dobesedno zazidani v fizičnih objektih in do njih lahko pridemo le z naključnimi odkritji ob rušenju stavb. Na raziskovalčevo srečo pa so ‚zazidani‘ tudi v redkih, a bogatih pripovedih.

In z brskanjem za slednjimi sem se raziskovalnega dela za besedilo pred vami lotil sam. Glavni prispevek članka je kolaž primerov ritualnega zazidavanja predmetov v stavbe v Šaleški dolini in njeni bližnji okolici, zbranih s krajšim terenskim raziskovalnim delom poleti in jeseni 2018 ter s pregledom starejšega časopisnega gradiva.¹

Ritual stavbne žrtve

Stavbna daritev je ritual oziroma šega, »/.../ po kateri je treba za vsako novo stavbo neke daritve, če naj bi bila

¹ V članku so predstavljeni zgolj primeri namenskega ritualnega zazidavanja predmeta v novogradnjo. Ker gre pri tem za drugačno ritualno dinamiko, ne obravnavam zazidavanja relikvij svetnikov v cerkveno opremo (oltarji, prižnice, svete stopnice ipd.). Prav tako ne obravnavam primerov ‚stavbnega prekritja‘, kakršno je nedavno veliko arheološko odkritje grobišča pod cerkvijo svetega Martina v Velenju.

trajna in varna.«² To je bilo po nekdanjem verovanju moč doseči s tako imenovano ‚stavbno žrtvijo‘, s čimer se v prvi vrsti razume »/.../ žrtvovanje človeških bitij v temelje gradnje, da bi zidovi trajali; v širšem pomenu se s ‚stavbno žrtvijo‘ razume tudi žrtvovanje živega bitja na splošno; /.../ danes lahko pomeni v večini primerov tudi zazidavo določenih predmetov.«³ S stavbno žrtvijo se je torej zagotovilo trdnost in trajnost stavbe,⁴ predvsem pa pomirilo nadnaravna bitja, v prostor katerih se je z gradnjo poseglo. Zato je bila, gledano širše, ta žrtev nujna zaradi simbolnega povezovanja tostranstva in onostranstva, saj je v mikro kontekstu gradnje stavbe utrjevala in obnavljala red in mir v skupnosti⁵ ter prinašala plodnost.⁶ Ne nazadnje pa je žrtev ustvarila tudi duha, ki je varoval objekt in njegove uporabnike.⁷

Stavbna daritev je v prvi vrsti pomenila žrtvovanje človeka: »Za zagotovitev trajnosti stavbe /.../ mora biti ta ‚oživljena‘, torej prejeti življenje in dušo. Prenos duše pa je mogoč samo z žrtvijo oziroma z nasilno smrtjo. Lahko celo rečemo, da žrtev po smrti še vedno živi, a ne več v svojem fizičnem telesu, pač pa v telesu zgradbe, ki jo je s svojim

² Grafenauer, Ivan, 1957, Človeška stavbna daritev v slovenski narodni pripovedki in pesmi. *Slavistična revija: Časopis za literarno zgodovino in jezik* (10) 1–4: 41–60. Str. 41.

³ Jernejc, Urška, 2006, Konstrukcija svetega prostora in žrtvovanje: romunski Meșterul Manole in ostale balkanske balade o človeški stavbni daritvi. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 19.

⁴ Brewster, Paul G., 1996 (1971), The Foundation Sacrifice Motif in Legend, Folksong, Game and Dance. V: *The Walled-Up Wife: A Casebook*. Alan Dundes, ur. Madison in London: Michigan University Press: 35–62. Str. 36.

⁵ Girard, Réne, 2006, *Gledam Satana, ki kakor blisk pada z neba*. Ljubljana: KUD Logos. Str. 94.

⁶ Hrobat, Katja, 2010 *Ko baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Str. 103–4.

⁷ Jernejc, navedeno delo. str. 20.

žrtvovanjem oživila.«⁸ Stavbna človeška žrtev je bila največkrat neprostopoljna, žrtvovalo pa se je posameznike, ki so jih identitetni označevalci izločali iz siceršnje družbe kot kužne subjekte. Tako so bili največkrat zazidani vojni ujetniki, kaznjenci ali etnični Drugi, na primer muslimani ali Judje⁹, pa tudi druge ranljive skupine, celo ženske in otroci.¹⁰

Z zazidanjem je bil lahko namesto človeka žrtvovan tudi njegov nadomestek (označevalec), kot je na primer antropomorfna figurica iz različnih materialov,¹¹ ter posameznikova likovna podoba ali celo (v najpoznejši fazi te ritualne prakse) fotografija. Človeka in njegove neposredne reprezentacije so že zgodaj nadomestile tudi živali, pridelki in najrazličnejši drugi žrtveni predmeti.¹²

Obstoj stavbnega žrtvovanja kot dejanske prakse nam potrjujejo tako pisni kot arheološki viri. V Prvi knjigi kraljev jo omenja Sveto pismo (1 Kr 16:32), antični viri pričajo, da je perzijska vojska ob svoje objekte zakopavala grške otroke.¹³ Enak ritual so prakticirala keltska plemena, viri pa navajajo zazidavanje ljudi ali živali v temelje mostov in sakralnih objektov zgodnj srednjeveških mest po vsej Evropi.¹⁴ Načrtna arheološka in naključna restavratorska odkritja okostij v temeljih stavb so zgovorna sama zase.¹⁵ Zanimiv je primer iz Maribora, kjer so leta 1884 pri podiranju hiše naleteli na

⁸ Eliade, Mircea, 1996 (1970), *Master Manole and the Monastery of Argeș V: The Walled-Up Wife: A Casebook*. Alan Dundes, ur. Madison in London: Michigan University Press: 71–94. Str. 83.

⁹ Edsman, Carl-Martin, 1987, *Bridges. V: The Encyclopedia of Religion 2*. Mircea Eliade, ur. New York in London: Macmillan: 310–4. Str. 313.

in

Jezernik, Božidar, 1998, *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k etnologiji Balkana*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. Str. 223.

¹⁰ Jernejc, navedeno delo, str. 31–2

¹¹ Brewster, navedeno delo, str. 38.

¹² Za pregled glej: Jernejc, navedeno delo, str. 108–37.

¹³ Grafenauer, navedeno delo, str. 41.

¹⁴ Brewster, navedeno delo, str. 36.

¹⁵ Za pregled glej: Grafenauer, navedeno delo, str. 41–3.

posušeno mačje truplo in nekaj kovancev. Časopis Slovenski narod je dogodek komentiral z besedami: »/.../ mačka je velika posebnost. Zazidali so jo najbrž vražni ljudje iz praznovernih uzrokov.«¹⁶

Ritual stavbnega žrtvovanja živega bitja naj bi ob koncu 19. stoletja že povsem izginil na vsej globalni ravni. Takrat lahko namreč v časopisih zasledimo zadnje, tudi že zelo posredne omembe stavbnih žrtev, predvsem v povezavi z ugrabitvami ljudi, za katere je bilo za vzrok navedena domneva o njihovem zazidanju.¹⁷ Zadnje takšno poročilo o domnevni človeški stavbni žrtvi na Balkanu je iz leta 1890.¹⁸ Še danes pa je ponekod prisotno prepričanje, da obiskovanje gradbišč, dokler stavba ni zgrajena, prinaša nesrečo – ob tem se namreč lahko zgodi, da na gradbišče pade tvoja senca, s čimer postaneš simbolni ujetnik stavbe, torej prava stavbna žrtev.

Pripovedna in pesemska folklor o stavbni žrtvi

Čeprav je ritualna praksa stavbnega žrtvovanja (ljudi) danes povsem izginila, pa se je ohranila v širokem naboru mednarodnega pripovednega in pesemskega folklornega gradiva.¹⁹ »Tako govori škotska legenda o svetem Columbi, ki je ukazal pokopati svetega Orana živega pod temelje njegovega samostana, da bi s tem žrtvenim dejanjem pomiril demonske duhove, ki so grozili porušiti vse, kar se je podnevi zgradilo. Neka italijanska legenda poroča o mostu, ki se je zmeraj znova podrl. Naposled so vzdali vanj ženo mostnega moj-

¹⁶ Nepodpisano, 1884, 271-letna mačka. *Slovenski narod*, 14. avgust 1884, str. 4.

¹⁷ Jernejc, navedeno delo, str. 36–7.

¹⁸ Jezernik, navedeno delo, str. 233.

¹⁹ Za pregled glej: Parpulova-Gribble, Lyubomira, 1996, *The Ballad of The Walled-Up Wife: Its Structure and Semantics. V: The Walled-Up Wife: A Casebook*. Alan Dundes, ur. Madison in London: Michigan University Press: 169–84. Str. 172.

stra, ki je izdihnila dušo preklinja: »Kot cvetlično steblo naj se zanaprej ziblje ta most.«²⁰ Raziskovalci so v evropskem prostoru gradivo z motivom stavbne žrtve zapisovali v Skandinaviji, na Baltiku, v Rusiji in Ukrajini, Nemčiji, Franciji, na Britanskem otočju in v Španiji,²¹ zunaj Evrope pa v Indiji in Iranu²² ter zunaj indoevropskega prostora, v Turčiji, srednji Ameriki, na Tihomorskih otočjih ter na Kitajskem in Japonskem.²³ Nekatere pripovedi severnoameriških plemen pred stikom z Evropejci vsebujejo motiv, po katerem bobri pri konstrukciji jezov vanje »vzidajo« svoje mladiče, kar naj bi jez utrdilo in ga naredilo odpornega proti poplavam.²⁴

Navezovanje na stavbno žrtev je prisotno tudi v slovenskem pripovednem prostoru. Jakob Kelemina je zapisal poročilo o pokopu živega dečka Števeka, starega sedem let, v nasip na bregu narasle reke Mure, s čimer naj bi jo pomirili in tako rešili vas pred poplavo.²⁵

Tudi Šaleška dolina ima svoj primer pripovednega gradiva, katerega osrednji motiv je zazidana stavbna žrtev – konkretno zazidana deklica ali (pogosteje) nuna. Povedke so lokalizirane na grad Turn v Škalah, zbiralci pa so zabeležili

²⁰ Orel, Boris, 1936, *Mitos o Mostu*. V: *Slovenske narodoslovne študije: tri obredja iz Bele Krajine*. France Marolt, ur. Ljubljana: Glasbena matica: 74–95. Str. 83.

²¹ Eliade, navedeno delo, str. 82.

²² Dundes, Alan, 1995, *Hoe Indic Parallels to the Ballad of the 'Walled-Up Wife' Reveal the Pitfalls of Parochial Nationalistic Folkloristics*. *Journal of American Folklore* 427: 38–53.

²³ Eliade, navedeno delo, str. 82.

²⁴ Chamberlain, Alexander F., 1911, *The Beaver and 'Foundation Sacrifice'*. *Folklore* (22)2: 235.

²⁵ Kelemina, Jakob, 1997 (1930), *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Bilje: Založništvo Humar. Str. 259–60.

in

Kropej, Monika, 2011, *Folk Storytelling between Fiction and Tradition: The Walled-Up Wife and Other Construction Legends*. *Studia Mythologica Slavica* XIV: 61–86. Str. 69.

več njenih različic:²⁶

»Spominjam se, kako so mi pripovedovali takratni stanovalci, ko sem se priselila na Turn. Ne bi mogla reči, da je kje v gradu strašilo. Bali pa so se zazidane nune. So rekli, da je bila živa zazidana. Bile so kosti, videli so se lasje in rožni venec ter ostanki obleke. Tisti, ta prvi stanovalci po vojni, so pripovedovali, da so to videli. Ne vem, zakaj so jo zazidali. Ona je stala noter, v majhnem, temnem prostoru pri kuhinji, kjer so imeli drva za kurjavo, prej pa mogoče kaj drugega. Kuhinja v pritličju je bila takoj na levo od glavnega grajskega vhoda. Tam ni hotel nihče stanovati, čeprav potem seveda so. Vsakič, ko so hoteli pozidati zid do vrha, se je tisti zid podrl. To sem jaz slišala pripovedovati.«²⁷

»Stara mama nam je tud kako stvar povedla; al je zvedla u gostilni kako stvar in nas pol (tja, kjer je strašilo) ... niso pustili. Je blo tam za ljudi preveč preklestva in tudi ljudi je blo strah ... Isto je blo na Turnu ... so nam povedli, da je tam en graščak dal svojo hčerko živo zazidat u zid, to je bla ta bajka, da bi pa blo to mende res in to se je tud čulo, da zato tam straši ... Ko so se Romi selili na Turn in R. se mi enkrat potoži, da je tu neko prekletstvo in da čujejo dekliški jok, kričanje in ni nobenega nikjer ... in njih je blo groza – tudi moške ... R. je seveda pol zvedla za staro zgodbo o tem, de je eden tam zazidan. /.../«²⁸

²⁶ Pripovedni motiv, lokaliziran na Turn, na kratko izpostavi tudi zgodovinar Janko Orožen: 1996, O gradovih in graščinah ob Paki in v Šaleški dolini. V: *Razprave-presoje-akcenti: Zbornik 1995–96*, Ivo Stropnik, ur. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika in Založništvo Pozoj. Str. 41.

²⁷ Poles, Špela, 2012, Utrinki iz življenja na gradu Turn sredi 20. stoletja. V: *Škalske zgodbe: Zbornik*, Hudales, Jože in Verica Pogačar, ur. Škale: REVIVAS. Str. 96.

²⁸ Hudales, Jože, 2012, Škalske zgod(b)ovine in škalske identitete. V: *Škalske zgodbe*, Jože Hudales in Verica Pogačar, ur. Škale: REVIVAS. Str.: 17.

Jože Hudales na tem mestu na kratko predstavi tudi širši (tudi mednarodni) okvir šege stavbne daritve in stavbne žrtve. Ob tem izpostavi nekaj primerov ter navede deli Marije Stanonik in Davorina Nemaniča, ki ju sam v tem članku nisem izpostavil.

»V prostoru levo od glavnega vhoda naj bi bila v temnem kotu stoje živa zazidana nuna, ker je imela otroka. Včasih so se še videle njene kosti in gube blaga od obleke. V kleti je menda še danes otroški nagrobnik.«²⁹

Motiv vzd(av)anja je najbolje opisan in raziskan v baladnem pesništvu.³⁰ Balado, ki predstavlja tragično usodo graditelja ali njegove žene, ki ju zazidajo v temelje novih markantnih objektov (npr.: cerkev, most), so v Evropo iz Indije najverjetneje prinesli Romi,³¹ ki so bili, zanimivo, v evropskem kulturnem okolju pogosto zidarji; je pa njen razvoj lahko tudi poligenetski. Razširjena je (bila) predvsem po jugovzhodu Evrope: med najbolj znanimi primeri je balada o mojstru Mánolu iz Romunije,³² raziskovalci pa so jih zapisali tudi v Bolgariji, na Madžarskem, v Grčiji, na Kavkazu ter po celotnem zahodnem Balkanu.³³ Vuk Karadžić je tako zabeležil in leta 1815 objavil³⁴ balado o izgradnji utrdbe Skadar.³⁵ Po baladnem gradivu naj bi bili ljudje zazidani tudi v veličastnem, skoraj dvesto metrov dolgem mostu Mehmeda paše Sokolovića čez reko Drino v bosanskem mestu Višegrad, ki naj bi se pred tem sedem let zapored podiral, dokler niso vodne vile graditeljem svetovale, naj vanj vzdajajo dvojčka, brata in sestro Stoja in Ostoja.³⁶ Človeška žrtev naj bi bila

²⁹ Poles, Špela, in Rok Poles, 2011 *Pozojeva grajska pot okoli Velenja*. Velenje: Mestna občina Velenje. Str. 52.

Glej tudi:

Hudales, Jože in Ivo Stropnik, ur., 1991, *Mlinškovo berilo: (i)zbrani etnološki in slovstveni zapiski*. Velenje: Kulturni Center Ivana Napotnika. Str. 58.

³⁰ Za podrobnejši pregled glej: Kropelj, navedeno delo, str. 62–9.

³¹ Dundes, navedeno delo.

³² Jernejc, navedeno delo, str. 38–41.

³³ Kropelj, navedeno delo, str. 65.

³⁴ Karadžić, Vuk, 1996 (1815), *The Building of Skadar. V: The Walled-Up Wife: A Casebook*. Alan Dundes, ur. Madison in London: Michigan University Press. Str. 35–62.

³⁵ Današnja Albanija.

³⁶ Isti motiv je v svojem najbolj znanem delu *Most na Drini* uporabil tudi Ivo Andrić.

potrebna tudi za izgradnjo znamenitega kamnitega mostu čez Neretvo v Mostarju.³⁷ Poleg Skadarja pa so balade lokalizirane še drugod po ozemlju današnje Albanije.³⁸

Naslednji pomembni element folklornega gradiva, v katerem prepoznavamo elemente stavbne daritve, je mednarodni pravljичni tip, poimenovan Žrtev na mostu (AaTh/ATU 1191).³⁹ Osrednji lik tega tipa je zlo nadnaravno bitje, najpogosteje hudič, ki ponoči poruši vse, kar je bilo sezidanega čez dan, dokler mu graditelj ne obljubi daritve (žrtve) v zameno za pomoč pri gradnji oziroma za zagotovilo, da se most med gradnjo in ko bo zgrajen, ne bo več rušil.⁴⁰ Kontekstualno-interpretacijsko ta motiv ustreza funkciji pomiritve nadnaravnih bitij, saj je s krščanstvom njihove vloge in funkcijo začel prevzemati prav hudič.⁴¹ Ena od različic tega pravljичnega tipa vsebuje dogovor, da hudič dobi dušo prvega človeka, ki bo prečkal novi most ali vstopil v novozgrajeno hišo. Vendar pa ljudje hudiča ukanijo in je namesto človeka prvo, kar prečka most, žival, kotaleči se hlebec kruha ali kaj podobnega, kar zamenja človeško žrtev. Ta motiv (tip) lahko v slovenski pripovedni tradiciji zasledimo že v baročnih pridigah Janeza Svetokriškega,⁴² ustrežajoče mlajše pripovedi pa so se med drugim lokalizirale v Rožu na avstrijskem Koroškem,⁴³

³⁷ Jezernik, navedeno delo, str. 233.

³⁸ Raymond, Richard C., 2006, Albania Immured: Rozafa, Kadare, and the Sacrifice of Truth. ' *South Atlantic Review* (71)4: 62–77.

³⁹ Za pregled tovrstnega gradiva glej: Kroje, navedeno delo, str. 73–6.

⁴⁰ Motiv je v svoji kratki mladinski pripovedi z naslovom *Maček in vrag* uporabil tudi James Joyce.

⁴¹ Valk, Ülo, 2001, *The Black Gentleman: Manifestations of the Devil in Estonian Folk Religion*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica). Str. 21–2.

⁴² Stanonik, Marija, 2009, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore: Od srednjega veka do sodobnosti*. Ljubljana: Slovenska Matica. Str. 84. Stanonikova ob motivu zapiše, da lahko v njem »/.../ zaslutimo antični vir zgodb.«

⁴³ Kroje, Monika, 2003, Po sledih ljudskega pripovedništva v Rožu. *Traditiones* (32)1: 57–82. Str. 68–70.

v Stari Fužini v Bohinju⁴⁴, na Trnovski planoti⁴⁵ in drugje, razberemo pa ga lahko tudi iz ledinskih in krajevnih imen.⁴⁶ Enake vsebine so prepoznavne tudi v slovenskem tradicionalnem baladnem pesništvu,⁴⁷ povezanem z legendami o svetem Bolfenku oziroma Volbenku.⁴⁸

Posredne vsebinske vzporednice z naštetim gradivom o stavbni žrtvi lahko najdemo tudi v znanem motivu povedk o ‚arhitektovem/gradbenikovem samomoru‘,⁴⁹ ki sicer ne predstavi motiva zazidanja, vseeno pa stavba dobi žrtev, zaradi katere se gradnja lahko zaključi. Bogat repertoar pripovedne in pesemske folklore o stavbni žrtvi zaokrožuje sodobno pripovedno gradivo, natančneje sodobne povedke o delavcih, (po nesreči) zazidanih v avtocestne viadukte, jezove in velike športne objekte. O tem – skupaj s predstavljenimi primeri gradiva in njihovo interpretacijo – podrobneje pišem na drugem mestu.⁵⁰

Šega zazidavanja predmetov v Šaleški dolini in okolici

Hiše in gospodarska poslopja

Če je (človeška) stavbna žrtev že dolgo izumrla praksa, pa je bila šega vzidavanja različnih predmetov v temelje oziroma zidove zasebnih novogradenj (hiš in gospodarskih

⁴⁴ Cvetek, Marija, 1993, *Naš voča so včas zapodval: bohinjske pravljajce*. Ljubljana: Kmečki Glas. Str. 178–80.

⁴⁵ Černigoj, Franc, 1988, Javorov hudič. Ljubljana: *Kmečki glas*. Str. 130.

⁴⁶ Kropelj 2011, navedeno delo, str. 73–4.

⁴⁷ Kumer, Zmaga, Milko Matičetov, Boris Merhar in Valens Vodušek, ur., 1970, *Slovenske ljudske pesmi: Pripovedne pesmi (prva knjiga)*. Ljubljana: Slovenska matica. Str. 241 in 289–90.

⁴⁸ Kropelj 2011, navedeno delo, str. 76–81.

⁴⁹ Glej na primer: Brunvand, Jan Harold, 1989, *Curses! Broiled Again: The Hottest Urban Legends Going*. New York in London: W. W. Norton & Company. Str. 253–8.

⁵⁰ Kvartič, Ambrož, 2017, *Pa se je to res zgodilo?: Sodobne povedke v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 44–54.

objektov) – torej stavbna daritev – na Slovenskem prisotna in razširjena še vsaj v prvi polovici dvajsetega stoletja. To lahko najprej razberemo iz zapisov zbiralcev narodopisnega gradiva. Tako lahko na primer iz zapiskov Frana Mlinška izvemo, da je bilo v Mozirju v dvajsetih letih 20. stoletja pri zidanju ,treba‘:

»/.../ vzdati v temeljni kamen steklenico (kozarec) blagoslovljene vode, in sicer na desni vogal pročelja, da ostane hiša v božjem imenu, da ne straši, da se ne podre ali kako drugače ne poškoduje.«⁵¹

Iz drugih zapisov izvemo, da se je za zazidano stavbno daritev lahko uporabilo križec ali kak drugi religiozni predmeti, hrana in pijača (na primer žganje) ter denar.⁵² Ker seveda govorimo o ritualnem zazidanju predmetov, lahko tovrstno daritev nekoč – v času, ko je imel les v stavbarstvu še veliko pomembnejšo vlogo – iščemo le v povezavi z zidanimi elementi stavb, torej temelji, zidanimi stenami ter v pečeh oziroma črni kuhinji. Ta podatek je bilo tudi izhodišče za vprašanja pri terenskem raziskovalnem delu in, sodeč po pripovedih, je bila ta šega v preteklosti vselej prisotna tudi v Šaleški dolini in njeni širši okolici. Spodaj objavljeni primeri govorijo o stavbah (po vrsti) na Malem Vrhu, v Slatinah, na Ravnah pri Šoštanju in v Mali Pirešici:

S: /.../ se pa spomnem, tam kr po vojni – no, pred vojno že pravzaprav. Je bla še črna kuhinja. Pol so pa tudi rekli – vem, da še star ata je rekel – je rekel, da so noter v peči v enem kotu najdlji en tist ... lonec, a veš, litoželezni. Pa da je blo nekaj napisano. Sam ko je pa blo v peči noter, čist v kotu noter, pa tisto niso mogli prečitat. Neki je blo napisano tudi, sam niso mogli ugotovit, kaj je bilo napisano. Blo je pa t'kle v krušni peči, čist t'kle v desnem kotu je bil en tak – sej se spo-

⁵¹ Hudales in Stropnik, navedeno delo, str. 19.

⁵² Möderndorfer, Vinko, 1946, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev (Narodopisno gradivo): Peta knjiga – Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha*. Celje: Družba sv. Mohorja. Str. 79–81.

*mneš, ko so t'kle po muzejih tisti litoželezni lonci. Pa so ga tam v tisti eni luknji [našli]. To se pa spomnem, ko je še star ata pravil, da so hotli se prepričat, kaj bi pisalo, sam je blo že tolk uničeno, da niso mogli ugotovit, kaj je blo napisano.*⁵³

S: V naši stari črni kuhinji so bile noter v peč zazidane tiste pare aluminjaste. Pač kao za srečo, al k'k. To je bil neki, tist aluminjast dnar. To je blo iz, kaj pa ti js vem, ko so bli dinarji ta stari jugoslovanski, a ne. Je blo noter v podnu neki, ja. Tisti, ki so takrat zidali peč, so pač kao za srečo vrgli par kovancev noter pa pol tud to zazidal.

S: Ko smo tule dol štalo rihtali, pa smo del ene stene podirali – čuj in smo tam najdli eno flašo noter ... šnopsa. A ne. Veš de, pol smo pa ... nismo vedli, da je noter v steni kej, pa smo s t'timi mašinami podirali. No, pa se flaša pr tem razbije, pa je zadišelo, j's ti povem! (smeh) /.../ Pa ne vem, kdo ga je taj dal. Pa tud ate ni glih vedel, k'k bi naj tisto noter p'ršlo.

S: Tule dol, ko so avtocesto gradili, je pa en gospodar zemljo prodal, pa mislim, da so obnavljali marof, pa nekej rušli, pa so najdli noter en tak star dnar. Ka je blo noter – bi pa moral še vprašat /.../ verjetno, da t'ti stari dinarji, pa to.

Naključna odkritja zazidanih predmetov ali pripovedi iz druge roke (na primer družinska zgodovina) so glavni stik sodobnih sogovornikov te šege; ne pa tudi izključni. Nekateri so zazidavo predmeta (z ritualnim značajem) izvedli med gradnjo svoje hiše v drugi polovici 20. stoletja. Na primer sogovornik iz Šmartnega ob Paki:

S: Smo samí gradili, k' denarja ni b'lo, a veš, da bi zidarja plač'val. No en'ga sem jem'l t'k ... ampak v glav-

⁵³ V transkriptih na terenu posnetih pogovorov ,S' označuje sogovornika, ,R' pa raziskovalca.

nem smo pa sami. /.../ Pol smo pa tul, ko smo naredili t'tle une, sem se pa odločil, sem pa začel razmišljat, kaj pa če bi t'le ... t'tle denar, boh ve k'k bo kaj čez petdeset let al' pa čez ... še delj, a ne [vreden]. A še bo t'k al' ne bo. Sm pa reku, bom pa ... en tak kozar'c sem dobil – ne vem, al je bil od hrena al od česa je bil tist' kozarc. Pol sem pa not nafilal od pet par pa do pet tisoč. Tedej so bili: pet par je blo, pa je bil en dinar; pol sta bla dva dinarja, pol je blo pet dinarjev, pol je blo deset dinarjev, dvajset dinarjev, petdeset dinarjev, sto dinarjev, pol pa jurja, pol pa največ je bil pa pet jurjev tekrat. (smeh)

R: In to je šlo vse v kozarec?

S: To je šlo vse v kozarec. Pol sem pa napisal letnico tisoč devetsto sedemdeset. A je bil petnajsti junij? ... Poleti vem, da je bilo, ko smo tule delal'. Sem reku; tule bomo pa noter dal', ko bo kir bajto začel popravljat, pa tole, pa bo videl. Pol sem še napisal zraven, kolk je bil vreden takrat tist dinar – kaj si za njega dobil. /.../

No, pol sem pa mislu, da bojo vidli pol, ko bojo t'to bajto podiral, pa bojo vidl, kaj sem napisal. Datum, letnico, vse kolk si dobil za tist denar; j'l.

R: In to je še zdej zazidano?

S: To je še zdej zazidano noter. Ko bojo pa podiral, bojo pa vidl. Al pa ko bojo razdiral kej (smeh), bojo pa vidl, k'k je blo sedemdesetega leta.

R: In to, da bi to stvar zazidali, je bila vaša ideja?

S: Ja, j's sem si pač to t'k zamislil. No, j's sem starejše ljudi že poslušal, da so kje razkopaval, pa so najdl kako sporočilo al pa kej takega. Pol sem pa mislu – bom pa jaz tud t'k naredil. Naj imajo zanamci mičken pol – pač to, kaka je vrednost bla, pa kaj si dobil za tiste dinarje.

R: Se pravi, vi tega ne boste več ven jemali?

S: Ne (smeh)

R: *Pa vaša družina ve, da je tamle noter nekaj?*

S: *Ja vejo, vejo, vejo. Ja, je taka družinska zgodba. Sem rekel: »Ko bote razkopavali, bo tule noter.«*

Zgornja pripoved med drugim namiguje na enega od pomembnih razlogov za to, da je ta šega v drugi polovici 20. stoletja postala zelo redka. Od 70. ali 80. let naprej so bili namreč z razvojem gradbenih in drugih storitvenih podjetij uporabniki (zasebnih) stavb – torej ‚uporabniki učinkov‘ rituala – vse redkeje neposredno (fizično) vključeni v njeno gradnjo.

Zidarji

Imamo pa na drugi strani še en zanimiv spregledan vidik stavbne daritve – kadar gre pri zazidanju predmeta za neke vrste zidarjev/gradbenikov ‚osebni podpis‘. Po pripovedovanju upokojenega zidarja iz Letuša, ki je v dolgoletni karieri sodeloval pri gradnji številnih bivanjskih, upravnih in poslovnih objektov v Šaleški ter Zgornji in Spodnji Savinjski dolini, lahko sklepamo, ta šega oziroma praksa med zidarji nikakor ni bila redka:

S: *Kar nekaj let je že, sem delal tamle gor u ... k'k se reče? ... u Radegundi eno kapelo. Kapel pri raznih kmetih sem zdejele zadnje cajte kar dost naredil. Prej ne – pač tiste cajte je bil komunizem, niti nisi smel, niti ni se dalo to, niti ne nč. No tedej sem pa kr dost to ... in tam gor sem zazidal noter – v eno plastenko noter ... sem vse napisal: Kir [zidar] sem, pa k'k, pa kaj, pa kdaj, pa kaka kapela je prej tam stala. Pa to noben ni vedel. /.../ Sem k'r tam od cementa odtrgal, od vreče dol papir, vse naštrihal gor, ga zvil, noter v tisto plastenko noter spravil, pa zazidal – stvar rešena (smeh). Pa upam, da je še zdej tista stvar noter zazidana. /.../ Pa sem tud – kje sem kej – tamle v Podgori sem tud eno [kapelo] delal. Je bla zlo zlo boga, pa seveda ... sem jo pač naredil – to je blo zdejele, kaj pa vem ... to*

je blo kakih štirinajst, petnajst let nazaj. /.../ No, v glavnem, tam not sem tud zazidal, pa napisal, k'k pa kaj, pa noter dal, pa ... Zdej ne vem, kdaj se bo kej odkrilo, to ne vem. Al' pa tud' ne. Mogoče enkrat se bo (smeh). /.../

S: Sem pa sam, ko ni blo lastnika kje t'k okol, sem hiter tam en papir utrgal, mal napisal, pa dal v kako luknjo od cigla, pa zafrkal.⁵⁴

R: Tudi pri bajtah?

S: Tudi ja, pri enih parih sem to naredil. Pač nisem ne vem kaj – sem pač zidar ta pa ta, iz Letuša, delam celo bajto ... (z gesto nakaže vstavljanje listka v votel zidak) tule noter v t'to luknjo zataknu, pa zafrkal. Pa tamle v Šmartnem pri enem sem tud kr dost delal. /.../ Tam sem pač napisal, kdo je to delal ... pa je bla glih ena taka luknja noter – ne vem, mogoče ena taka (z rokama pokaže velikost luknje), da sem eno plastično t'to pollitrsko platenko [lahko vstavil]. Napisal noter ... Zdej ka sem kej vse (razmišlja) Kir je to delal, pa kirga leta, pa kaj vse sem že delal, pa kaj še name-ravam naredit, vse. Vse to sem napisal, noter v tisto platenko zaprl, noter v tisto luknjo – pa sem tisto s foliji menda pokril, ker sem moral pol zabetonirat. Zdej bohve kdaj bojo to rušli pa razkopavali pa – ne vem – mogoče kej našli tisto platenko noter, pa se spraševali: »Bogsigavedi, kdo je bil to!«

R: Koliko bajt ima torej en tak vaš listek noter zazidan?

S: Pjeh, to ne vem glih, zdej da bi čist v vsako dal, tist nisem, kje pa. Ampak sem pa ene parkrat to naredil /.../ Sem pa delal tamle dol (pokaže v smeri Gore Oljke) pri enmu. Tist me je hotel nekej zajebavat, pa to. Pol sem pa rekel: »Čaki mal, boš ti videl!« Pol sem pa tam tud neki napisal, pa dal noter – (obotavljajoče) ne vem, ne vem kaj sem vse pač ga spalamudu – v glav-

⁵⁴ Zidarski žargonski izraz za zapolnjenje vrzeli z malto.

nem, da sem mu pol še napisal tam zraven. Sem pa k'r tam od tistga apna /.../ utrgal – svinčnik, napisal, zvil. Vem, da sem tamle noter t'kle pri oknu, od dnevne pri oknu noter – ko je bil un ristov'c cigu⁵⁵ še, ristov'c se je reklo, ki je mel takšne štir luknje je mel skoz, pa sam obod, notri pa so ble pregrade take, v tistem ciglu noter. In sem tam noter porinu eno šibro zraven, pr oknu tukej, pr špaleti⁵⁶ – pa je še zdej noter.

R: A kako bolj hudo sporočilo, al kaj?

S: Ja, sem pač napisal, da me ne zajebavat, pa ne me jebat, pa ne vem kaj. V glavnem tam nekej sem našrekal gor (smeh), pa tam noter vtaknil. Vidu t'k ni – on, je šel pač po material, j's pa sem to hiter napisal, pa sem si mislu: »Sej tule ne boš [našel]. « Razen če bi, ne vem, da bi okne menjaval, pa da bi se kej okrušlo – mogoče bi lahk našel tam noter, češ da bi padla tista šib'rca stran pa da je tam noter en papir, a ne. Sigurno bi ga pogledal. Pa na suhem noter to počaka tud sto let lahko. T'k da je blo to k'r zanimivo svoje cajte (smeh).

Skozi prizmo rituala stavbne žrtve je zanimiva tudi starejša na Slovenskem prisotna zidarska šega, imenovana *zažnuranje* (po žnuri, zidarski vrvici) ali *oplajbanje* (po *plajbi*, zidarskemu grezilu), pri kateri so zidarji na gradbišču novega objekta ujeli naključnega mimoidočega, ga dejansko (na primer z vrvjo) ali simbolično zvezali in mu onemogočili odhod, dokler prisotnim ni plačal pijače ali se kako drugače ,odzidal'.⁵⁷ Šego so še v desetletjih po drugi svetovni vojni poznali tudi zidarji v Šaleški dolini in okolici:

S: To [gradbišče] ni blo nič zapreto dol, je dostkrat prišel kir iskat zidarje, za sebe, a ne. Pol pa tam, k'ker je prišel tja – seveda: »U, lej tamle eden gre! Zdejle ga pa

⁵⁵ Vrsta zidakov.

⁵⁶ Ploskev, ki omejuje odprtino oken oz. vrat v debelini stene.

⁵⁷ Möderndorfer, navedeno delo, str. 80.

bomo oplajbal'!« Pa so bli t'ti leseni metri, solštahi,⁵⁸ ne taki kot dans, taki, ko jih potegneš ven – leseni metri. Ga je [zidar] hiter raztegnil, mu ga je vrgel za vrat, t'kle ga dal skupaj (z gesto dveh rok pokaže ‚zanko‘ okrog mojega vratu – op. av.): »Kolk daš za pijačo! Pol se bomo pa naprej menli!«. Pa je drug pršu zraven: »Ja! – če ne, te pa užgem!« Ker so bli ponavadi že tud mal pijani, a ne. No, to je blo taprvo. Pol pa [uje-ti]: »Ja, seveda! Dam, dam, ni problema. Kolk?« Pol pa dostikrat je kir mel ... je kak mel mal več denarja, al pa tistga drobiža, pa če je imel – no pač, k'ker je blo [je rekel]: »Tolkle mam.« »Ni problema!« Je [zidar] vzel meter dol, ga zložil, dal v žep – v redu.

Gradovi

Pripovedni motiv o zazidani nuni, lokaliziran na grad Turn, je že bil omenjen. Jože Hudales v uvodni besedi k zborniku Škalske zgodbe ob tem pripovednem gradivu razmišlja, da bi lahko bilo posredni dokaz za starejši objekt, na katerem je grad Turn nastal, česar pa ni mogoče potrditi.⁵⁹

Arheološko raziskovalno delo pa je potrdilo stavbno daritev na gradu Kacenštajn v Florjanu pri Šoštanju. Tam so med izkopavanji leta 1995 odkrili podkev, ki je bila položena v temelje obrambnega stolpa »/.../ za srečo.«⁶⁰

⁵⁸ Lesen zložljiv zidarski meter.

⁵⁹ Hudales, Jože, 2012, 'Škalske zgod(b)ovine in škalske identitete'. V: *Škalske zgodbe*, Jože Hudales in Verica Pogačar, ur. Škale: REVIVAS. Str.: 17.

⁶⁰ Brišnik, Danijela, 1996, Arheološki paberki Šaleške doline. V: *Razprave – Presoje – Akcenti*, Ivo Stropnik, ur. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika: 297–320. Str. 313.

in

Brišnik Danijela, 2006, Razvaline gradu Kacenštajn /.../ – poročilo EŠD: 4338. V: *Varstvo spomenikov: Poročila*, Ribnikar, Biserka, ur. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturnih spomenikov Slovenije: 45–6. Str. 46.

Sakralna znamenja

Na križišču gozdnih pešpoti na Malem Kožlju stoji Makova kapela. Leta 1947 jo je neuspešno skušal razstreliti neznanec, pri čemer je v temeljih kapele nastala odprtina, v kateri so njeni takratni lastniki našli prazno skodelico s pokrovčkom. Ob odkritju so domnevali: »/.../ da so bili v posodi podatki o postavitvi kapele ali pa morda denar.«⁶¹ Omenjena odprtina na kapeli danes ni več vidna.

Makova kapela na Malem Kožlju. Foto: Ambrož Kvartič, 2019.

Na križišču poti v bolj strnjenem delu Prelske stoji Gorjančeva kapela. Staro kapelo, ki je stala še bliže cesti kot sodobna, so zaradi dotrajanosti leta 1992 podrli. »Ob podiranju zidov stare kapele so med gradbenim materialom našli popisan, a že nečitljiv list papirja.«⁶²

⁶¹ Knežević, Stojan, 2018, *Sakralna znamenja Šaleške doline: Vsako ima svojo zgodbo*. Velenje: Muzej Velenje. Str. 26.

⁶² Knežević, navedeno delo, str. 41.

S stavbno daritvijo lahko povežemo tudi pripoved o Bačovnikovem kužnem znamenju v Belih Vodah, ob katerem je nekdanj vodila pešpot iz Šoštanja: »Pod znamenje naj bi predniki Bačovnikovega posestva za daritev zakopali zlatnike. Zaklada še nihče ni poskusil izkopati, lastnik pa pravi, da ga tudi nihče ne bo.«⁶³ Pripoved o zakladu poleg daritve vsebuje tudi elemente pripovednega repertoarja, o katerem sem pisal v prejšnji izdaji Šaleških razgledov.⁶⁴

Gasilski dom Velenje

Velenjski gasilci, katerih institucionalni začetki segajo v leto 1897, ko je bila v Velenju ustanovljena gasilska skupina, so leta 1935 začeli izvajati aktivnosti, da bi v kraju zgradili nov gasilski dom. Najprej so za 12.000 dinarjev kupili zemljišče na Celjski cesti 34 (na križišču današnjih Cest Talcev in Františka Foita). Člani društva in številni prebivalci doline so ob tem prostovoljno prispevali denar in kasneje ob sami gradnji tudi material. Temeljni kamen so položili 29. avgusta 1937.⁶⁵

V zapisniku društva o pripravi na ta dogodek med drugim beremo:

»Blagoslovitev se vrši na sledeči način:

Nabavi se pola pergamentnega papirja, na katerem bo pod primernim besedilom podpisan cel odbor. Na istem bodo podpisi tudi vseh, ki bodo darovali ta kamen.

⁶³ Knežević, navedeno delo, str. 60.

⁶⁴ Kvartič, Ambrož, 2017, Lov na Šaleške zaklade: Lokalne manifestacije pripovedne ostenzije. V: *Šaleški razgledi 15*. Silvo Grmovšek, Jože Hudales in Tone Ravnikar, ur. Velenje: Knjižnica Velenje: 103–36.

⁶⁵ Sprva je bil načrtovani datum blagoslova temeljnega kamna 22. avgust, vendar so prireditve zaradi slabega vremena odpovedali in jo premaknili za en teden. Tudi 29. avgusta je bilo slabo vreme, a so dogodek z zazidanjem spominske listine vseeno izpeljali. Na samem pergamentu je zapisan datum 22. avgust, kar je verjetno tudi glavni razlog, da se v številnih virih pojavlja napačen datum blagoslova

(glej npr.: Bilten, 1987, *90 let gasilskega društva Titovo Velenje*: 1897 – 1987. Velenje: GD Titovo Velenje. Str. 18–9; Bilten, 2017, Spominski bilten ob 120-letnici PGD Velenje. Velenje: PGD Velenje. Str. 32.).

/.../ Pergamentni papir z [sic] podpisi se vloži v pločevinasto škatljo [sic], ki se vzida v odprtino, pripravljeno v temelju.»⁶⁶

Lokacija v temelje starega velenjskega gasilskega doma vzdane spominske listine. Fotografijo hrani Franc Pečecnik.

V temelje objekta so na dan blagoslova temeljnega kamna vzdali kovinsko valjasto posodo (*futrolo*), v kateri je bila pergamentna listina. Nanjo so zapisali takratne članke upravnega odbora velenjskega gasilskega društva ter seznam imen darovalcev skupaj z zneski, ki so jih prispevali. Med slednjimi je moč prepoznati velenjske (in širše šaleške) trgovce in obrtnike, tudi kmete, pa Walterja Vošnjaka, enega od dveh zadnjih lastnikov šoštanske usnjarne, in grofa Coroninija-Cronberga, lastnika Velenjskega gradu. Sodeč po dokumentaciji društva je za gasilski dom 1000 dinarjev daro-

⁶⁶ Zapisnik, 1937, Prostovoljno gasilsko društvo Velenje – mesto: Knjiga zapisnikov sej upravnega odbora od leta 1937 do leta 1953. Velenje: Neobjavljeno arhivsko gradivo.

val tudi ban Dravske banovine Marko Natlačen, ki pa ga med zapisanimi imeni ni.

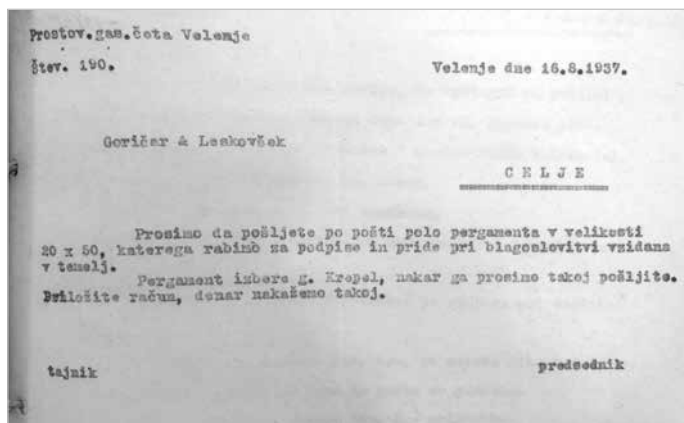

*Listino s
pesmijo in
imeni
dobrotnikov,
nekdanj vzidano
v temelje
starega
gasilskega
doma
Velenje, danes
hrani PGD
Velenje.
Foto: Ambrož
Kvartič, 2018.*

Pergamentni papir za listino so velenjski gasilci naročili 16. avgusta 1937 pri celjski papirnici in tiskarni Goričar & Leskovšek. Na poslani naročilnici so neposredno pojasnili, da ga potrebujejo za vzidano listino (glej fotografijo).

V levem zgornjem kotu pergamenta je napisana pesem nepodpisanega avtorja, čigar identitete tudi iz arhiva velenjskega gasilskega društva ni moč ugotoviti, po siceršnjem kontekstu ter slogu napisanega pa lahko upravičeno sklepamo, da gre za Rudolfa Obuja, zapisovalca predvojnih velenjskih gasilskih kronik.⁶⁷

⁶⁷ Osebna korespondenca z Jožetom Hudalesom, 2019.

*Naročilo pergamenta za vzdano listino.
Vir: Zapisnik PGD Velenje, 1937.*

*V težkih časih si Gasilski Dom gradimo
da iz njega s strumno četo pohitimo
če razlega v dan se, če razlega v noč
obupni klic v nesreči: »Na pomoč!«
Ta Dom spomin na delo žuljavih bo rok,
spomin na žrtve plemenitih src Velenja,
blagoslovi naj danes ga vsevečni Bog,
da bil bi nada boljšega življenja!
Ponosno stoj bodoči naš Gasilski Dom,
neguj v vrstah naših srčne vse vrline,
iz naših duš preženi slednji plahi dvom
v srečo in bodočnost lepe Domovine!*

Zaradi hitrega razvoja mesta in doline so velenjski gasilci do konca leta 1971 zgradili nov, sodobnejši gasilski dom na sedanji lokaciji. Stari gasilski dom na Celjski cesti so poleti naslednje leto porušili. Ob tem so še živeči gasilci, ki so štirideset let pred tem postavljali stari gasilski dom, identificirali mesto, kjer je bila zazidana listino, in 6. avgusta so jo izkopali. Pergament so posušili v senci, da ga sonce ne bi razbarvalo, ter ga nato dali v okvir in ga danes hranijo v arhi-

*Listina v temelju
starega gasilskega
doma Velenje ob
njenem izkopu leta
1972.*

*Fotografijo hrani
PGD Velenje.*

*Izkop listine leta
1972. Fotografijo
hrani Franc Pečecnik.*

vu gasilskega društva skupaj s fotografijami delovne akcije, v kateri je bila listina izkopana. Aktualni velenjski gasilski dom nima v svoje stene vzidanega ničesar.

Kulturni dom Šmartno ob Paki

Leta 1939 so v Šmartnem ob Paki po več desetletjih organiziranega kulturnega in prosvetnega delovanja na župnijskem zemljišču zgradili kulturni dom. Takrat so v vogal stavbe ob vhodu vanjo zazidali pergamentno spominsko listino, na kateri je bilo zapisano:

»Uresničila se je desetletna želja faranov, da se postavi primeren dom za vsakovrstne verske, kulturne, prosvetne, gospodarske in športne potrebe. Po daljši pripravi in nabiranju sredstev med farani in po dobrohotnosti dekana in župnika Karla Preskerja se je začela dne 1. marca 1939 pod vodstvom gradbenega mojstra, gospoda banskega svetnika Konrada Gologranca iz Celja⁶⁸, graditi na vrtni parceli nadarbine Šmartno ob Paki. Na osnovi nabrane vsote Prosvetnega društva in znatne podpore Hranilnice in posojilnice je nesebično sodelovala pri izgradnji s podporami v naturalijah in v denarju prav vsa fara v živi zavesti, da bo ta dom njihov poleg farne cerkve najljubši dom, kjer si bodo skozi rodove njihovi otroci plemenitili duha v pravi krščansko-slovenski kulturi.«⁶⁹

Na omet čez luknjo, v katero je bila listina zazidana, so vrezali letnico 1939.

Petdeset let kasneje, natančneje leta 1984, so se v vodstvu kulturnega društva Šmartno ob Paki odločili za temeljito obnovo kulturnega doma, ki je bil brez ogrevanja, z dotrajano streho in neustrezno električno in vodovodno infrastrukturo. Nosilci investicije so bili uporabniki dóma, člani društva oziroma njegovih sekcij, ki so na svojo stran pridobili podporo lokalne krajevne skupnosti ter občine Velenje (njene Kulturne skupnosti), saj so bili pomemben nosilec kulturnega dogajanja v celotni občini. Tako je bil obnovi dodeljen del samoprispevka prebivalcev, delno pa so ga zbrali v več akcijah ‚od vrat do vrat‘. Pri tem so posamezniki iz okolice prispevali

⁶⁸ Takratni celjski mestni arhitekt.

⁶⁹ Original listine danes hrani župnija Šmartno ob Paki.

tudi surovine, sploh les, ter gradbeno opremo in orodje. Obnovitvena dela so v večji meri opravili člani društva sami.

15. junija 1985 je prenovljeni dom znova odprl vrata z veliko slovesnostjo.⁷⁰ Na prireditvi so na isto mesto, kamor je bila pred tem vzidana stara listina, v škatli skupaj s kopijo stare vzidali novo spominsko listino. Nanjo so med drugim zapisali: »*Dom predajamo mlajšim rodovom in naročamo svoje in naših dedov sporočilo, da nadaljujejo bogato kulturno tradicijo kraja. Želimo, da bi v tej lepi stavbi našli toplino doma.*«⁷¹ Poleg tega so v besedilu omenili proces zbiranja sredstev ter dobrotnike, ki so prispevali tako finančna sredstva kot delo. Dogodka se spominja Mija Žerjav, takratna predsednica kulturnega društva Šmartno ob Paki, ena od pobudnic zazidanja spominske listine in ena od treh njenih podpisnic:

S: *Listino smo zazidali na isto mesto, ker nam je drugam niso pustili. Niso dali soglasja, t'k da je glih tam. Je pa drugače to, da je zdaj vhod s strani, prej je bil pa s ceste.*

R: *Se pravi, ste vedeli za to prvo originalno zazidano listino že pred obnovo? Je bila to v Šmartnem zgodba?*

S: *Tega pa ne vem, a se je zanjo vedel al se ni vedelo. Ali pa se je izvedelo šele takrat pri obnovi. Da se je to šele takrat odkrilo, to pa nisem sigurna. Ker je bila tudi v vogalu – ne, tega pa ne vem.*

R: *Vprašam tudi zato, ker: a ste se napisati listino spomnili sami ali pa vam je tastara listina dala idejo, da bi to naredili?*

S: *Ja, ta tastara nam je pa dala sigurno idejo, da na tak način naprej sporočimo naslednjim rodovom, da naj ... da smo se mi potrudili spet za obnovo, naša gene-*

⁷⁰ Glej: Nepodpisano, 1985, Obnovljen kulturni dom ponos vseh. *Naš čas* 23, 20. junij 1985, str. 7.

⁷¹ Bilten, 1996, *90 let kulturne dejavnosti v Šmartnem ob Paki*. Šmartno ob Paki: Kulturno društvo Šmartno ob Paki. Str. 6.

racija; naslednja pa naj vzdržuje to naprej, a ne. Oni prej so napisali, da prepuščajo dom za take pa take namene in pač kasnejšim rodovom. No, mi smo pa pol tud nekej takega napisal. In mi trije smo se not na tisto listino tudi podpisali: Predsednik krajevnne skupnosti je bil Stane Prašnikar, SZDL-ja Boris Krevzel in jaz kot predsednica kulturnega društva. Vem, da smo mi trije to podpisali.

Na posušen omet so nekaj dni kasneje vrezali letnico 1985. Mesto zazidanja listin z obema letnicama je dobro vidno še danes (glej fotografijo).

Slovesnost ob otvoritvi prenovljenega kulturnega doma Šmartno ob Paki leta 1985. Na desni ob govornici je vidna odprtina, v katero so zazidali obe listini. Fotografijo hrani Kulturno društvo Šmartno ob Paki.

Mesto vzdanih listin na vogalu kulturnega doma Šmartno ob Paki z vrezanima letnicama. Foto: Ambrož Kvartič, 2018.

Industrijski objekti

S povečanjem izkopa v velenjskem premogovniku v 50. letih se je v jamo začela intenzivno vpeljevati mehanizacija. Tako so se razvili Elektro-strojni obrati – kasneje TOZD Elektro-strojni obrati, ESO in Esotech. Prvi objekt je bil v Prelogah zgrajen leta 1953, 21. novembra 1974 pa so ob navzočnosti velikega števila ljudi, med njimi predstavnikov skupščine občine, družbenopolitičnih in drugih delovnih organizacij velenjske občine ter predstavnikov gradbenih podjetij položili temeljni kamen za nove prostore. »Na slovesnosti, ki je hkrati pomenila tudi začetek izvajanja celovitega razvojnega programa delovne organizacije REK Velenje – preselitve objektov in naprav jaška Preloge na novo lokacijo –, je vse navzoče najprej pozdravil predsednik osnovne organizacije sindikata TOZD ESO Maks Cigale, ki je prebral listino, ki so jo vzdali v temeljni kamen.«⁷² (Nepodpisano 1974)

Predsednik osnovne organizacije sindikata elektrostrojnih obratov Maks Cigale je prebral listino ...

... ki sta jo sekretar osnovne organizacije ZK in predsednik osnovne organizacije ZSMS v TOZD elektrostrojni obrati Jož Jamšak ter Marjan Matijević vzdala v temeljni kamen.

*Vzidanje listine
v temelje objekta
Elektro-strojni obrati,
1974. Vir: Naš čas,
navedeno delo.*

⁷² Nepodpisano, 1974, Temeljni kamen za nove objekte. *Naš čas* 50 (X), 7. december 1974, str. 13.

S prostorom Šaleške doline je posredno povezano zazidanje spominskih listin v temelje Gorenjeve tovarne hladilniških kondenzatorjev (danes med drugim mehanskih komponent za kuhalne naprave) v Rogatcu 7. novembra leta 1974. Slovesnosti, na kateri je temeljni kamen položil predsednik tovarniške konference Zveze socialistične mladine Velenje za Gorenje Jože Krebl, so se udeležili tudi Nestl Žgank, Franjo Korun in Ivan Atelšek. Po govorih velenjskih in lokalnih govorcev so prebrali listino o izgradnji tovarne, ki so jo nato skupaj s prvim kamnom vzdali v temelje tovarne (Jerčič 1974).

V Nazarjah je nemški koncern Bosch Siemens Hausgeräte marca 1993 po dvajsetletnem poslovnem sodelovanju prevzel lastništvo nad nazarskim podjetjem Mali gospodinj-ski aparati in izgradnjo novih proizvodnih prostorov. Temelj-ni kamen zanje so položili v četrtek, 19. avgusta 1993, vanj pa sta direktor podjetja Mali gospodinj-ski aparati Jože Kuder in predsednik poslovnega odbora BSH dr. Herbert Worner vzdala listino.⁷³

*Vzidanje listine
v temelje
objekta BSH
v Nazarjah,
1993. Vir: Naš
čas, navedeno
delo.*

⁷³ JP, 1993, Iz Nazarij za vso Evropo. *Naš čas* 33, 26. avgust 1993, str. 1 in 3.

Sklep

Pregled primerov stavbne daritve v Šaleški dolini in njeni okolici zaokrožujem s krajšim interpretativnim razmislekom. Pregled mednarodnega primerjalnega gradiva ter znanstvene in strokovne literature o stavbni daritvi je namreč razkril nekaj vzorcev, ki jih lahko apliciram tudi na predstavljene primere tukajšnjega ritualnega zazidavanja predmetov v novogradnje.

Prvi vidik je stavbna daritev kot naslednica oziroma prežitek starejše stavbne žrtve. Predstavljeni primeri namreč poleg zazidanega denarja ali pijače največkrat izpostavljajo predmete, ki jih lahko razumemo kot človekove simbolne označevalce – sezname imen, osebne podatke, podpisane dokumente in podobno. Tudi v primeru zidarjevega ‚osebnega podpisa‘ lahko opazimo vzporednice tako s prakso stavbne žrtve kot s folklornim repertoarjem o arhitektovem/gradbenikovem samomoru, po katerih se stavba podira, dokler ne prejme graditeljevega življenja. Zidar z zazidanjem svojega imena postane prostovoljni ujetnik stavbe, ki jo je sezidal, s čimer je ritualnemu vidiku gradnje ustrezno.

Drugi vidik so same stavbe, za katere so bili primeri izpričani. Večina jih ima namreč v prostoru fizično in simbolno dominantno vlogo (grad, kapela, gasilski ali kulturni dom, tovarna). Zdi se tudi, da je šega pri zasebnih bivanjskih objektih izzvenela prej kot pa pri – tako v izvedbenem kot v simbolnem smislu – velikih gradbenih podvigih. Poseben simbolni potencial nosijo zgradbe z ‚javno dimenzijo‘, torej tisti objekti, ki služijo širši skupnosti in ki si jih je skupnost zgradila z lastnim vložkom dela in denarja. Pri tem sta odlična primera stari velenjski gasilski dom in kulturni dom v Šmartnem ob Paki. Ti objekti namreč sledijo ‚tradiciji‘, po kateri je stavbna žrtev/daritev v prvi vrsti rezervirana (in ne nazadnje arheološko potrjena) za velike javne zgradbe, kot so bila svetišča in mostovi. Enak simbolni učinek za lokalno skupnost nosijo tudi industrijski objekti, ki so nosilci ekonomskega razvoja nekega območja. Zdi se, da se je šega prav

pri teh objektih ohranila najdlje – tudi najmlajša, v tokratni raziskavi dokumentirana obredna zazidava, je bila opravljena na industrijskem objektu.

Tretji vidik je stavbna žrtev/daritev kot pripovedni motiv. Ta sicer v repertoarju povedk in drugih folklornih žanrov v Šaleški dolini – razen zazidane nune na gradu Turn – ni zares prisoten. Vendar se to lahko kmalu tudi spremeni. Najpomembnejši vsebinski kontekst sodobnega pripovednega gradiva v Sloveniji, ki izpostavlja v zgradbe (po nesreči) zazidane delavce, torej implicitno stavbno žrtev, je avtocestni križ, konkretnije pa avtocestni viadukti. In načrtovana hitra cesta tretje razvojne osi bo – ko bo enkrat zgrajena – pripovedno podobo tukajšnjih krajev gotovo spremenila. Pomenila bo namreč nov kontekstualni element za aktualizacijo in lokalizacijo pripovednih motivov, pri čemer za to, da bo aktualiziran motiv o zazidanih delavcih – sodeč po primerjalnem gradivu –, obstaja znatna verjetnost.

Ključna ugotovitev kratke raziskave in članka, ki je po njej nastal, pa je potrditev dejstva, da je (bila) šega stavbne daritve prisotna tudi v krajih Šaleške doline in njene širše okolice – tako dejanska ritualna praksa kot pripovedni motiv. Terensko delo, s katerim so bili zbrani v članku predstavljeni primeri, sicer pomeni zgolj nekaj prvih korakov v smer popisa in razumevanja lokalnih oblik te zanimive šege, zato se bo gotovo še nadaljevalo. Daje namreč slutiti, da se obredno zazidanega v temeljih in zidovih tukajšnjih stavb skriva še marsikaj.

Boris Salobir

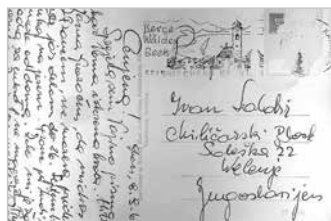
Boris Salobir je rojen v Celju septembra 1960, v Velenje pa so se preselili januarja 1962. Obiskoval je Osnovno šolo Gustava Šiliha, velenjsko gimnazijo in nato študiral rudarstvo v Ljubljani, kjer je leta 1984 diplomiral. Vojsko je odslužil v šoli za rezervne oficirje v Zadru, nato je delal v projektivi Rudnika lignita Velenje. Opravil je tudi magistrski študij in nato še specializacijo iz rudarske ekonomike na Montanistični univerzi v Leobnu. Leta 1996 je doktoriral iz rudarskih znanosti, nato je bil direktor Direkcije za rudna bogastva pri Ministrstvu za Gospodarstvo v Ljubljani, predavatelj na rudarski fakulteti, fakulteti za energetiko in Visoki šoli za varstvo okolja, učitelj strokovnih predmetov na Šolskem centru Velenje in direktor svojega projektantskega podjetja. Je poročen in oče dveh otrok.

Literarno in filmsko ustvarja od leta 1974, je avtor mnogih dokumentarnih, igranih, risanih in tehniških filmov. Izdal je več pesniških zbirk ljubezenske lirike. V zadnjem času se poleg službe ukvarja z arhiviranjem in urejanjem starih filmov, tu in tam objavlja v periodiki.

MILIČARSKI BLOK

Miličarski blok je bila naša velika hiša, naš velenjski dom, stanovanjski blok na Šaleški cesti 22, danes Kidričeva 1, 3, 5 in 7, s 55 stanovanji različnih velikosti, od garsonjer do štirisobnih. V bloku je v prvem nadstropju vhoda A domovala tudi Ljudska milica (tedanja oblika današnje Polije) in policajem se je reklo miličnik ali bolj ljud-

sko – miličar. Kdor ni vedel, kje stanujemo, smo mu povedali, da v „miličarskem bloku“. Tudi pošta je prihajala tja na tako poimenovanje. Včasih pa tudi na ime Šaleški blok, ker je bil na Šaleški cesti in najbližji Šaleku.

Razglednice, ki so prihajale na naslov Miličarski blok, Šaleški blok in podobno.

Naša družina je imela trisobno stanovanje v stopnišču C, v tretjem nadstropju, ki je gledalo na vzhod, torej na polje proti Šaleku in na Šaleški grad. Dobro se je videl Paški Kozjak, Stropnica, Radojč in drugi hribi. Polje proti Šaleku je bilo še prazno oziroma kmetijsko, Gorica tudi. Razen Časove hiše in enega kozolca ni bilo do Šaleka ničesar. Tja je vodila ravna cesta mimo njiv koruze in nasadov ribeza ter hmelja, včasih pa tudi paradižnika in pšenice. Pravo kmečko okolje. Nad vsem tem pa je kraljeval Šaleški grad. Na levem robu je tekla reka Paka in ob njej železnica do Dravograda. Desno je gospodovala vila Herberstein.

Blok ni imel dvigala, tako da smo v višja nadstropja krevsali peš. Imel pa je imenitno teraso in klet, v kateri je imelo vsako stanovanje svojo majhno kletno nišo.

Blok je bil grajen moderno, še dva enaka sta v Velenju, z veliko sončno teraso, dolgimi, svetlimi hodniki in posebej imenitno železno ograjo, po kateri se je dalo ropotati s palico, tako da bi se še mrtvi zbudili, kakor je odmevalo po stopnišču. Na levi in desni strani bloka so bili balkoni, dostopni s stopnišča, ki pa so jih večinoma zaklepali, tako da nikoli niso bili odprti in zato niso imeli nobene funkcije, razen okrasne. Tudi danes je nimajo.

*Blok na Šaleški 22 ali danes Kidričeva 1,3,5,7 – 'miličarski blok'.
(Slika iz filma S-8, Boris Salobir, 1975. Danes je blok nadgrajen in
okolica drugačna)*

Stanovanje v tem bloku smo dobili januarja 1962. Ključke sta hkrati prejela moj oče Ivan Salobir in sosed Tone Mirnik, ki sta bila sodelavca na Industrijski rudarski šoli. Šla sta skupaj pogledat stanovanja. Odklenila sta tista vrata, ki jih je ključ odklepal, in tako smo bili mi in Mirniki ves čas sosedje v napačnih, zamenjanih stanovanjih. Po odločbi bi moralo biti naše stanovanje na zahodni strani, Mirnikovo pa na vzhodni. To smo ugotovili šele po petnajstih letih, ob selitvi, ko je bilo treba stanovanje predati drugemu najemniku. Vseeno ni bilo težav, saj sta bili stanovanji popolnoma enaki, le zaradi lege postavljeni zrcalno.

Stanovanje je imelo centralno ogrevanje, toplo vodo, kopalnico, dnevno sobo, otroško in spalnico s parketom, dva balkona in klet. Po hodniku je bil linolej, preko njega pa stragula, to je tanka, pol plastična lomljiva masa, po vrhu potiskana z narodnimi in mednarodnimi, bolj vzhodnjaškimi vzorci. Kopalnica je imela stoječo banjo, po tleh pa terazzo – fino brušeno plast iz naravnih kamenčkov. Enako je bilo na balkonih. Vrata so imela vgrajena stekla.

Bilo je tako *nobel*, da nam ga je bila vsa žlahta zavistna in so ga tudi hodili gledat od blizu in daleč. Nekaj časa smo imeli služkinjo, ki je spala z mano v sobi. Včasih je šla tudi na državno njivo pred blokom nabrat paradižnik, denar, ki ji ga je dal oče, pa obdržala. Leta 1965 je dva meseca pri nas stanoval atov brat Zvonko, ki se je vrnil iz Avstralije. Imel je veliko denarja in celo čekovno knjižico, česar takrat pri nas ni imel nihče, pa se je malo hvalil po hotelu Paka in pel slabo naučene angleške pesmi, malo »častil« in zapravljjal, mnogo lovil babnice, veliko pa šel našima dvema na živce. Potem je šel v Avstrijo, kjer se je menda »lažje dihalo«.

*Sprehod po
Velenju, 1962.*

*(Jaz v vozičku,
moja mama
Fanika in teta
Tinka, v ozadju
arkade
Delavskega
kluba)*

*(Foto:
Ivan Salobir).*

V bloku smo stanovali različni ljudje, od delavcev do inženirjev, in v svoji otroški radovednosti sem poznal vse po priimkih in imenih, pa kakšen avto ima kdo in bicikel in moped, kdor ga je sploh imel, in katere otroke in ljubico, in kdaj gre v službo in kaj počne. Še danes točno vem, kdo je takrat stanoval v katerem stanovanju. Eni so bili prijazni, večina neopaznih, nekaj pa tudi tečnih, glasnih in »ušisnih« – kapricastih.

Kot ključavničarski mojster je moj oče postal prvi upravnik bloka. Sestanki stanovalcev so bili na terasi, v pralnici, kjer so bila postavljena velika teracirana korita za pranje, saj takrat še nihče ni imel pralnega stroja. Perilo so ženske obešale pod napuščem terase, ki je bil dovolj velik za več strank. Na balkonih ni bilo dovoljeno obešati perila, ker to ni bilo estetsko. Če je prišel kak državnik v Velenje, so »občinarji« posebej gledali na to, da so bile na balkonih rože in nič perila. Rože pa so lahko visele v težkih koritih nad glavami spodaj idočih. Večinoma so ženske gojile pelargonije.

Naša družina na balkonu, 1965.

(Oče Ivan, mama Fanika in jaz)

(Foto: Franci Salobir)

Na terasi bloka so bile garsonjere, v katerih so stanovali pretežno samski moški, ki so imeli izmensko delo, tudi ponoči, zato smo morali po terasi hoditi tiho, sicer te je hitro kdo nahrulil ali pa te je doletelo še kaj hujšega, če si ga zbudil, ko je spal po nočni izmeni. In vedno je kdo spal. Posebno zanimiv je bil možakar Jurij Zdovc, ki je kar naprej vadil lestvice na klarinetu, ker je igral pri godbi, ampak to vedno sredi dneva; pa nek mož, ki je imel nadvse velike črne brke in mu je žena ušla, ker je bojda imela »bela jetra« (so rekli, da se je rada s komerkoli dol dala). Pa še drugi, manj opazni.

V istem bloku smo stanovali dvojni Salobirji. V stopnišču A Alojz Salobir, atov daljni bratranec z družino, ki je štela tri fante (Branka, Dušana in Lojzija), v stopnišču C pa naša družina, torej družina Ivana Salobirja. Alojz Salobir je ostal v bloku še potem, ko smo se mi leta 1977 že odselili.

Vse družine so imele otroke, vsaka najmanj enega, večina dva, pa tudi tri, samski stanovalci pa niso imeli otrok. Moja generacija je bila zelo številna. Največ smo se igrali z Markom Mirnikom, Romanom in Petrom Mlinarjem, ki smo bili vsi sosede v istem nadstropju, včasih tudi s Sašom Mažgonom, ki pa je bil precej mlajši. Iz zgornjega nadstropja sta bila Aleš in Bojan Dremelj, iz sosednjih stopnišč pa Iztok Hrastelj, Iztok Tratnik, Lojzi Salobir, Andrej Žibert, Slavko Gros, Tonči Guček in še veliko drugih, mlajših. Nad nami je stanovala družina Grujić, ki je imela sina Slobodana in hčer Ljubinko. S Slobodanom sva bila nekaj časa celo sošolca.

Pod nami so stanovali Venišniki s Perom in Jelko, za njimi pa Perkoviči z deklicama Savinko in Darjo. Najhitreje so se menjavali stanovalci v garsonjerah in majhnih stanovanjih. Vedno je bil kdo na novo.

Ogromno smo se igrali okrog bloka, v gozdu okrog vile Herberstein in na otroškem igrišču. Še posebej je bilo zanimivo, ko so gradili veleblagovnico Nama tik za našim blokom. Tam smo vedno stikali in iskali odpadne deske in žeblje.

Ker sem imel teto v Avstriji, sem imel tudi veliko igrač. Dečki so hodili k meni, da smo se skupaj igrali, včasih

pa so me kar poklicali z dvorišča in mi naročili, naj prinesem »orožje«. To so bile lesene puške in plastične pištole, s katerimi smo potem okrog bloka uprizarjali bitke med partizani in Nemci, v gozdu pa smo se šli kavbojce in indijance. Pa, pa, pa ... je odmevalo okrog vogalov. Prenekatera pištola je delovala na papirnatih ali plastičnih kapseljnih, ki so močno pokali, a jih je kmalu zmanjkalo. Nekaj se jih je dobilo v Zibki, ki je bila edina trgovina z igračami v Velenju, in to ravno v našem bloku. Vsak dan smo hodili gledat igrače v izložbo.

Tudi nekaj deklic se je igralo z nami: Savinka in Darja Perkovič, Katja in Andreja Mirnik, druge pa so bile veliko starejše ali veliko mlajše, ali pa jih starši niso pustili na dvorišče.

Starejši fantje – Lojzi Sovič, Milan Štumberger, Branko in Dušan Salobir, Vili in Vojko Stiplovšek, Vlado Vrbič, Stane Jeršič – so že imeli svoje opravke. Delali so loke in letala, pa gokarte iz desk in starih ležajev, fotografirali, sabljali, igrali inštrumente in še in še. Starejše punce, Romana Kozovinc, Andreja in Bojka Štrozak, Irena Napotnik, Jadranka in Darja Joger in druge, so najbrž že gledale za fanti in se sončile na terasi, kamor smo mlajši hodili špegat, če bo kaj videti, pa večinoma ni bilo. Mlajše punčke – Mateja Krapež, njena sestra, Petra Habjan in druge – so se igrale bolj same na odejici pred blokom s punčkami in vozički.

Nekateri fantje so že šraufali mopede, delali gramofone in ojačevalce in mi mlajši smo vse to gledali, občudovali in se učili. Posebej Lojzi Sovič je bil ekspert. Predeloval je mopede in imel pony-expressa v hipijevskem stilu ter največjo zbirko orodja. Stiplovškova dva sta imela indijanske loke, Tratnikova fanta Marjan in Toni pa sta bila že starejša in se nista več igrala na dvorišču. Iztok, njun mlajši brat, je bil naše generacije. Med najstarejšimi je bil Marjan Riček, ki pa smo ga malokdaj videli.

Sestanek pionirskega sveta bloka, 1966. Sedijo z leve: Vojko Stiplovšek, Iztok Tratnik, Stane Jeršič, Tone Guček – gleda Jeršiča, Bojana Vrbič, avtor tega zapisa – Boris Salobir. Druga vrsta z leve: Andreja Strozak, Irena Napotnik, Bojka Strozak, Lojzi Sovič, Jože Napotnik, Vlado Vrbič, Vili Stiplovšek, Darja Joger, Gordana Primožič. Zadnja vrsta z leve: skriva se ga. Ričkova, Milena Kranjec, Božena Hren, Jožica Sovič, Branko Salobir, Alojz Sovič – hišnik. (Fotograf neznan).

Na obisk je kdaj pa kdaj k Jeršičem prišel še kot deček tudi Franjo Bobinac s starši. Že takrat je lepo pel in bil slaven po pesmi »Mama, zlata mama«. Enkrat nam jo je zapel na hodniku.

V pritličju okrog bloka je bilo kar nekaj trgovin. Poleg Zibke še Športna oprema, trgovina s čevlji Planika, samopostrežna in točilnica Vino Split, ki je bila prav ob vhodu v naše stopnišče C. Del pritličja je zasedalo Gozdno gospodarstvo Nazarje. V njem je delal možakar, gospod Vasle, ki je, kot so znali povedati, že takrat uspešno igral v igralnicah po tujini in od tam pripeljal rdečega Forda Mustanga, ki je bil parkiran na dvorišču, kadar je bil on v službi. To je bil imeniten avto in včasih je nas, mulce, zapeljal celo do gostilne Obirc na kokto – Cockto – pijačo naše mladosti. Na desnem vogalu je bila

najprej popravljalnica televizorjev, kasneje Zlatarna in urarna Tamše, na levem pa Cvetličarna Mljač, pozneje zlatarstvo.

Blok je veliko nudil – trgovine s špecerijo, igračkami, športno opremo in čevlji, gostilno, cvetličarno, zlatarno in urarstvo, kratek čas še čevljarstvo in finomehanično delavnico, pa še miličarje. Dogajanje okrog bloka je bilo precej pestro, posebej, kadar so pripeljali vino v vinotoč Split, seveda v sodih in je natarica vpila kot grešna duša, nas otroke odganjala od vhoda, ko so dedci valili sode, pijančki pa čakali na svoj vinček.

Pred vhode v stopnišča so stanovalci postavili klopi, na katerih so v lepem vremenu posedali tisti, ki niso imeli kaj drugega početi. To so bili v glavnem »obiralci«. Moji mami je to šlo strašno na živce, da jo je vedno, ko je šla z doma ali prišla iz službe, pričakala, si jo ogledala in seveda do kosti obrala truma obiralk. Enkrat jo je pa razkačilo in jim je povedala svoje. Moja mama je bila v teh ozirih kar šarf. Potem so se večne obiralke raje umaknile ali pa utihnile, ko so jo videle prihajati. Kmalu so moški prestavili klopi malo bolj stran od vhodov, da je bilo manj »obirljivo«, tj. opravlivo.

Stanovalci so se navadili klicati svoje kar z dvorišča. Pravzaprav so se drli. Matere so klicale svoje otroke, žene može in večinoma smo po teh klicih vedeli, kdaj imajo kateri kosilo ali večerjo in kaj se v družinah dogaja. Tudi prepirali so se čez balkon in opazke, kletvice ter pripombe so letele na vse strani. Ker ni bilo dvigala, je le malokdo šel v višja nadstropja po kakšno stvar, pa so se drli kar na ves glas, kaj vse naj jim domači vržejo. Tako so dol leteli ključji, košare, denarnice, odeje, oprema za pranje avtomobilov in še kaj drugega. Ko je prišel kdo na obisk, je najprej pozvonil spodaj, ob vhodu, nato je klicani prišel na balkon, če je bil doma. Obisk se je torej začel z glasnimi prekobalkonskimi pozdravi in nagovori. Nekateri pa tega niso počeli nikoli.

Po stopniščih so hodili razni prodajalci, inkasanti, pa tudi takšni, ki so prosjačili. Vhodna vrata niso bila nikoli zaklenjena, prehod v druga stopnišča je bil preko terase, pa vendar ni bilo vlomov in tatvin. Celo ključavnice stanovanj so bile navadne, da jih je odprl vsak vetrih. Tu in tam je v

kolesarnici kakšen bicikel ostal brez zraka, v kakšen moped so nasuli sladkor ali spustili ven bencin, kaj hujšega pa ni bilo. Nekega dne so v blok prišli tepiharji. To so bili možje od onstran Kolpe – malo bolj temnih obrazov –, ki so prodajali preproge. Pozvonili so tudi pri nas in moji mami se je zdel njihov tepih predrag, čeprav je bil lep. Popoldne je šla mama k eni od sosed na kavo in je tam videla tisti tepih. Vprašala jo je, koliko je dala zanj, pa je rekla, da je malo plačala, malo pa odslužila.

V bloku so stanovali ljudje različnih stanov in poklicev. Nekaj je bilo intelektualcev, kot so bili npr. Žiberti, Jeršiči, Vrbiči, Štumbergerji, Pečovniki, Hrasteli, Stiplovški, Habjani in drugi, večina pa je bila delavcev in rudarjev. Ženske rudarjev so bile v glavnem doma, ker so dedci dobro zaslužili. Pri marsikaterih so imeli služkinjo.

*Avtor teksta
z opremo,
primerno
položaju bloka,
1965.*

*(Foto: Franci
Salobir)*

V prvem nadstropju vhoda A je bila (kot že omenjeno) dolgo Postaja ljudske milice, katere komandir je bil tovariš Ciril Joger, ki je stanoval v stanovanju nasproti postaje. Joger je imel dve starejši hčeri, Jadranko in Darjo. Za nas je bilo imenitno, da so bili miličarji ravno pri nas. Kam so pospravili pijančke in razne nepridiprave, ne vem, morda so imeli v kleti kakšno luknjo, ampak tega nikoli nismo opazili. Takratna Milica je delala bolj v rokavicah, kot to počnejo danes. Na to postajo milice je večkrat prišel moj stric Franci, atov starejši brat iz Celja, ki je bil višji prometni inšpektor, natančneje – malo boljši policaj, nato pa se je oglasil še pri nas. Dal mi je staro miličarsko kapo, pištol pa sem imel tako dovolj.

Nad Milico je bila dežurna lekarna, ki jo je vodila vedno prijazna lekarnarka Habjanova. Imeli so dva otroka, Petro in Igorja. Igor je imel za tisti čas čudovite igrače, med drugim tudi majhen moped, kar je bilo za nas mulce nepojmljivo, njegov očka pa avto Toyota 1000, tudi zelo redko.

V našem stopnišču je stanovala babica – za pomoč pri rojstvih otrok. Dolgo nisem vedel, zakaj piše na njihovih vratih »babica«, če pa še ni bila tako stara. Svojih otrok ni imela, imela pa je belo-moder moped, s katerim se je vozila k novorojenčkom. In njenega mopeda se nismo smeli niti dotakniti!

Naše stanovanje je imelo dva balkona. Na manjšem, ki se je držal kuhinje, smo hranili fižol, obešali perilo in spuščali paro iz ekonom lonca. Večji balkon je bil za rože, balkonskih stolčkov in mizic pa še nismo poznali. Tako nismo posedali po balkonu. Tu sem poleti rezljal, brusil in lepil različne modele čolnov in letal. Pozimi sem to počel v kleti. Klet je bila topla zaradi ogrevalnega sistema, ki je potekal skozi kleti, in tako neprimerna za hranjenje ozimnice, vendar zelo prijetna za kakšno delo.

Vsako leto smo imeli otroci v pralnici na terasi letni nastop, največkrat ob prazniku za 1. maj ali pa ob 29. novembru, ko je bil dan republike. Jaz sem kaj recitiral ali pa zaigral kašno partizansko na harmoniko.

Ko sem šel v prvi razred osnovne šole, to je bila takrat nova šola Gustava Šiliha, ni bilo varstva za majhne šolarje. V šolo me je spravljala spodnja sosedka Katica Kozovinc, pri kateri sem imel tudi kosilo. Imela je moža Francija, nekaj starejšo hčer Romano in svojo ostarelo mater, s katero sva šla velikokrat na njivo, ki so jo imeli pod sedanjim ugaslim smučiščem v Šaleku. Ker tam ni bilo nobene ute, sva vse orodje nesla s seboj. Meni je zaupala grablje, sama pa je nesla motiko in cekar. To je bil moj prvi stik z vrtičkarstvom. Večina žensk v bloku je imela kje vrtiček, mi pa ne, ker sta oba starša hodila v službo.

Vsak drugi teden smo imeli pouk popoldne, tako da sem vse dopoldne preživel sam. Ob odhodu v šolo sem zaklenil vrata stanovanja in si ključ obesil okrog vratu. Da me ne bi kdo z vrvico zadavil, mi ga je mama obesila na gumico od gat. Potem je eden bolj porednih sošolcev to gumico napel in spustil kot fračo ... in sem imel prebito ustnico.

Nastop v pralnici, 1967. Z leve proti desni: neznani fantek, poje Boris Salobir, Mateja Krapež, bere A. Sovič, Darja Joger, v zadnji vrsti: Andreja Strozak, Romana Kozovinc (Fotograf neznan)

Veliko nas je bilo glasbenikov. Sestavili smo ansambel, v katerem smo igrali na različne instrumente, poleg mene je na harmoniko igral še Roman, Peter na saksofon, Marko na kitaro in Andrej na bobne. Dobivali smo se zjutraj ob šestih pri meni, ko sta moja in njihovi starši odšli v službo. Ampak ravno takrat je šel spodnji sosed Rafko Perkovič, ki je bil rudar, spat po nočni izmeni, ko smo mi najbolj »zaladali«. Seveda smo morali nehati, zato smo vadili v kleti in na terasi, kasneje pa tudi na naši pravkar zgrajeni hiši, ki še ni bila vseljena in ogrevana, da so nam prsti skoraj pomrznili.

*Mali orkester; ampak ne tisti, o katerem je govora v tekstu.
Na sliki Boris Šalobir, Igor Pečovnik, Romana Kozovinc, Andrej
Žibert. (Foto: Stanko Petauer, 1967)*

Ansambel je imel svoj prvi in edini nastop leta 1974 v gostilni Pri Cirotu v Šaleku. Inštrumente smo naložili na ročni voziček in jih peljali v Šalek. Tam smo odigrali nekaj skladb, ki smo jih vsi znali zelo povprečno, z repertoarjem, ki smo se ga naučili v glasbeni šoli – nekaj valčkov in nekaj domačih viž, pa še kakšna sonatina in suita. Vsa glasba je bila močno popestrena z glasovi saksofona, kar je izvajal Peter, in z močnimi dodatki bobnov, kar je izvajal Andrej. Midva z

Romanom sva igrala melodijo, in to še kar dobro, Marko pa je brenkal ritem, ki ga je bilo treba ujeti. Andrej je nabijal po bobnih, da so se tresli kozarci v vitrini. Zvok je bil nekje med alpsko poskočnico, jazzom in tehnom. V zahvalo smo dobili kokto in kuhane klobase, potem pa smo šli spet z vozičkom domov in načrtovali prihodnje špile. To je bilo moje prvo in tudi zadnje udejstvovanje na velenjski glasbeni sceni.

Tudi marsikatero smo ušpičili. Takrat je bilo obdobje splošnega pretepanja žlehtnih mulcev ali pa vsaj klofutanja. Neko dopoldne smo se podili po terasi, ko smo naleteli na razbito šipo terasnih vrat in se poigrali z razbitim steklom, tako da smo skakali po njem in ga še bolj zdrobili. Iz najbližje garsonjere je prihrumel možakar, ki ga še nismo poznali. Zgrabil je mene, ker sem bil prvi, mi jih naložil okrog ušes, zato ker naj bi mi razbili šipo, pa nismo bili nič krivi. Seveda je jeza v meni zagorela in sem mu drugo jutro pripravil presenečenje. V ključavnico sem mu potisnil zobotrebec in ga odlomil, tako da ni mogel odkleniti. Potem sem z balkona opazoval, kako je prišel z nočnega šihta domov, ves zmatran in zaspan, pa ni mogel noter, zato je šel nekam iz bloka, verjetno po kakšno pomoč. Tako sem mu jo še parkrat zagodel, ampak nikoli zaporedoma, da me ne bi dobil. Maščevanje je sladko.

Zelo radi smo pritiskali na zvonce in zvonili stanovalcem spodaj pred vhodom, ker je moral vsakdo najprej pogledati pred vrata, kdo zvoni, in ker tam ni bilo nikogar, je šel na balkon in se drl dol, kdo zvoni. Da bi bil učinek večji, smo si umislili deščico, s katero se je dalo z enim pritiskom pozvoniti na vseh zvoncih v stopnišču hkrati. Nastalo je bučno odpiranje vrat, klicanje čez balkon in bentenje, mi pa smo seveda že bili na varnem v kleti ali kje zunaj za grmovjem in se zabavali.

V stopnišču smo imeli tudi kar sitnega možakarja, ki je imel dva nemarna majhna sinova, ki sta lulala za vsakim vogalom. Ravno sem se vračal iz glasbene šole, ko je po stopnišču prihrumela vojska mulcev, ki so ropotali s palicami po ograji, da je bilo neznosno. Eden od njih mi je dal palico v

roko in rekel, naj se pridem ven igrat, nato pa so jo pobrisali s stopnišča. Od vsega hrupa se je ta možak menda zbudil, odprl vrata in videl ravno mene, kako grem mimo njegovih vrat s palico. Logika mu je delovala, vprašal pa ni nič. Samo pretepel me je kot vola. Jaz mu nisem hotel ostati dolžan in sem doma nalil polno vedro vode, ki sem jo zlil pod odprtino vrat v njegovo stanovanje, lepo počasi, in to še enkrat ponovil, da je imel ves hodnik poplavljen. Ko sem prišel tretjič, me je dec pričakal za vrati, jih na hitro odprl, jaz pa se nisem prestrašil, ampak sem mu vso vodo iz vedra v sunku zlil v predsobo. Bil je tako presenečen, da ni mogel teči za menoj, tako da sem lahko pobegnili v naše stanovanje. Ko sta prišla starša domov, sta takoj opazila sledi klofut na mojem obrazu, in ko sem povedal vso zgodbo, je šlo zares. Ate je šel k njemu in mu zagrozil, da ga bo tožil (kar je bilo takrat skoraj neverjetno), mi pa smo imeli še miličarje v žlahti, da se je možakar zares ustrašil. Kot se mi zdi, je očetu potem dal neko odškodnino, od katere sem jaz dobil par igrac, do mene pa je bil od takrat vedno zelo prijazen.

Starša sta šla včasih v kino. Takrat sem bil sam doma. Zunaj je rahlo deževalo, ko sem se domislil, da bi lahko ljudi polival z vodo po dežnikih, ker se ne bi videlo mokro na tleh in nihče ne bi vedel, da je kdo kaj zlival čez balkon. Tako sem vzel vedro, polno vode, in s kozarčkom zajemal vodo ter jo zlival na mimoidoče. Balkon je bil precej dolg in naštudirano sem imel tako, da sem na začetku balkona zlil en kozarček na človeka z marelo, nato pa tekel na drug konec balkona, ko sem zlil naslednji kozarček. Čisto vsak, ki je dobil vodo na dežnik, je med hojo dežnik umaknil in pogledal gor, v tem pa dobil v obraz drugo porcijo. In to je bilo skrajno imenitno, človek spodaj pa moker. Adrenalinsko! Točno sem vedel, kdaj moram zlit vodo, da je bil učinek popoln. Seveda so kričali in mahali in grozili, ampak zaradi enega kozarčka ni bilo hudega.

Tako sem si zamislil, da bi zlil kar celo vedro. Ravno je nehalo deževati, ko sem zagledal moškega, ki je šel brez dežnika proti našemu bloku. Pripravil sem se, obrnil vedro in

dedca zadel v polno, da je bil moker do gat. Zadetek ena a. Ves moker je hodil okrog bloka, zvonil pri vratih, spraševal sosede, kdo naj bi ga polil, in žal me je eden od sosedov videl, pa me je zatožil.

Vrat nisem odprl, luči sem pogasnil, se potuhnil in potem ni bilo nič, nikoli nič.

Čez kakšnih dvajset let me je ta možakar, pisal se je Naglič in je bil živinozdravnik, ko je slišal moj priimek na bančnem okencu, pobaral, če sem ta in ta. Seveda sem. Povedal mi je zgodbo, kako je šel mimo našega bloka k serviserju po avto peš in je dobil cel ajmer vode na glavo. Ko je prišel moker domov, je povedal ženi, kdo mu je to ušpičil. Žena ga je zaboga prosila, naj tega ne pove moji mami (ker jo je poznala), da ne bi moje mame kap, saj je bila srčni bolnik. Škode, razen mokrote, pa tako ali tako ni bilo.

Tudi zakuril sem v stanovanju, in to kar dvakrat, čeprav nisem bil piromanček. Prvič je bilo, ko sem bil še precej majhen. Očetu je padel vžigalnik iz žepa, ko je popoldne dremal na kavču. Vzel sem ga in šel svetit v svojo omarico z igračami. Tam sem ga postavil in lepo gledal noter (takratni bencinski vžigalniki so kar goreli, če ga nisi zaprl), ko me je poklicala mama in sem seveda na vžigalnik pozabil. Oblekla me je in me poslala na dvorišče, kjer sem čakal in čakal, kdaj prideta starša in gremo nekam. Nato me je mama poklicala, naj pridem domov, in vse stanovanje je bilo v dimu. Omarica z igračami se je vžgala, mama pa je z vedrom vode vse hitro pogasila. Seveda je bila soba mokra, omarica pa je imela do konca svojih dni ožgano zadnjo steno. Nekaj igračk in knjigic je zgorelo. Dobil sem jih po riti in sem moral še dolgo časa klečati v kotu in ponavljati na ves glas, da se nikoli več ne bom igral z vžigalnikom.

Drugič pa je bilo, ko sem sam doma delal poskuse v klump kamri ali luknji, kamor smo spravljali čevlje in obleko. V njej je bila priročna polička, kamor sem postavil skodelico z bencinom. Namočil sem vanj vžigalico in jo poskusil prižgati, pa ni šlo. Potem sem naredil obratno in bencin se je vžgal z visokim plamenom. Zgrabil sem skodelico in jo vrغل

iz luknje na hodnik, kjer je bencin gorel na tepihu. To sem hitro pogasil s skodelico kakava, pa s skakanjem po ognju in mlatenjem po njem s šlafrokom. A na preprogi je ostala velika, grda črna ožganina. Poskusil sem jo očistiti z varikino, ta pa je sprala barvo in je bil flek še večji, črn in rumen. Obrnil sem preprogo, da je bil flek v bolj temnem kotu predsobe, in

*Parkirišče pod enim velenjskih blokov. Sami fički in en Ami 8.
(Foto-neznani, okoli 1965)*

šel popoldne v šolo. Starša sta po prihodu iz službe to videla in se spraševala, kaj se je zgodilo. Po šoli sem vse lepo povedal, jih dobil okrog ušes in klečal v kotu ter ponavljal kot prvič, da se nikoli več ne bom igral z ognjem. Pa naj kdo reče, da nismo bili inovativni in prisebni. Če ne bi prisebno in hitro ukrepal, bi se lahko klump kamra vžgala, ker je bilo v njej tudi veliko časopisnega papirja in bi se požar po zračniku nevarno razširil!

Igrali smo se z ognjem, a vse se je kar gladko izteklo.

Mnogi stanovalci so poleg službe znali še kaj uporabnega za sosede. V stopnišču A je Habjanova imela dežurno lekarno in tu je bila seveda postaja Ljudske milice. V stopnišču B je stanoval upokojeni oficir Malenšek, ki je šival moške obleke. Meni in očetu je napravil kar nekaj hlač. V tem stopnišču je stanovala družina Grasselli, v kateri sta bila mož in žena zobozdravnika. Ob hudih bolečinah sta, vedno prijazna, šla s tabo v zdravstveni dom, odprla vrata zobne ambulante in popravila zob. Brez čakalne vrste. V našem stopnišču C je soseda Mlinarjeva pekla torte. Moj oče je kaj popravil in zavaril, Rafko Perkovič pa je bil dolga leta hišnik. Imeli smo babico, pod nami sta bili celo dve šivilji – Napotnikova in Podojsterškova. V stopnišču D pa smo imeli celo kriminalista. Pritličje pa je bilo polno lokalov in trgovin. Celotna ena prvih samopostrežnih trgovin v Velenju je bila spodaj, dokler niso zgradili nove Name.

Poznal sem navade vseh ljudi, ki so živeli v bloku. Nekaj je bilo tudi čudakov, pijančkov, raztresencev, pa babjekov, razbijačev, prepirljivcev, tako moških kot žensk, posebej pa ni nihče izstopal.

Ob sončenju na terasi je marsikateri moški obrnil tujo bedrco, da se ne bi preveč opekla. Tako so nastale razne zveze, zaradi katerih so se ženske teple in zmerjale. Tako je eden večkrat obračal bedrca druge žene. Prva dva sta šla narazen, druga dva pa ne. Ločena, užaloščena ženska je nekega dne, ko je šla iz bloka, na vhodu srečala ono drugo. Jaz sem bil tik

za njima. Dobesedno skočili sta si v lase, se ruvali, valjali po tleh, kričali in vreščali, in ko sta omagali, sta vse to še enkrat ponovili, nato pa se še obilno ozmerjali. Ko so jima pošle moči, je vsaka poglihala svoj firtof in sta šli naprej, kot da se ni nič zgodilo. Ljudska milica ob takih dogodkih ni ukrepala, pa tudi obveščali je nismo. Takih dogodkov je bilo kar precej, le da sem videl le tega, slišati pa je bilo marsikaj. Od vreščočih otrok pa do neke punčke, ki ni bila ravno preveč brihtna in pridna v šoli, zato jo je očka hoblal s palico in je vreščala »ati, neeee, neee«, in to z mariborskim naglasom. Mene je takrat moja mama poslala na dvorišče in mi naročila, naj pri teh sosedih močno pozvonim, in sem. Malo za tem je prišel njen oče ven iz stanovanja in nesel smeti, kot da ni bilo nič. Ta male pa le ni več tepel. Imeli so še mlajšo hčer, ta pa jih ni velikokrat fasala. Sploh so bile tedanje moderne vzgojne metode – prvovrstna pedagogika – najprej dve tri klofute, za hujše zadeve pa praker ali pas in seveda klečati v kotu z rokami na glavi, potem pa povej, kaj si ušpičil, če sploh si kaj. Čisto nedolžni pa res nismo vedno bili.

Domislili smo se marsikaj, metali kupe snega s terase na ljudi in na avte spodaj. Obmetaval sem ženske s fižolom, ki ga je mama hranila v omarici na balkonu in ga kar naenkrat ni bilo več, pojedli pa ga nismo. S fračo in frnikolami sem streljal v obcestne luči, da se mi je guma utrgala in sem imel čisto plavo oko, s terase smo spuščali rakete, pri čemer sem si ožgal ves obraz, metali papirnate avione iz stranišnega papirja in streljali z zračno puško. Celo z omarice za ličila (psihe) v spalnici smo sneli veliko ogledalo, ga nesli na balkon in z zajčkom (odsev sonca) ciljali voznike v vozilih, ki so peljali iz Šaleka, da niso nič videli in se je eden skoraj zaletel v kandelaber. Enemu smo dali petardo v auspuh, da je mislil, da mu je razgnalo mašino, in potem z družino niso šli na izlet.

Zelo nas je mikala streha bloka. Ta je bila ravna, posuta z drobnimi kamenčki, na njej pa so bili drogovi za antene, zračniki, strelovodni sistem in še marsikaj zanimivega. Na streho se je dalo priti tako, da si se na terasi vzpel na okvir za stepanje tepihov, zlezel preko previsa na nadstrešek, ki je

gledal neposredno nad tla kakšnih petnajst metrov globoko, in splezal po strelovodu na streho. Početje je bilo nevarno, razgled pa imeniten. Največji užitek pa je bilo obračanje anten stran od oddajnikov, da je televizija izgubila sliko ali je bila ta motna. In bog ne daj, da bi nas kdo od starejših videl – potem bi bil pa zares rompomom.

Po terasi smo se radi podili, in ker je imela zelo široko zidano ograjo, prevlečeno s pločevino, smo po njej vozili avtomobilčke in dirkali z njimi. Moj bratranec Dali, ki je bil pri nas na počitnicah, se je malo preveč zapodil in se ni mogel ustaviti na vogalu. Zaletel se je v ograjo, avtomobilček je odletel s terase, njega pa je dvignilo na ograjo, tako da je gledal preko. Če ne bi bil jaz tik za njim in se zaletel v njegove noge, ki so še bingljale z notranje strani ograje, bi bil fant padel dol. Tako pa smo ga srečno potegnili nazaj – in seveda nikomur povedali.

*Vsi smo takrat imeli Pony kolesa ljubljanske znamke Rog.
(Slika je iz leta 1992, ko so naši otroci ponazorili te čase v filmu
Toma Čonkaša – Pony generacija)*

Na frizeriji v sosednjem bloku na Cankarjevi 1, kjer je ta še sedaj, so razbili šipo, ampak takrat res nisem bil zraven. Ateji so nas lomili in klestili po vsem nadstropju, fantje smo kričali, ateji so tolkli, mame vreščale, ko se je nazadnje le izcimilo, da so šipo razbili fantje iz sosednjega bloka, pa vse

prevrgli na nas. Frizermajster je pa vse skupaj zakuhal, saj je prišel najprej to povedat mojemu očetu. Kaj hujšega! Ob ograji gradbišča nove Name smo zvečer, tik pred veliko lužo, navezali vrvico, ob katero sta se spotaknila oče in hči in oba padla v umazano vodo. Mi smo zbežali, vseeno nam pa ni bilo, ker sta bila padca le prehuda.

Ker so starši vedeli, da lahko mulci dopoldne, ko so oni v službi, naredimo marsikaj, smo skoraj vsi imeli strogo prepoved obiskov mularije v stanovanjih, kadar staršev ni bilo doma. Pa se seveda tega nismo držali. Včasih je mama prišla v kontrolo in nabutala vse, ki jih je našla pri nas, in jih pod marš spodila iz stanovanja, mene pa še dodatno naklestila. Tudi drugi so ob odhodu dobili kakšno batino. Pri sosedih smo se skrivali in ob takem skrivanju našli pravkar narejeno torto, ki se je hladila na balkonu. Seveda smo potiskali prste v njo in šarili po kremi, da ni bila več uporabna. Soseda, ki je torto spekla za prodajo, je popoldne ugotovila katastrofo in torto prinesla mojemu očetu, naj jo kar ima. Oče je torto plačal, mene naklestil, pojedli smo jo pa le do konca.

V stanovanju smo se igrali tudi roparje in žandarje. Stranišče je bilo zapor. V njega smo zaklenili enega od mulcev, ki smo ga lahko prepričali, da je bil zapornik. Nato se je nekdo spomnil, da je treba v šolo k popoldanskemu pouku, in smo na zapornika pozabili. Ta je ždel v temnem sekretu, dokler niso prišli moji straši domov. Oče je šel na stranišče in čudno se mu je zdelo, da je zaklenjeno. Odklenil je in tam našel vsega prestrašenega mulčka. Notri je bil kakšni dve uri. Ko sem prišel iz šole, je bilo prvo vprašanje, če sem imel dopoldne obiske, pa sem sveto trdil, da pri meni ni bilo nikogar. Najprej je začelo padati po moji riti, nato pa mi je oče predstavil situacijo.

Nastale so tudi prav smešne situacije. Ker so bili ključi navadni in med seboj podobni, je enak ključ odklepal več stanovanj. Eden od sosedov je prišel ponoči s službene poti in se je zmotil v nadstropju. Odklenil je pri nas, se v predsobi slekel do gat (ker so si bile tako predsobe kot oprema v njih precej podobni). Oče je v spalnici slišal neke šume s hodnika in šel pogledat, kaj se dogaja. Oba sta bila presenečena in se

smejala, ampak sosed se ni spet oblekel, le svoje cote je prijel pod pazduho in šel napol nag sredi noči po hodniku v svoje stanovanje. Kakšne bi kaj bile govorice, če bi ga kdo srečal! Tudi moj oče je mogoče, čeprav ni bil ljubosumen, kaj tuhtal, da ta le ne hodi k naši mami, ko njega ni doma, tokrat je pa bil. Kaj se ve?

Okolico bloka in s tem mesto Velenje sem začel spoznavati že kot otrok. Najprej sosednje stavbe, nato otroško igrišče, pa travnike okrog bloka, gozd in tako dalje od njega. Včasih smo šli s starši na sprehod do jezera ali pa do znancev pod cerkvijo in na Tomšičevo cesto. Vedel sem, kje je avtobusna postaja, šola, pošta, kino, zdravstveni dom in trgovine.

Ko sem za odličen uspeh v prvem razredu osnovne šole dobil kolo Pony, sem začel raziskovati tudi malo dlje od doma. Odkril sem zgornji del Velenja, ki so mu pravili Texas, ker so se tam vedno nekaj pretepali. Spoznal sem provizorije ob Kersnikovi ulici, pa jezero, Pesje in počasi tudi Šoštanj.

Velenje je bilo in je še imenitno mesto. Takrat je šele nastajalo. Na travnikih ob reki Paki je stal tu in tam kak blok ali skupina stolpnice. Do njih so vodile široke in lepe potke, most čez Pako.

Mesto je prečkala železniška proga proti Slovenj Gradcu, ki so jo leta 1968 po neumnem ukinili, že čez pol leta pa s tovarnjaki vozili velenjski premog v elektrarno Wolfsberg v Avstriji. Za vso količino premoga bi dnevno zadoščal en vlak, tako pa je več deset tovarnjakov dan in noč vozilo premog, in to kar dve leti, da je bila cesta proti Dravogradu večno polna teh vozil in seveda nevarna ter uničena.

Dopoldnevi v mestu so bili pusti, saj so bili vsi odrasli v službah, otroci v šoli ali vrtcu, starih ljudi pa je bilo zelo malo. Tudi popoldne in ob sobotah ni bilo nič bolje. Zato smo ob sobotah dopoldne s starši hodili v Celje, kjer je ostalo veliko njunih prijateljev in vsi sorodniki mojih staršev.

Večerno življenje je potekalo le v baru hotela Paka s striptizom večinoma debelih babnic, in v Mladinskem domu, kjer so bili plesi. Starša sta večkrat šla na ples, na katerem se je ate obvezno napil, da ga je mama komaj spravila domov

*Velenje leta 1963, še v gradnji. Naš »miličarski« blok je zadnji zgoraj desno, pred njim polje proti Šaleku. Zgoraj, z leve na desno, poteka trasa železniške proge proti Slovenj Gradcu, spodaj Velenjski grad in Staro Velenje, na sredini rastoče novo mesto.
(Foto Pajk Velenje - razglednica)*

in bila potem še tri dni jezna. Na poti domov je počival na ograji mostu čez Pako in govoril mami da „Pakica žlubodri“. Ate je nasploh rad pil v družbi, a doma nikoli. Imel je veliko prijateljev in še več bivših vajencev, ki so svojemu „majstru“ krepko nazdravljali in ga »častili« s pijačo. To je bila takrat obvezna navada. Kamor je šel, je prišel »ajhan« domov, kar smo spoznali že po dihanju, ko je šel po stopnicah proti stanovanju. Z mamo sva po odklepanju vrat točno vedela, koliko promil ima v sebi. Če je bil močno pijan, je bilo vse v redu, če je bil pa samo malo »fajhtn«, je postal siten, mama pa ni držala jezika, zato je s tolčenjem po mizi dokazoval, kdo je gospodar pri hiši, da je pepelnik odskakoval meter visoko.

Mama je bila zelo nervozna, kadar je šel kam z avtom in ga ni bilo pravočasno nazaj. In to je bilo precej pogosto. Ni šla spat, stala je pri oknu in gledala vsak avto, ki je pripeljal skozi križišče, in pripravljala besedni napad. Avtomobilov je bilo takrat zelo malo, vsake pol ure je mogoče pripeljal eden.

Enkrat je izpred hotela Paka pripeljal tujo Škodo, ki je bila povsem enaka kot naša, le da je imela ljubljansko registracijo, kar je oče ugotovil šele pred blokom, jo hitro peljal nazaj in vzel svojo. Isti ključi pa so odklepali obe. Seveda ni bil čisto trezen. Mama ni znala biti tiho, ko je ate prišel domov; čeprav sem jo večkrat prosil, naj gre spat, sta se vseeno sprla, včasih kar precej glasno, da so slišali sosedje. Ker pa je to bilo pogosto in pri več družinah, takih dogodkov ni nikoli nihče ne preprečeval in drugi dan tudi ne komentiral. Kaj šele, da bi kdo klical miličarje – „naj jih baba faše“!

Ob vselitvi v blok je bilo parkirišče prazno. Sčasoma je marsikatera družina kupila avto. Najstarejši je bil ‚Ričekov‘ Opel Rekord iz leta 1953, ki smo ga kasneje pokvarjenega zrinili v gozd pod vilo Herberstein, kjer je dolgo rjavel, potem pa ga je komunala odstranila. Mi smo imeli leta 1965 fička in nato leta 1967 Škodo 1000 MB, kasneje pa še Škodo 100 R. Mirniki so imeli rdečega Wartburga karavana, Perkovič pa Zastavo 1300. Habjan je imel Toyoto 1000, takrat super avto, Primožič Fiata 1100 in (kot že omenjeno) seveda inženir Vasle z gozdnega gospodarstva tistega imenitnega rdečega Forda Mustanga, ki pa je bil redko tam.

*Ford Mustang, letnik 1967, rdeč z belo streho, točno tak.
(Foto: splet)*

To so bili avtomobili, ki sem jih gledal z našega balkona. Avtomobilov stanovalcev, ki so jih parkirali za blokom, kjer so jih bolje videli, nisem poznal. Moped Tomos Colibri je imela le babica v našem stopnišču, drugi pa kolesa. Kolesarnico sta imeli le srednji stopnišči. Zadnje leto sem si tudi jaz omislil svoj moped, Tomosovega tribrzinca, zelenega z rumenim sprednjim blatnikom, oče pa je imel takrat že ‚katreco‘ ali Renault 4, ker smo gradili hišo na Gorici in smo potrebovali bolj dostavni avto.

Zastava 750 ali fiček, fičko, fičak ... na enem od velenjskih parkirišč (Foto: neznan, okrog leta 1971)

Ker parkirišče ni bilo pokrito, so tisti, ki so se bolj bali za svoj avto, svojo limuzino stiščali pod napušč, tako da je bilo nemogoče iti mimo. Pa so se začele čeckarije in risi po avtih, zlivanje kofeta na avtomobile in druge nadloge, dokler dotični ni umaknil svojega ljubljenca. Tudi prali smo avtomobile pred blokom, pa popravljali tudi. Vse to so bili družabni dogodki, ob katerih je eden šraufal, drugi pa gledali, vsak s svojim pirom v roki, in modrovali, svetovali in kimali.

Neki sosed je imel lepo rdečo limuzino. Toliko jo je pral in drgnil, da je dobesedno ogulil barvo. Avto se sploh

ni več svetil. Ko je ob sobotah ali nedeljah dopoldne nastala pralna gneča, so možakarji pogruntali, da je bolje avtomobile prati ob reki Paki. Ker so bili avtomobili dragi in zelo cenjeni, je moj ate s fička pošraufal vsa štiri kolesa in jih opral še po notranji strani. Ob Paki je bilo včasih tudi po deset avtomobilov, vodo pa so nosili z vedri iz reke. Otroci smo malo pomagali, malo pa se igrali. Tudi kopali smo se v Paki, največkrat v tolmunu pri Šaleku. Spet imeniten družabni dogodek.

Družabnih dogodkov je bilo nasploh veliko. Vsak je lahko imel po hišnem redu dvakrat letno domačo zabavo. Čas ni bil omejen in glasnost tudi ne, vendar so ti dogodki potekali v mejah normale. Radijski aparati še niso bili glasni, ojačevalca ni imel nihče, včasih smo slišali koga, ki je vadil inštrument, to pa je bilo tudi vse. Moj prvi stereo gramofon je imel dva zvočnika, vsakega po štiri vate. Zelo močno, ampak šele leta 1976.

Po letu 1965 se je v stanovanja prikradla televizija. Bloku so zrasle dlake – antene na vsakem vogalu, da smo lahko lovili Ljubljano, Zagreb in morda zelo megleno sliko Avstrije. Vsega skupaj dva do tri programe. Za vsak kanal je bila potrebna posebna antena, ki je bila obrnjena v smeri oddajnika. Antene so bile večinoma na drogovih na terasi, od njih pa so v stanovanja tekli koaksialni kabli kar čez balkone. Zanimivo je bilo iskanje kanalov, ki je potekalo tako, da je eden gledal v televizor in javljal drugemu na balkonu, kakšna je slika, ta pa se drl tretjemu na terasi, ki je obračal anteno v smer oddajnika. Leta 1976 pa je prišla tudi barvna televizija in mi smo jo imeli prvi. Kaj hujšega. Ameriške nadaljevanke so bile že barvne in ob popoldnevih je bilo pol stopnišča babnic pri nas, da so gledale limonado v barvah in zraven jokale od miline. Odkar imamo kabelsko televizijo, lahko danes gozdove anten po terasah vidimo le še na starih slikah.

Telefone smo v blok dobili šele okrog leta 1975. Tudi prej so bili, ampak zelo zelo redki. Mi smo ga dobili po zvezah, ker je bil oče veliko na terenu po vsej Jugoslaviji, sicer pa so telefon imeli le redki. Na začetku so imeli telefon le Jeršiči v stopnišču A, ki so skrbno prenašali drugim stanovalcem

večinoma neugodna, večkrat tudi tragična sporočila. Sicer pa smo dobivali telegrame.

Obvezna oprema stanovanja – radio z gramofonom RIZ, HI-FI – stereo in televizor EI Niš z lučko, na posebni doma izdelani mizici, 1970. Radio se je lahko izvlekel ven, da se je odprl pokrov gramofona. (Posnetek ob praznovanju avtorjevega 10. rojstnega dne); z leve: Jernej Petauer, Aleš Dremel, avtor, Igor Pečovnik, Tanja Pečovnik (Foto Stanko Petauer, 1970)

Vsako stopnišče je imelo veliko poštnih predalov, tako kot danes, le da so bili leseni, celi in ne počekani, z veliko odprtino na vrhu in s samo tremi različnimi ključavnicami. Tako si lahko mimogrede dopoldne sunil komu časopis, ga prebral in lepo zloženega vrnil v poštni nabiralnik ali kasle, še preden je prišel lastnik iz službe. Največkrat sem nekomu sunil Pavliha – humoristični tednik. Druge pošte pa se nismo dotikali.

Blok in njegova okolica, pa tudi bližnji gozd, so bili naše igrišče. Fantov nas je bilo kar precej in imeli smo odlične ideje. Velikokrat smo odšli na otroško igrišče, ki je bilo eno najbolj urejenih daleč naokoli. Bile so gugalnice, tobogan, velik in majhen ringlšpil ali vrtiljak in ogromni kamni,

za katerimi smo se skrivali. Te kamne so naši očetje ročno nalagali v Logarski dolini in jih pripeljali v Velenje. »Ta velik« ringlšpil je moral poganjati odrasel moški, vrtiljak pa je bil »ta majhen« in smo ga lahko poganjali sami. Neko popoldne smo se tako dolgo vrteli, da sem od tega bruhal in nisem mogel domov, ker si nisem upal, saj bi jih lahko še dodatno dobil. Kakšno uro sem ves omotičen ležal v travi, da se je omotica polehla.

Na sredi igrišča je stal star tovornjak, v katerega so nekateri hodili ‚srat‘, pa stara lokomotiva, tudi posrana, pa star osebni avto, tudi posran, pa staro letalo, tudi posrano, in seveda stranišče, ki je bilo skoraj vedno zaklenjeno in v katerem se ni dalo opraviti potrebe. Kadar pa je bilo odklenjeno, je bilo vedno polno dreka. Kamor koli si stopil, za kamen, za drevo ali grm, povsod je bil kak iztrebek. Pa ne pasji! Psov takrat v Velenju skoraj ni bilo. Pravo igrišče – drekišče. Ob potki po igrišču so bile postavljene betonske žabe – smetnjaki v obliki žabe, pobarvani zeleno. Skozi usta žabe si vrgel smet, spodaj pa se je dalo zakuriti, da so smeti zgorele, skozi usta pa se je kadilo. Ena takšnih žab je še nedolgo tega stala v Šoštanju. Imenitna reč.

Imeniten je bil otroški bazen s toboganom, zgrajen v obliki osmice, tako da je bil zgornji, plitvejši del za majhne, spodnji pa za večje otroke, ker je bila voda globlja. Verjetno je bil to edini takšen otroški bazen daleč naokrog in tudi nikjer nikoli nisem videl kaj podobnega. Seveda je bila voda umazana, včasih celo kalna, ker smo vsi kopajoči lulali vanjo. In nič nam ni škodilo. Poleti smo bili vsi otroci ob bazenu. Nesli smo si majhno odejo in karte za igranje osla ali vojne in tam preživljali cele popoldneve. Z mamami sva bila dogovorjena, da bo dala na teraso rdečo brisačo, ko bo treba domov. Telefonov namreč še ni bilo. Nekajkrat sem se še ozrl, kdaj se bo pojavila brisača, potem pa na to pozabil. Ko se je že delal mrak in je bilo v bazenu najlepše, ker je večina otrok že odšla domov, je prišla pome mama in me nahrulila in naklestila. Nič ni pomagalo, naslednjič spet nisem opazil rdeče cote. To se je ponavljalo tudi pozimi, ko smo se sankali

pod vilo Herberstein. Najbolj pa nas je privlačil ribnik pri vili, kjer se je tiste čase še videla njegova imenitna ureditev s klopami, obrežjem in ograjo ter velikimi drevesi. Ko je ribnik zamrznil, smo tam drsali, seveda brez drsalk, in igrali hokej, dokler se enkrat led ni udril in smo vsi padli v ledeno vodo. Pa tudi ni bilo hudega, voda je bila plitva. Vsi smo se zvezli na suho in taki mokri odricali proti bloku in domov. Samo Iztok je tulil, da ga zebe, drugi pa smo kar tiho potrpeali, predvsem v strahu, da nas starši ne bi namlatili. Če se ti je namreč kaj zgodilo, si bil najprej tepen, nato pa oskrbljen. No, tepežu smo rekli, da te je mama „narezala“.

Zdaj je ta ribnik zasut, ker je bilo poleti menda preveč komarjev, ki so napadali imenitne stanovalce bližnjih hiš. Danes nanj spominja le še kovana železna ograja, na kateri so ljudje polomili vse okrasne konice. Nekaj delov te ograje pa se še da videti tudi okrog nekaterih hiš na Konovem in drugod. Ribnik bi bil danes dragulj Velenja, če bi ostal.

*Vrata (s kovano
ograjo) na
posestvo
Herberstein s
Šaleške ceste.*

*(Foto:
Ivan Salobir,
1962)*

Pod vilo Herberstein je bila ob Šaleški cesti vrtnarija iz časov stare Jugoslavije, ki je pripadala vili, ograjena z visoko kovano ograjo. V sami vili je bil Dom onemoglih. Starčki so se sprehajali po še vedno imenitnih vilinih parkih, z zvoncem nad vrati pa so jih klicali h kosilu. Vrtnarijo so opustili ob izgradnji bazena in teniškega igrišča. Starčke so preselili v novi Dom za varstvo odraslih nekje okrog leta 1974, ko je vilo prevzelo Gorenje in je postala restavracija višje kategorije. Staro stavbo v parku pod vilo pa so podrli in stavbo ob Šaleški cesti tudi.

Ob vili proti današnjemu Domu borcev in mladine, nad ribnikom, so bili zajčniki, ostanek nekdanje dejavnosti herbersteinske baronice. Tam so gojili zajce marsikateri stanovalci našega bloka. Otroci smo včasih pomagali krmiti in napajati zajčke in imeli s tem neposreden stik z živalmi.

Vila Herberstein, 1975. (Foto: avtor; slika je iz S-8 mm filma.)

Živali v bloku ni bilo veliko. Psa jazbečarja so imeli le Habjanovi, mačko pa spodnja soseda Strozakova. Mogoče je kdo imel kakšnega ptiča in sosedje Mirniki zlate ribice. Ko je ena od ribic skočila iz akvarija in padla za omaro, sta šli sestrici povedat mami v službo, kaj se je zgodilo. Potem so

jo čez kakšno uro zbezali izza omare in dali nazaj v vodo in je preživela. Od takrat je plavala malo postrani.

Le redki iz bloka niso hodili v službo. Ropot se je začel ob petih zjutraj, ko so šli rudarji prvi na šiht, trajal pa do sedmih zjutraj, ko so odhajali uslužbenci. Večina se je vračala ob dveh. Malo pred blokom je stal mestni in rudniški avtobus. Po tretji uri popoldne je bil mir, čas za počitek. Potem se je začel direndaj do sedmih zvečer. Okrog devetih se je ponovilo odhajanje nočnih na šiht in popoldanskih s šihta. Ponoči je bil večinoma mir. Tu in tam smo slišali zapoznele pevce, ki so se vračali iz Šaleka, pa včasih zvoke kakšne oddaljene veselice. Sirene so bile zelo redke. Takrat je vse drlo na balkone in paslo zijala, ko je šel mimo rešilni, gasilski ali miličarski avto.

*Prva srečanja
s »feršterke-
rijo« in tujo
glasbo.*

*(Na sliki
avtor, foto:
Jernej
Petauer,
1975)*

Včasih smo za šalo tudi malo potipali katero od deklic, ki je prišla v klet po krompir, ko smo dečki tam kaj ustvarjali v svojih delavnicah. Edino ena ni vpila, druge punce pa so se izmikale, hihitale in bežale iz kleti in se niso pustile otipavati. Pa jih nismo, in tudi zatožile nas niso. Jokala pa zato tudi ni nobena. Takrat nihče ni omenjal kakšnega spolnega nadlegovanja. Vsi smo bili stari med 11 in 13 let. To je bilo povsem normalno, del odrasčanja.

Ko smo še malo bolj odrasli, so nas zanimali gramofoni in ojačevalci, lajtšovi, mopedi in tehnične zadeve, s katerimi smo se hvalili drug pred drugim. Včasih smo celo zaigrali na inštrumente. Tudi stripe smo brali, le da smo jih skrivali pred starši. Igre je bilo vedno dovolj, bila je pestra in zanimiva in še poučna. Obvladali smo ročne spretnosti. Nekaj odžagati, zbiti, odrezati ali odviti ni predstavljalo nikomur nobenih težav.

Tudi tombolo smo imeli. Točno pred našim blokom med sedanjo Kidričevo cesto in Časovim kozolcem je bila ogromna njiva, kasneje pa travnik, kjer so priredili tombolo. Mi smo seveda, s kupom sorodnikov in tombolskimi kartami v rokah, sedeli na balkonu in imenitno videli na desko, kjer so se nizale izžrebane številke. Vsako številko je iz vrečke potegnila majhna deklica, da je bilo ja pošteno, potem je trobentač zaigral akord in vodja tombole razglasil številko. Veliko številko so obesili na tablo, kjer je bilo prostora za sto številok. Vsi smo pridno prečrtali izžrebano številko na tombolski karti in upali, da bo čim prej polna ena vrsta, dve vrsti, tri vrste, ki so prinašale majhne nagrade, in tombola ali cela karta, ki je prinesla glavni dobitek – avto Zastava 750 ali fička, ki se je svetil pod glavnim odrom. Ljudje, ki jih je bilo več tisoč, so sedeli na deknah, pili pivo in vino, ki so ga prodajali s kamiona, jedli čevapčiče ali s seboj prinešene pečene kure s čebulo. Za otroke je bila kokta in jupi in seveda radenska. Tudi sladoledne lučke in korneti so se dobili. Plačevalo se je za gotov denar, računov ni izdajal nihče. Vmes je zaigrala plehmuzika. Če se je kateri od otrok izgubil, so po zvočniku povedali njegovo ime in je lahko sam poklical

mamico. Največkrat pa se je drl kot jesihar in v joku komaj izjecljal, kako mu je ime. Po zvočniku so klicali tudi zaljubljenca, da se Francelj dobi z Ančko na tem in tem vogalu, ali po so ponujali najdeno denarnico, ključke in sporočali druge oglase. Seveda je vsaki številki sledil kak vic, da se je množica krohotala.

Vse skupaj je trajalo kakšne tri do štiri ure. Vmes se je kdo zadrhl „tombola, tombola“ in tekel k odru, da so nam kar srca zastala – zdaj smo pa ob fička. Pa je bil večinoma le lažni alarm. Morda je imel tri vrstice polne, tombole pa še ne, in je za to dobil steklenico vina ali kakšno drugo malenkost. Fiček pa se je še kar svetil. Na koncu ga je nekdo tudi odpeljal, ob splošni radosti in zavisti vseh ostalih sodelujočih, ki so se peš, s kolesi ali s svojimi fički, škodami, hrošči, katrami, wartburgi, princi, amiji, dijanami, stoenkami, tauženttristoji in drugimi škatlami prav pognali domov. Naše križišče je bilo izjemoma zelo polno. Semaforjev ni bilo in na levo proti Šaleku se ni dalo zaviti. Potem se je naš hišnik Rafko spomnil, šel na sredino križišča ter usmerjal promet. Ni ga bilo šoferja, ki ga ne bi ubogal. Miličarjev pa ni bilo, čeprav so bili v bloku in se smejali z balkona.

V sedemdesetih letih so na otroškem igrišču postavili pisto za vožnjo z električnimi avtomobilčki, kar je bilo posebej privlačno, kmalu nato pa še bazen s čolnički na električni pogon. Vsako vozilce je imelo avtomat na žeton. Vožnja je trajala kakih pet minut, potem pa je bilo treba kupiti nov žeton. Mi smo bili takrat že malo večji, tako da nas niso radi spustili na avtomobilčke in čolničke, ker smo bili pretežki in so se prehitro izpraznili.

Pozimi smo se na igrišču sankali; z vrha je bilo kar nevarno. Smučali smo pod vilo Herberstein ali na Pirglu, to je grič nad bencinsko črpalko ob Šaleški cesti.

Neko zimsko popoldne smo odsmučali malo predaleč in se zvečer znašli v Vinski Gori. V bloku je bilo obsedno stanje, ker nikogar od fantov – in celo dve deklici smo imeli zraven – ni bilo domov. Organizirali so iskalno akcijo; mame so hodile po okolici, eden od očetov se je peljal z avtom proti

Šaleku, moj oče pa proti Vinski Gori. Našel nas je pri Obircu, ko smo se vsi ‚kompletni‘ in zdravi vračali ob cesti in vlekli s seboj sani in smuči. Vse nas je naložil v avto in zapeljal domov. Sreča staršev je bila tolikšna, da se je vse prevesilo v veselico. Niso nas nahoblali.

Spomladi in jeseni in tudi, kadar je bil pač čas, smo zahajali v gozd, gradili bunkerje in delali loke in kopja, se igrali indijance in kavbojce. Vsako drevo in gozdno potko smo poznali. Tudi po borovnice in jagode smo šli. Tu in tam se je kdo urezal, da je kri špricala, pa ni bilo nikoli hudega. Jaz sem se po navadi poškodoval ravno tisti dan, ko je mama nastopila letni dopust.

Ob slabem vremenu smo se igrali doma z avtomobilčki, železnicami, zlagali smo lego kocke in igrali karte na hodniku. Hodnik je imel avtomatsko ugašanje luči in vsakih pet minut je bilo treba znova pritisniti na stikalo. Tega smo se naveličali in v stikalo zatakneli vžigalico, ki je po nekem času skurila stopniščni avtomat in je luč kar naprej gorela.

Start tekme z gokarti pred vilo Herberstein, 1976. (Foto: avtor, iz filma Prepovedano veselje, S-8 mm)

Ko smo bili v višjih razredih osnovne šole, smo si fantje v kleti uredili svoje delavnice, v katerih smo izdelovali marsikaj. Popravljali smo kolesa, delali modelčke letal, razvijali fotografije in delali lesene gokarte. Tam sem izdelal prvo letalo, gokart, popravljal kolesa in razvijal fotografije. Vedno sem kaj brkljal, bil sem pravi inovator in vsega sem se lotil, da bi me mlajši fantje občudovali. Posebej pri razvijanju filmov in fotografij. Moja prva fotografija, ki je z razvijanjem filma nastala v temi kopalnice – v lavorju pod umivalnikom, je bil posnetek sosedovega fanta Romana Mlinarja.

*Sosed Roman
Mlinar, 1973,
(Prva samostoj-
no razvita foto-
grafija avtorja).*

V sedmem razredu osnovne šole sem pričel obiskovati filmski krožek in že poleti leta 1976 sem s fanti iz bloka posnel dokumentarno-igrani filmček o vožnji z doma izdelanimi lesenimi gokarti. Vozili smo se po lepi asfaltni cesti od vile Herberstein proti otroškemu igrišču. To so bile prave tekme. Takrat je bilo še malo prometa in cesta je bila povsem naša. Na spodnjem ovinku proti igrišču smo nastavili celo avtomobilske gume, da je steza izgledala kot pravo dirkališče. Film z naslovom Prepovedano veselje, posnet na super-8 mm barvni filmski trak in opremljen z glasbo Tomaža Domiclja Blues na

deževen dan, je ostal do danes. Zakaj tak naslov filma – obnavljati so začeli staro pristavo vile Herberstein, ki je postala Dom borcev in mladine, in graditi nekaj hiš, zato se je promet po cesti zelo povečal, predvsem z velikimi tovornjaki, kar je bilo nevarno, zato so nam vožnjo po cesti prepovedali, dostop do otroškega igrišča pa zaprli z verigo in stop znakom. Tako so naše gokart dirke prenehale. Vse je na filmu.

Tekma z gokarti, 1976.

Na sliki avtor na gokartu, ki ga je izdelal njegov oče Ivan Salobir.

(Foto: iz filma Prepovedano veselje, S-8 mm)

Andrej Žibert, Marko Mirnik, Slavko Gros z gokarti

(Slika iz filma Prepovedano veselje, avtor Boris Salobir, 1976)

Iz bloka, v katerem sem preživel vso otroško dobo in večino najstniške, torej kar petnajst let, smo se izselili novembra 1977 (ko sem bil star sedemnajst let) v novo hišo na Gorici, slabih petsto metrov stran.

Pisalno mizo in cel kup drugih reči sem ob selitvi nesel iz stanovanja v hišo na rami kar peš čez polje pod Herbersteinom, ker sedanje poti še ni bilo. Še dolgo sem hodil pred blok sedet na klopcu in se pogovarjal s prijatelji in sosedi iz bloka, največkrat s Slavkom Grosom in Markom Mirnikom, dokler niso spomini malo obledeli. Leta 1979 pa sem tako ali tako šel študirat v Ljubljano in je bilo tega konec. Blok je ostal moj blok, „miličarski blok“. Nekaj stanovalcev od takrat je še danes tam ali pa so tam ostali njihovi potomci.

*Soseda in prijatelja iz bloka: Marko Mirnik in Slavko Gros, 1976.
(Ena prvih, veselih fotografij avtorja)*

Zaključek

Seveda v tem zapisu nisem omenil vseh takratnih stanovalcev bloka. Nekateri stanovalci pač niso pustili vtisa ali z njimi nisem imel stika, da bi se jih spomnil. Tudi opisanih nekaj anekdot ni zlonamernih, saj mi polnijo lepe spomine na tisti čas. Mnogi, ki so prišli v blok kasneje, pa tudi niso dolgo ostali. Ko so zgradili hiše na Efenkovi, Konovem in kasneje na Gorici, je bila menjava stanovalcev kar velika. Blok in življenje v njem sem videl kot otrok in najstnik, zato nisem imel veliko stika s starejšimi, temveč večinoma s svojimi vrstniki, starejši pa so bili le opazovani ali pa smo se jih bali in se jim umikali.

To je bil velik blok, ki je dihal svoje življenje, aktivno, srčno, zanimivo. Danes so bloki bolj mrtvi, ljudje se med seboj ne poznajo, ne obiskujejo se in ne vedo za tegobe in srečo drugih. Mi smo v našem miličarskem bloku vedeli in delili vse.

Vedno, kadar grem mimo bloka, se ozrem na tretje nadstropje, kjer je bilo naše stanovanje, naš takratni dom.

Slovarček pogovornih izrazov

(po abecednem redu):

- ajhan – malo bolj okajen (kakšni dve promili alkohola)
- ajmer – pločevinasto vedro s prostornino okrog 10 litrov
- auspuh – izpušni lonec na avtomobilu ali mopedu
- bicikel – kolo
- dekna – odeja
- fajhtn – malo okajen (kakšne pol promile alkohola)
- fasati – biti tepen
- feršterkerija – oprema za ozvočenje, ojačevalci, gramofoni, magnetofoni, zvočniki
- flek – packa
- firtof/h – predpasnik
- frizerija – frizerski salon
- frizermajster – frizerski mojster, šef frizerskega salona
- gokart – enostavno leseno vozilce brez motorja
- Herberstein – vila nad Velenjem
- (na)hoblati – tepsti po zadnji plati
- jesihar – nekdanji ulični prodajalec kisa (jesih = kis)
- kandelaber – drog obcestne svetilke ali drog za elektriko
- kapselj – papirnat ali plastičen patron za otroško pištolo, ki glasno počí
- kapricast – natančen, dosleden, ki hoče da gre vse po njegovem
- kaslc – poštni nabiralnik
- klumpkamra – niša za shranjevanje čevljev, čistil in raznih nerabnih reči
- kofe – kava
- krevsati – težka hoditi po stopnicah
- lajtšov – utripalnik svetlobe ob glasbi
- miličarji – miličniki ali današnji policisti

- namlatiti – natepsti
- naklestiti – tudi natepsti
- obiralke – ženske ki čvekajo in obirajo mimoidoče
- Pirgl – grič nad bencinsko črpalko
- plehmuzika – godba na pihala
- poglihati – urediti se, poravnati obleko
- praker – stepalnik za preproge
- ringlšpil – vrtiljak
- stragula – umetna masa za po tleh, predhodnik linoleja
- šarf – oster, ženska ki pove vse naravnost
- šiht – delavska služba
- šlafrok – kopalni plašč,
- šlatati – tipati, potipati deklino
- špil – nastop ansambla
- šraufati – popravljati, vijačiti bicikelj, moped, avto
- tauženttristo – avto Zastava – Fiat 1300
- tepihar – možakar ki prodaja preproge
- teraca – tla iz brušenih kamenčkov
- ušisen – jezljiv za vsako malenkost
- varikina – razredčena solna kislina za čiščenje
- vetrih – ključu podoben vzvod za odpiranje starih ključavnic
- zaladati – zelo glasno zaigrati, udariti
- žleht(n) – nagajiv, poreden

Lado Planko

Rojen v Celju, odraščanje in osnovna šola v Velenju, gimnazija v Celju, nedokončan študij angleščine in francoščine na FF v Ljubljani, potem študij klasične kitare na Visoki šoli za glasbo v Gradcu. Nekaj objav v študentski Tribuni in Problemih ter na RTV, leposlovni prevodi v Poetikonu in Lirikonu, prevodi zgodovinskih tekstov v knjigah Šaleški gradovi viteza Gadolle in Kronika sv. Jakoba v Galiciji, nekaj objav v ŠR in NČ. Organizator prvega koncertnega in gledališkega abonmaja 1974/75, začetnik velenjskih poletnih prireditev vključno s Tednom kitare 1985–1987 ter organizator Knittelfelder Gitarrenmomente 1993–1994. Od 1995 do 2012 vodja knjižnice KC IN oz. pomočnik direktorja Knjižnice Velenje za program. Upokojen 1. 1. 2013.

1968 ALI PRIVID SVOBODE¹

Spominski zapisi so po naravi fragmentarni in nezanesljivi. Njihov čar je v priklicu trenutka, odloženega nekje v kleti spomina, nečesa, kar si nekoč vedel in živel, pa vmes tako ali drugače prerastel, prilagodil ali zavrgel. Osveževanje spominov pa dodatno izpostavi tudi pomanjkljivosti pomnjenega samega: ker nisi mogel – nihče ni mogel – biti povsod in zmeraj zraven, se vsake toliko začудиš, ko zveš, kaj vse se je godilo, ne da bi ti pri tem sodeloval, celo ne da bi za to sploh vedel.²

¹ Na zahtevo avtorja članek ni lektoriran (op. ur.).

² Večina dokumentov v zvezi s študentskim gibanjem je objavljena v knjigi skupine avtorjev Študentsko gibanje

Vzdušje v drugi polovici šestdesetih je bilo nasploh optimistično, vzpodbujalo je iskanje izvirnih življenjskih vzorcev, tudi in predvsem takih, ki so odstopali od običajne dnevne rutine. Generacijsko dozorevanje se je prepletalo z odkrivanjem državljskih svoboščin in izpraševanjem resnosti sveta. Občutek, da smo državljani sveta, je mimo državnih meja in socialne pripadnosti poenostavljal spoznavanje in zbliževanje tako ljudi kot kultur. Pri tem je kot koda prepoznavanja in kot nekak nadomestni univerzalni jezik nezanemarljivo vlogo igral rock. V tem vrenju, v prividu svobode se je zdelo mogoče vse ali skoraj vse.

Moje prve izkušnje s študentskim gibanjem segajo v zimo 1969/70. Po nekajmesečnem prezimovanju na Radiu Študent sem se spomladi 1970 po pozivu študentske Tribune, ki je iskala sodelavce, znašel na uredništvu lista. Tribuna je na prelomu desetletja poleg teoretskih tekstov začela objavljati tudi aktualne, eksplicitno politične in kulturne prispevke, tudi o rocku. Po zaslugi grafičnega urednika Kostje Gatnika se je za razliko od prejšnjih let pojavila v živahni, barvni podobi, ki je odstopala tudi od sicer prevladujoče časopisne sivine. V nasprotju z mnenjem ulice (in dela študentske populacije), po katerem so se na Tribuni zbiral čudaki in odštekanzi, sem tam naletel na bistre fante, predane temu, kar so počeli, ki so vzbujali simpatijo in spoštovanje; z nekaterimi sem se spoprijateljil za vse življenje.

Drugi steber v tej zvezi/navezi, ki je duh časa razumel predvsem kot pravico do svobode ustvarjanja, je bila revija za poezijo in mišljenje Problemi. Živela je sicer svoje življenje, a je bila posredno – bodisi prek sodelavcev bodisi prek objav – občasno tudi udeležena pri gibanju. Streho nad glavo je dajala trem skupinam ustvarjalcev: starejši generaciji mislecev z Dušanom Pirjevcem, Tarasom Kermaunerjem, Tinetom

1968–1972, Ljubljana : Krt, 1982. Podoben, a manj obširen in bolj osebni izbor je predstavljen v knjigi štirih avtorjev Pričevanja, december 1985:

Študentske pomladi,

Ljubljana : Partizanska knjiga, 1986. O študijskih razmerah - tudi v kontekstu gibanja - je pisal Bogo Mihevc v knjigi Ključ je v naših rokah!,

Ljubljana : Univerza, 2008.

*V uredništvu Tribune jeseni ali pozimi 1970, od leve Jože Konc, Milan Dekleva (s hrbtom proti kameri), avtor; Andrej Medved.
© Dokumentacija RTV SLO, screenshot iz oddaje Nede Pagon o študentski kulturi*

Hribarjem, Ivanom Urbančičem ..., potem mlajšim, netradicionalnim literatom od Nika Grafenauerja, Dimitrija Rupla, Tomaža Šalamuna, I.G. Plamna, Iva Svetine, Milana Jesiha, Andreja Medveda, Milana Dekleve, Matjaža Kocbeka, Borisa A. Novaka, Braneta Gradišnika, Milana Kleča, Emila Filipčiča ... do skupine OHO, Francija Zagoričnika, konkretistov, konceptualistov itd., in kot tretji mlajšim filozofom in sociologom (Rastko Močnik, Mladen Dolar, Slavoj Žižek ...), ki so bili sicer blizu marksizmu, a so bili odprti tudi za druge miselne tokove, zlasti francoske provenience ("strukturalizem", Lacan itd.). Vse tri skupine so se – sicer v različni meri – posvečale tudi refleksiji umetnosti, zlasti literature.³ Vsem političnim intervencijam in pritiskom navkljub so bile uspešne, mnogo uspešnejše od študentskega gibanja samega – iz njih je ob že uveljavljenih avtorjih zrastle vrsta ustvarjalcev, brez katerih si danes ni mogoče predstavljati niti slovenske književnosti niti slovenske filozofije.

³ Prim. mamutski projekt (2400 strani v dveh knjigah) zbranih poetičnih in refleksivnih tekstov, ki ga je uredil Andrej Medved: *Fantasma epohé*. Koper : Hyperion, 2011.

Med zasedbo FF sta se pojavili še ciklostirani glasili SP – Slovensko podpodje – in Fifak, skrajšano za Filozofska fakulteta, tudi Frifak ali Freefak; za razmnoževanje smo uporabljali ciklostil, po proizvajalcu imenovan tudi „gestettner“. Poleg tega je izšlo nešteto ciklostiranih izdelkov, informacij in pozivov, nad katerimi najbrž ni imel pregleda nihče.

1.

Osnovno težišče gibanja so bile „sindikalne“ zahteve po izboljšanju socialnega položaja študentov – predvsem več štipendij - in študijskih razmer. Ljubljanska Filozofska fakulteta se je npr. srečevala z akutnim prostorskim problemom, ki ga je še zaostrovalo gostovanje Biotehniške fakultete (v kleti FF je imela mdr. vivarij; med majsko zasedbo 1971 je nekdo iz kažipota k „vivariju“ napravil kažipot k „pivariju“), medtem ko je izgradnja njene nove stavbe v Rožni dolini iz neznanih razlogov vrsto let stala. V praksi je to pomenilo, da je bila fakulteta z več kot tisoč, morda dva tisoč študenti, ki so stanovali križem po vsem mestu, brez čitalnice, namenjene študentom za študij čez dan – in ni bila nobena izjema.

Podobno napeta je bila kadrovska situacija, posledica premalo učiteljev ob skokovito naraščajočem številu študentov. Učbenikov, po katerih bi predavali, pogosto ni bilo, nadeležala so jih predavanja, ki si jih je bilo treba zapisovati. Metoda se je večkrat izrodila v dolgočasne in poenostavljene, neproduktivne faktografske opise. Intelktualni, ustvarjalni potencial tisočev mladih v najbolj produktivnih letih za učenje je tako ostajal v veliki meri neizkoriščen. Gibanje je pokazalo, da se s podobnimi problemi nismo srečevali samo na Filozofski fakulteti, pač pa tudi na FNT, FAGG, Ekonomski, Elektrotehniški fakulteti itd. Posledica tega angažmaja je bil mdr. nastanek Centra za razvoj univerze, slabih deset let pozneje pa še knjižne zbirke Krt.⁴

⁴ <http://sistory.si/11686/11883> (Zgodovina v šoli 2008, št. 3–4) dne 24.3.2018.

Po drugi strani se meja med „zadovoljnimi“ in „nezadovoljnimi“ ni nujno pokrivala z mejo med profesorji in študenti – na obeh straneh so bili ti in ti, tako tudi vsi študentje niso bili enako nezadovoljni s študijem. Z Jašo Zlobcem sva na primer razmišljala o možnosti, da bi namesto običajnega zapisovanja predavane snovi posamezno ali v skupinah pripravljali referate. Med pogovorom s profesorico francoske književnosti Marjeto Vasičevo pa se je izkazalo, da na njeni strani sicer ni bilo omembe vrednih pomislekov, zato pa jih je bilo toliko več med študenti in študentkami. Eksperiment s samostojnejšim in intelektualno zahtevnejšim načinom dela se je zdel večini preveč tvegan, prenaporen, kar že, in priložnost je splavala po vodi.

Vasičeva je na oddelek za romanistiko vsekakor prinesla svež veter. Potem ko je kljub oponiranju starejše kolegice, češ da nekaj, kar je absurdno, ne more biti predmet estetike, vendarle doktorirala (ravnanje omenjene so v akademski srenji doživeli kot škandal), si je dala duška in za ciklus predavanj v nastopnem letu izbrala štiri „preklete“ pesnike, velikane moderne: Baudelaira, Verlaina, Rimbauda in Mallarméja, s katerimi si tradicionalna zgodovina književnosti ni mogla veliko pomagati. Njena predanost stvari, pa seveda svež, svetu okrog nas primernejši pristop sta mi – pa ne samo meni – imponirala, zato mi je bilo v veselje, da sem ji lahko kot somišljenici, takorekoč kot soborki prišel naproti – s knjigo Mauricea Blanchota *Le livre à venir*, katere en izvod od dveh v Ljubljani je bil moj.

2.

Politični profil študentskega gibanja (če je sploh mogoče govoriti o profilu, morda bi bil boljši izraz temeljna drža) je bil pretežno levi(čarski). Pod tem razumem načelno opredelitev za delo in človeka proti kapitalu in državi, za več svobode in manj oblasti, proti zatiranju, izkoriščanju, neenakopravnosti itd. Čisto mogoče je, da opredeljevanje za samoupravljanje in socializem ni bilo brez skritih agend, vendar nam je bil skupen osnovni motiv za politični anga-

žma – čedalje bolj drastično razhajanje med dejanskim in proklamiranim/deklarativnim. Samoumevna nam je bila težnja po pravičn(ejš)i ureditvi družbe, prepoznavali smo jo v participativnem, samoupravnem modelu, ki se nam je zdel kot ideja vreden angažmaja, le da smo ga v enopartijskem sistemu doživljali kot odtujenega in izkrivljenega. V dobršni meri nam je šlo za iste stvari kot drugje po Evropi: za protest proti – vietnamski – vojni in angažma za mir, demokratizacijo, za iskanje poti med socialnim/socialističnim elementom v – kot se je zdelo – ukročenem, civiliziranem kapitalizmu in med realsocializmom sovjetskega tipa, ki se je ponovno in dokončno diskreditiral z vojaško intervencijo na Češkoslovaškem avgusta 1968.

Mostec, 26. marca 1972, od leve Tomo Podgornik, avtor, Andrej Medved. Fotografiral je Branko Gradišnik. © avtor. Po sprehodu smo končali v gostišču Mostec, kjer je Branko hotel kar v Lutzovi peči speči ražnjiče in to skupaj s papirjem, v katerega so bili zaviti. Prostor je bil seveda v nekaj minutah poln dima, kar je povzročilo protesten odhod sosednjega omizja, starejši par pri drugi mizi je pa kljub dimu vidno užival oz. se zabaval ob našem početju in pogovorih. Natararica, ki je prišla prostor prezračiti, nas je okregala in odnesla ražnjiče speč v kuhinjo s komentarjem, da bi jih lahko za to mirne duše prosili že prej, saj da niso tako slabi, kot izgledajo.

Niša v političnem prostoru, v kateri je bilo sploh mogoče javno razmišljati mimo uradne politične doktrine, se je pojavila kot posledica previdne politične odjuge, oklevajoče gospodarske liberalizacije po 1965 ter padca šefa UDBE Rankovića leto zatem. Obstajala je nekako do konca 1971, ko se je državni politični vrh odločil za vrnitev k preizkušnemu modelu partijske vladavine. Politični prostor v edini stranki odtlej ni bil več samo privilegiran, ampak tudi edini možni prostor političnega udejstvovanja, tako da smo nečlani hočeš-nočeš ostali pred vrati. Tisti, ki se s tem niso mogli ali želeli sprijazniti, so se prej ali slej srečali s policijskimi, upravnimi in/ali pravosodnimi sankcijami. Med njimi je bil tudi Jaša Zlobec, ki se je uprl metodam politične čistke na Hrvaškem, zaradi česar so ga izključili iz ZK in mu vzeli potni list. Sprememba političnega kurza se je začela z zamenjavo sicer stvari socializma predanih, a liberalnih in pragmatičnih partijskih vodstev – Latinke Perović, Petra Nikezića, pa tudi predvojnega intelektualca in komunista, partizanskega generala Koča Popovića v Srbiji, Savke Dabčević Kučar in Mika Tripala na Hrvaškem ter Staneta Kavčiča v Sloveniji.⁵

⁵ Prim. Erich Schmidt-Eenboom: *Der Schattenkrieger* [Vojščak v senci]. Duesseldorf : Econ, 1995, str. 225.
V politični biografiji Klause Kinkla je Jugoslaviji posvečeno poglavje Titos Erben in Bonn [Titovi dediči v Bonnu]. Schmidt-Eenboom razkriva, da je bil hrvaški maspok (= masovni pokret, tj. množično nacional/istično gibanje, ki ga je jugoslovanska oblast zaustavila z vojsko in množično čistko) v veliki meri posledica aktivnosti nemške tajne službe BND, ki je po Rankovićevem padcu (tega naj bi pripravila po prvi verziji Krajačić in Bakarić, po drugi britanska tajna služba) intenzivirala svojo dejavnost v Jugoslaviji. Siva eminenca tega spodkopavanja Jugoslavije na hrvaški strani je bil Titov dolgoletni sodelavec in zvezni oficir z Moskvo Ivan Krajačić Stevo, po lastni izjavi najprej Hrvat, šele potem komunist. Krajačić je skrbel za to, da so na ključna mesta na Hrvaškem prihajali njegovi somišljeniki, ne pa neopredeljeni ali celo projugoslovansko orientirani kadri. (O nepremostljivem sovraštvu med Hrvati in Srbi v Beogradu je v beograjskih dnevnikih pisal že Edvard Kocbek, vendar se v javnosti o tem praktično ni govorilo.) Krajačić si je – seveda v strogi tajnosti – prizadeval za hrvaško samostojnost tudi preko kontaktov z Jugoslaviji sovražno ustaško emigracijo, ki ji je v sodelovanju z BND konec sedemdesetih razdelil 150 jugoslovanskih, takrat dragocenih potnih listov. Leta 1983

(„Liberalno“ gre tu razumeti kot svobodnejšo in bolj pragmatično družbenopolitično klimo – v nasprotju s togo, dirigirano družbenopolitično organiziranostjo pred odjugo 1966–1971 in po njej. Izraz „neoliberalizem“, ki ga srečujemo danes, označuje ekonomski koncept t.i. čikaške šole, ki temelji na brezobzirni, asocialni svobodi podjetniške/kapitalske iniciative.)

Politični preobrat leta 1972 je sicer utrdil Tita kot voditelja, a to perspektive za obstanek države ni izboljšalo: ne le, da je spet omejil prostor za politično življenje na eno in edino stranko, ampak je hkrati onemogočil politično reševanje nasprotij, s čimer je pripravil teren za njihovo nadaljnje zaostrovanje in za poznejšo nasilno razdružitev. Decentralizacija do republiške ravni kljub temu, da je nekatere pristojnosti federacije prenesla na republike, ni vpeljala demokratizacije političnega življenja, pač pa homogenizacijo po republiškem (*mutatis mutandis* nacionalnem) ključu. Politično anatemo študentskega gibanja je uvedel očitek „anarholiberalizma“: skovanko je birokratski um izumil kot retorično orožje proti rahljanju režima.

Preventivno delovanje tako politike kot policije je v Sloveniji praktično izločilo že sicer komaj prisotno nevarnost za javni red in mir ter gibanju jemalo ostrino celo ob neprijavljenih dogodkih, kot sta bila sprehod udeležencev aprilskega zborovanja od Aškerčeve do skupščine in protest ob obisku francoskega predsednika Chaban-Delmasa. Slovenska policija je v primerjavi s srbsko kazala neprimerno več treznosti, kar je bila ob drugačnem političnem temperamentu gotovo tudi posledica dejstva, da je bila oblast glede dogajanja med študenti ves čas na tekočem, saj je bilo jedro gibanja v nezanemarljivi meri sestavljeno iz članov ZK.

je svojo politično dediščino predal štirim hrvaškim politikom, poznejšim osamosvojiteljem Tudjmanu, Mesiću, Boljkovcu in Manoliću (str. 216).

Avtor na zborovanju na Aškerčevi 14. aprila 1971. Bral sem nekaj, kar mi je prinesel Milan Dekleva. Stopnja zaupanja med nami je bila tako visoka, da ga še vprašal nisem, čigav je tekst, niti si besedila nisem pogledal, predno sem ga šel brat. © Dokumentacija RTV SLO, screenshot

3.

Druga omembe vredna poteza gibanja, ko danes razmišljam o njem, je bila njegova spontanost, v določenih pogledih tudi prav cvetlična naivnost. Poglavitni orožji gibanja sta bili odzivanje in opozarjanje na teme in težave, ki so se pojavljale v družbi bodisi kot posledice razvoja bodisi kot posledice (ne)ukrepanja dnevne politike. Preradi smo verjeli v moč argumenta, v to, da je dovolj, če na stvari opozorimo ali se verbalno opredelimo do njih. Porabili smo veliko besed, nekatere od njih so zaradi pretirane in nenatančne rabe začele izgubljati osnovni pomen in kontekst. Tako je npr. izraz „fašistično“ ali „fašistoidno“ v nekem trenutku postal modna etiketa, celo psovka za – skoraj – vse, kar nam ni bilo všeč, ne glede na vsebino konkretnega pojma.

Študentskemu gibanju je v dobršni meri botrovala misel zgodnjega Marxa in frankfurtske šole, med drugim s

pogosto omenjanim geslom o „kritiki vsega obstoječega“, kar je pomenilo tudi kritiko levih, socialističnih režimov. Misleci frankfurtske šole so po katastrofi prve svetovne vojne podvomili v „naravno“ revolucionarnost delavskega razreda in odkrili študente kot katalizator sprememb. Ko so se pred nacizmom umaknili v ZDA, so se tam srečali z izpopolnjenimi mehanizmi ideološkega nadzora in obvladovanja družbe, med drugim tudi s pomočjo kulturne industrije. Vendar ta „duhovna sorodnost“ ni nikdar postala izključen ali izključujoči nazor gibanja.

Slaba točka spontanah, improviziranih, „frfotavih“ gibanj, kakršno je bilo študentsko, je – bila – informiranost, kar se vleče do današnjih dni: vsaka generacija študentov je praviloma začenjala od ničle.⁶ O dogajanju pred tem se je vedelo malo, pa tudi obveščanje „sodobnikov“ je večkrat koga spregledalo. (Domislekov, ko smo sredi noči ugotovili, da je treba komu povedati kaj pomembnega in smo ga zato ob enih ali dveh zjutraj vrgli iz postelje, ne gre šteti med standardne metode obveščanja.) Tako smo – tudi podpisani – za nekatere

⁶ S predstavljanjem gibanja in časopisa Tribuna zunaj meja študentske populacije se nismo prav dosti ukvarjali, se je pa kljub temu zgodilo, da sem s tem namenom obiskal enega od razredov šole za oblikovanje v Križankah in – presenetljivo – velenjske gimnazije, medtem ko mi na celjski gimnaziji – do nedavna moj – ravnatelj ni dovolil v razred. Velenje je bilo namreč trdnjava pravovernosti – vsak dvom, celo že glasno razmišljanje o smotrnosti ali brezprizivnosti političnih odločitev, pa naj je šlo za Titove ali predsednika občine Žganka, je pomenil bližnjico do političnega konflikta in nemilosti (beri: ekskomunikacije). Za časopis sem pridobil nekaj naročnikov, kolikor se spomnim, so ga naročili Jože Vogrinc, Stane Borovnik in Zoran Pistotnik, pa najbrž še kdo. Z Zoranom sva se leto ali dve pozneje srečala v Fakultetnem odboru Skupnosti študentov. Prav ta generacija gimnazijcev je nekaj mesecev pozneje medijsko zaslovela z zgodbo o srečanjih v mrliški vežici na Herbersteinu, kjer so se dobivali, poslušali glasbo ipd. Malomestno okolje se je zabavalo po svoje: govorice so iz posedanja v vežici rojevale vse mogoče, mdr. so jim na podlagi tega, da so za razsvetljavo uporabljali špiritni gorilnik, pripisovali spiritistične seanse. Zgodba je postala povod za zapis Janeza Severja v Teleksu, ki ga je potem povzela še specialistka za politično pornografijo in spe Aleksandra Plavevska. Sever je po sestanku z inkriminiranimi udeleženci situacijo umiril s člankom o tem, kako velenjska mladina pogreša prostore za druženje.

stvari zvedeli šele zdaj, npr. od kod od Zveze mladine neodvisna Skupnost študentov, pa Radio Študent in za današnji čas komaj predstavljivi poslanski mesti v republiški skupščini, namenjeni študentom. Celo za ruvanje Andreja Uleta s šefom policije Vinklerjem za transparent sem zvedel šele iz Uletovega zapisa pred kratkim, čeprav sva bila na poti na isti protest – proti francoskemu predsedniku Chaban-Delmasu –, med seboj oddaljena kakih 300 metrov. Pa to ni bil edini tragikomični moment dogodka: v veži na Prešernovi, kamor so nas z veliko mahanja zrinili policaji, je Alenka, prijateljica urednika Tribune Jožeta Konca, poskušala z moralno-političnim apeliranjem na enega od policajev: „A vas ni nič sram, da ste policaj?“

Takratni študent filozofije iz Zavodenj pri Šoštanjju Ferdo Kavčnik na literarnem maratonu 7. novembra 1970 na Filozofski fakulteti v Ljubljani (avtor neznan, lastnik Lado Planko).

4.

Med reči, ki jih je danes težko pojasniti, sodi dejstvo, da nas niso motili različni pogledi in pristopi; spomnim se enega samega omembe vrednega konceptualnega konflikta in sicer med Aleksandrom Zornom in Marjanom Pungartnikom. Zavest o pripadnosti skupni stvari je omogočala soobstoj in

soočanje različnih nazorov in idej, od anarhističnih preko ekoloških do krščanskosocialnih, ki jih je vse družil emancipatorni moment. Ko bi se gibanje normalno razvijalo, zorelo in diferenciralo, bi verjetno prišlo do artikulacije in oblikovanja različnih političnih opcij, a tega trenutka ni dočakalo.

Naj se tu dotaknem še ene večkrat slabo razumljenih, za gibanje mladih pa pravzaprav pričakovanih konstant: vprašanja avtoritete. Šlo je za dvoje, najprej za preverjanje načela avtoritete, potem pa za upor proti avtoritarnosti, ne nujno proti avtoriteti nasploh. To je hkrati pomenilo iskanje avtoritete po meri človeka, temelječe na védenju in na osvobajanju/osamosvajanju človeka – za razliko od dovolj prisotne avtoritarne vzgoje, ki je vzgajala v slepo poslušnost in je imela svoj pendant v avtoritarni naravi političnega sistema in pogosto tudi družbenih odnosov.

Nekatere pobude in zamisli pa so vendarle živele še leta po koncu gibanja, deloma tudi v spremenjenih kontekstih. Njegov labodji spev je bil najbrž „ljubljska resolucija“, nastala na začetku 1974, ko so avtorji (iz Ljubljane Vinko Zalar in Darko Štrajn, iz Zagreba Lino Veljak in Mario Rubbi, iz Beograda Zoran Djindjić in Miodrag Stojanović) ob ostri politični kritiki režima napovedali tudi krvav razpad države. Resolucija je bila seveda prepovedana, njeni avtorji pa – po intervenciji Willyja Brandta in menda zaradi Titove želje po Nobelovi nagradi za mir – obsojeni samo na pogojne kazni.

5.

In vendar, vsem nedorečenostim in nedoslednostim navkljub nam je gibanje pod črto, na občečloveški ravni omogočilo prepoznavanje in artikulacijo mejnih možnosti tedanjega sveta, možnosti, da lahko svet izgleda tudi drugače – ne glede na morebitni utopični značaj idej in razmišljanj. Neposredna, spontana svoboda na dosegu roke je izkušnja, ki človeka oblikuje za vse življenje.

Barbara Drev

Barbara Drev je rojena leta 1986 v Slovenj Gradcu. Po zaključeni umetniški gimnaziji je študirala slikarstvo na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani pod mentorstvom prof. Hermana Gvardjančiča. Preko programa Erasmus je za obdobje enega semestra nadaljevala študij na Hochschule für Grafik und Buchkunst v Leipzigu v Nemčiji. Leta 2014 je diplomirala iz slikarstva pod mentorstvom izr. prof. Zmaga Lenárđiča. V Muzeju Velenje je zaposlena kot kustodinja.

NAPOTNIKOVA GALERIJA

Napotnikova galerija Osnovne šole Bibe Röcka Šoštanj, nekoč imenovane tudi II. osnovna šola Šoštanj, je bila ustanovljena 27. novembra leta 1963 na pobudo likovnega pedagoga Viktorja Kojca kot poklon rojaku, akademskemu kiparju Ivanu Napotniku¹. Bila je prva galerija v Šaleški dolini² in poleg Gorjupove galerije v Kostanjevici

¹ Po kiparju Ivanu Napotniku so se imenovali tudi: Kulturni center Ivana Napotnika Velenje, ki je nosil njegovo ime med letoma 1978 in 2002, Mala Napotnikova kiparska kolonija, ki je bila ustanovljena leta 1973 in jo organizira Medobčinska zveza prijateljev mladine Velenje, Napotnikova značka, priznanje, diploma in plaketa, ki jih je Občinska kulturna skupnost Velenje podeljevala za dosežke v kulturi v osemdesetih letih 20. stoletja. Po kiparju se imenuje tudi Kulturno društvo Ivan Napotnik Zavodnje.

² Galerija Velenje je bila ustanovljena leta 1976 v sklopu Kulturnega centra Ivana Napotnika (pred tem so pripravljali razstave v Delavskem klubu), Občina Šoštanj pa je v času »

na Krki, ki je bila odprta leta 1956, ena od dveh šolskih galerij v Sloveniji. Napotnikova galerija je sooblikovala kulturno dogajanje v lokalnem in širšem okolju ter igrala pomembno vlogo pri likovnemu izobraževanju otrok in odraslih. Pestro galerijsko dogajanje z občasnimi razstavami je trajalo dobrih deset let, nato pa je bil del zbirke galerije razstavljen kot stalna postavitev. Leta 2005 sta bili osnovni šoli v Šoštanju združeni v nov javni zavod. Šolski objekt je bil porušen, s tem pa tudi prvotni razstavni prostori galerije. Kljub temu je Napotnikova galerija Šoštanjčanom zapustila bogato zbirko likovnih del umetnikov, ki so pomembno zaznamovali slovenski umetnostni prostor 20. stoletja. Lastnica umetniške zbirke je danes Osnovna šola Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj.

Zbirka šteje 108 umetniških del, od tega 53 slikarskih in risarskih ter mešanih tehnik, 37 grafičnih listov in 18 kiparskih plastik. Hrani dela šestdesetih avtorjev, ki jih navajam po abecednem vrstnem redu: Adi Arzenšek, Milan Batista, Moli Bonač, Bogdan Borčič, Jože Cesar, Jože Ciuha, Ivan Čargo, Ivan Čobal, Mihajlo Devetak, Janko Dolenc, Alenka Gerlovič, Bojan Golija, Jože Gorjup, Božidar Jakac, Andrej Jemec, Goce Kalajdziski, Viktor Kojc, Gabrijel Kolbič, Slavko Kores, Ivan Kos, Tine Kos, Miroslav Kugler, Vladimir Lakovič, Janez Lenassi, Pavel Lužnik, Vladimir Makuc, Janez Mežan, Jan Oeltjen, Klavdij Palčič, Darinka Pavletič - Lorenčak, Nikolaj Pirnat, Anton Plemelj, Dora Plestenjak, Marjan Pogačnik, Mira Pregelj, Tošo Primožič, Ljubo Ravnikar, Anton Repnik, Milan Rijavec, Smiljan Rozman, Ivan Sajevec, Srdan Sevnik, Albert Sirk, France Slana, Franc Stiplovšek, Jože Svetina, Arpad Šalamon, Avgusta Šantel, Vladimir Štoviček, Ive Šubic, Ante Trstenjak, Marijan Tršar, Mario Vilhar, Ivan Zajec, Alojz Zavolovšek, Karel Zelenko, Franc Zgonec, France Zupan, delavnica mojstra Franza Greina.

županovanja Bogdana Meniha leta 1998 ustanovila Mestno galerijo Šoštanj.

Občina Šoštanj je po prevzemu zbirke³ (ob izgradnji nove šole 2005) na pobudo Alenke Verbič, višje svetovalke za družbene dejavnosti Občine Šoštanj, umetniška dela restavrirala, fotografsko dokumentirala in katalogizirala v knjižni izdaji leta 2007 ter jih ponovno postavila na ogled. Izbrana umetniška dela Napotnikove galerije so danes (po izboru muzejske svetnice Galerije Velenje mag. Milene Koren Božiček) razstavljena v Osnovni šoli Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj ter Spominskem parku na njeni zelenici, v šoštanjski Vili Mayer, Vrtnu Šoštanj, upravnih prostorih Občine Šoštanj, šoštanjski knjižnici ter na šoštanjskem Trgu bratov Mravljakov. S stalnimi postavitvami želita Osnovna šola Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj in Občina Šoštanj, ki je upraviteljica zbirke, dediščino, ki je nekdaj likovno in družbeno pomembno zaznamovala lokalni in širši prostor, ohraniti in jo približati širši javnosti.

O prvi galeriji v Šaleški dolini

Kulturno življenje Šoštanja

Likovno kulturo v Šoštanju je do ustanovitve Napotnikove galerije razvijalo Delavsko prosvetno društvo (DPD) Svoboda Šoštanj,⁴ ki je v okviru svoje likovne sekcije prire-

³ »Umetniška dela zbirke Napotnikove galerije so bila do 31. avgusta v lasti Osnovne šole Bibe Röcka Šoštanj. Ker se je omenjena šola 1. septembra 2005 skupaj z Osnovno šolo Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj spojila v nov javni zavod Osnovna šola Šoštanj, so bila vsa umetniška dela v postopku primopredaje poslov in premoženja prenesena na Osnovno šolo Šoštanj. Ker v prostorih izpraznjene OŠ Bibe Röcka ni bilo več alarmnih naprav, so bila dela iz varnostnih razlogov 1. marca 2006 začasno prenesena v varovani depo upravne stavbe Občine Šoštanj.« Prenos umetniških del iz OŠ Bibe Röcka na Občino Šoštanj, zapis, 1. marec 2016. Iz arhiva Občine Šoštanj.

⁴ Šoštanj je leta 1911 postal mesto; od takrat se je hitro razvijal in med svetovnjima vojnima postal gospodarsko in upravno središče Šaleške doline z uradi, sodiščem, notarjem, odvetnikom, hoteli, osnovno in meščansko šolo ter s številnimi trgovinami in obrtnimi delavnicami. Mesto je še posebej zaznamovala Vošnjakova usnjarna, ustanovljena leta 1788. V začetku 20. stoletja so žaživala tudi razna društva in organizacije, med »

jalo občasne razstave v dvorani Sindikalnega doma Šoštanj.⁵ DPD Svoboda je pripravilo kar nekaj uspešnih razstav. Leta 1958 so odprli manjšo pregledno razstavo ob 70-letnici akademskega kiparja Ivana Napotnika, leta 1963 pa razstavo risb in grafik Hinka Smrekarja iz zbirke Narodne galerije. Razstavljali so tudi risbe in skice bratov Janeza in Jurija Šubica ter dela Mire Pregelj, Frana Zupana, Alojza Zavolovška, Gabriela Kolbiča, Viktorja Kojca in drugih.⁶

Avtor prispevka *Dvojno poslanstvo šole in galerije* je zapisal: »*Likovna sekcija dela z roko v roki z Napotnikovo galerijo. /.../ Programi obeh ustanov se lahko dobro dopolnjujejo, saj koordinacija ni problem: pri obeh je duša Viktor Kojc /.../*»⁷ Tako se je lahko zgodilo, da sta bili v malem mestu Šoštanj hkrati odprti dve razstavi.

Dvorana Sindikalnega doma je bila pozneje spremenjena v mladinski klub, zato je razstavno dejavnost prevzela Napotnikova galerija.⁸

njimi leta 1919 Delavsko-prosvetno društvo (DPD) Svoboda Šoštanj, v okviru katerega so delovali pevski zbor, tamburaški orkester, telovadna vrsta in knjižnica, pozneje še ljudski oder in godba na pihala ... (Viktor Kojc, Mesto Šoštanj. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, ur. Viktor Kojc, Olga Medved, Milka Jarnovič, Matjaž Natek, Miroslav Vrečko, Zofija Vrhovec, izdala Osnovna šola Bibe Röcka Šoštanj (Šoštanj, 1972) brez navedbe strani. Špela Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, založila Občina Šoštanj (Šoštanj, 2015), str. 20, 72. Maks Podlesnik, 60 let DPD Svoboda Šoštanj, *Naš čas*, 19. oktober 1979, št. 41, str. 4.)

⁵ Viktor Kojc, Poročilo o delu Napotnikove galerije, 1968. Iz zasebne zbirke Vlada Kojca.

⁶ Kojc, prav tam. Mirko Juteršek, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1967. V: *Slovstvo in galerije: Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. dr. France Stele, dr. Emiljan Cevc, dr. Ivan Komelj, dr. Luc Menaše, dr. Nace Šumi, dr. Sergej Višer, izdalo Umetnostnozgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1970), str. 309, 336.

⁷ J. M., Dvojno poslanstvo šole in galerije. Izrez časopisnega prispevka hrani Vlado Kojc (op. avt.: na izrezu ni podatkov o časopisu).

⁸ Kojc, Poročilo o delu Napotnikove galerije.

Ustanovitev galerije kot poklon kiparju

Šolska galerija je dobila ime po akademskem kiparju Ivanu Napotniku (1888–1960), mojstru male plastike v lesu. Napotnik je odrasčal na Zdovčevi domačiji v vasi Zavodnje nad Šoštanjem. Študiral je kiparstvo na Akademiji upodablajočih umetnosti na Dunaju in do leta 1915 zaključil specialko. Večji del življenja je preživel v rodnem kraju. Tam je ustvarjal in kmetoval. Sodeloval je na več pomembnih razstavah doma in v tujini; med njimi je bila velika pregledna razstava v Narodni galeriji v Ljubljani leta 1959. Napotnik je eden pomembnejših kiparjev slovenskega umetniškega prostora prve polovice 20. stoletja.

Z uvedbo predmetnega pouka na Osnovni šoli Bibe Rōcka Šoštanj, ki ji je tedaj ravnateljaval Miroslav Vrečko, se je pokazala potreba po razširitvi poslopja, hkrati s tem pa se je oblikovala ideja o šolski galeriji. Pobudo za ustanovitev galerije kot poklon kiparju je dal šolski likovni pedagog Viktor Kojc. Junija 1962 so s sredstvi, ki jih je prispevala Termoelektrarna Šoštanj, pričeli obnovo in gradnjo prizidka (uredili so stanovanje za hišnika, jedilnico, ravnateljstvo pisarno in šolsko kuhinjo), pri čemer so upoštevali posebnosti razstavnih prostorov. Od stare šole so ostali le zidovi, ostalo so dogradili na novo. Novi pridobitvi sta bili tudi »kotlovnica« in centralno ogrevanje. Zasluge za posodobitev šole je imela tudi tedanja predsednica sveta šole Zora Valentinčič. Šola se je spremenila in razširila v moderno poslopje, novi svetli prostori šole pa so narekovali tudi novo likovno opremo in ureditev ...⁹

»Galerijo so poimenovali po Ivanu Napotniku: v avli nas spominja na to njegova posmrtna maska, ki jo je odlil Viktor Kojc, in spominska plošča. Pa seveda njegove plastike. Tem pa so se kmalu pridružile še druge plastike pa slike,

⁹ Miroslav Vrečko, Iz šolske kronike. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Rōck in Napotnikova galerija*, ur. Viktor Kojc, Olga Medved, Milka Jarnovič, Matjaž Natek, Miroslav Vrečko, Zofija Vrhovec, izdala Osnovna šola Bibe Rōcka Šoštanj (Šoštanj, 1972), brez navedbe strani.

grafike, risbe.«¹⁰

Slavnostno odprtje

Galerijo so ob njenih prvih korakih z velikim razumevanjem podprli dr. Karel Dobida, tedanji ravnatelj Narodne galerije v Ljubljani, Napotnikovi prijatelji umetniki, ki so darovali svoja dela v zbirko galerije, ter umetnostni zgodovinarji.

Ustanovitev galerije ter obnovo šole so zaznamovali s slovesnim odprtjem 27. novembra 1963, to pa je bilo združeno s 75. obletnico rojstva kiparja Ivana Napotnika. Slovesnosti so se udeležile pomembne osebe takratnega kulturnega in javnega življenja. O umetniški osebnosti kiparja Napotnika je govoril njegov prijatelj dr. Karel Dobida, o pomenu galerije pa sta številnim gostom spregovorila predstojnik Umetnostnozgodovinskega oddelka Univerze v Ljubljani dr. France Stelè ter predstavnik Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo Socialistične republike Slovenije Radko Polič. Dogodka so se udeležili še direktor celjskega muzeja Anton Stupica, sekretar Občinskega komiteja Zveze komunistov Slovenije Velenje Ivo Jamnikar, družbenopolitični delavci iz Šoštanja ter vdova kiparja Napotnika. Prenovljeno šolo je odprla predsednica šolskega odbora Zora Valentinčič, šolo in galerijo pa je predal namenu predsednik skupščine Občine Velenje Ludvik Mali.¹¹

Ob slavnostnem odprtju je bilo v galeriji razstavljenih skupaj okoli petdeset¹² del Ivana Napotnika, Božidarja Jakca, Marjana Pogačnika, Alojza Gangla, Ivana Zajca, Svitoslava Peruzzija, Nika Pirnata, Ivana Čarga, Franca

¹⁰ J. M., Dvojno poslanstvo šole in galerije.

¹¹ Viktor Kojc, Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, ur. Viktor Kojc, Olga Medved, Milka Jarnovič, Matjaž Natek, Miroslav Vrečko, Zofija Vrhovc, izdala Osnovna šola Biba Röcka Šoštanj (Šoštanj, 1972), brez navedbe strani.

¹² J. M., Dvojno poslanstvo galerije in šole.

Stiplovška, Alojza Dolinarja, Mire Pregelj, Alenke Gerlovič, Darinke Pavletič - Lorenčak, Jelice Žuža, Vladimirja Štovička, Mihe Maleša, Janeza Mežana, Frana Zupana, Lojzeta Spacala, Karla Zelenka, Vladimirja Lakoviča, Milana Batis-te, Janeza Lenassija, Jožeta Ciuhe, Milana Rijavca, Andreje Ajdič, Bogdana Borčiča, Franceta Slane, Miroslava Kuglerja, Andreja Jemca, Janeza Pirnata, Marjana Tršarja, Alojza Zavolovška in Viktorja Kojca. Ob tej priložnosti je bila v avli šole odkrita tudi spominska plošča Ivanu Napotniku, delo Viktorja Kojca.¹³

Pestra galerijska dejavnost in njen vzgojno-izobraževalni pomen

Pobude in ideje o umetnostni vzgoji so se v evropskem prostoru pričele širiti v začetku 20. stoletja. V Londonu in na Švedskem so osnovali društvo za okraševanje šol z umetniškimi deli, na Nizozemskem in Finskem pa je delovalo društvo Umetnost v šoli.¹⁴ Tak koncept se je pri nas zasnova najprej na Osnovni šoli Jožeta Gorjupa v Kostanjevici na Krki z Gorjupovo galerijo,¹⁵ ki je bila odprta leta 1956 in je že takrat imela 65 likovnih del. Vodil jo je takratni ravnatelj osnovne šole Lado Smrekar, prosvetni in kulturni delavec, ki je že leto pred odprtjem pričel načrtno zbirati umetnine za šolske prostore.¹⁶

O tem, da je bila ideja o prenosu galerij v šolske prostore za tisti čas v slovenskem prostoru zelo napredna, govori tudi odlomek, vzet iz prispevka v Celjskem tedni-

¹³ J. M., prav tam. Viktor Kojc, Razvoj Napotnikove galerije. Poročilo iz zasebne zbirke Vlada Kojca.

¹⁴ Lidija Tavčar, *Homo spectator*, izdal Pedagoški inštitut (Ljubljana, 2009), str. 47.

¹⁵ Po slikarju in kiparju Jožetu Gorjupu se je galerija uradno imenovala leta 1961. <https://www.rtvsllo.si/lokalne-novice/gorjupova-galerija-v-kostanjeviski-soli-je-spet-prenovljena/357946> (15. 3. 2018).

¹⁶ <https://www.rtvsllo.si/lokalne-novice/gorjupova-galerija-v-kostanjeviski-soli-je-spet-prenovljena/357946> (15. 3. 2018).

ku leta 1965: »Po osvoboditvi se je naše likovno življenje močno razmahnilo. Svojčas smo imeli poleg Jakopičevega paviljona, Narodne in Moderne galerije v Ljubljani edina razstavišča, ki so ustrezala po funkcionalnosti zahtevam dostojnega razstavljanja. Šele pod novimi pogoji je bila ustvarjena Mariborska galerija, pred kratkim pa je dobilo tudi Novo mesto samostojno zgradbo za galerijske namene. Vendar porajale so se vedno nove naloge. Če mislimo na nov tip galerije, tako imenovane šolske galerije, ko so dobile umetnine svoje zatočišče v šolski zgradbi, je omeniti v prvi vrsti galerijo v Kostanjevici, v drugi pa Napotnikovo galerijo v Šoštanju.

Starejšim generacijam je bil pojem šolske galerije povsem neznan. V naši državni skupnosti se more pohvaliti s tovrstno ustanovo le Slovenija. Ni nam treba poudarjati vzgojnega momenta, ko dan za dnem prihaja več stotin mladine v stik z razstavljenim gradivom. Take ustanove so žarišča likovne umetnosti, ne le za kraj sedeža, marveč tudi širokega zaledja.«¹⁷

Šolska Napotnikova galerija je nastala po zamisli likovnega pedagoga, ljubitelja in poznavalca umetnosti, Šoštanjčana Viktorja Kojca (1925–2000). Viktor Kojc je aktivno sodeloval pri razvoju kulture v domačem kraju. Bil je tudi upravnik šoštanjskega kina, predsednik ali tajnik številnih šoštanjskih društev, likovni kritik, slikar, kipar in dopisnik nekaterih slovenskih časopisov.¹⁸ Z ustanovitvijo galerije se je njegova vloga likovnega pedagoga razširila na upravnika, skrbnika in programskega vodjo le-te. Njegovi pobudi so se kmalu pridružili ostali učitelji na šoli, javni in kulturni delavci Šoštanja ter delovne organizacije, podjetja in občina, ki so pomagali pri vzdrževanju galerije in prirejanju razstav.

¹⁷ A. S., V Šoštanju se dani, *Celjski tednik*, 18. junij 1965, leto XV, št. 24, str. 5.

¹⁸ <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=725> (20. 11. 2018). <http://www.sostanj.si/obcinskevsebine/3300>, (20. 11. 2017).

Napotnikova galerija je delovala v okviru šole kot njena razširjena dejavnost. Svet šole je ob ustanovitvi imenoval tričlanski odbor, ki jo je vodil. V odboru so bili Viktor Kojc kot vodja galerije, Zofija Vrhovec, predmetna učiteljica slovenščine, in Miroslav Vrečko, ravnatelj šole.¹⁹ V poročilu je Viktor Kojc zapisal, da je galerija ob ustanovitvi »dobila tudi svoje mesto v statutu šole z nalogo: razvijati estetsko vzgojo pri šolski mladini, jo seznanjati z različnimi tehnikami in smermi v likovnem izražanju ter z občasnimi razstavami popularizirati likovno umetnost v ožji okolici.«²⁰

Po svetlih in prostornih hodnikih, v avlah, na stopnišču in v upravnih prostorih osnovne šole so bili razstavljeni slikarska dela in kipi na ogled šolarjem in odraslim obiskovalcem. Leta 1965 je Kojc za časopis *Večer* opisal razstavne površine Napotnikove galerije: »V avli prvega nadstropja so postavljene vitrine s pismom Bena Zupančiča, podpredsednika izvršnega sveta SR Slovenije ob otvoritvi galerije, s pozdravi Lada Smrekarja, vodje Gorjupove galerije v Kostanjevici, z likovnimi stvaritvami šolarjev, imenitno barvno ubranimi zgodovinskimi prizori. Na stenah pa visijo ali ob njih stojijo dela Napotnika, Žuže, Pevčina, Kuglerja, Slane, Plestenjakove, Zavolovška, Sajeveca, Zupana, Vilharja, Spacala.«²¹

Galerija je z odkupi in podarjenimi deli oblikovala stalno zbirko, ki pa so jo tudi do osemkrat na leto dopolnjevale ali menjale občasne likovne razstave; tudi takšne z mednarodno udeležbo. Te so bile velikokrat priložnostne in povezane z državnimi in občinskimi prazniki.²² Razstavljali so že uveljavljeni slovenski umetniki in tudi mlajši, ki so si utirali pot v umetniškem svetu, ter ostali likovni ustvarjalci.

¹⁹ Kojc, Poročilo o delu Napotnikove galerije.

²⁰ Kojc, prav tam.

²¹ Lojze Smasek, Galerija v šoli, *Večer*, 8. junij 1965, leto XXL, št. 131, str. 8.

²² Z. R., Mal položi dar galeriji na oltar, *Tedenska tribuna*, 13. november, 1968. Izrez časopisnega prispevka hrani Vlado Kojc (op. avt.: na izrezu ni podatkov o letu in številki).

Pripravljali so tudi predavanja kustosov Narodne galerije.²³

Odprtja razstav so za mesto pomenila pravi kulturni dogodek. Sodelovali so šola z nastopi šolskega pevskega zbor in recitatorji, Šaleški oktet ter mnogi drugi. Vabila so naredili kar v šoli, raznosili so jih otroci, pri postavljanju razstav pa so pomagali učitelji. Odprtja so bila zelo obiskana. »*Večje število likovnih del so obiskovalci tudi odkupili, s čimer je bil dosežen naš cilj, da smo umetniška dela in likovno kulturo nasploh približali občinstvu*«²⁴ je zapisal Viktor Kojc ob 10-letnici delovanja galerije. Odprtij so se udeleževali vidni slovenski likovni umetniki in ustvarjalci. Dogodke je spremljala in snemala tudi RTV Ljubljana.²⁵

Galerija je igrala pomembno vlogo pri likovni vzgoji mladine; v časopisu *Večer* so o njej zapisali: »*Najbolj stalno občinstvo ustanove so šolski otroci, ki med umetninami odraščajo in poznajo vrednost razstavljenih del. Živijo med umetniškimi stvaritvami, hodijo mimo njih in so nanje ponosni, kot je Šoštanj nasploh ponosen na svojo galerijo in to kaže tudi v skrbi zanj*.«²⁶ Milena Moškon pa je za Celjski tednik leta 1963 zapisala: »*Šoštanjsko galerijo je zasejal Ivan Napotnik, izpeljali so jo drugi, mladina pa bo rasla z njo*.«²⁷

Stalna zbirka v nastajanju

Galerija je s podporo številnih umetnikov, podjetij in organizacij ter z odkupi ustvarila bogato zbirko likovnih del. Pred odprtjem galerije se je II. osnovna šola Šoštanj obrnila na Narodno galerijo v Ljubljani s prošnjo za dodelitev

²³ J. M., Dvojno poslanstvo galerije in šole.

²⁴ Kojc, Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj, Osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, bns.

²⁵ Kojc, prav tam.

²⁶ M. Š., Likovno življenje Šoštanja, *Večer*, 9. december 1967, št. 285, str. 9–10.

²⁷ Milena Moškon, Rastoča galerija, *Celjski tednik*, 20. december, št. 51, str. 10.

nekaterih eksponatov, ki bi predstavljali temeljni kamen za Napotnikovo galerijo, ter za strokovno pomoč pri njeni postavitvi.²⁸ Narodna galerija je šoli novembra 1963 predala pet patiniranih mavčnih odlitkov: *Ženski portret* Ivana Napotnika, *Humoresko* Alojzija Gangla, *Franceta Prešerna* Ivana Zajca, *Portret Frana Levstika* Svitoslava M. Peruzzija in *Portret Riharda Jakopiča* Alojzija Dolinarja.²⁹

»Avtorji, od katerih je bilo odkupljeno vsaj po eno delo, so v znak zahvale za prisrčen sprejem in počastitev poklonili galeriji po eno ali več svojih del /... /.«³⁰ Svoja dela so podarili nekateri znani slovenski likovni ustvarjalci, Napotnikovi prijatelji: Ivan Čargo, Janko Dolenc, Alenka Gerlovič, Bojan Golija, Božidar Jakac, Andrej Jemec, Tine Kos, Marjan Pogačnik, Vladimir Štoviček, Avgusta Šantel in mnogi drugi. Enajst grafik in risb je prispeval Sekretariat za prosveto in kulturo Socialistične republike Slovenije. Dela so podarili še: Gorjupova galerija v Kostanjevici, Okrajni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva Celje, R. Rechbach, Termoelektrarna Šoštanj, Skupščine občine Velenje, likovna sekcija Dolik, Ljubo Naraks, Vitomir Kolšek, Svoboda Šoštanj, Dora Sirk ... Večje število Napotnikovih kiparskih del je podarila tudi kiparjeva vdova Ela Napotnik.³¹ Po njeni smrti leta 1972 pa je galerija v svojo zbirko prejela kiparjevo zapuščino z namenom, da se uredi stalna zbirka njegovih umetniških del.³² Napotnikova kiparska dela iz stalne zbirke

²⁸ Korespondenca med dr. Karlom Dobido, ravnateljem Narodne galerije v Ljubljani, in Miroslavom Vrečkom, ravnateljem II. osnovne šole v Šoštanju, o ustanovitvi Napotnikove galerije, 23. in 26. oktober 1963. Iz arhiva Narodne galerije, Ljubljana.

²⁹ Potrdilo o prejetju navedenih umetnin, ki jih je Narodna galerija za nedoločen čas prepustila II. osnovni šoli v Šoštanju v novoustanovljeni Napotnikovi galeriji, s pridržkom lastnine in s pravico do preklica tega posojila (Ljubljana, 15. november 1963). Iz arhiva Narodne galerije, Ljubljana.

³⁰ Kojc, Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, bns.

³¹ Kojc, prav tam.

³² Dolg kiparju Ivanu Napotniku, *Večer*, 19. september 1977, leto XXXIII, št. 217, str. 4.

Napotnikove galerije so tako leta 1979 prenesli v Napotnikovo spominsko sobo, ki jo je Kulturni center Ivana Napotnika Velenje uredil v prostorih novega kulturnega doma Šoštanj.³³

Prvo leto delovanja je imela Napotnikova galerija v svoji zbirki 30 umetniških del,³⁴ leta 1965 pa že preko 80.³⁵ Po poročilu Kojca iz leta 1968 je zbirka do tega leta štela 100 del, od tega 74 oljnih slik, akvarelov, risb in grafik ter 36 kipov. Od naštetih jih je sama odkupila 18. Likovna dela Napotnikove galerije so bila popisana že v dveh publikacijah. Prvi popis iz leta 1972 je predstavljen v knjižici *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*³⁶ in šteje 138 likovnih del, drugi popis pa najdemo v katalogu *Stalna zbirka Napotnikove galerije* iz leta 2007. V njem je predstavljenih 90³⁷ del.

Sodelovanja in javne postavitve

Napotnikova galerija je sodelovala z lokalno skupnostjo in drugimi kulturnimi institucijami ter svojo dejavnost

³³ Napotnikova galerija v Šoštanju, *Naš čas*, 14. september 1979, leto XV, št. 36, str. 7. Novi razstavní prostori v Šoštanju, *Naš čas*, 5. oktober, leto XV, št. 39, str. 2. Kipi Napotnikove galerije, ki jih TOZD Osnovna šola Biba Röck da v varstvo Kulturni skupnosti Velenje za Napotnikovo spominsko sobo v domu kulture Šoštanj, za šolo (podpisan) Matjaž Natek, za kulturno skupnost (podpisan) akademski slikar Lojze Zavolovšek. Iz arhiva Občine Šoštanj.

³⁴ M. Š., Likovno življenje Šoštanja, *Večer*, str. 9, 10.

³⁵ Viktor Kojc, Razgibana likovna dejavnost v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 1. maj 1965, leto I, št. 1, str. 6, 7.

³⁶ *Mesto Šoštanj: osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, Šoštanj, OŠ Biba Röck, 1972.

Knjižico je šola izdala v počastitev 195-letnice šole ob odprtju novega prizidka k šoli, zgrajenega s samopríspevkom občanov. Knjižica je delo učiteljev, ki so poučevali na šoli, in zunanjih sodelavcev. Publikacija vsebuje zapis o Napotnikovi galeriji ter seznam likovnih del njene zbirke do leta 1972, ki ju je uredil Viktor Kojc. Odprtje prizidka so posvetili tudi deseti obletnici Napotnikove galerije.

³⁷ *Stalna zbirka Napotnikove galerije*, Zavod za kulturo, ur. Kajetan Čop, Šoštanj, 2007.

Seznam del ne vključuje kiparskih plastik.

razširila tudi v zunanji prostor. Tak primer je kiparsko delo *Mati reže kruh*, darilo akademskega kiparja Tineta Kosa, ki ga je galerija odlila v bron in postavila na častno mesto v park pred šolo. S tem je Šoštanj leta 1973 dobil četrti³⁸ javni spomenik na prostem.³⁹ Iz prispevka *Mal položi dar galeriji na oltar* iz leta 1968 izvemo, da so Šoštanjčani ta kip opazili že leta 1967 na pregledni razstavi Tineta Kosa v Ljubljani: »Šoštanjčanom je bil kip tako všeč, da so se v ljubljanski galeriji zanimali za njegovo ceno. Vendar je bila cena previsoka, da bi ga lahko kupili. Kmalu po zaključku razstave je kipar Kos sporočil, da kip poklanja šoštanjski galeriji. /... / Težko je popisati, kako so bili darila veseli, težko je popisati, s kakšnim veseljem je Viktor Kojc, vodja Napotnikove galerije, vpisal darilo v seznam stalne galerijske zbirke.«⁴⁰ Kip *Mati reže kruh* v bronu stoji danes v Spominskem parku pred Osnovno šolo Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj.

Galerija je širši družbeni skupnosti omogočila tudi postavitev več spomenikov v javnem prostoru.⁴¹ V svoji zbirki je hranila mavčno figuro pesnika Karla Destovnika, danes še dodano Kajuha, delo akademskega kiparja Marjana Keršiča, ki je predstavljala osnutek za njegov spomenik večjih dimenzij v bronu. Spomenik so leta 1965, v organizaciji Viktorja Kojca in Karla Kordeža, postavili ob Kajuhovo rojstno hišo.⁴² Napotnikova galerija je osnutek nato predala Kulturnemu centru Velenje, danes pa ga hrani Mestna knjižnica Šoštanj.⁴³ Galerija je v zbirki prav tako hranila Keršičev

³⁸ Leta 1952 je bil odkrit spomenik NOB – Plamenica, leta 1953 Osrednji spomenik NOB, kiparja Božidarja Pengova, leta 1965 pa spomenik Karlu Destovniku - Kajuhu, kiparja Marjana Keršiča.

³⁹ Viktor Kojc, Plemenito dejanje kiparja Tineta Kosa, *Večer*, leto XXIX, št. 243, str. 5. Viktor Kojc, Lepa gesta, *Novi tednik*, leto 27, št. 40, str. 7. Razširjena šola, *Šaleški rudar*, leto VIII, št. 3, str. 6.

⁴⁰ Z. R., Mal položi dar galeriji na oltar, *Tedenska tribuna*, 13. november 1968.

⁴¹ Kojc, Razvoj Napotnikove galerije.

⁴² Po pripovedovanju Vlada Kojca, sina Viktorja Kojca.

⁴³ Isto.

doprnsni kip Kajuha iz žgane gline, ki ga je odstopila za odlitek v bronu ter organizirala postavitev spomenika Kajuhu pred šolo v Belih Vodah nad Šoštanjem. Izvirno delo je nato predala I. osnovni šoli Šoštanj, ki je imela urejeno Kajuhovo spominsko sobo, danes pa ga hrani Mestna knjižnica Šoštanj. Odlitek doprsnega kipa Kajuha v bronu stoji tudi v Spominskem parku v Šoštanju.⁴⁴

V Kojčevem poročilu ob 10-letnem delovanju galerije je prav tako zapisano, da je šola s svojim mavčnim originalom omogočila postavitev spomenika Francu Hriberniku⁴⁵ v Šoštanju: doprsni kip iz žgane gline, delo akademskega kiparja Cirila Cesarja, je Napotnikova galerija iz zbirke odstopila za spomenik v bronu, ki so ga oktobra 1970 ob 50-letnici meščanske šole v Šoštanju odkrili pred I. osnovno šolo (nekdanji objekt meščanske šole).⁴⁶ Danes stoji ta kip v Spominskem parku, izvirnik iz gline pa je razstavljen v stalni zbirki Cirila Cesarja na Velenjskem gradu.

Oktobra 1971 je Napotnikova galerija podarila nekaj del iz svoje zbirke za stalno razstavo pomembnih slovenskih kiparjev in slikarjev v Delavskem klubu v Velenju,⁴⁷ leta 1974 pa je na osnovni šoli v Zavodnjah pri Šoštanju organizirala razstavo kiparskih del Ivana Napotnika. Razstava je bila pripravljena ob odkritju reliefnega portreta in spominske plošče kiparju Napotniku na Zdovčevi domačiji. Razstavo in spomenik je odkril Napotnikov prijatelj Božidar Jakac.⁴⁸

⁴⁴ Kojc, Poročilo o delu Napotnikove galerije.

⁴⁵ Franc Hribernik (1887–1965) je v zgodovino Šoštanja zapisan kot predan ravnatelj in vodja meščanske šole ter eden od ustanoviteljev srednjega šolstva v Šaleški dolini. Ob pedagoškem delu je poznan kot zapisovalec narodnega blaga, publicist, zgodovinar in kronist. Franc Hribernik, Šaleški biografski leksikon: <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=306>, (10. 12. 2017).

⁴⁶ Viktor Kojc, Spomenik Francu Hriberniku, *Šaleški rudar*, št. 19, str. 4.

⁴⁷ Hotenje, ki je postalo stvarnost, *Šaleški rudar*, leto VII, št. 16, str. 4.

⁴⁸ K., Spominska plošča Ivanu Napotniku, *Večer*, leto XXX, št. 131, str. 6.

Galerija je v svoji zbirki nekaj časa hranila tudi kip *Ženski akt* v mavcu Tineta Kosa, ki ga je prejela kot darilo Turistično lepševalnega društva Šoštanj. Kip figure v naravni velikosti je nato leta 1976 predala Krajevni skupnosti Šoštanj, ki ga je odlila v bron in namestila pred zdravstveni in kulturni dom v Šoštanju, kjer stoji še danes.⁴⁹

Galerija je z zapuščino kiparja Ivana Napotnika sodelovala s Kulturnim centrom Ivana Napotnika Velenje, ki je v kulturnem domu v Šoštanju leta 1979 odprl Napotnikovo spominsko sobo s stalno razstavo kiparjevih del.⁵⁰

V zbirko Napotnikove galerije spada tudi kip *Lurške Matere Božje* iz kraškega marmorja, izdelan v kamnoseški delavnici mojstra Franza Greina v Gradcu. Na šoštanjski trg sta ga postavila Franz Xaver in Marija Woschnagg, tam pa je stal vse do leta 1952, ko je bil odstranjen in podarjen muzejski zbirki Laško. Po zaslugi Viktorja Kojca se je kip leta 1972 vrnil v Šoštanj in bil podarjen v zbirko Napotnikove galerije. Spomenik s kipom so na trg v Šoštanju ponovno postavili leta 1990.⁵¹

Napotnikova galerija po letu 1975

Napotnikova galerija se je po dobrih desetih letih delovanja zaradi finančnega primanjkljaja osredotočila na ohranitev svoje stalne zbirke. V vseh letih so pri vzdrževanju galerije in prirejanju razstav pomagala nekatera šoštanjska in

⁴⁹ Miloš Volk, Zapisnik (o kipu *Ženski akt* Tineta Kosa), 12. avgust 1976. Iz zasebne zbirke Vlada Kojca.

⁵⁰ Po smrti Ele Napotnik leta 1972 je Napotnikova galerija v svojo zbirko prejela kiparjevo zapuščino z namenom, da se uredi stalna zbirka njegovih umetniških del. Leta 1979 so kipe prenesli v Napotnikovo spominsko sobo, ki jo je Kulturni center Ivana Napotnika Velenje uredil v prostorih novega kulturnega doma v Šoštanju.

⁵¹ Špela Poles, *Stopetkrat o Šoštanju v enem odstavku*, založila Občina Šoštanj (Šoštanj, 2015), str. 18. Korespondenca o Marijinem kipu pred Napotnikovo galerijo Šoštanj, zanjo upravnik galerije Viktor Kojc, in Muzejsko zbirko Laško, zanjo Pavla Majcen, 19. in 22. 9. 1972. Iz zasebne zbirke vlada Kojca.

velenjska podjetja in organizacije ter Občina Velenje.⁵² Zbrana sredstva pa niso povsem zadoščala. Galerija je kot razširjena šolska dejavnost šolo bremenila s precejšnjimi stroški. To je povzročilo upad občasnih razstav.

Viktor Kojc je za dejavnost Napotnikove galerije skrbel vse do svoje upokojitve leta 1975, po tem pa je bil del likovne zbirke razstavljen v šolskih prostorih kot stalna postavitev.

Zapuščina Napotnikove galerije

Septembra 2005 sta se osnovni šoli Bibe Rōcka in Karla Destovnika - Kajuha spojili v nov javni zavod Osnovno šolo Šoštanj, ki se danes imenuje Osnovna šola Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj. Zbirko Napotnikove galerije so zaradi varnostnih razlogov na pobudo občine začasno prenesli v depo upravne stavbe Občine Šoštanj. *»Ker v prostorih izpraznjene OŠ Bibe Rōcka ni bilo več alarmnih naprav, so bila dela iz varnostnih razlogov 1. marca 2006 začasno prenesena v varovani depo upravne stavbe Občine Šoštanj. Prenos umetniških del na podlagi uradnega šolskega seznama je potekal ob prisotnosti predstavnikov šole in občine. Ob tej priložnosti je bil izdelan tudi uradni zapisčasne hrambe umetniških del iz zbirke Napotnikove galerije.«*⁵³

Na pobudo Alenke Verbič, višje svetovalke za družbene dejavnosti Občine Šoštanj, je Zavod za kulturo Šoštanj leta 2007 izdal katalog *Stalna zbirka Napotnikove galerije*. Ob tej priložnosti je bil izbor likovnih del zbirke razstavljen v šoštanjski Mestni galeriji. Zbirka je bila nato v postopku primopredaje poslov in premoženja leta 2011 prenesena na Osnovno šolo Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj.

⁵² M. Š., Likovno življenje Šoštanja, *Večer*, str. 9, 10.

⁵³ Alenka Verbič, Uvodnik. V: *Stalna zbirka Napotnikove galerije*, izdal Zavod za kulturo Šoštanj (Šoštanj, 2007), str. 4.

*Napotnikova galerija na Osnovni šoli Bibe Rocka Šoštanj.
Foto: zasebna zbirka Vlada Kojca*

Popis občasnih razstav v Napotnikovi galeriji

Popis občasnih razstav ni popoln, saj ohranjenega šolskega gradiva o tem ni veliko. Predstavljene podatke sem povzela iz časopisnih virov, strokovnih zbornikov in drugih publikacij.

Leta 1964 so v Napotnikovi galeriji odprli razstavo akademskega slikarja Doreta Klemenčiča - Maja (1911–1988). Avtor se je predstavil z grafičnimi deli partizanske motivike in z risbami⁵⁴.

Naslednje leto so pripravili dve odmevnejši razstavi. Maja se je predstavil akademski slikar Bojan Golija (1932–2014) iz Maribora. Razstavljal je skupino lesorezov z japonskimi motivi, ki jih je izdelal v obdobju svojega pol leta trajajočega študijskega potovanja po Japonski (1957, 1958).⁵⁵

⁵⁴ Viktor Kojc, Razstava partizanske grafike, *Celjski tednik*, 27. november 1964, leto XIV, št. 47, str. 4.

⁵⁵ J. Mesesnel, Raznolik svet v grafiki, *Delo*, 20. maj 1965, str. 5.

Posebno pozornost je vzbudila razstava svetovno znanega japonskega slikarja Anda Hirošige⁵⁶ (1797–1858) ter del japonskih ustvarjalcev, ki so jo pripravili oktobra. Razstavljeni dela so bila last Bojana Golije. »V eni od številnih tokijskih starinarnic je Bojan Golija kupil več japonskih lesorezov, staro spominsko knjigo in dve skicirki. (...) Najdragocenejša pa je zbirka lesorezov, celotna zbirka Andoja Hirošige (1797–1858) z naslovom 53 poštnih postaj na cesti Tokaido.«⁵⁷ Slednja je bila tudi razstavljena v Napotnikovi galeriji. Viktor Kojc je za Šaleški rudar zapisal: »S to razstavo je vodstvo šole in galerije dobilo še poseben ugled in priznanje, saj je to gradivo zelo dragoceno, tako z umetnostnega kot z dokumentarnega stališča.«⁵⁸

V tem letu sta se v galeriji predstavila še akademski kipar Aladin Lanc iz Šoštanja z akvarelnimi upodobitvami pokrajine⁵⁹ ter Srdan Sevnik, zdravnik in likovni ustvarjalec, s slikarsko razstavo.⁶⁰

Odmevna je bila tudi mednarodna razstava otroških likovnih del iz Japonske, ki so jo gostili leta 1966. Na njej je bilo na ogled preko 30 likovnih del iz različnih držav: Avstralije, Avstrije, Brazilije, Danske, Ekvadorja, Italije, Jugoslavije, Kanade, Mehike, Norveške, Zahodne Nemčije in ZDA.

⁵⁶ Ando Hirošige (Utagava Hirošige), mojster ukiyo-e ali žanra »slik lebdečega sveta«, je v svojih delih opeval lepoto Japonske in pozneje pomembno vplival na delo francoskih impresionistov. Gaja Golija, V zakladnici spominov in spoznanj Bojana Golije. V: *Bojan Golija*, ur. Breda Kolar Sluga, Gaja Golija, Jure Kirbiš, izdala Umetnostna galerija Maribor (Maribor, 2017), str. 16.

⁵⁷ Marjeta Ciglencečki, Japonska izkušnja v opusu Bojana Golije. V: Časopis za humanistične in družboslovne študije, *Studia Historia Slovenica*, letnik 5 (Maribor, 2005) str. 679.

⁵⁸ V. K., Hirošige v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 4. november 1965, leto I, št. 14, str. 8.

⁵⁹ Aladin Lanc v Šoštanju, *Celjski tednik*, 2. april 1965, leto XV, št. 13, str. 5.

⁶⁰ V. K., Dr. Srdan Sevnik razstavlja v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 18. november 1965, leto I, št. 15, str. 8.

Sodelovali so tudi učenci II. osnovne šole Šoštanj in tako s sedmimi mozaiki večjih formatov dopolnili galerijski razstavni prostor.⁶¹ V tem letu se je s svojimi risbami predstavil še ustvarjalec Vlado Parežnik iz Mozirja.⁶²

Leta 1967 so v šolski galeriji razstavljali: mariborski grafik Ivan Čobal (1926–1995), ki je razstavil lesoreze in monotipije s podobami ženske figure,⁶³ slikar in grafik Ante Trstenjak (1894–1970),⁶⁴ ki ga je na odprtju predstavil direktor Umetnostne galerije Maribor Branko Rudolf, Avgusta Šantel (1876–1968)⁶⁵ in Jože Gorjup (1907–1932).⁶⁶ V tem letu so pripravili tudi razstavo otroških del na temo Narodnoosvobodilna borba in ilustracije Kajuhovih pesmi.⁶⁷

V začetku leta 1968 se je šoštanjski javnosti predstavil slikar, scenograf in športnik Tošo Primožič (1900–1985),⁶⁸ ki je v galeriji do leta 1972 samostojno razstavljaj dvakrat.⁶⁹ Na ogled je postavil 30 oljnih slik, gvašev in temper.

Februarja so v galeriji odprli razstavo akademskega slikarja Janeza Mežana (1897–1972) s Ptuja,⁷⁰ ob proslavi 75-letnice Planinske zveze Slovenije pa sta Napotnikova ga-

⁶¹ Umetnost družni narode, *Šaleški rudar*, 24. februar 1966, leto II, št. 4, str. 6.

⁶² V. K., Miličnik in slikar, *Šaleški rudar*, 27. januar 1966, leto II, št. 2, str. 3.

⁶³ Črno bela umetnost Ivana Čobala v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 26. januar 1967, leto III, št. 2, str. 7.

⁶⁴ V. K., Napotnikova galerija za kulturni praznik, *Šaleški rudar*, 26. januar 1967, leto III, št. 2, str. 1.

⁶⁵ JK, Likovna razstava za dan žena, *Večer*, 7. marec 1967, leto XXIII, št. 54, str. 4.

⁶⁶ Juteršek, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1967, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, str. 336.

⁶⁷ JK, Otroške ilustracije Kajuhovih pesmi, *Večer*, 3. junij 1967, leto XXIII, št. 128, str. 4.

⁶⁸ Kojc, Vrhunski športnik tudi priznan slikar, *Šaleški rudar*, 1. februar 1968, leto IV, št. 2, str. 5.

⁶⁹ Kojc, Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj*, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija, bns.

⁷⁰ Viktor Kojc, Janez Mežan – likovni poet, *Šaleški rudar*, 14. marec 1968, leto IV, št. 4, str. 4.

lerija in Planinsko društvo Šoštanj pripravila skupinsko razstavo z naslovom Gore v podobi. Na ogled je bilo več kot 50 likovnih del v različnih tehnikah. Z njimi so se predstavili Ivan Kos in Tošo Primožič, Valentin Hodnik, France Zupan, Ljubo Ravnikar, Aladin Lanc, Polde Mihelič in France Boštjan.⁷¹

V maju je delovna skupnost II. osnovne šole v Šoštanju preimenovala svoj zavod v Osnovno šolo Bibe Rōcka Šoštanj. Ob tej priložnosti so odprli razstavo akademskega slikarja in pedagoga Dušana Premrla (1937–2008).⁷²

Leta 1968 sta razstavljala še akademska slikarka Tinca Stegovec (1927)⁷³ iz Ljubljane ter likovni ustvarjalec Vinko Pevcin (1927)⁷⁴ iz Šoštanja.

Februarja 1969 se je v galeriji predstavil Ljubo Ravnikar (1905–1973) s 40 akvareli z gorenjsko motiviko.⁷⁵ Ob dnevu žena pa so se v galeriji zbrali številni starši, otroci, člani učiteljskega zbora in ostali gostje – odprli so pregledno razstavo slikarke, ilustratorke in mladinske pisateljice Ksenije Prunk (1905–1994) iz Ljubljane.⁷⁶ To leto se je v galeriji ponovno predstavil Vlado, tokrat z razstavo 46 risb – vinjet, ki jih je upodobil po starem ljudskem izročilu.⁷⁷ Ob 20. jubileju likovne sekcije železničarskega kulturnoprosvetnega

⁷¹ Viktor Kojc, Planinska svečanost v Šoštanju, *Večer*, 13. april 1968, leto XXIV, št. 88, str. 4. Planinska razstava v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 11. april 1968, leto IV, št. 6, str. 5.

⁷² N. M., Dušan Premrl razstavlja v Napotnikovi galeriji, *Večer*, 11. maj 1986, leto XXIV, št. 110, str. 4. Milena Moškon, Razstava slikarjevega znanja, *Celjski tednik*, 13. junij 1968, leto XXII, št. 22, str. 8.

⁷³ Viktor Kojc, Črno bela umetnost Tince Stegovec, *Celjski tednik*, 25. april 1986, leto XXII, št. 16, str. 8.

⁷⁴ JK, Pevčinova razstava v Šoštanju, *Večer*, 12. september 1968, leto XXIV, št. 214, str. 4.

⁷⁵ J. B., Kratke vesti, *Šaleški rudar*, 14. februar 1969, leto V, št. 3, str. 8.

⁷⁶ V. K., Ksenija Prunk – pesnica in slikarka, *Šaleški rudar*, 28. marec 1969, leto V, št. 6, str. 4.

⁷⁷ L. N., Slikar Slovenskih okraskov, *Šaleški rudar*, 11. april 1969, leto V, št. 7, str. 4.

društva France Prešeren iz Celja je bila odprta razstava 17 celjskih likovnih ustvarjalcev. Predstavili so se s 40 slikami, 5 grafikami ter dvema kipoma. Med slikami so prevladovali krajine, tihožitja in portreti.⁷⁸

V jesenskih mesecih so v galeriji pripravili razstavo Goceta Kalajdžiskega⁷⁹ ter skupinsko razstavo članov likovne sekcije DOLIK DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice.⁸⁰ Obseg razstavljenih del likovne sekcije je bil velik, saj se je predstavilo kar 18 slikarjev. Ob tej priložnosti so razstavljalcem podelili monografije o Ivanu Napotniku, predstavnik velenjske občinske skupščine pa je Viktorju Kojcu izročil nagrado za uspešno in nesebično delo.

Februarja leta 1970 sta se s kiparskimi deli predstavila Janko Dolenc (1921–1999) iz Vuzenice in Alojz Jerčič (1948–2013) z Mute.⁸¹ V tem letu se je prvič s samostojno razstavo širši javnosti predstavil mladi slikar Jože Kramberger (1945) iz Dravograda. Na ogled je postavil preko 40 oljnih slik in pastelnih risb večjega formata.⁸²

Leta 1971 je v Napotnikovi galeriji razstavljal likovni ustvarjalec Anton Plemelj (1923–2007).⁸³

⁷⁸ Kojc, Celjski likovniki v Napotnikovi galeriji, *Delo*, 1. julij 1969, str. 5.

⁷⁹ Maja Krulc, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1969, v: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. Emilijan Cevc, Janez Höfler, Mirko Juteršek, Ivan Komelj, Luc Menaše, Nace Šumi, Sergej Vrišer, izdalo Umetnostno zgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1973), str. 230.

⁸⁰ Napotnikova galerija za Dan republike, *Šaleški rudar*, 28. november 1969, leto V, št. 21, str. 4.; JK, Nova razstava v Šoštanju, *Večer*, 20. november 1969, leto XXIV, št. 271, str. 2.

⁸¹ Tavčar, Razstava v Napotnikov galeriji, *Novi tednik*, 11. februar 1970, leto XXIV, št. 6, str. 9.

⁸² Viktor Kojc, Zidar in slikar, *Šaleški rudar*, 19. junij 1970, leto VI, št. 13, str. 5.

⁸³ Maja Krulc, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leta 1970–1971. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. Emilijan Cevc, Janez Höfler, Mirko Juteršek, Ivan Komelj, Luc Menaše, Nace Šumi, Sergej Vrišer, izdalo Umetnostno zgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1976), str. 406.

Od ustanovitve galerije do leta 1972 so v galeriji samostojno razstavljali še Gabrijel Kolbič (1913–1996),⁸⁴ Ivan Kos (1895–1981),⁸⁵ Mira Pregelj⁸⁶ in Anton Repnik.⁸⁷

V začetku leta 1972 je Osnovna šola Bibe Röcka Šoštanj odprla nov prizidek k šoli s štirimi učilnicami, garderobnim in sanitarnim prostorom ter večnamenskim prostorom za prireditve in stalno likovno razstavo.⁸⁸ Odprtje so posvetili tudi deseti obletnici Napotnikove galerije, ki si je do takrat ustvarila bogato zbirko likovnih del.⁸⁹ Ob tem pa naj bi »pripravili razstavo del vseh tistih, ki so se v tem obdobju v njej preko nje predstavili Šoštanju in zaledju.«⁹⁰

Novembra so odprli razstavo likovnih ustvarjalcev iz Šaleške doline. Razstavljali so Anja Maček, Mišo Skornšek, Aristid Zornik, Marjan Vodišek, Ivan Pepelnik, Vlado Valenčak, Arpad Šalamon ter Miloško in Martin Kumer. Predstavili so se z izborom grafik, akvarelnimi deli, oljnimi slikami in s kipi v lesu.⁹¹

V začetku leta 1973 je v galeriji razstavljala akademska slikarka Molly Bonač (1919–1995), ki se je v mladosti učila tudi pri Rihardu Jakopiču in Hinku Smrekarju. Ob dnevu žena pa so pripravili razstavo slik Dore Plestenjak (1934).⁹² Tretjo razstavo v letu so pripravili likovni ustvarjalci iz tovarne poljedelskega orodja na Muti. S slikarskimi

⁸⁴ Kojc, Vrhunski športnik tudi priznan slikar, *Šaleški rudar*, str. 5.

⁸⁵ Kojc, prav tam.

⁸⁶ Kojc, Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj, Osnovna šola Bibe Röck in Napotnikova galerija*, bsn.

⁸⁷ Kojc, prav tam.

⁸⁸ Ob tej priložnosti so izdali tudi knjižico *Mesto Šoštanj, osnovna šola Bibe Röck in Napotnikova galerija*.

⁸⁹ Razširjena šola, *Šaleški rudar*, 25. februar 1972, leto VIII, št. 3, str. 6.

⁹⁰ M. Božič, Viktor Kojc, *Novi tednik*, leto XXV, št. 4, str. 6.

⁹¹ I. N., Naši likovniki v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 5. december 1972, leto VIII, št. 19, str. 1.

⁹² Napotnikova galerija povezna s krajem, *Naš čas*, 16. marec 1973, leto IX, št. 4, str. 8.

deli so se predstavili Alojz Repnik, ki je tokrat razstavljal že drugič, Zmago Herman in Simon Rutnik.⁹³ Junija se je z grafičnimi deli predstavil akademski slikar Klavdij Palčič (1940) iz Trsta,⁹⁴ jeseni, ob 85. obletnici Napotnikovega rojstva, pa so v galeriji pripravili razstavo Napotnikovih večjih kipov, ki so bili do tistega časa širši javnosti manj znani.⁹⁵

Leta 1974, v okviru prireditev ob 30. obletnici smrti šoštanjskega rojaka, pesnika Karla Destovnika - Kajuha, je bila v Napotnikovi galeriji odprta razstava slikarskih del mariborskega akademskega slikarja Slavka Koresa (1924–1996).⁹⁶ Razstavljal je oljna dela, tempere in akvarele. Junija pa se je predstavil Jože Svetina (1934) s 40 oljnimi sikami in 15 akvareli.⁹⁷

Leta 1976 je že tretje leto potekala Mala Napotnikova kiparska kolonija v vasi Zavodnje nad Šoštanjem. Dela, ki jih je ustvarilo 32 otrok iz okoliških osnovnih šol, so razstavili v Napotnikovi galeriji.⁹⁸

Viri

- Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.
- Arhiv Občine Šoštanj.
- Kipi Napotnikove galerije, ki jih TOZD Osnovna šola Biba Röck Šoštanj da v varstvo Kulturni skupnosti Velenje za Napotnikovo spominsko sobo v kulturnem

⁹³ Kojc, Napotnikova galerija v počastitev praznika, *Novi tednik*, str. 19.

⁹⁴ V. K., Prijateljske vezi, *Novi tednik*, 21. junij 1973, leto XXVII, št. 23, str. 6.

⁹⁵ V. Kojc, Napotnikova razstava v Šoštanju, *Novi tednik*, leto XXVII, št. 42, str. 7.

⁹⁶ Garbršek - Prosenc, Likovna dopolnitev, *Večer*, str. 6.

⁹⁷ Bogdan Novak, Osamljeni otroci. Izrez časopisnega prispevka hrani Vlado Kojc (opomba: na izrezu ni podatkov o časopisu).

⁹⁸ Drago Medved, Mlade kolonije, *Novi tednik*, 17. junij 1976, leto XXX, št. 24, str. 9.

domu Šoštanj. Za šolo (podpisan) Matjaž Natek, za kulturno skupnost (podpisan) akademski slikar Lojze Zavolšek. Iz arhiva Občine Šoštanj.

- Kojc, Viktor, Poročilo o delu Napotnikove galerije, 1968. Iz zasebne zbirke Vlada Kojca.
- Kojc, Viktor: Razvoj Napotnikove galerije. Poročilo iz zasebne zbirke Vlada Kojca.
- Korespondenca med dr. Karlom Dobido, ravnateljem Narodne galerije v Ljubljani, in Miroslavom Vrečkom, ravnateljem II. osnovne šole v Šoštanju, o ustanovitvi Napotnikove galerije, 23. in 26. oktober 1963. Iz arhiva Narodne galerije, Ljubljana.
- Korespondenca o Marijinem kipu med Napotnikovo galerijo Šoštanj, zanjo upravnik galerije Viktor Kojc, in Muzejsko zbirko Laško, zanjo Pavla Majcen, 19. in 22. 9. 1972. Iz zasebne zbirke vlada Kojca.
- Potrdilo o prejetju navedenih umetnin, ki jih je Narodna galerija v Ljubljani za nedoločen čas prepustila II. osnovni šoli v Šoštanju zaradi razstave v novoustanovljeni Napotnikovi galeriji, s pridržkom lastnine in s pravico do preklica tega posojila, Ljubljana, 15. november 1963. Iz arhiva Narodne galerije, Ljubljana.
- Prenos umetniških del iz OŠ Bibe Röcka na Občino Šoštanj, zapis, 1. marec 2016. Iz arhiva Občine Šoštanj.
- Primopredajni zapisnik o prenosu umetniških del iz zbirke Napotnikove galerije na Osnovno šolo Šoštanj, 2011. Iz arhiva Občine Šoštanj.
- Volk, Miloš: Zapisnik (o delu Ženski akt Tineta Kosa), 12. 8. 1976. Iz zasebne zbirke Vlada Kojca.
- Zasebna zbirka Vlada Kojca, Šoštanj.
- Zasebna zbirka Jožeta Krambergerja, Mozirje.
- Zasebna zbirka Rajka Zaleznika, Šoštanj.

Literatura

- Golija, Gaja: V zakladnici spominov in spoznanj Bojana Golije. V: *Bojan Golija*, ur. Breda Kolar Sluga, Gaja Golija, Jure Kirbiš, izdala Umetnostna galerija Maribor (Maribor, 2017), str. 16.
- Kojc, Viktor: Mesto Šoštanj. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, ur. Milka Jarnovič, Kojc Viktor, Medved Olga, Natek Matjaž, Vrečko Miroslav, Vrhovec Zofija, izdala Osnovna šola Biba Röck Šoštanj (Šoštanj, 1972), brez navedbe strani.
- Kojc, Viktor: Iz Napotnikove galerije. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, ur. Jarnovič Milka, Kojc Viktor, Medved Olga, Natek Matjaž, Vrečko Miroslav, Vrhovec Zofija, izdala Osnovna šola Biba Röck Šoštanj (Šoštanj, 1972), brez navedbe strani.
- Poles, Špela: *Stopetkrat o Šoštanju*, izdala Občina Šoštanj (Šoštanj, 2015), str. 18, 20, 72.
- Tavčar, Lidija: *Homo spectator*, izdal Pedagoški inštitut (Ljubljana, 2009), str. 47.
- Verbič, Alenka: Uvodnik. V: *Stalna zbirka Napotnikove galerije Šoštanj*, ur. Kajetan Čop, izdal Zavod za kulturo Šoštanj (Šoštanj, 2007), str. 4.
- Vrečko, Miroslav, Iz šolske kronike. V: *Mesto Šoštanj, osnovna šola Biba Röck in Napotnikova galerija*, ur. Milka Jarnovič, Viktor Kojc, Olga Medved, Matjaž Natek, Miroslav Vrečko, Zofija Vrhovec, izdala Osnovna šola Biba Röck Šoštanj (Šoštanj, 1972), brez navedbe strani.

Časopisni članki in zborniki

- A. S., V Šoštanju se dani, *Celjski tednik*, 18. 6. 1965, leto XV, št. 24, str. 5.
- Aladin Lanc v Šoštanju, *Celjski tednik*, 2. 4. 1965, leto XV, št. 13, str. 5.
- Božič, M., Viktor Kojc, *Novi tednik*, leto XXV, št. 4, str. 6.

- Ciglencečki, Marjeta, Japonska izkušnja v opusu Bojana Golije. V: *Časopis za humanistične in družboslovne študije, Studia Historia Slovenica*. Maribor, 2005, letnik 5, str. 679.
- Črno bela umetnost Ivana Čobala v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 26. 1. 1967, leto III, št. 2, str. 7.
- Dolg kiparju Ivanu Napotniku, *Večer*, 19. 9. 1977, leto XXXIII, št. 217, str. 4.
- Garbršek - Prosenc, Meta, Likovna dopolnitev, *Večer*, 28. 2. 1974, leto XXX, št. 49, str. 6.
- Hotenje, ki je postalo stvarnost, *Šaleški rudar*, 1. 10. 1971, leto VII, št. 16, str. 4.
- I. N., Naši likovniki v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 5. 12. 1972, leto VIII, št. 19, str. 1.
- J. B., Kratke vesti, *Šaleški rudar*, 14. 2. 1969, leto V, št. 3, str. 8.
- J. M., Dvojno poslanstvo galerije in šole, Izrez časopisnega prispevka hrani Vlado Kojc.
- JK, Likovna razstava za dan žena, *Večer*, 7. 3. 1967, leto XXIII, št. 54, str. 4.
- JK, Nova razstava v Šoštanju, *Večer*, 20. 11. 1969, leto XXIV, št. 271, str. 2.
- JK, Otroške ilustracije Kajuhovih pesmi, *Večer*, 3. 6. 1967, leto XXIII, št. 128, str. 4.
- JK, Pevčinova razstava v Šoštanju, *Večer*, 12. 9. 1968, leto XXIV, št. 214, str. 4.
- Juteršek, Mirko, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1967. V: *Slovstvo in galerije: Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. dr. France Stele, dr. Emiljan Cevc, dr. Ivan Komelj, dr. Luc Menaše, dr. Nace Šumi, dr. Sergej Višer, izdalo Umetnostnozgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1970), str. 309, 336.
- K, Spominska plošča Ivanu Napotniku, *Večer*, 7. 6. 1974, leto XXX, št. 131, str. 6

- Kojc, Vrhunski športnik tudi priznan slikar, *Šaleški rudar*, 1. 2. 1968, leto IV, št. 2, str. 5.
- Kojc, V., Dve leti za dovoljenje, *Večer*, 19. 6. 1973, leto XXIX, št. 140, str. 7.
- Kojc, V., Napotnikova razstava v Šoštanju, *Novi tednik*, leto XXVII, št. 42, str. 7.
- Kojc, Viktor, Celjski likovniki v Napotnikovi galeriji, *Delo*, 1. 7. 1969, str. 5.
- Kojc, Viktor, Črno bela umetnost Tince Stegovec, *Celjski tednik*, 25. 4. 1968, leto XXII, št. 16, str. 8.
- Kojc, Viktor, Janez Mežan – likovni poet, *Šaleški rudar*, 14. 3. 1968, leto IV, št. 4, str. 4.
- Kojc, Viktor, Lepa gesta, *Novi tednik*, 18. 10. 1973, leto 27, št. 40, str. 7.
- Kojc, Viktor, Napotnikova galerija v počastitev praznika, *Novi tednik*, 26. 4. 1973, leto XXVII, št. 16, str. 19.
- Kojc, Viktor, Plemenito dejanje kiparja Tineta Kosa, *Večer*, 18. 10. 1973, leto XXIX, št. 243, str. 5.
- Kojc, Viktor, Planinska svečanost v Šoštanju, *Večer*, 13. 4. 1968, leto XXIV, št. 88, str. 4.
- Kojc, Viktor, Razgibana likovna dejavnost v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 1. 5. 1965, leto I, št. 1, str. 6–7.
- Kojc, Viktor, Razstava partizanske grafike, *Celjski tednik*, 27. 11. 1964, leto XIV, št. 47, str. 4.
- Kojc, Viktor, Spomenik Francu Hriberniku, *Šaleški rudar*, 2. 10. 1970, leto VI, št. 19, str. 4.
- Kojc, Viktor: Zidar in slikar, *Šaleški rudar*, 19. 6. 1970, leto VI, št. 13, str. 5.
- Krulc, Maja, *Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1969*. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. Emilijan Cevc, Janez Höfler, Mirko Juteršek, Ivan Komelj, Luc Meniške, Nace Šumi, Sergej Vrišer, izdalo Umetnostno zgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1973), str. 230.

- Krulc, Maja: *Umetnostnozgodovinska bibliografija za leta 1970–1971. Zbornik za umetnostno zgodovino*, ur. Emilijan Cevc, Janez Höfler, Mirko Juteršek, Ivan Komelj, Luc Meniške, Nace Šumi, Sergej Vrišer, izdalo Umetnostno zgodovinsko društvo SR Slovenije (Ljubljana, 1976), str. 406.
- L. N., Slikar slovenskih okraskov, *Šaleški rudar*, 11. 4. 1969, leto V, št. 7, str. 4.
- M. Š., Likovno življenje Šoštanja, *Večer*, 9. 12. 1967, str. 9–10.
- Medved, Drago, Mlade kolonije, *Novi tednik*, 17. 6. 1976, leto XXX, št. 24, str. 9.
- Mesesnel, J., Raznolik svet v grafiki, *Delo*, 20. 5. 1965, str. 5.
- Mesesnel, Vedra tradicionalnost krajinarstva, *Delo*, 6. 2. 1968, str. 5.
- Moškon, Milena, Rastoča galerija, *Celjski tednik*, 20. 12. 1963, leto XV, št. 51, str. 10.
- Moškon, Milena, Razstava slikarjevega znanja, *Celjski tednik*, 13. 6. 1968, leto XXII, št. 22, str. 8.
- N. M., Dušan Premrl razstavlja v Napotnikovi galeriji, *Večer*, 11. 5. 1968, leto XXIV, št. 110, str. 4.
- Napotnikova galerija povezna s krajem, *Naš čas*, 16. 3. 1973, leto IX št. 4, str. 8.
- Napotnikova galerija v Šoštanju, *Naš čas*, 14. 9. 1979, leto XV, št. 36, str. 7
- Napotnikova galerija za dan republike, *Šaleški rudar*, 28. 11. 1969, leto V, št. 21, str. 4.
- Novak, Bogdan, Osamljeni otroci, Izrez časopisnega prispevka hrani Vlado Kojc.
- Novi razstavni prostori v Šoštanju, *Naš čas*, 5. 10. 1979, leto XV, št. 39, str. 2
- Planinska razstava v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 11. 4. 1968, leto IV, št. 6. str. 5.

- Podlesnik, Maks, 60 let DPD Svoboda Šoštanj, *Naš čas*, 19. 10. 1979, leto XV, št. 41, str. 4.
- Razširjena šola, *Šaleški rudar*, 25. 2. 1972, leto VIII, št. 3, str. 6.
- Smašek, Lojze, Galerija v šoli, *Večer*, 8. 6. 1965, str. 8.
- Tavčar, Razstava v Napotnikov galeriji, *Novi tednik*, 11. 2. 1970, leto XXIV, št. 6, str. 9.
- Umetnost druží narode, *Šaleški rudar*, 24. 2. 1966, leto II, št. 4, str. 6.
- V. K., Dr. Srdan Sevník razstavlja v Šoštanju, *Šaleški rudar*, 18. 11. 1965, leto I, št. 15, str. 8.
- V. K., Hiroshige v Napotnikovi galeriji, *Šaleški rudar*, 4. 11. 1965, leto I, št. 14, str. 8.
- V. K., Ksenija Prunk – pesnica in slikarka, *Šaleški rudar*, 28. 3. 1969, leto V, št. 6, str. 4.
- V. K., Miličnik in slikar, *Šaleški rudar*, 27. 1. 1966, leto II, št. 2, str. 3.
- V. K., Napotnikova galerija za kulturni praznik, *Šaleški rudar*, 26. 1. 1967, leto III, št. 2, str. 1.
- V. K., Prijateljske vezi, *Novi tednik*, 21. 6. 1973, leto XXVII, št. 23, str. 6.
- Z. R., Mal položi dar galeriji na oltar, *Tedenska tribuna*, 13. 11. 68.

Elektronski viri

- <https://www.rtvsllo.si/lokalne-novice/gorjupova-galerija-v-kostanjeviski-soli-je-spet-prenovljena/357946>, (15. 3. 2018)
- <http://www.saleskibiografskileksikon.si/index.php?action=view&tag=306>, (20. 11. 2017)
- <http://www.sostanj.si/obcinskevsebine/3300>, (20. 11. 2017)

*Portret Karla Destovnika Kajuha. Risba: Anton Arzenšek
(hrani Emil Cesar)*

Andreja Jurkovnik

Študij nemškega jezika s književnostjo je zaključila na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je pod mentorstvom dr. Uršule Krevs Birk. Od leta 2016 sodeluje z domoznanskim oddelkom Mestne knjižnice Velenje pri digitalizaciji Kajuhove zapuščine.

**KAJUHOVA ROKOPISNA
ZAPUŠČINA V DOMOZNANSKI
ZBIRKI KNJIŽNICE VELENJE**

Le nekaj kilometrov od svojega doma v Šoštanju se je končala pot mladega pesnika Karla Destovnika Kajuha. Pesnika revolucije, izjemno angažiranega intelektualca in pesnika, ki je pomagal ustvarjati zgodovino in posredno tudi sedanjost. Pesnik, ki je med pohodom 14. divizije čez Hrvaško na Štajersko padel 22. februarja 1944 pri Žlebniku v Šentvidu pri Zavodnju.

Večji del Kajuhove ohranjene književne zapuščine je v lasti družine Mešič. Ta del zapuščine hrani Mestna knjižnica Velenje z namenom, da obdeluje, hrani, razstavlja in varuje zapuščin-sko gradivo pesnika Kajuha ter omogoča javnosti dostop do tega gradiva in njegovo spoznavanje. Zapuščina je razdeljena na šest sklopov: šolski zvezki, Kajuhova rokopisna zapuščina, v kateri so ohranjeni njegovi rokopisi pesmi, razni dokumenti, korespondenca, izrezki iz časopisov in knjige.

V njegovo zapuščino je uvrščena tudi zapuščina pesnika in prevajalca Franca Primca, Kajuhovega prijatelja in sošolca iz gimnazijskih let v Celju. Posebej zanimiva in pomembna je njegova obsežna ohranjena pisemska korespondenca. Ob njeni literarnozgodovinski vrednosti pisma razkrivajo Karla Destovnika - Kajuha, hkrati pa nudijo dragocen vpogled v posamezna obdobja njegovega literarnega ustvarjanja. Najobsežnejša ohranjena korespondenca je Kajuhovo dopisovanje s Konstantinom Nahtigalom, Francem Primcem, Mičico – Marijo Medved ter s Silvo Ponikvar.

V prispevku s fragmenti Kajuhovega dopisovanja z njegovimi literarnimi sopotniki, prijatelji, ljubeznimi in najbližjimi predstavljamo najpomembnejša obdobja v kratkem življenju tega pesnika.

Kajuhova gimnazijska leta v Celju (1933–1940)

Po končanem petem razredu osnovne šole v Šoštanju in opravljenem sprejemnem izpitu leta 1933 je Kajuh šolanje nadaljeval na 1. državi realni gimnaziji v Celju. Prvi dve šolski leti je zaradi telesne šibkosti bival v Celju pri šoferju Francu Bremcu na Gregorčičevi ulici 4. Kasneje se je iz Šoštanja vsak dan v Celje vozil z vlakom. Kajuh in njegovi somišljeniki so imeli na vlaku stalen prostor. V tej družbi so bili Tone Arzenšek, Vlado Weingerl, Janez Platzer, Janko Vrabič, Marija Medved in Elza Štič. V Šempetru so se jim pridružili še Vera Šlander, v Žalcu Ivanka Uranjek, Lado Plaskan in Ervin Prelog. Na poti do Celja so ponavljali učno snov, na poti nazaj v Šoštanj pa so čas porabili za branje napredne literature, sprevodniki so jih imeli za najbolj disciplinirane vozače. Prebirali so napredno revijo Sodobnost in aktualne prispevke iz dnevnega časopisja, ob katerih se je razvila živahna debata. Karli je bil navadno tisti, ki je glasno bral. Radi so tudi prepevali, predvsem revolucionarne pesmi.

To je bil čas, ko je bil Šoštanj znan kot največje in najbolj živahno mesto v Šaleški dolini. Mladi so se družili na sokolskih sestankih, raznih kulturnih večerih, pripravah

na igre in nastopih ter športnih dogodkih. Ob vročih poletjih so se kopali ob Brišnikovem jezu ob Paki. Sodelovali so tudi na protestih in drugih akcijah proti izkoriščanju delavcev in proti tistim, ki so se zavzemali za prevlado nemškega jezika in kulture. Edina stvar, ki jih je ločevala med seboj, je bila pripadnost slovenstvu. Na eni strani so bili mladi vneti kulturniki, zavedni Slovenci, ki so se krčevito borili za svoj jezik, svojo kulturo in svojo prihodnost. Na drugi strani so bili nemškutarji.

Pred železniško postajo v Šoštanju leta 1939, Karel Destovnik je osmi z leve, na njegovi levi Marija Medved, na njegovi desni Janez Platzer (hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).

Mladi so se družili tudi v šoštanjskem kinu, ki je bilo v lasti družine Destovnik. Vsi filmski žurnali so še pred predvajanjem šli skozi "strokovno cenzuro" Destovnikovih sinov Karlija in Jožija. Dosledno sta izrezovala vse filmske vesti, ki so govorile v prid nacistični Nemčiji in Hitlerju. Nemško usmerjeni Šoštanjčani so se spraševali in pritoževali, kako to, da v žurnalih ni ničesar o Nemčiji.

Na končnem izletu v Šmarju pri Jelšah v šestem razredu gimnazije. Fotografija je nastala 6. junija 1940 na železniški postaji Grobelno. Karel Destovnik je tretji z leve (iz knjige Cesar, Emil: Kajuh, Velenje, Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2014).

Kot šestnajstletni fant je bil Kajuh že globoko zavedni Slovenec. Njegovi šolski spisi kažejo izredno zrelost in prebujeno nacionalno zavest. Takšna sta spisa Naša kri na tujem iz 18. decembra leta 1939 in Pomen reformacije za slovensko slovstvo, ki ga je napisal 4. februarja 1940. Njegova na pogled lepa, vendar težko berljiva pisava, je učiteljem povzročala precejšnje preglavice, zato so njegovi šolski spisi ostali nekajkrat neocenjeni.

Na njegov zgodaj izoblikovani svetovni nazor so vplivale socialne krivice, s katerimi se je srečeval vsak dan. Tovariševa nesreča je bila njegova nesreča. V literarnem ustvarjanju, v katerem je opozarjal na krivice in pisal o viziji boljšega sveta, je videl eno glavnih nalog svojega življenjskega poslanstva. Razlike med bogatimi in revnimi so bile v tistem času velike, prevelike. Zaradi svetovnonazorskih pogledov, ki jih ni skrival ne pred vrstniki ne pred profesorji, je

nanj postal še posebej pozoren profesor verouka Hanželič, saj je bila težnja takratnih profesorjev, da učenec ne sme vedeti več, kot mu narekuje profesor.

V tem času postane Kajuh tudi član komunistične mladinske organizacije Jugoslavije (SKOJ). Kljub šolskim obveznostim posveča veliko pozornosti kulturnemu in političnemu delu tako v Šoštanju kot Celju, sodeluje pri kulturnih manifestacijah v šoli, predvsem pa v Šoštanju. V Šoštanju je bil eden vodilnih igralcev igralske skupine in izvrsten recitator. Globoko zavedna Slovenka, prav tako recitatorka in vsestranska pomočnica pri kulturnih in drugih dogodkih je bila tudi Marija Medved. Pretipkala je prve Karlijeve pesmi, ki so bile namenjene objavi v Slovenski mladini. Njuno sprva veliko tovarištvo je počasi preraslo v ljubezen.

*Karel Destovnik
in Marija Medved
na sprehodu v
Šoštanju leta 1940
(hrani Narodna in
univerzitetna knji-
žnica Ljubljana).*

Marija Medved je izhajala iz ene najbolj uglednih družin v Šoštanju. Njen oče se je ukvarjal z nakupom in prodajo lesa. Kot eni redkih so imeli doma pisalni stroj. V srednji trgovski šoli v Celju se je naučila nanj tudi desetprstno tipkati.

Prvi razred gimnazije je opravil s prav dobrim uspehom, drugega z dobrim, tretjega po popravnem izpitu pri matematiki z dobrim, četrtega s prav dobrim uspehom. Peti razred je ponavljal, naslednje leto, leta 1939/40, pa ga je opravil s prav dobrim uspehom.

Leta 1938, Karli je bil takrat v 5. b razredu gimnazije, je izšla uvodna številka glasila Slovenska mladina (revija za leposlovje in kulturna vprašanja), ki je bilo namenjena vsej slovenski napredni mladini. Na uvodnih platnicah je bil poziv k sodelovanju.

Številka, ki je pred Teboj, je začetek in uvod v list, ki ga hočemo pričeti izdajati v jeseni. Da bi pa to hotenje ne ostalo samo hotenje in s tem vse to le fraza v poplavi fraz današnjega dne, te pozivamo, tovariš iz Ljubljane in Maribora, Celja in Ptuja, Kranja in Novega mesta, Celovca in Kočevja, Murske Sobote, Gorice, Trsta ter vseh ostalih krajev slovenske zemlje, ki čutiš in hočeš isto, da se nam pridružiš in s svojim sodelovanjem zagotoviš uspeh našega hotenja. Zavest, da nismo sami, nam bo dvignila moralno moč, delo slehernega posameznika v tej skupnosti pa bo imelo tako tudi svoj globlji smisel.

Programska osnova Slovenske mladine je povsem ustrezala Kajuhovemu nazorskemu prepričanju. Prvi sestanek sodelavcev Slovenske mladine je bil organiziran na Uršlji gori v začetku septembra leta 1938, takrat je Kajuh obiskoval 5. razred celjske gimnazije. Udeleženci sestanka so bili identičnega nazorskega pogleda in motivirani za začetno delo, kar jih je močno povežalo. Kajuh se je najbolj zbližal s Konstantinom Nahtigalom, sinom univerzitetnega profesorja dr. Rajka Nahtigala. Takoj je pričel intenzivno sodelovati pri reviji, pisal je prispevke, angažiral se je pri pridobivanju novih bralcev in skrbel za finance. Z njegovim delom za revijo

in obsežnim dopisovanjem z urednikom Konstantinom Nah-tigalom se je poglabljalo tudi njuno prijateljstvo.

*Sodelavci Slo-
venske mladine
na posvetu
konec julija
1939 na Osred-
ku pri Krškem
(od leve proti
desni), v prvi
vrsti: Radin
Visenjak, univ.
prof. dr. Mi-
hajlo Rostohar;
Milan Kerin in
Dušan Bordon.
V drugi vrsti:
Karel Destov-
nik, Cvetka
Metlika, Kon-
stantin Nah-*

tigal, Milan Pogačnik in Zvonko Sagadin. V tretji vrsti: France Jamnik, Franc Šebjanič, Tone Arzenšek, Sava Jovanovič in Ljubo Marion (iz knjige Cesar, Emil: Kajuh, Velenje, Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2014).

Skoraj ni pisma, v katerem ne bi omenjal dela za Slo-
vensko mladino, analiziral svojih ali tujih pesmi, poročal o
tehničnih težavah, denarnih zadevah in odmevih, ki so jih po-
samezne številke sprožile v njihovem okolju:

19. 6. 1938

... P. S.

Sedaj še nekaj o zadnji številki. Začnimo kar pri prvi strani! To je pri ovitku. Ta mi zelo ugaja, zlasti Cankar. Tvoj uvodnik mi prav tako ugaja! Dosti si povedal! Je pa tudi najborbenější članek v tej številki. Si ga pač Ti napisal! Pi-smo Šebjaniča mi je tudi všeč. Pogledi na stvarnost se mi zde preveč nenapisani, t. j. mnogokaj je pozabil in sam prav pove, ko reče, da niso te vrstice popolne. Svoje stvari prepu-stim drugim, sicer pa lahko rečem, da mi Srečanje ne uga-ja... Imaš prav svojski slog, ki se mi zelo dopade. To je tista

preprostost in življenjskost. V „Mladina po svetu“ bi moral avtor iti globlje, ne smel bi samo poročati. Prav to menim o kritiki „Neodvisnega gledališča“. Globlje, globlje, ne samo tako povrhu. O Preisovi kritiki menim, da je dobra, vendar ne more avtorju „Vsebine ciljev“ reči drugega, da je bil morda prepovršen. A oni odlomki iz „Slovenske vasi“ so odlični.

Del Kajuhovega pismo Konstantinu Nahtigalu, v katerem opiše potek Cankarjeve proslave v Šoštanju:

Dragi Kostja!

Šoštanj, 26. 9. 1938

Nič Ti ne pišem, pa sem Ti obljubil. Se Ti pa res mora zdeti čudno. Ampak saj veš, moj zob. Za akademijo mi je malo nehalo, pa se je zopet po njej bolečina razbohotila. Bil sem namreč otekel ko kako rejeno prase... Praviš, da si bral v Slovenskem narodu o akademiji. Prav. Vsega pa gotovo nisi razumel, vsaj tistega o predigri ne. Bilo je namreč takole. Prireditve smo pravil prijavili na srez. Srez pa nam vse do dneva prireditve ni poslal prepovedi, torej je prireditve dovoljena ... pripravili smo se nanjo z vso resnostjo. A pred samo predstavo nam komandir orožniške stanice, na lastno pest, prepove prireditve. Torej, naj bi se prireditve ne vršila. Prosili smo komandirja, naj nam vljudno pove, da se akademija ne vrši in zakaj se ne vrši. Rekli smo mu, naj prepoved sporoči ljudem, ki so željno pričakovali proslave, tokrat zbrani popolnoma točno. Ker kom. ni hotel tega izvršiti, je stopil pred ljudi Biba in jim povedal, za kaj se stvar ne more vršiti. Sledili so vzkliki „Dol z diktaturo, živel Cankar, fuj komandir“, pri vzklikanju je bila udeležena vsa dvorana. Ker pa se komandir ni hotel niti sedaj odstraniti, mu je Biba rekel: Ali so prišli in plačali ljudje zato, da gledajo vas ali nas. Sledil je buren smeh in žvižganje. Biba je pričel govor. Komandir ga je nato trikrat prekinil, a ljudstvo je spontano zahtevalo nadaljevanje programa, češ pa nas sodite, če bo kaj. Biba je povedal ljudem: „Hoteli ste proslavo Cank., torej jo imejte.“, in komandirju: „Čujte ljudstvo, njegov glas pa je več, kakor glas postave.“, nato je komandir s svojim orožniškim spremstvom odšel, češ

jaz vam bom pokazal. Rekel je, da bo naredil svoje. In res, čez par dni smo imeli hišne preiskave. Prizadetih nas je bilo kakih sedem. Pri katerih pa nikjer niso našli kaj obremenilnega. Te s tovariškim pozdravom pozdravlja Tvoj Karli

Peti razred je moral zaradi negativnih ocen pri matematiki in latinščini ponavljati. V naslednjem šolskem letu, 1938/39, je Karli sedel v šesti klopi pri oknu. Njegov sosed je bil pesnik Franc Primc – Pero. Zaradi podobnih nazorskih pogledov in zanimanja za literaturo sta kmalu postala dobra prijatelja. Med poukom sta v kratkih stavkih, napisanih na listih šolskih zvezkov, velikokrat razmišljala o vrednosti svojega pesniškega talenta. V delo z revijo Slovenska mladina je Kajuh želel vpeljati tudi novega prijatelja, o katerem je pisal 11. 1. 1939 Konstantinu Nahtigalu:

Franc Primc in Karel Destovnik 20. aprila 1939 v Braslovčah (hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).

... Poleg mojih pesmi Ti pošiljam še par pesmi mojega sošolca Primca, ki je čisto dober fant, da bi se še dalo kaj napraviti iz njega. Pesmi, si mislim, da še niso za tisk, vendar bi želel, da mu Šega posveti vsaj par vrstic v uredniških paberkih, ker je pošten in iskren. Rekel je, da se mu zdi, da ima „Slov. ml.“ bodočnost in da bo dal, ko bo imel kaj za tiskovni sklad ...

Listki razkrivajo Kajuha, njegovo čustvenost in razglabljujočo resnost. Vsi razgovori niso datirani, nastali pa so v zadnjem obdobju njunega prijateljstva, v prvem polletju šolskega leta 1939/40.

Med šolsko uro je dozorela tudi misel, da se lotita pisanja drame. Drami sta začrtala osnovni vsebinski in idejni okvir, nadaljnje delo pa je prekinila Primčeva smrt. Ne vemo, ali se je Kajuh lotil pisanja te drame, ker morebitni fragment v njegovi zapuščini ni ohranjen.

Primc: ... In najprej moreva imeti dispozicijo: točke.

1. Kajuh: Zakaj piševa

2. Primc: Tudi pri nas je naše ml. gib. svoj odmev, saj nas tlačijo iste stvari kot mladino vsakega naroda. (Ali bi omenila „dva velika soseda našega naroda“: It. In N.?)

Kajuh: Seveda

3. Primc: Prava vsebina.

Kajuh: Tu bi morala povedati, da je naš narod bil vedno teptan in da so ga ropali in davili ravno Italijani in Nemec.

Primc: Da, to je potrebno. Francozi in tudi drugi ne poznajo naše zgodov.

Kajuh: Povedati bi morala, da je mladino v veliki meri in skoro predvsem združila preteča fašistična invazija. Zamolčati bi seveda ne smela vso tisto razstrganost in politično formiranje mladine pod vplivom raznih demagogov, ki imajo mladino le za orodje, s katerim lahko mirne duše delajo, kar hočejo, in ki jo samo izrabljajo. Za to bi dobila marsikaj dobrega iz člankov v „Sl. ml.“

Primca so večkrat obsedale samomorilske misli, to se je dogajalo tudi v prvih dneh decembra, ko se je odpravil peš iz Celja v Šoštanj h Kajuhu po slovo. Kajuh je razbral tovariševo duševno stisko in ga poskušal potolažiti. Po daljšem pogovoru mu je Primc zagotovil, da je popolnoma pomirjen, in se nato z vlakom odpeljal iz Šoštanja v Celje. Od celjske železniške postaje se je nato napotil proti Štoram, kjer je skočil pod kolesa drvečega vlaka. V poslednjem pismu, ki ga je nosil s seboj, je zapustil vso literarno zapuščino svojemu edinemu prijatelju Karliju. Njuno zadnje ohranjeno dopisovanje je nastalo 14 dni pred Primčevim samomorom, 21. 11. 1939, in kaže, kako močno je Franc Primc zabredel v življenjsko brezizhodnost.

Primc: Veš. Meni bi res ne bilo težko umreti: jaz nimam ne sedanjosti ne bodočnosti, jaz nimam mesta na zemlji. S teboj je čisto drugače, čisto drugače.

Kajuh: Ne Pero, ravno tako, zakaj drugače. Saj živiš tudi zame – z menoj.

Primc: Ti živiš za več ljudi, jaz za nikogar. Točno za nikogar. Zato se bom morda odločil kedaj ...

Kajuh: Zakaj za nikogar. Ti jaz nisem nič.

Primc: Veš, edino ti me vežeš, da ne pridem v nesmrtnost. Sicer si ne bi pomišljal niti malo. Do vsega mi ni popolnoma nič, do hudiča nič. Saj ne bi imelo nikakega smisla več ničesar, če bi Te ne bilo. Tako pa si mi v veliko moralno oporo – in mi braniš.

Kajuh: Pero, pustiva to za zdaj! Sem preveč žalosten, da bi ti lahko odgovoril.

V decembrski številki Slovenske mladine je poleg dveh Primčevih pesmi objavljen zgovoren nekrolog, ki ga je Kajuh napisal v spomin svojemu prijatelju.

V spomin Francu Primcu

Pred dobrim mesecem so naši dnevniki objavili vest o samomoru dijaka Primca Franca iz Celja. Nič preveč besedi niso izgubljali. Skušali so sicer razjasniti tragičen korak mladega človeka; o dejstvih, tistih dejstvih, ki so ga do tega privedla pa so molčali.

Nič črnih zastav ni bilo, nič pevcev in godbe; kar tako kot po navadi, če siromak umre. Tisti pa, ki jim življenje nikoli ni dajalo brig, so se čudili in izpraševali: »Čudno, kaj neki ga gnalo je v smrt?« Čeravno je od vsepovsod kričalo, da ga je svet s svojo brutalnostjo k temu napotil, niso hoteli spregledati in niso odprli oči.

V nas mladih pa je vse to zapustilo neizbrisen pečat, ki ga nihče ne izruje, a kar smo čutili pri tem, je težko dopovedati. Vsi smo še bolj na široko odprli oči in si prilili v srca sovraštva

*Nekrolog v spomin Francu Primcu
(iz revije Slovenska mladina, l. 2, št. 3, 1939/1940).*

V Šoštanju je bila leta 1939 aktivna organizacija Sokol, v katero je bilo tedaj včlanjeno precej študentske in dijaške mladine. Komunistična mladinska organizacija SKOJ takrat še ni delovala, in tako naj bi organizacija Sokol postala središče političnega dela komunistov. V pismu Konstantinu Nahtigalu 24. 3. 1939 Kajuh opravičuje in razlaga svoje sodelovanje v organizaciji Sokol:

... pri nas je Sokol na odlični poti. Mladi ljudje so skoraj vsi ali levičarji ali vsaj simpatizerji. In mi lahko pod okriljem Sokola napravimo marsikaj, zato je vseeno, če je človek na papirju Sokol ...

V istem pismu sledi zanimiv opis dogajanja na Prešernovi proslavi v Šoštanju in odziv na okupacijo Češke na celjski gimnaziji:

... zdaj pa nekaj o Prešernovi proslavi pri nas doma.

Program je bil v bistvu takšen kot v Celju. Le z izjemo, da je pri nas cela proslava zadobila močan narodnoosvobodilni poudarek, kakršnega še zdaleka ni bilo na gimnaziji v Celju. To pot smo spet enkrat dali hitlerjancem ... in to prav tedaj, ko so se najbolj veselili (proslava je bila malo po okupaciji Česke). V odličnem uvodnem govoru je dr. Goričar povedal vse, kar bi mogel (dotaknil se je namreč vseh problemov, ki nas zdaj zanimajo in na katere želimo odgovorov). Program je bil tak, kakršnega Ti prilagam, le med pozdravni govor in Pesem mladine je prišla še moja pesem Prešernu, ki je bila narejena prav zadnji čas in tako ni prišla preje v program. Recitiral je nisem jaz, temveč neka punca, in to odlično. Drugo Ti pove program, ki je sicer malo zapacan od barve, pa nisem imel drugega. Ja, pa še to, končalo se je s končnim govorom, ki je bil sicer kratek, a je svinjsko podžgal naše purgarje. In koncem koncev je cela dvorana stoje pela Hej, Slovani. Škoda, Kostja, da Te ni bilo zraven, bilo je res odlično... Okupacija Česke je tudi pri nas naredila mogočen vtis. Posebej pa še name. Naši šoštanjski hitlerjanci so svinjsko divjali, bili so nori od veselja in v hiši vsakega uglednega hitlerjanca so priredili majhno svečanost, ki se jo je udeležilo 40 ljudi. Svinjarija, kaj! In mi smo proti temu brez moči. Saj veš, kako je z žandarji v Šoštanju. Pa tudi pri nas v šoli je rodilo barbarstvo Nemčije mnogo disputiranja (okupacijo Česke je bilo sicer itak že pričakovati). Skoro vsi brez izjeme smo bili proti Nemcem, oziroma proti Hitlerju. Vendar, Kostja, nekaj me v tem času boli, in sicer to, mladi ljudje ne vedo, da gre tu predvsem za borbo kapitalizma s proletariatom, kakor vedno v takih primerih. Sicer skušam, da bi jim to na čim bolj nekomunističen način razjasnil. Pri nemški uri nismo v znak protesta izpregovorili niti ene nemške besede. Brali smo Benešev govor ob smrti Masaryka in češke ter slovaške pesmi. Pa tudi pri zgodovini smo brali Pogovore z Masarykom, pred uro pa nas je prof. zgodovine po kratkem nagovoru pozval, da vstanemo v znak protesta proti nemškemu nasilju. V literarnem krožku pa sedaj pripravljamo češki dan, ki naj bi v nas samih podkrepil narodno zavest.

2. maja 1939 opiše zanimivo dogajanje v Šoštanju ob dnevu Hitlerjevega rojstva:

... Marsikaj se je zgodilo od zadnjega pisanja. Najprej Ti moram omeniti Hitlerjev rojstni dan. Kakor po drugih krajih obmejne Slovenije, tako so mislili hitlerjanci tudi pri nas žgati kresove. Vendar se jim to, kljub temu da imajo policijo oziroma žandarje za seboj, pri nas ni posrečilo. Vsi skupaj, kakor Sokoli tako Slovenski fantje in mi, smo nastopili, da preprečimo fašistom parado. In uspeli smo. Isti večer, ko bi morali kresovi goreti, so se hitlerjanci zbrali pri Haukeju (t. j. tista mala, nizka gostilna ob ovinku Pake), da bi od tod šli opraviti svoje delo na bližnje hribe. Mi smo za to zvedeli in obkolili hišo, bilo nas je cca 150 moških in žensk, in tako preprečili vsak izhod iz hiše. Nekaj pa jih je vsled varnosti patroljiralo po bližnji okolici. In tako smo ostali skoro vso noč. Hitlerjanci pa so trepetali od bojazni in jeze. Drugi dan sem bil poklican na žandarmerijo k zaslišanju vsled žaljenja in izzivanja, pa to se že potrpi, če pomisliš, da je naredil na purgerje ta dogodek izredno močan vtis. Bila je to čisto dobra poteza, ki jo bo treba v tem smrdljivem in nemčurskem Šoštanju še večkrat ponoviti. In že na predvečer 1. maja se je ponudila prilika. To pot smo na čast našemu prazniku žgali kresove, vendar je bilo to mnogo težje kakor preprečiti hitlerjancem na rojstni dan Hitlerja njihove namene, kajti vso noč so bili orožniki na nogah, medtem ko se prej za hitlerjance niso zmenili ...

Ob koncu šestega razreda je bila na vlaku med vožnjo od Žalca proti Šoštanju narejena preiskava, pri kateri so pri Kajuhu našli pismo z ilegalno vsebino. Po zaslišanju na orožniški postaji je Kajuh podpisal naslednji zapisnik:

Pri dijaku celjske gimnazije Karlu Destovniku je bilo na vlaku na progi med Celjem in Šoštanjem, na postaji v Žalcu, najdeno sovražno propagandno gradivo, ki poziva k razrušitvi obstoječega stanja v državi in vsebuje tudi druge elemente sovražne propagande. Dijak Destovnik trdi, da mu je bila brošura podtaknjena med vožnjo na vlaku.

Obtožen je bil sodelovanja pri širjenju komunističnih idej in izključen za vselej s celjskih gimnazij. O tem dogodku piše 29. marca 1940 v pismu tudi Konstantinu Nahtigalu:

Dragi moj Kostja!

Čudno se mi zdi, da mi na mojo dopisnico še nisi odgovoril, piši mi o vsem, tudi jaz Ti bom, le da danes ne utegnem, ker nimam skoro nič časa. Povem Ti le dve novici, in sicer to, da sem dobil ukor po učiteljskem zboru vsled ne predaje pisma ilegalne vsebine šolski oblasti, tisti pa, ki mi je pismo pisal, je bil za stalno izključen iz vseh šol v Jugoslaviji. Torej bo lahko šele drugo leto nadaljeval študij. Zgodba o vsem tem pa je sila dolga in Ti jo kdaj drugič popišem. Meni so proketo stopili na prste, tej kazni sledi izključitev iz vseh srednjih šol v Jugoslaviji ...

29. aprila je sledil sklep šole:

Odstranjen 29. aprila po členu 43 t. 3. Zakon o sred. šolah za vselej s celjskih gimnazij zaradi sodelovanja pri širjenju komunističnih idej.

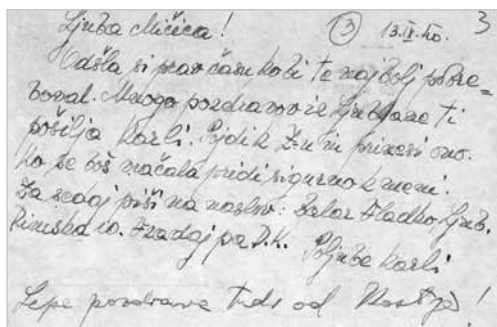
Kajuhova gimnazijska leta v Mariboru (1940–1941)

Na priporočilo celjskega ravnatelja se mu je vendarle uspelo vpisati na mariborsko gimnazijo. Pred odhodom v Maribor se je poslovil od svoje Mičice – Marije Medved, v spomin pa ji je podaril svojo sliko s posvetilom na hrbtni strani slike: Moji edini, ki jo ljubim, v spomin.

Od tedaj sta se le redko videla, njuna srečanja so bila le ob šolskih počitnicah. Nadomestilo je bilo njuna obširna korespondenca, ki je potekala med Mariborom in Šoštanjem. Najprej so bila Karlijeva pisma naslovljena na Marijin domači naslov. Ko pa se je zaradi policijske kontrole in cenzure pošte začelo znova zapletati, pa so bila pisma naslovljena na Marijino starejšo sestro Justo, poročeno Kortnik.

Pisemska ovojnica, naslovljena na Marijino starejšo sestro Justo Kortnik (hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).

Dopisnica, ki jo je Karli poslal Mariji Medved 13. 9. 1940 (hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).

Karlijeva pisma ne govorijo le o ljubezni, ki jo je Karli čutil do svoje Mičice, pisma so zrcalo njegovega mišljenja, čustvovanja in njegovega presojanja posameznih dogodkov. V svojem prvem pismu 28. maja 1940 je pikro ocenil svoje akademsko izobražene učitelje, razmere na šoli ter njegov „veličasten sprejem“ na mariborski gimnaziji:

Draga moja Mica!

28. V. 40

Pišem Ti po prvem dnevu mojega veličastnega vstopa v mariborsko realno gimnazijo. Ob najini ločitvi sem spoznal, kako rad Te imam, Mica, in kaj si mi Ti sploh. Začutil sem silno resničnost svojih verzov „Mi nisi bonbonček v papirčke zaviti.“ Mica, piši mi, kaj si čutila Ti ob najinem

slovesu. Gotovo Te bo zanimala moja pot v Maribor in moji skromni doživljaji, kolikor sem jih že mogel v tej najsevernejši trdnjavi jugoslovanske edinosti doživeti ... Ob 8h pridem v razred 6a. Mešani razred. Torej skupaj z ženskami. Še nikoli nisem bil z njimi skupaj v razredu. In veš, Mica, pa ni tak hudič, kot sem si mislil. Sicer pa bodi brez skrbi, so vse nacionalistke in povrhu še niti ene ni čedne med njimi. V šolo sva šla skupaj s Kerinom, menda sem Ti že pravil o njem, star omladinec. Našla sva se slučajno na poti. Tudi on hodi v šesti a. Vsedem se k nekemu našemu človeku... Za razrednika imam Mlakarja, hudičevega pedanta in klerikalca. Že prvo uro me je zajebaval „Gotovo ste odličen dijak, kaj!“ Jaz pa sem ga zabil !, „Ne, prav dober sem pa, prav dober!“ Za matematiko imamo svinjo Tonina. Za latinščino historično babo Tominčevko. Za francoščino pijanca Potokarja. Za verrouk defrandanta Bogoviča. Klasično prasico. Za zemljepis razrednika. Toda to je dobro, da meni ne morejo ničesar več. Dobil bom pozitivno izpričevalo in – basta.

Mnogo, mnogo poljubov in pozdravov od Tvojega Karlija

V naslednjem pismu opisuje, kako ga zopet politično preganjajo:

Draga moja Mičica!

... Delam in spet in spet delam. Mislim, da je to najlepša „novica“, ki kakor Tebe tako mene močno razveseljuje. Najprej Ti moram pisati glede Tvoje opombe, češ da ne verjameš, da ne prihajam oziroma da ne bom prišel zato pred Božičem domov, ker mi je slovo pretežko. Verjemi mi, predvsem zavoljo tega ne bi rad pred božičem prišel v Šoštanj. Toda tudi to je res, da bi z mojim enodnevnim potovanjem bil ves moj program dela precej spremenjen in delati bi mogel povrhu tega ves teden, da bi spet prišel na pravi tir. Pa da me boš prav razumela. Treba je delati sestanke, imeti referate, prevajati moram Gorkega, za Sodobnost pišem razpravo in

koncem koncev še šola, kjer so me začeli zopet čisto politično preganjati. Ljudi, ki hodijo z mano, preganjajo in jih svariijo. Kako pa postopajo napram meni? Grozijo mi z izključitvijo iz vseh šol v Jugoslaviji, če se ne bom ravnal po njihovih predpisih. Zato se moram tudi za šolo nekoliko pripraviti. Vse to so vzroki, zavoljo katerih bi mi bilo težko priti k Tebi med šolskim časom in povrh vsega tega niti denarja nimam za vožnjo. Prvega decembra bom pri proslavi recitiral „Pesem mladine“. Zanimivo, kaj! Nekdo od profesorjev me je za to določil, pa ne vem, kdo!

Mnogo poljubov Ti pošilja Tvoj Karli

Srečala sta se šele ob božiču, takrat je Karli podaril svoji Mičici dva rdeče vezana zvezka Slovenske mladine, Mičica pa mu je podarila prstan.

V Mariboru je svoje pesmi objavljajl v reviji Srednješolec. Da ga policija ne bi preganjala, se je podpisoval kot Matevž Pečnik. Cenzor je opozoril policijo na pesem Noč pred vstajenjem in Kajuha so poklicali v Šoštanj na zaslišanje. Zopet je moral odgovarjati na vprašanja, kaj dela v prostem času, s kom se sestaja, katere knjige bere, kje je dobil sovražno propagandno gradivo, zakaj se tako zanima za članke iz Sovjetske zveze, kaj je delal med prazniki, koga je obiskoval ... Ker je pisal angažirane in družbenokritične pesmi ter organiziral protirežimske kulturne dogodke, je postal državni sovražnik. Star komaj 18 let.

Orožne vaje v Međurečju (1941)

Proti koncu januarja 1941 je bil uradno poklican na orožne vaje, v resnici pa so ga poslali v taborišče za politične kaznjence v Srbijo. Takratna oblast je tja internirala slovenske, bosanske in makedonske komuniste.

Draga moja Mičica!

Nekje Srbiji 25. I. 41

Smo na potu tik pred Užiško Požego. Sedaj Ti razjasnim sledeče: Mi smo vpoklicani po nalogu nekaterih krogov (Cvetkovič) in sporazumno z vojaško oblastjo. Za ta postopek ni vedel ministrski svet in je bil tudi brez njega izvršen. Slovenci in Bosanci gremo v Ivanjico, kjer bomo gradili železnico iz Ivanjice v Belopolje. Tu nam bodo komandirali aktivni orožniški časniki, tako da smo pod orožniškim nadzorstvom. Vseh nas je približno 300, in sicer delavci, kmetje, intelektualci. Srednješolca sva samo midva s Tono, pa tudi ostalih študentov je malo, 2 ali 3. Jaz sem najmlajši med vsemi. Naš odbor, sestavljen iz desetih ljudi, se bo boril predvsem za to, da se postopa z nami kot z vojaki. Boril se bo, da bo omilil trpljenje, ki ga bomo deležni v tem koncentracijskem taborišču. Mi vsi smo solidarni.

Tvoj Karli

Kljub težkim pogojem je bilo v Međurečju življenje pestro. Interniranci so prirejali predavanja in kulturne večere in s tem preprečili poskuse zatiranja napredne misli.

Iz Međurečja je Karli pisal tudi svoji materi:

Draga moja mama!

Danes sem prejel Tvoje pismo, ki sem se ga zelo razveselil. Prosim pa Te, da mi drugič pišeš bolj veselo, čeprav si žalostna, kajti če mi pišeš o težavah, postajam še žalostnejši, kot sem... Včeraj je bil pri nas zdravniški pregled. Spoznali so me za zdravega... Hrana je dobra in tudi priboljške še imamo, hrano imamo skupno „torej vsi za enega, eden za vse.“ Sicer pa si kak priboljšek lahko kupiš v vasi. Denarja zaenkrat še imam. Če mi bo česa treba, Ti bom pisal, za zdaj mi ni sile. Glede šole pa mislim, da stvar ne bo trajala tako dolgo, da bi izgubil leto, čeprav prošnja ne bi bila rešena. Delamo zaenkrat še nič. Danes smo malo vežbali „na desno, na levo, pozdrav i.t.d.“ Spimo v barakah, skoraj vsi Šoštanjčani v isti, in sicer na slami. Jaz spim poleg Tončija

in Henshena. Hrana je, kakor že rečeno, dobra, le da je zelo enolična. Vrsti se le gris in fižol. Zjutraj pa je kava ali čaj. Malicamo to, kar smo prinesli od doma. Pisal bi Ti še več, pa ni kaj, le to bi Ti še rad rekel, da Ti zavoljo mene ni treba biti v skrbeh, kajti zares mi ni nobene sile. Piši mi dosti in ne tako žalostno kot zadnjič. Te poljublja Tvoj Karli

Karli je imel s seboj tudi droben temno moder zvezek, v katerega je vpisoval razne dogodke in revolucionarne pesmi. Zapis se začne s 23. 1. 1941. Poleg njega sta v beležko pisala tudi Janez Platzer in Tone Arzenšek. Največji dogodek je bil, če je kdo prejel pošto od doma ali celo paket. Pošte ni bilo veliko, tudi domači so prejeli od njih zelo malo pisem, saj jih je večino zasegla stroga cenzura. Izpuščen je bil 15. februarja 1941. V začetku marca je bil znova v Mariboru, vrnil se je na gimnazijo. Kot politični osumljenec se je od tistega časa veliko več zadrževal v stanovanju, veliko je bral in pisal nove pesmi.

V dopisnici iz 9. marca 1941 Marija dvomi, da naj bi policija zasegla Kajuhova pisma, ki so bila namenjena njej:

Dragi moj Karli!

19. 3. 1941

Ker spet nisem dobila pisma, Te prosim, da mi vso stvar pojasniš, ker zelo dvomim, da bi mi pismo na tuj naslov zaplenili. Tudi dopisnico sem dobila šele v nedeljo, čeprav sem te prosila, da mi pošlješ odg. že v soboto. Na vseh dopisnicah, kar sem jih do sedaj prejela, si se izgovarjal, da mi nimaš časa napisati pismo. Če je to res, ne vem!? Upam, da sem ti še pa toliko važna kot večina drugih stvari in da bi moral najti zame 10 minut tedensko časa. Če si mi pismo res pisal, mi piši na naslov Henshenove sestre Pepce, drugače boljše nič. Toda samo pisma, dopisnice na moj naslov.

Tvoja Mičica

Konec marca 1941 prejme Mičica iz Maribora najlepše ljubezensko pismo:

Draga moja Mičica!

Marib. 20. III. 41

Danes sem sprejel Tvojo dopisnico s precej čudnimi občutki. Žalosten sem bil. Užalilo me je Tvoje sumničenje. Zato, da Ti obrazložim vso stvar, Ti takoj odgovarjam. Oprosti, Mičica, toda v vseh Tvojih dosedanjih poročilih sem čutil hladnost in resignirano ironičnost, češ ne ljubi se mu pisati in gotovo se je zagledal v kako drugo dekle. Da sem Ti v resnici pisal pisma, ki sem Ti jih obljubil, mi skoroda ne verjameš. Skoraj nerazumljivo pa se Ti zdi, da bi Ti jih mogli zapleniti. Čudna si, in če pomislim, da Te imam tako rad, da Ti svoje ljubezni niti ne morem v vsej globini razkriti, se me polašča ob Tvojem pisanju silna, brezmejna žalost. To, kar je lačnemu kruh, kar žejnim voda, kar drevesom sonce in kar življenju zemlja, vse to si zame Ti. Vzemi drevesom sonce, pa boš videla, da ne morejo brez njega; vzemi življenju zemljo, tisto bogato zemljo, polno sil in moči, da bo izhiralo in izumrlo. In vzemi meni sebe, umrl bom kot drevo brez sonca, kot lačni brez kruha. Telo bi še ostalo, bilo bi kot izsušeno, mrtvo drevo, toda v moji notranjosti bi se vse podrlo in nobene lučke, še tako drobne lučke, ki bi mi svetila v praznoto in temačnost naših dni, ne bi bilo več ... Sprejmi mnogo, mnogo poljubov od vedno Tvojega Karlija.

P. S. Saj menda ne boš huda, če Ti napišem pesem, ki je vzrasla iz neprestane misli nate. Morda pesem tehnično ni na višku, je pa silovito doživeta in zato jo ljubim.

Dekle, dekle moje, božaj me z rokami.

*S prsti drobnimi mi pojdi preko lic
s prsti drobnimi mi pojdi preko lic
in me vsaj za hip, za hip omami.*

Za trenutek droben mi zakrij oči.

*Hôtel bi vsaj énkrat néžno zaživeti
hótel bi vsaj énkrat néžno zaživeti
v tej surovosti današnjih dni.*

*Potlej pa me zbúdi, zbúdi me, da veš.
In rokó mi drobno snemi z lica
in rokó mi drobno snemi z lica,
ker z rokami delava, saj veš!*

Gestapovski zapori v Šmartnem pri Slovenj Gradcu

Tik pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo se je Karli vrnil v svoj rojstni kraj Šoštanj. Na javnih mestih se ni več pojavljal, postal je še bolj previden. Zaradi nenehnih preiskav sta z očimom na podstrešju za dimnikom zgradila skrivališče, kamor se je Karli skril vsakič, ko je pred hotelom zaslišal Nemce. Z Marijo sta se sestajala znotraj hotela, v prazni kinodvorani. Kljub temu da se je skrival, so ga 28. aprila 1941 gestapovci aretirali v kinodvorani in odgnali najprej na domačo gestapovsko postajo, nato so ga v Šmartnem pri Slovenj Gradcu zaprli v zapor v nekdanjem župnišču. Tu so ga najprej 3 dni in 3 noči pustili v samici brez hrane in vode, potem pa so se pričela zaslišanja. Zaprtim v Šmartnem pri Slovenj Gradcu so lahko svojci enkrat tedensko prinesli sveže perilo, hkrati pa odnesli ponošeno. V eni takih pošilk je Karlijeva mati med perilom našla košček popisanega papirja – pesem Nenapisano pismo iz ječe, pesniško izpoved o prestanem trpljenju. Po petih tednih so pretepenega in izmučenega Karlija izpustili iz zapore.

Življenje v Ljubljani, v ilegali (1941–1943)

Po Kajuhovem prihodu iz gestapovskih zaporov v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, kjer je bil zaprt nekaj tednov, se je njegovo preganjanje nadaljevalo. Nemci so ves čas nenehno poizvedovali za njim in jih še tako vztrajno zatrjevanje staršev, da je odšel na nadaljnje šolanje v Ljubljano, ni zadovoljilo. V začetku septembra 1941 zvečer so prišli Nemci po Destovnikove z namenom, da jih izselijo. Kajuha je očim o prihodu Nemcev še pravočasno obvestil, tako da se je lahko

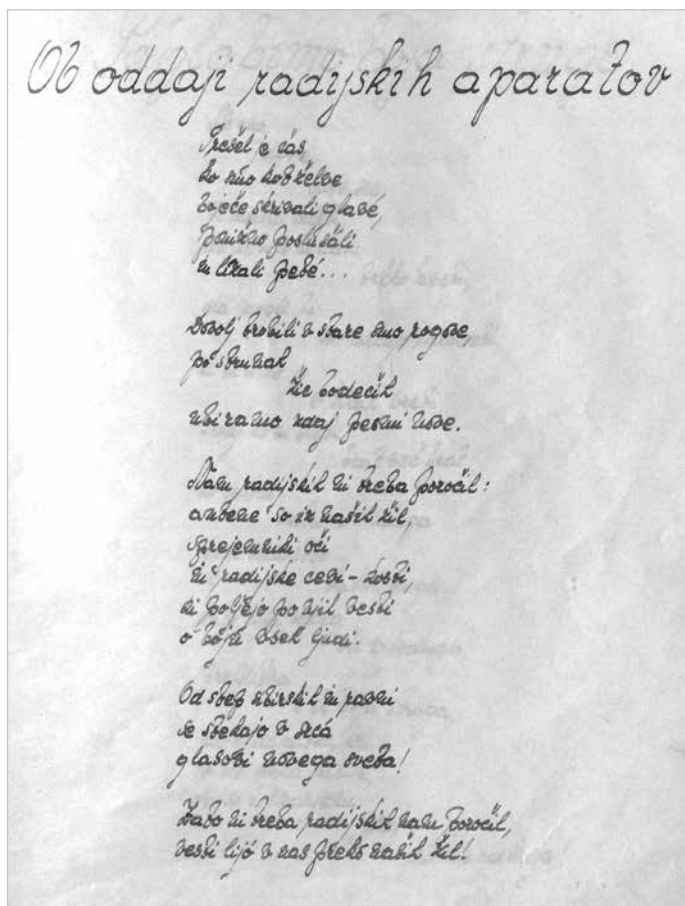
skril v podstrešni prostor za dimnikom. Ob hišni preiskavi, ki je sledila vdoru v stanovanje, je neki gestapovec svetil tudi po tem prostoru, vendar Kajuha ni odkril. Starša in brata so Nemci odgnali, Kajuh pa je ostal sam v zapečateni hiši. Kasneje so Nemci družino izpustili. Teden dni po tem dogodku je Kajuh na tovornjaku, skrit med sodi, zbežal v Ljubljano. Dnevno je lahko sledil vestem o nacističnem terorju na Štajerskem in Gorenjskem. Stikov z domačimi ni vzdrževal, kajti želel je odvrniti od njih pozornost okupacijskih oblasti, saj bi jih prav gotovo začeli ponovno preganjati, če bi Nemci odkrili njegova pisma. Pri tem mu je bila v veliko pomoč tudi vest o njegovi smrti, ki se je širila po Ljubljani. Takoj po prihodu v Ljubljano je začel navezovati stike s šoštanjskimi begunci, ki so pribežali v Ljubljano pred njim. Obnovil je stike s krogom sodelavcev Slovenske mladine in drugimi vidnejšimi kulturnimi delavci, ki jih je poznal že pred vojno, ter se aktivno vključil v ljubljansko partijsko organizacijo. Da se je lahko svobodno gibal po Ljubljani, je uporabljal ponarejene dokumente z imenom Drago Jeran.

*Sprehod po
Tivoliju,
8. oktober 1941
(od leve proti
desni): Zdenko
Zavadlav, Karel
Destovnik, Mirko
Šušteršič in
Branko Perhne
(iz knjige Cesar,
Emil: Kajuh, Ve-
lenje, Ustanova
Velenjska knjižna
fundacija, 2014).*

V takratni okupirani Ljubljani je imel pomembno propagandno vlogo ilegalni radijski program Kričač. Kričačevo oddajanje se je začelo s tiktakanjem ure in slovensko himno Naprej zastava slave. Radio je oddajal s 23 različnih lokacij. Čeprav so ga italijanske okupacijske oblasti vztrajno iskale z

najmodernejšimi tehničnimi pripomočki, ga zaradi hrabrosti in iznajdljivosti radijskega aktiva ter požrtvovalnosti družin, ki so mu nudile zavetje, niso mogli izslediti. Aprila 1942 pa so oddaje prenehale, ker je okupator pobral vse radijske sprejemnike. Ob tem dogodku je napisal pesem z naslovom Ob oddaji radijskih aparatov.

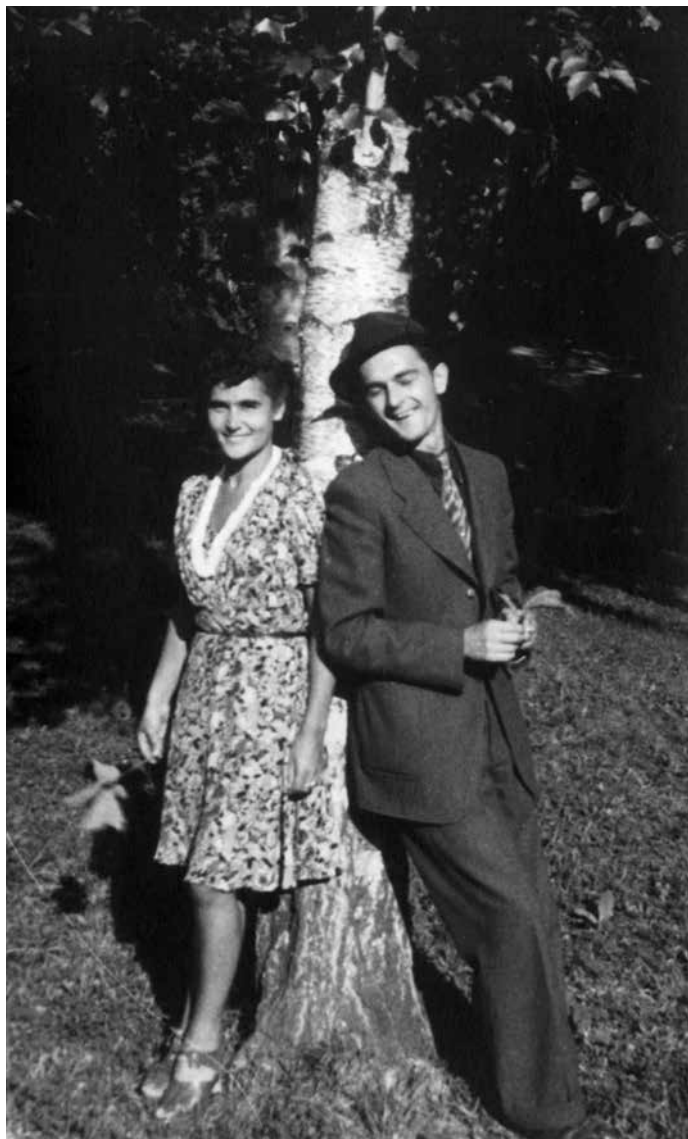

Rokopis pesmi Ob oddaji radijskih aparatov (hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).

S skupino somišljenikov so v stanovanju šoštanjskih beguncev Zavadlavovih prirejali literarne večere, ki sta jih vodila Bojan Štih ali Milan Pogačnik. Kajuh je recitiral svoje pesmi, razglabljali pa so tudi o položaju na bojiščih in vlogi Osvobodilne fronte. Jeseni 1941 sta Kajuh in Bojan Štih začela pisati družbeno dramo z naslovom *Mati*. Drama govori o življenju napredne mladine pred vojno. Dialogi v tej drami so verjetno ogledalo Kajuhovega življenja in težav, ki jih je povzročal staršem zaradi svojega revolucionarnega dela. Fotokopijo rokopisa hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.

Ker so okupacijske oblasti uvedle policijsko uro, recitacije pa so se zavlekle pozno v noč, so poslušalci pri Zavadlavovih ostali do jutra in zapuščali stanovanje po policijski uri. Konec decembra se je pri Zavadlavovih porodila zamisel o praznovanju novega leta 1942. Ideja je bila navdušeno sprejeta, delo v zvezi s pripravami so si razdelili in se ga tudi takoj lotili. Kajuh in Zdenko Zavadlav sta prevzela organizacijo, za družbo in glasbo pa je poskrbel Bojan Štih. Praznovanja so se poleg Zavadlavovih udeležili še Milan Pogačnik, Lucija Pozzeto, Bojan Štih, kitarist Leon Ponikvar s sestrama Fanči in Silvo, Kajuh in še neki harmonikar. Ob tem praznovanju se je Kajuh spoznal s Silvo Ponikvar. Ker pa so se medtem začele zanj zanimati okupacijske oblasti, se je v želji, da bi zabrisal za seboj vsako sled in se tako izognil morebitni aretaciji, preselil od Orešnikovih k Ponikvarjevim na Vošnjakovo ulico 22.

Silva Ponikvar, dekle iz družine, v kateri je bilo devet otrok, je bila deset let starejša od Kajuha. Kajuh je poskušal narediti vtis na Silvo, tako da se ji je predstavil kot sedem let starejši. Silva se je izučila za šiviljo. Kot vsi Ponikvarjevi je imela razvit posluš in lep glas, zato je kmalu opustila šiviljski poklic in je poklicno pela v opernem zboru.

*Silva Ponikvar in Kajuh v ljubljanskem Tivoliju leta 1942
(hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).*

Kajuh je večkrat doživel razburljive dogodke, ki pa so se končali brez večjih posledic. Septembra 1942 so italijanski vojaki poizvedovali za Karlom Destovnikom v Ponikvarjevi kuhinji. Nenadoma je iz sobe prišel Kajuh in vprašal, koga iščejo. Ko mu je Fanči povedala, da poizvedujejo za nekim Karlom Destovnikom, jim je povsem mirno odgovoril, da človeka s takim imenom ne pozna. Italijanski vojaki so po krajšem oklevanju odšli, ilegalci, ki so se tedaj zadrževali v hiši, pa so se morali za nekaj časa umakniti. Zaradi Kajuhevega dela in ilegalcev v hiši so na podstrešju zgradili skriven prostor. V začetku decembra leta 1942 so v zgodnjih jutranjih urah odgnali iz hiše Lucijo Pozzeto, Silvo Ponikvar in njeno mamo. Bile so osumljene sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem. V hiši so bili še Kajuh, Rudi Janhuba in njegova žena Hilda, ki so se skrili v prostor na podstrešju in se tako izognili aretaciji. Italijanski vojaški policisti so Silvo najprej odpeljali na kvesturo, kjer so bili preiskovalni zapori, ki so bili hkrati mučilnice pri zasliševanjih. Iz korespondence s Kajuhom je mogoče razbrati, da so Silvo iz kvesture odpeljali v zapor. Ko je bila Silva v zaporu, so bili osebni stiki Silve in Kajuha onemogočeni, lahko sta komunicirala le preko pisem. Prvo ohranjeno Kajuhovo pismo je datirano z 10. 2. 1943:

Moja draga, zlata Silvica!

10. 2. 1943

... pesmi, kakor veš, so napisane in spravljene in upam, da boš sedaj bolj mirna. Posvetil sem jih vse Tebi. Saj veš, kako silovito Te imam rad. Napisal sem jim lep motto, ki je posvečen samo Tebi, in tudi neko novo pesem sem Ti napisal. Na koncu zvezka sem napisal še eno stran v prozi, v kateri boš spoznala, kaj si Ti zame. Zdaj bi Ti rekel le to: zelo, zelo, zelo Te imam rad, moja draga, zlata Silvica ... Jaz vedno upam, da prideš ven. Ko bi vedela, kako grozno Te pogrešam. Poškalica mala, jaz sam in še drugi se trudimo, da bi Te rešili. Upajmo in tudi Ti ne izgubi upanja, saj veš, kako bova še srečna ... ali je res, kar mi je mama rekla glede majhnega. Kar norel bi od veselja in žalosti obenem. Sporoči sigurno o tem! Poljub, vedno Tvoj Korlček! Piši kmalu!

Silva piše:

Ljubi moj Korlček, brate!

... Moje zadnje zaslišanje je obsegalo cele tri stavke, to je: ali veste, če je Pozzeto delovala politično – z Marjanom? Ne. Ali ste kdaj poslušali tuje postaje? P. Ne. Ali ste kdaj bili članica kakršnekoli prevratne družbe? Ne. Spovem še opazko, da nisem bila nikdar kaznovana. Tako je bilo, in če bom še zaslišana, bo isto ...

Po Silvini prvi izpustitvi iz zapora sta se s Kajuhom zaročila, junija pa sta se nameravala poročiti. Do poroke nikoli ni prišlo, saj so Silvo 27. maja 1943 Italijani ponovno zaprli. V pismu Kajuhu navaja, da jo je ovadila škodoželjna vdova, ki naj bi živela v sosesčini. Kot kaže, tudi Italijani niso imeli dovolj uporabnih podatkov o njenem ilegalnem delu, ker je dolgo niso zaslišali ali jo obtožili česa konkretnega. Brez prave obtožnice je ostala zaprta vse do konca okupacije in še nekoliko dlje. Ko se je Kajuh avgusta 1943 pridružil partizanom, je bila Silva v zaporniškem bolniškem oddelku. Nekaj dni pred odhodom jo je obiskal, in takrat sta se zadnjič videla.

Kajuhovo pismo Silvi, ko je bila zaprta drugič:

Presrečen sem prebral Tvoje dolgo pismo. Ljubčica, še zdaj si ne morem prav predstaviti dogodkov tiste noči. Tako zelo hudo mi je bilo, kot da bi mi kdo paral srce. Nisem mogel in niti hotel verjeti, da Te ni več ... da si iz svoje lepe postelje morala za rešetke ... Šel sem se kopat in namazat, kajti srbelo me je tako brezizgledno, da sem mislil, zblaznel bom. Vse noči nisem spal že zaradi Tebe in povrh vsega še srbenje. Dobro, da sem še pri pameti. Torej bil sem na št. štiri, in sicer od jutra do popoldneva. Zdaj me malo še srbi, toda veliko, veliko manj kakor prej. Baje sem imel garje. Ali niso čudna pota gospodova, bil sem čisto blizu Tebe, pa nisva vedela drug za drugega ...

Predzadnje Kajuhovo pismo Silvi Ponikvar:

Draga ljubčica,

danés Ti pišem morda zadnjikrat. Pa le nič se ne ustraši. V torek ali sredo prihodnjega tedna bom nastopil ti-sto službo izven bloka in zaradi tega Ti ne bom mogel več pisati. Vem, ljubčica moja zlata, hudo Ti bo, zelo hudo, toda če bi vedela za pogoje, pod katerimi sem službo sprejel, in za okoliščine, ki me ženejo, da službo sprejemem, bi bila potola-žena. Saj ne bo več tako dolgo. Za moj god najkasneje bova že skupaj v najini lepi sobici... Ti si moja žena – ne samo ljubica – moja najlegitimnejša žena. Res, res brez obredov se je izvršila najina poroka, brez cerkve in pompa, toda izvršila se je; za pričo je bilo rdeče okrvavljeno nebo in svatje so bili ti težki dnevi. Ali ta poroka drži bolj od vseh ceremonij. Zapi-sana nama je globoko v srcih, pa naj se zgodi kar koli, v meni ne bo ugasnila in zbledela ljubezen. V teh težkih dneh sem srečal Tebe, draga, kar verzi mi rojijo po glavi. Ali si moreš predstavljati, kakšne pesmi Ti bom še napisal. Vse lepše in globlje bodo od dosedanjih. Povsod, povsod boš Ti v mojem srcu, povsod bo z mano Tvoj pozdrav. Ljubčica zlata, še ve-dno sem trdno prepričan, da boš kmalu doma, morda še pred mojim nastopom službe. Poljublja in objema Te Tvoj mož.

Silvin odgovor na Kajuhovo predzadnje pismo:

Dragi moj ljubči!

Dobila sem Tvoje pismo, ga brala in mislila, da umrem od bolečine. Sedaj mi je tako, ko da mi tiči nož do ročaja v srcu, ostal bo tu vse do tedaj, ko bom zopet pri Tebi. 14 dni ni-sem dobila nobene pošte od Tebe, sedaj pa to pismo, nenado-ma, brez da bi Ti jaz rekla, le pojdi, moj ljubči, saj vem, da je bolje tako za Te. Saj ne očitam, ampak tako težko mi je, da bi umrla. Vem, da je prav tako, saj si sam tako odločil, ko vem, da Ti je prav tako tesno kot meni. ... Da Ti po resnici povem, jaz ne verujem v to, da bova v začetku novembra že skupaj, preveč trezno vidim vse, zato se nočem ločiti od najinih stva-ri. Najpametneje je, da daš vse v pločevinasto škatlo, mama

pa jo naj zakoplje poleg češnje v zemljo. Dvigne naj rušo trave in jo potem položi nazaj ... Dragi moj, ne čudim se, da Te ljudje tako obrajtajo, saj si res vreden, da Te imajo radi vsi naši ljudje. Vem, da se ne boš nikoli prevzel, to je prav tako daleč od Tebe kot od mene. Vem, da Ti trdno veruješ v to, da bova kmalu skupaj; kaj pa če se bo le zavleklo do pomladi? Ali računaš tudi s tem, da boš moral preko zime ostati zunaj? Vidim Te, to se Ti zdi nemogoče, jaz pa nisem prepričana, da je to nemogoče. Kaj pa če zasedejo tu Nemci? Ali računaš prav na vse možnosti? ... Če se Ti bo kaj zgodilo, bom nekoč terjala odgovornost od tistih, ki sedaj skrbijo za Te. Ne samo radi sebe, pač pa zato, ker si Ti res človek, katerega naš ubogi narod ne sme izgubiti! ... od Tvoje ženke.

Zadnje Kajuhovo pismo

Draga moja ljubčica,

rad bi Ti napisal pismo, kakršnega Ti nisem še nikdar napisal. Pismo, nežno kakor češnjev cvet, preprosto kakor smeh najinega še nerojenega otročička, tolažilno kot pesem, pesem velikih zvonov, oznanjujočih vstajenje. Vem, ljubčica moja zlata, kako zelo si potrebna besede, ki bi bila bodrilna kakor stisk tovariške roke. In to pismo, čeprav ni še zadnje, bo tako. Draga, dvigni glavo, ne joči, danes sem bolj kot kdaj koli prepričan, da je korak, ki ga bom storil, edino pravilen. Ne samo pravilen, najnujnejši. Nihče me ni silil v to! Toda vseeno; gre tudi za najino srečo. Bodi mirna, ko bi Ti lahko vse napisal, bi bila gotovo čisto brez skrbi ... Včeraj sem bil v neki zelo visoki kulturniški družini in nahecali so me, da sem recitiral svoje pesmi. Povedal sem med drugim vse Tvoje in ne moreš si misliti, koliko hvale je bilo. Govorili so o meni kot o razodetju, čeprav so sami že stari in najbolj priznani literarni kanoni. Toda kaj vse to, to še ni nič, to, kar bo zraslo, ko bova midva za vedno skupaj, to bo šele pravo. Te poljublja Tvoj mož.

*Karel Destovnik in Silva Ponikvar leta 1942
(hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).*

Pred odhodom v partizane avgusta 1943 je Kajuh pisma, fotografije in zvezek s pesmimi zavil v nepremočljivo platno, vse skupaj pa spravil v “konservo”, kot jo je imenovala Silva. Zakopal jo je pod češnjo na Vošnjakovi ulici 22. Silva jo je odkopala aprila 1945 in jo skrila na drugem mestu. Takrat so namreč odkrili njihovo skrivališče na podstrešju in Silva se je bala, da bodo belogardisti našli tudi pesmi, zakopane pod češnjo.

Celotno ohranjeno korespondenco med Kajuhom in Silvo Ponikvar ter večji del korespondence med Kajuhom in Marijo Medved hrani Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) Ljubljana. Šest pisem in tri dopisnice Marije Medved, namenjene Kajuhu, pa Mestna knjižnica Velenje. Del korespondence – Konstantinova pisma Kajuhu, je ohranjeno v zapuščini, ki je last družine Mešič. Del njune korespondence – Kajuhova pisma Konstantinu, pa hrani Arhiv Slovenije. V Kajuhovi zapuščini, ki je last družine Mešič in jo hrani Mestna knjižnica Velenje, so ohranjena tudi pisma že tedaj uveljavljenih literatov Toneta Seliškarja, Miška Kranj-

*“Konserva” s Kajuhovimi in Silvinimi pismi
(hrani Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana).*

ca, Radovana Zogovića ... V zapuščini Miška Kranjca, ki je v zasebni lasti njegovih dedičev, sta ohranjeni dve Kajuhovi pismi Mišku Kranjcu. Obe Kajuhovi pismi je objavil in komentiral Franc Zadravec v prispevku z naslovom „Dve Kajuhovi pismi Mišku Kranjcu“. Prispevek je bil objavljen leta 1956 v reviji „Nova obzorja“, št. 6–7, str. 401–404. Vsa pisma niso ohranjena, saj je nekatera pisma zaradi morebitnih policijskih preiskav, ki so spremljale revolucionarno in literarno delo pesnika, uničil že pesnik sam, nekatera pa so se izgubila skozi čas. V digitalni domoznanski zbirki v Mestni knjižnici Velenje je zbrana vsa Kajuhova literarna zapuščina. Dostopna je na posebnem računalniku na domoznanskem oddelku Mestne knjižnice Velenje.

Viri in literatura:

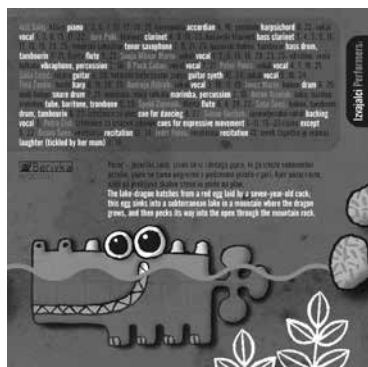
- Cesar, Emil: *Zbrano delo. Karel Destovnik Kajuh*. Ljubljana: Založba Borec, 1987.
- Cesar, E., Hafner, S., Vrbič, V., Ževart, M.: *Kajuh. Pesnik vseh letnih časov: spominska monografija*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2014.
- Glavan, Mihael: *Ljubimca z Vošnjakove ulice. Pisma Silve Ponikvar in Karla Destovnika Kajuha*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2015.
- Sivec, Ivan: *Moji edini, ki jo ljubim*. Ljubljana: Karantanija, 2008.
- Kajuhova zapuščina, Mestna knjižnica Velenje.
- Zapuščina Silve (Ponikvar) Gregorin, izvorni rokopisi pisem. Zbirka rokopisov, starih in redkih tiskov. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Zapuščina Marije (Medved) Weingerl, izvorni rokopisi pisem. Zbirka rokopisov, starih in redkih tiskov. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Arhiv Republike Slovenije, Fond SI AS 1686, Nahtigal, Kostja.

***Andreja Ažber,
Silvo Grmovšek***

O NEKATERIH KNJIGAH, KI SO IZŠLE V ZADNJIH LETIH NA ŠALEŠKEM

Knjižnica Velenje že leta polni časopisni prostor velenjskega tednika Naš čas z informacijami o knjižnih novostih. Na neuglednih zadnjih straneh tega časopisa je med TV programi in osmrtnicami rubrika s prozaičnim naslovom Knjižni kotiček. Po svojem izboru in okusu v njej knjižničarji predstavljamo knjige, ki so nam blizu. Prostora je toliko, da so vsaki knjigi odmerjene skromne vrstice s splošnimi informacijami in vtisi o posamični knjigi, kar pa je premalo za resnejšo oceno. Pred sedmimi leti smo pričeli predstavljati tudi nekatere knjige in zgoščenke, katerih avtorji so Šalečani ali pa so izšle v Šaleški dolini. Čeprav je v teh vrsticah predstavljen le del lokalne produkcije, šele objava pisanja na enem mestu pokaže, kako obsežna je ta.

Hejahoj, zapoj, Pozoj, CD, 2011

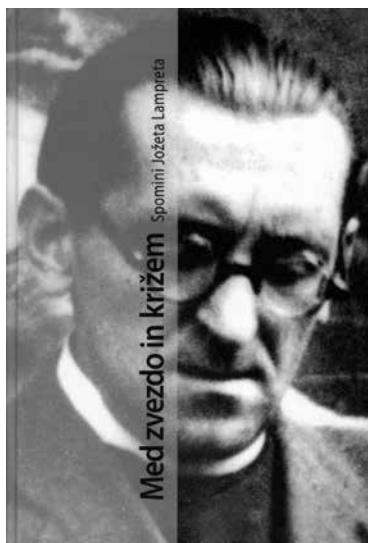
Velenjska založba Berivka s svojima zbir-kama za otroke in odrasle uspešno in izvirno skr-bi za promocijo šaleške kulturne dediščine, duhu tukajšnjega ljudskega iz-ročila pa je ostala zvesta tudi na svoji prvi glas-beni zgoščenki. Zbiranje

in ohranjanje te dediščine je namreč poglavitna dejavnost te založbe, ki je doslej izdala šest otroških slikanic in štiri knji-ge za odrasle. Okoli njenega zadnjega založniškega projekta uglasbenih pesmi iz slikanic Roka Polesa se je zbrala pisana družina velenjskih glasbenih ustvarjalcev, od Jureta Pukla, ki je tudi napisal in aranžiral večino skladbic, do Jožeta Ša-leja ml., 6 Pack Čukurja in drugih. Rezultat je izvirna glasba za otroke, ki se duhovito poigrava z glasbenimi žanri, skupaj 11 pesmi v slovenščini pa se ponovi še v angleškem jeziku. Radoživo igriva glasba z minimalističnimi besedili, ki ustre-zajo dojemanju rosno mlade *dece*, blizu pa bo tudi nekoliko starejšim in celo odraslim, ustvarjalno pregnete motive ljud-skega izročila in ga približa svetu današnjih otrok. CD-ju so priložena besedila pesmic in namigi za izrazno plesanje.

S. G.

Med zvezdo in križem, Spomini Jožeta Lampreta, 2011

Znamenita fotografija s pohoda XIV. divizije, ki je bila posneta na Graški gori, na kateri v prvem planu duhovnik Jože Lampret nosi ranjenca, je postala simbol odpora med NOB v naših krajih, posredno pa simbolizira tudi Lampre-tovo dosledno in brezkompromisno etično držo, ki se je iz-mikala avtoriteti tako Cerkve kot tudi kasnejše socialistične oblasti.

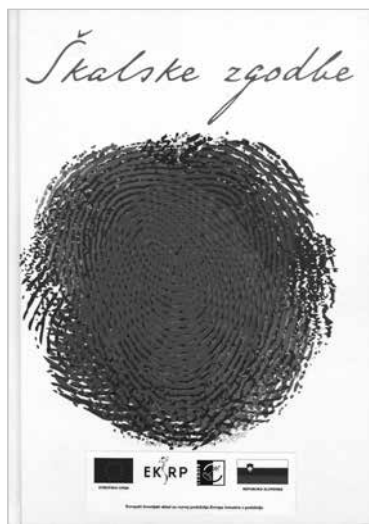
Lampret je bil rojen v Šoštanju in že v dijaških in študentskih letih je postal upornik z razlogom, ko je krščanski socializem poskušal združiti z marksizmom in evangelijskimi nauki. Med 2. svetovno vojno je bil verski referent v partizanskih enotah in član verske komisije pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, s čimer se je oddaljil od uradne katoliške Cerkve. Posledice je v najhujši obliki doživel po koncu vojne, ko je bil zaradi de-

javnosti v prorežimskem Cirilmetodijskem društvu kaznovan z izobčenjem iz Cerkve in prepovedjo opravljanja duhovniškega poklica.

Sprva je bilo videti, da je s povojno oblastjo našel skupni jezik pri udejanjanju socialistične družbene ureditve, za medvojne zasluge je bil nagrajen s številnimi funkcijami, vendar je temu sledilo tiho »izobčenje« tudi iz politike in od politike regulirane družbe. Tako je osebno doživel izkušnjo revolucije, ki žre lastne otroke, njegovo razočaranje pa ilustrira njegova naslednja izjava: »Vse življenje sem posvetil gradnji božjega kraljevstva na zemlji in realizaciji evangelijskega nauka o socialni pravičici ter humanitarnega socializma doma in v svetu – nad obema internacionalnima, tj. nad političnim krščanstvom in mednarodnim socializmom, sem globoko razočaran. Niti eden od njiju se pošteno ne uresničuje, in če se bo sploh kdaj uresničil.«

Spomine te pokončne in v iskanju socialne pravičnosti dosledne osebnosti, ki je doživela tragično kocbekovsko usodo, je zbrala in za objavo uredila dr. Ljuba Dornik Šubelj, knjiga pa je – žal precej neopaženo – izšla v izdaji Muzeja Velenje.

S. G.

**Škalske zgodbe,
uredila Jože
Hudales in Verica
Pogačar, 2012**

Po zborniku z naslovom Škale, ki je leta 1989 izšel v knjižni zbirki Šaleški razgledi, je to osemstoletno duhovno središče Šaleške doline dobilo nov prispevek v odkrivanju in ohranjanju zgodovine ter spominov na bogato preteklost tega kraja. Za zbornik z naslovom Škalske zgodbe gre

zasluga predvsem podjetnemu društvu Revivas, ki se uspešno trudi za oživitev in promocijo vasi Škale, predvsem pa njegovi prodorni predsednici Veri Pogačar, ki je ob uredniškem delu še avtorica več prispevkov. V kratkem času jim je uspelo opraviti izjemno delo: ob strokovni pomoči dr. Jožeta Hudalesa in Špele Poles, ki sta tudi med pisci besedil, so v projekt zbiranja spominov, pričevanj in dokumentarnega gradiva vključili več kot sto sedanjih in nekdanjih Škalčanov. Rezultat je zbornik, ki na impresivnih 266 straneh, obogatenih s fotografijami iz polpreteklih časov, »skozi pričevanja nekdanjih in sedanjih Škalčanov opisuje zgodovino kraja, beleži krajevne navade ter izpostavlja pomembne osebnosti, ki so krojile usodo Škal«.

V primerjavi s prvim zbornikom o Škalah, katerega namen je bil strokovno in objektivno zgodovinopisje, je drugi »zgodbarski« ali, kot ga je v svojem uvodnem prispevku označil dr. Jože Hudales, zgod(b)ovinski, kar se pokaže kot njegova prednost. Zgodbe so namreč zapisali ali pripovedovali Škalčani sami in uspelo jim je s pomočjo individualnih in kolektivnih spominov prikazati raznoliko in dinamično preteklo življenje kraja v odtenkih, ki segajo od starih, še vedno

živih lokalnih mitologij, do novih, osebnih zgodb, v katerih se kaže njihova identiteta in razumevanje življenja ter bivanja.

Del teh spominov je posredno povezan s katastrofo, ki je doletela Škale, ko je vitalni del kraja zaradi posledic rudarjenja končal globoko pod jezersko gladino. Medtem ko v prvem zborniku angažirano omenjajo brezbriznost, ki je spremljala propadanje Škal, pa je v Škalskih zgodbah ta propad videti bolj kot posledica naravne katastrofe.

S. G.

**Promenada –
urbana
revitalizacija,
(S)poročilo
kreativne
delavnice, uredil
Bojan Pavšek,
2012**

Od »promenade« kot prehodne sive poti v mestnem središču Velenja, ki poteka od Trga mladosti do Cankarjeve ulice in vodi h kateremu koli cilju, do Promenade kot cilja samega po sebi. Ali kako preobraziti velenjsko ulico, ki se ponaša z nazivom Promenada, vendar si že dolga desetletja tega imena ne zasluži, in ji vrniti njen nekdanji izvirni namen. Skeptiki do uspešnosti presajanja urbanih vsebin v velenjske razmere bi rekli, da gre za Sizifovo delo (še toliko bolj, če upoštevamo dejstvo, da je (bil) kramarski sejem edini javni dogodek na Promenadi), vendar ko vzamemo v roke publikacijo, ki je že sama po sebi oblikovalski presežek, v njej pa je dokumentirano delo ustvarjalne delavnice, na kateri so se trudili preobraziti Promenado, je vse videti razmeroma preprosto. Tako kot pač velja za vse odlične rešitve, je tudi v tem primeru preprostost združena s kreativnostjo in začinjena z ljubeznijo do mesta, rezultat pa je arhitekturna, grafična in socialna (re)konstrukcija urbanega prostora kot pogoj za preobrazbo grdega račka v laboda. Siva prehodna cona – med

stavbama Zdravstvenega centra in sodišča na eni ter stavbami Šolskega centra, Farmina, Forija in Delavskega kluba na drugi strani – se nenadoma spremeni v živopisano mestno promenado, ki kar kliče po druženju, pohajkovanju, uživanju na koncertu, gledališki ulični predstavi ... In ne nazadnje, če bo revitalizacija realizirana, bo tudi dovolj le uživanje v sami Promenadi, njeni bodoči podobi in atmosferi.

Kot je v uvodni besedi zapisal urednik Bojan Pavšek, publikacija bralca popelje »na inspirativno popotovanje odkrivanja novih identitet Promenade, ki so jih na kreativni multidisciplinarni delavnici ustvarile mlade generacije«. Rdeča nit tega potovanja je, da je Promenada predvsem namenjena mladim in njihovim urbanim potrebam po druženju, interakciji in ustvarjanju. Ustvarjalna delavnica je bodočo mestno promenado obdelala z različnih vidikov: prostorskega, krajinskega, grafičnega, in v podobi (fotografiji) ter besedi. Od konkretnih predlogov preobrazbe je doslej realiziran le t. i. urbani element, ki je postavljen na mostu čez Pako. Postavitev galerije na prostem, oblikovanje prostora in urbane opreme, ki ponuja možnosti za zbiranje, druženje in organizacijo prireditev, »deregulacija« Pake z ureditvijo dostopov do reke in zadrževanje ob njej pa so še na ravni ideje. Upamo, da bodo dobile priložnost za udejanjanje.

P. S. Čeprav je od tega zapisa minilo le šest let, še zdaleč ni več aktualen. Med tem je namreč bila zgrajena nova promenada, ki je s presežki in arhitekturnimi nagradami ponos mesta. Kljub temu zapis objavljamo: namen je ilustrirati, kako tudi v Velenju čas hitro mineva.

S. G.

Hrani jih za spomin, če me več kdaj nazaj ne bo, 2014

Medtem ko je Šaleška dolina v drugi svetovni vojni obsežno obdelana, je prva svetovna vojna nepopisana knjiga. Zato je toliko bolj pomembno pionirsko delo o sledih in odmevih te vélike vojne v naši dolini. Šaleški vojaki, ki so se v njej bojevali, so po sto letih začetka vojne v tej knjigi »ne-

posredno« prisotni v besedilih pisem, na dopisnicah in razglednicah, ki so jih pošiljali svojem s fronte, ter v beležkah ali dnevnikih in fotografijah, posredno pa v spominih na njiho-

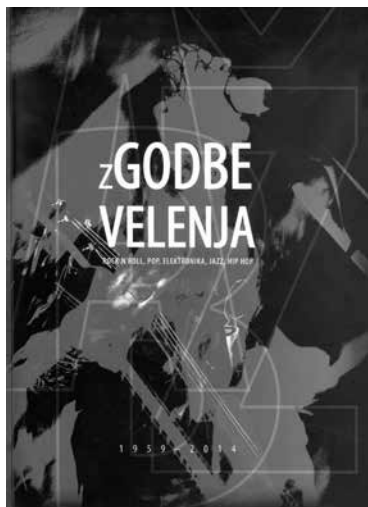
va pričevanja o vojni, ki so jih pripovedovali sorodnikom, prijateljem ali sosedom. V sto zgodbah šestdeset domačinov obuja spomine svojih prednikov, ki so sodelovali v bojih po vsej Evropi. Skorajda enako težo kot besedila imajo v knjigi fotografije in razglednice: gre za več sto doslej večinoma neznanih fotografij iz zasebnih zbirk ter desetine razglednic in dopisnic. Med njimi je iz zasebne zbirke Zvoneta A. Čebula okoli štirideset dopisnic, ki jih je z bojišča domačim v Lokovico pisal Ivan Klančnik. Po njegovem nasvetu domačim na eni od dopisnic, naj jo ,hranijo za spomin, če ga več nazaj ne bo', pa je dobila knjiga naslov.

Spomini, fotografije in rokopisi imajo v knjigi osrednjo vlogo, spremljajočega uredniškega besedila pa je le toliko, kolikor je pač bilo potrebno pojasnilo k objavljenemu gradivu. Kar se v tej izvrstno oblikovani knjigi pokaže za prednost, je iz fragmentov spominov in pričevanj nastali mozaik, ki prepričljivo in pretresljivo predstavlja vojne razmere in duha časa pred sto leti. Knjigo je uredila Špela Poles, izdala pa Občina Šoštanj.

S. G.

zGodbe Velenja, Rock'n'roll, pop, elektronika, jazz, hip hop, 1959–2014, 2014

Kako se je na Šaleškem v šestdesetih letih prejšnjega stoletja rojeval rock'n'roll, kdo so njegovi pomembnejši lokalni protagonisti, kje in kako je občinstvo poslušalo rock,

kako so si njegovi pristaši izbojevali javne prostore svobode in kako so prestopali meje vladajočih ideoloških in kulturnih vzorcev, kako je nastajala rock scena (vključno z urbanih miti) in kako je rock postajal način življenja – vse to in še veliko več je popisano v zborniku z naslovom *zGodbe Velenja*, v katerem je večplastno obdelan fenomen izjemno vitalne in ustvarjalne lokalne urbane godbe s svojimi najbolj iz-

stopajočimi zvrstmi od rocka, do elektronike, jazz in hip-hopa, delno tudi popa.

Zbornik je sestavljen iz zgodovinskega pregleda lokalne urbane glasbe od leta 1959 do danes in esejističnih prispevkov pričevalcev, ki so dejavno spremljali velenjsko rockovsko sceno. Prispevki so posamezna obdobja in zvrsti popularne glasbe umestili v družbeni in zgodovinski kontekst, osvetlili pa so tudi vzajemen vpliv globalnih in lokalnih tokov urbane glasbe.

Drugi del zbornika je leksikon, v katerem je v nekaj več kot sto geslih predstavljena dejavnost glasbenih skupin in posameznikov, vključno z njihovo diskografijo. Projekt je izpeljala Knjižnica Velenje (trije avtorji prispevkov in urednica zbornika so iz njenih vrst), s čimer je učinkovito odpravila stereotip o knjižnicah kot togih in konservativnih institucijah, ki nimajo posluha za alternativno kulturo.

S. G.

Pevci in godci iz Kavč pri Velenju, Takrat v starih cajtih, 2014

Po 28 letih delovanja so Kavški pevci posneli album z ljudskimi pesmimi, med katerimi sta tudi dve, katerih avtor je vodja skupine Tone Šmerc. Pevce iz Kavč pri

Velenju je dolga leta vodil znani velenjski zborovodja Zmago Frankovič. Njihov repertoar sestavljajo tradicionalne ljudske pesmi, med katerimi so tudi take, ki izvirajo iz tukajšnjih krajev. V nekem drugem kontekstu je glasbenik in skladatelj Milko Lazar, ki je v duetu z Zlatkom Kavčičem gostoval na enem od velenjskih Max klub jazz festivalih, izjavil, da je vsaka ljudska pesem oda življenju, samo ceniti jo je treba začetni. Dejavnost Kavških pevcev in njihovo ohranjanje izročila slovenske ljudske pesmi cenijo tudi v krajevni skupnosti Kavče, saj so na njihovo pobudo Kavški pevci posneli zgoščenko, pri tem pa je izdajo finančno podprla Mestna občina Velenje.

S. G.

Jože Hudales, Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960, 2015

O polpretekli zgodovini Velenja in njegovem skokovitem razvoju, ki so ga v javnosti označili kot “socialistični čudež”, je bilo napisanih kar nekaj memoarskih, zgodovinskih in socioloških prispevkov. Najnovejšo monografijo nekdanjega vodje velenjskega muzeja, zdaj profesorja na ljubljanski Filozofski fakulteti, nikakor ni mogoče opredeliti kot zgolj še eno v vrsti del o nastajanju novega Velenja. Razlogov za to je več, omenimo jih le nekaj. Od vsega doslej

napisanega se pričujoča knjiga razlikuje po obsežnem korpusu uporabljanih virov in sistematični ter temeljiti obravnavi najpomembnejših razvojnih značilnosti novega Velenja. Novost so tudi teme, ki doslej niso bile obravnavane (med drugim, kako se je hkrati z gradnjo Velenja gradila tudi »nova zgodovina«, kako so lokalne oblastne mehanizme v celoti prevzeli prišleki), predvsem pa kritična analiza vladaajočega diskurza o velenjski

ski „socialistični pravljici“.

Ko gre za vprašanje pričetka, bo verjetno deležna splošnega konsenza avtorjeva trditev, da se je novo Velenje začelo graditi 375 metrov pod zemljo – z izgradnjo novega jaška. V nasprotju s prevladujočim mnenjem pa je njegova teza, da je največji dosežek velenjskega premogovnika v njegovi 200-letni zgodovini uresničen leta 1950, ko so prebili zvezni rov med starim in novim jaškom. To je bil pogoj za dvig letne proizvodnje od največ 660.000 ton izkopanega premoga na 3.600.000 ton. S tem so bili položeni temelji za razvoj Velenja: skokovito rast proizvodnje je bilo mogoče realizirati z rastjo zaposlenih v rudniku, kar ne bi bilo uresničljivo brez gradnje novih stanovanj, trgovin, šol in preostale javne infrastrukture, iz katere je zrastle novo mesto. Ti pogoji so bili postavljeni še pred prihodom novega vodstva rudnika z Nestlom Žgankom na čelu, s čimer pade mit, da je Žgank kot „oče“ novega Velenja pričel to mesto graditi iz točke nič. V ozadju je tudi ideološka konstrukcija zgodovine, kajti zgodba o pričetku je bila lepo zaokrožena s tem, ko je prihod novega vodstva premogovnika sovpadal s pričetkom

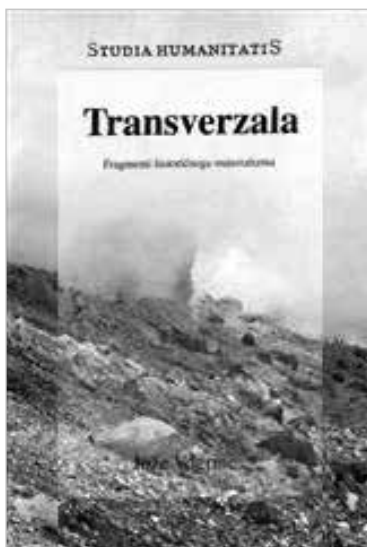
delavskega samoupravljanja. Za dejstvo avtor navaja, da je novo Velenje začelo nastajati že takoj po koncu druge svetovne vojne, temeljni kamen novega Velenja so namreč položili 1. maja 1946.

Hkrati s prikazom najpomembnejših potez razvoja Velenja avtor analizira tudi ideologijo, ki je bila neločljivi del nastanka mesta. Kot med drugim trdi, se zgodovina Velenja ne prične z intenzivno urbanizacijo v petdesetih letih prejšnjega stoletja, kajti kraj kot trško naselje ima več kot 700 let razvoja, zato nikakor ne drži, da naj bi Velenje kot mesto zrastlo iz nerazvite vasi. Pri rekonstrukciji zgodovine in oblikovanju novega socialističnega človeka je politična elita v vlogi inženirja človeških duš poskušala povezati folklorno tradicijo in nove politične mite. Kljub deklarirani enakosti spolov so bili javni akterji državnih ritualov in komemoracij le moški, medtem ko so bile ženske varuhinje starejših etničnih in verskih tradicij v zasebnosti varnih domov. Inženirstvo duš je bilo najbolj očitno v boju za novega rudarja, cilj je bila preobrazba ljudi in njihovega načina življenja: z načrtno propagando so poskušali navezati delavce na rudnik kot na njihov drugi dom, iz polproletarcev, ki so ob rudarjenju tudi kmetovali, pa so si prizadevali oblikovati modernega proletarca, ki ne bi imel več korenin v zemlji.

S. G.

Jože Vogrinc, Transverzala, 2014

Delo je sestavljeno iz fragmentarnih tekstov in opomb pod črto, ki so nastajale med avtorjevim branjem posameznih besedil sociologije, antropologije, filozofije itd. Skeptiki bi verjetno že takoj rekli, da se iz tega ne more izcimiti nič takega, kar bi presegalo naključnost, teoretsko drobnjakarstvo, za površnega bralca pa prevladujoči dolgčas. Res je tak čisto prvi vtis, besedilo ne streže ležernosti bralca, tako da bi mu pojasnjeval teoretsko literaturo, na katero se je avtor odzval s svojimi fragmenti, bralca tudi ne vodi za roko po teoretskih poljih in poteh. Vogrinčeve fragmente povezuje njegova do-

sledna historičnomaterialistična pozicija, ki je teoretsko izhodišče na poti od analize konceptov kot ozadja njegovih fragmentov do analize družbe in njenih fenomenov. Skratka, avtor je dosleden pri tem, da je vsak fenomen otrok in ujetnik svojega družbenozgodovinskega časa in produkcijskih razmerij, teoretska refleksija pa vedno meri tudi na spremembo družbenih razmerij.

S. G.

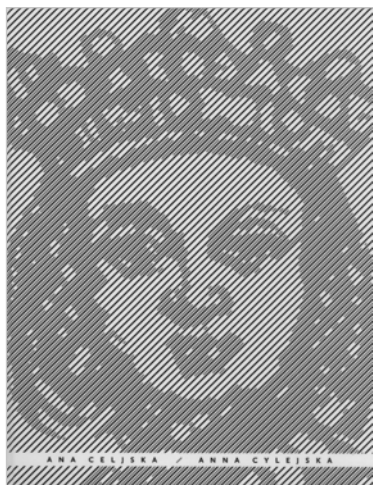
Janja Jedlovčnik, Mi gradimo nov svet in novo pomlad, 2015

Zgodovinarica Janja Jedlovčnik je v spomin na dva pomembna jubileja našega mesta predstavila temeljit in natančen pregled prostovoljnih delovnih akcij na širšem območju Velenja v obdobju 1945–1991. Knjiga ni le oris veličastnega obdobja povojne izgradnje Ve-

lenja, temveč tudi dragocen poklon ljudem, ki so se v skupno dobro odpovedali številnim uram svojega prostega časa, pla-

čilu, nekateri med njimi pa tudi svojemu zdravju. Avtorica je podatke črpala iz izbora obstoječe literature, arhivskih virov in člankov iz pretežno lokalnih glasil, dodano vrednost pa predstavlja tudi bogat slikovni material. Najprej je predstavila kratek oris povojnega razvoja Jugoslavije in Velenja z okolico v obdobju po drugi svetovni vojni ter razložila temeljne pojme prostovoljnega dela in udarništva. Osrednji del knjige nazorno prikazuje, kaj so bile delovne akcije, njihova prizorišča, organizacijska struktura, propagandna dejavnost ter njihov namen in pomen. Ob tem pronicljivo osvetli tudi občasne zlorabe pojmovanja prostovoljnega dela. V dodatku knjige antropologinja Marija Brložnik podrobno predstavi delovanje, organizacijsko strukturo in dosežke mladinskih delovnih brigad in mladinskih delovnih akcij ter njihova številna prizorišča zunaj meja Šaleške doline.

A. A.

**Maja Lukanc,
Ana Celjska,
Ogrodje za
biografijo,
diplomsko delo,
2015**

»Ana Celjska se v nasprotju z Barbaro Celjsko ali Veroniko Deseniško ni ohranila v slovenskem zgodovinskem spominu. Razumljivo, Celje je zapustila kot mlado dekle in se tja ni nikoli več vrnila. Presenetljivo pa je dejstvo, da ji slo-

vensko zgodovinopisje, ki je v zadnjih nekaj desetletjih proizvedlo precej prispevkov o Celjskih, kot o prvi kraljici, ki je izšla z današnjega slovenskega ozemlja, ni namenilo nobene pozornosti«.

To je le ena od ugotovitev velenjske zgodovinarke Maje Lukanc, ki je v svojem izvrstnem diplomskem delu osvetlila življenje poljske kraljice, in to na temelju do zdaj neznanih poljskih virov in literature, ki se večinoma nahajajo v Krakovu. S pretanjeno vsebinsko analizo določenih virov, predvsem pisem, je pripravila dragoceno ogrodje za biografijo prve predstavnice iz rodu Celjskih, ki se ji je uspelo povzpeti do kraljevskega položaja. Na osnovi do zdaj prezrtih poljskih virov je kritično pretresla prispevke nekaterih avtorjev, ki so Ani Celjski vendarle namenili nekaj besed, in opozorila na njihove napačne navedbe, povzete iz avstrijske historiografije. Izpostavila je tudi problematiko kronoloških datacij, z natančno zgodovinsko rekonstrukcijo predstavila nove uvide v Anino življenje in ovrednotila njeno delovanje v vlogi poljske kraljice.

A. A.

Jože Vogrinc, Pojmovne prikazni, Rešeto humanistike, 2015

Napačne rabe tujk, sposojenk in skovank v humanističnih in družboslovnih besedilih so spodbudile avtorja, ki je sicer profesor sociologije na ljubljanski Filozofski fakulteti, da je spisal geselnik teh pojmovnih »prikazni«, kot jih je poimenoval. Pojasnjuje pravilni pomen gesel, vendar –

kot poudarja – to ne počne kot jezikoslovec, ki bi predpisoval, ampak kot bralec in uporabnik jezika. Večina njegovih pojmovnih prikazni izvira iz uporabe angleških terminov. Pisci in piske namreč v slovenščini namesto v znanstvenem in

strokovnem pisanju znanih in uveljavljenih terminov uvažajo nove in v slovenski terminologiji neznane tujke in skovanke ali pa v slovenski znanstveni terminologiji uveljavljenim tujkam in sposojenkam dajejo pomene, ki jih v slovenščini nimajo, imajo pa jih v izvirnem jeziku.

S. G.

Robert Jukič, Ženske, CD, 2015

Izjemno ploden velenjski jazz basist in glasbeni ustvarjalec Robert Jukič je z zadnjim albumom *Ženske* znova dokazal, da je zanj oznaka jazz glasbenik odločno prekratka. Njegovi prehodi iz jazz

v druge glasbene zvrsti niso naključni in kratkotrajni, kajti gre za glasbenika in ustvarjalca s širokim glasbenim obzorjem. Doslej je posnel deset avtorskih plošč, od jazzovskih do večžanrskih, ki jih ni mogoče popredalčkati, če pa bi že iskali njihovo rdečo nit, je ta vsekakor konceptualnost, ki je običajno začinjenja z družbenokritičnim odnosom do sveta.

Več žanrov je zastopanih tudi v njegovem zadnjem dvojnem albumu. Tako na prvem ploščku tega albuma, ki je posnet v studiju, kot na drugem, ki je nastal v radijski oddaji *Izštekanj*, trinajst uveljavljenih slovenskih in hrvaških pevk poje trinajst skladb v razponu od vokalnega jazz, bluesa, šansona do popa. Delo napotuje na enega od Jukičevih prejšnjih albumov: ženska senzibilnost, ko gre za ljubezen, izgubo in upanje, je na tem zadnjem albumu v kontrastu s svetom moških mejnih eksistenc in razmerij z veliko znoja in krvi, kot je bilo na albumu *Dobrote iz skrinje zarote*. Pri obeh je Jukič avtor besedil, glasbe in aranžmajev, ob tem pa je kot basist še izvajalec glasbe in producent.

S. G.

Milena Koren Božiček, Vizualna umetnost v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini od 1975 do 2015, 2015

Ob otvoritvi prenovljene stavbe velenjske Galerije so lani v tej instituciji odprli pregledno razstavo, na kateri so predstavili dela 65 li-

kovnih umetnikov iz Šaleške in Zgornje Savinjske doline, ki so ustvarjali od druge polovice prejšnjega stoletja do danes. Ob tem so v Galeriji Velenje izdali tudi obsežen katalog. Njegova avtorica Milena Koren Božiček, ki je tudi kurator-ka pregledne razstave, v njem tematizira spremembe umetniških likovnih praks in načinov galerijskega razstavljanja od ustanovitve Galerije Velenje v 70. letih prejšnjega stoletja do današnjih dni. Razstavni pregled vizualne ustvarjalnosti v preteklih štiridesetih letih v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini je v katalogu dopolnjen z osebnimi krajšimi refleksijami likovnih avtorjev o lastnem ustvarjanju, večji del te publikacije pa prinaša v obliki leksikografskih gesel biografske podatke o likovnih ustvarjalcih, ki so sodelovali na razstavi. Skupaj s slovenskim je besedilo kataloga tudi v angleščini.

S. G.

Kažipot k boljši velenjščini, Slovar pravopisno problematičnega lastnoimenskega besedja 21. st. v velenjskem prostoru, 2015

Ali so Velenjčani prvi v svetu, ni preverjeno, vsekar pa so prvi v Sloveniji dobili priročnik za uporabo lastnih imen, ki izhajajo iz lokalnega okolja. Pionirsko delo je se-

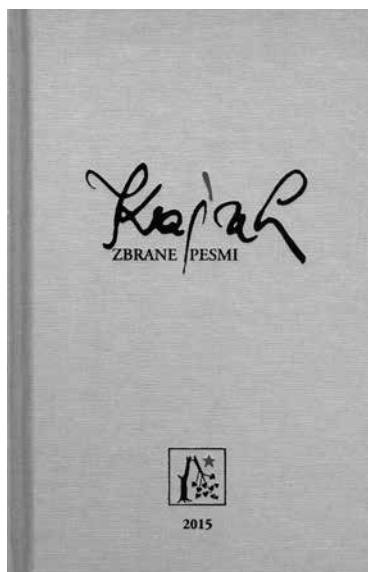

stavljeno iz dveh delov. V prvem nas v nekaj več kot tri tisoč geslih napotuje, kako pravilno izgovoriti in zapisati imena velenjskih krajev, ulic, naselij, ustanov, podjetij, blagovnih znamk in preostalih lastnih imen, ki utegnejo pišočemu in govorečemu delati pravopisne in slovnične težave. Gesla so sestavljena tako, da med drugim iztočnici v imenovalniku sledi rodilniška oblika z morebitnimi težjimi sklanjatvami, deli gesla pa so tudi opozorila na napačno rabo, priporočeno pisanje ter primeri rabe in poimenovanj.

Drugi del Kažipota k boljši velenjščini so jezikovni nasveti, ki v skupno 21 člankih obravnavajo primere pogostejših pravopisnih in slovničnih napak v lokalnih medijih, sporočilih za javnost in javnih napisih.

Urednik priročnika je Ivo Stropnik, sourednica Verica Jurak, sodelovali pa sta še Petra Cerjak in Klara Pavšek Stropnik. Po napovedih urednika bo Kažipot k boljši velenjščini čez dve leti sledila druga, prenovljena in s tri tisoč novimi gesli dopolnjena izdaja. Naslednje leto je načrtovana tudi spletna verzija z več kot štiri tisoč gesli, čez štiri leta pa končna redakcija z devet tisoč gesli.

S. G.

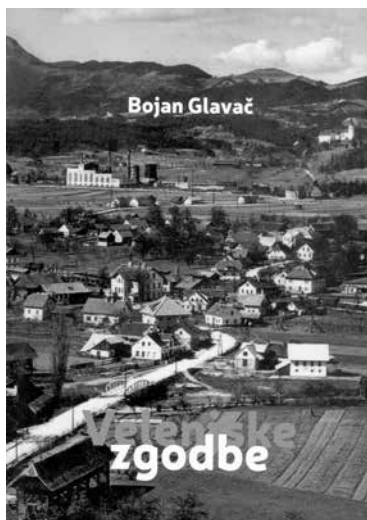
**Karel Destovnik,
Zbrane pesmi
Od – Odrasli /
821.163.6-1 -
Slovensko pesništvo,
2015**

Kajuhove pesmi so v sedmih desetletjih po njegovi smrti doživele veliko izdaj, veliko je bilo prevodov, izšlo je tudi nekaj literarnih in biografskih študij. Najnovejša izdaja pesmi tega pesnika upora in tudi ljubezenske lirike pa je prva, v kateri so zbrane vse njegove pesmi, med njimi

jih je šestnajst objavljenih prvič. Zbral in razvrstil po obdobjih njihovega nastanka ali objave jih je urednik Vlado Vrbič, ki je tudi avtor priloge o pesnikovem življenju in opomb k posamičnim pesmim. Kot je zapisano v urednikovi besedi, je v prvem delu knjige zbrana poezija od Kajuhovih prvih pesmi iz leta 1938 do okupacije Jugoslavije leta 1941, v drugem delu so pesmi od okupacije do odhoda v partizane, v tretjem, najbolj skromnem delu, pa so pesmi, ki so nastale v partizanih. Že znanim in objavljenim pesmim so dodane neobjavljene pesmi, osnutki in pesniški fragmenti iz Kajuhovega zgodnjega obdobja, ki so ohranjeni v njegovi rokopisni zapuščini, ter zadnji pesniški osnutki iz črne beležnice, ki jo je pesnik imel pri sebi ob smrti.

Knjigo zbranih pesmi je izdala Knjižnica Velenje.

S. G.

Bojan Glavač, Velenjske zgodbe, 2016

Po prigodnih pesmih z naslovom Pesmi iz klobuka je v knjižni zbirki Droben list, ki jo izdaja Knjižnica Velenje, pred kratkim izšlo še drugo, tokrat prozno delo Velenjčana Bojana Glavača. Velenjske zgodbe so literarno neoporečni in duhoviti, največkrat anekdotični spominski fragmenti na avtorjeve predvsem mladostne ži-

vljenjske pripetljaje. Skoraj vse zgodbe so povezane z Velenjem, pisec pa v njih oživlja duha polpreteklega časa, ki ga je doživljal kot otrok in mladostnik, rojen desetletje pred pričetkom druge svetovne vojne. Pred bralcem oživi idilična, vendar ne idealizirana podoba predvojnega trškega Velenja, njegovi prebivalci, za katerimi so ostali le nadpisi na nagrobnih ploščah, že zdavnaj izginuli mlini, žage in gostilne. Čeprav avtor ni imel nikakršnih ambicij zgodovinarja in je vseskozi zvest literarnem slogu, je vsaka njegova zgodba tudi svojevrstna mikrozgodovina vsakdanjega življenja v Velenju in okolici, zato je med drugim tudi pomembno domoznansko besedilo.

Kot je v predgovoru zapisal avtorjev vrstnik in prav tako Velenjčan Matjaž Kmecl ... »bodo Glavačeve Velenjske zgodbe postale priljubljeno besedilo starih in tudi manj starih Velenjčanov: o njihovi »identiteti« govorijo, o snovi, iz katero so – in to na zelo prijazen, človeku blizek način, z malce blagega humorja, malce nevsiljive modrosti, neceneno in z veliko mero ljudskosti.« Knjigo je ilustrirala Juma Valenčak, ki ji je uspelo v podobe prenesti duha Velenjskih zgodb.

S. G.

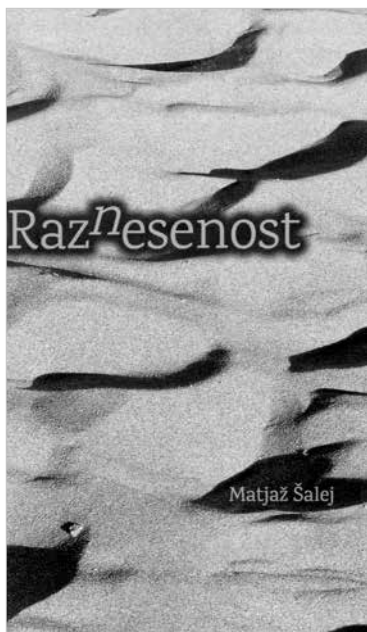
40 let jamarstva v Topolšici, Šaleški jamarski klub Podlasica Topolšica, 2016

Začetek organiziranega jamarstva na Šaleškem je še najbolj podoben pravljici s srečnim koncem. Radovednost, kaj da se skriva v notranjosti ozke špranje, v katero izginja potok Strmina na Lomu nad Topolšico, je gnala skupino domačinov, da so razširili odprtino toliko, da so lahko

zlezli vanjo. Po nekaj desetih metrih so našli pravi zaklad: čudovito kapniško jamo, ki so jo po sosednji kmetiji poimenovali Ciglerjeva jama. Od takrat je minilo štirideset let in začetni naivni entuziazem je postajal čedalje bolj poznavalski, entuziasti pa so si izkušnje in znanje sistematično in organizirano pridobivali z dejavnostjo v Šaleškem jamarskem klubu Podlasica iz Topolšice.

Zbornik, ki sta ga uredila Maks Petrič in Lea Pavrič, je svojevrstna kronika raziskovanja jam in nabiranja jamarskih izkušenj. Najprej v neposredni okolici Loma, nato okolici Topolšice in Šoštanja, kasneje pa se je območje čedalje bolj širilo. Prvi prelom v odkrivanju podzemnega sveta je bilo slabo desetletje po ustanovitvi društva raziskovanje 152 metrov globokega brezna na Golteh, temu je sledilo raziskovanje Rotovnikove jame, izvira Ljubije, jamskega sistema Molička peč v Kamniško-Savinjskih Alpah itd. Zbornik med drugim prinaša tudi bolj podrobne opise nekaterih večjih podzemnih jam, klubsko mednarodno sodelovanje in jamarske odprave v tujino.

S. G.

Matjaž Šalej, Raznesenost, 2017

Raznesenost je pesniški prvenec velenjskega kulturnika in publicista, geografa in sociologa kulture. Matjaž Šalej je že več kot četrto stoletja član literarnega društva Hoteinja, leta 1991 pa je na republiškem srečanju mladih literatov postal eden od šestih nagrajencev prvega državnega srečanja v samostojni Sloveniji.

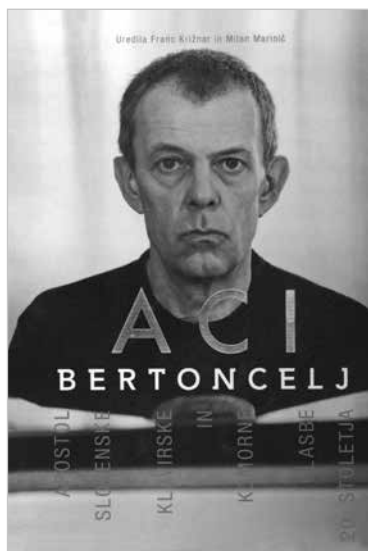
Pesniško zbirko sestavljajo trije sklopi: Asimilacija neandertalca, Preljubez, Sonetni časi; v prvih dveh so pesmi

pripovedne in nerimane, v tretjem pa dosledno sledijo kriteriju sonetne oblike. Tematika pesmi odraža sodobnega duha časa, avtorjevo eksistencialno izkušnjo, milino ljubezenskih doživljanj in vedrino pesnikovih vsakdanjih prebliskov. Pri nekaterih pesmih še posebej zablestijo duhoviti zaključki.

A. A.

Acı Bertoncelj, Apostol klavirske in komorne glasbe 20. stoletja, uredila Franc Križnar in Milan Marinič, 2017

Obširna znanstvena monografija vsebuje osemnajst prispevkov razpravljalcev simpozija, ki je bil posvečen Acıju Bertoncelju. Referati so opremljeni z bogatim slikovnim in fotografskim gradivom, seznamami njegovih koncertov ter spomini njegovih sodelavcev in učencev. Avtorji prispevkov

so z vseh zornih kotov osvetlili življenje in delo tega izjemnega pianista, široko razgledanega intelektualca in inovativnega pedagoga.

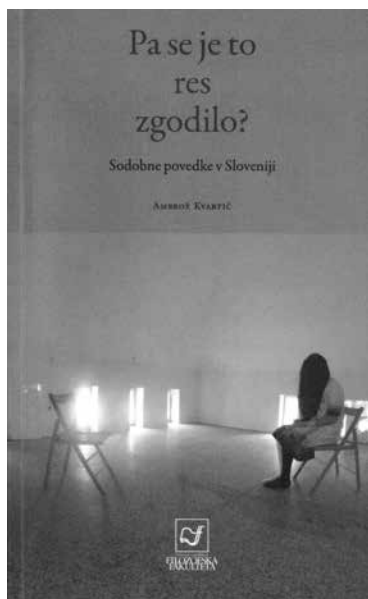
Ena od referentk je tudi doktorica muzikoloških znanosti Urška Šramel Vučina; v svojem prispevku s podrobnim kronološkim pregledom nazorno predstavi njegovih osem šolskih let (1994–2002) honorarnega dela na srednji stopnji Glasbene šole Frana Koruna Koželjskega in pou-

dari njegov pomen pri vzpostavitvi srednješolskega glasbenega programa, v nadaljevanju pa predstavi še nekaj drobcov iz spominov njegovih dijakov in sodelavcev ter kronologijo Mednarodnega klavirskega tekmovanja Acija Bertonclicja. Njegovo delo je na velenjski glasbeni šoli pustilo neizbrisen pečat, njegovi pogledi in izvirni pedagoški pristopi pa se prek pedagoškega dela njegovih nekdanih najperspektivnejših študentk, danes profesorice klavirja, prenašajo naprej.

A. A.

Ambrož Kvartič, Pa se je to res zgodilo?, Sodobne povedke v Sloveniji, 2017

Neverjetne, nenavadne, gnusne, strašljive, humorne in podobne lastnosti zgodb, ki kot jara kača krožijo v vsakdanji komunikaciji in so na meji med fikcijo in realnostjo umeščene v izkustveni svet današnjih pripovedovalcev. Gre za sodobne povedke: po tem, ko so nanje v šestdesetih letih prejšnjega stoletja opozorili ameriški folkloristi, so po-

stale predmet izjemnega zanimanja v mednarodni folkloristiki. Označujejo jih kot eno najbolj razširjenih, priljubljenih in vitalnih oblik folklore v sodobnosti, ki jo odlikuje kreativnost, domišljija in virtuoznost sicer povsem običajnih pripovedovalcev iz vsakdanjega življenja. Ambrož Kvartič jih je najprej kot sodobne velenjske urbane legende oziroma povedke zbral, obdelal in interpretiral v diplomski nalogi, za katero je prejel Prešernovo nagrado. Nato je svoje raziskovalno polje razši-

ril, za temo doktorske disertacije je namreč izbral sodobne povedke v Sloveniji, kar je bila osnova za pričujočo knjigo, ki je izšla pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete v Ljubljani. V njej je med drugim iskal odgovore na vprašanja, katere povedke krožijo danes v Sloveniji, kakšni in kateri procesi zaznamujejo to pripovedno gradivo ter kdo, komu in zakaj pripoveduje današnje povedke. Obravnavano je tudi vprašanje vloge teh povedk v sodobni slovenski družbi. Iz aktualnih povedk in drugih oblik sodobne folklore je namreč mogoče razumeti in analizirati odnos družbenih skupin do splošnega dogajanja v njihovem okolju.

S. G.

Vojko Strahovnik, Moralna teorija, O naravi moralnosti, 2016

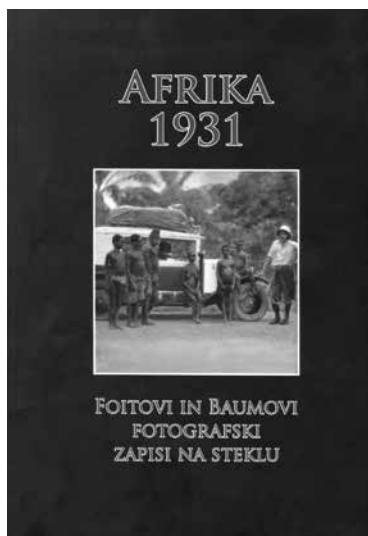
V strokovni javnosti je Strahovnikova knjiga sprejeta kot pionirsko delo o moralni teoriji pri nas, ki »v marsičem orje filozofsko in terminološko ledino, avtor pa delo opravi z natančnostjo in analitično strogostjo«. Vprašanja, povezana z etičnimi in moralnimi dilemami, od narave moralnosti, objektivnosti mo-

ralnih sodb, odnosu moralnih sodb do motivacije itd., so obravnavana primerjalno s stališči cele vrste avtorjev, med njimi so tudi sodobni. Zato bralec dobi širok in celovit vpogled v moralno teorijo.

S. G.

Afrika 1931, Foitovi in Baumovi fotografski zapiski na steklu, uredil Blaž Verbič, 2016

Leta 1931 sta češki akademski kipar František Foit in biolog Jiří Baum z avtomobilom prečkala afriški kontinent. Prvega je na študijsko odpravo, katere cilj je bil izdelava antropoloških mask afriških plemen, poslala praška Karlova univerza, drugi pa je za praški Narodni muzej raziskoval in zbiral insekte. Od zapuščine fotografskih posnetkov, ki so nastali na tej osemmesečni poti, je po nenavadnem spletu okoliščin 549 diapozitivov na steklu končalo v Muzeju Veleenje. Gre za »eno od ključnih serij posnetkov o Afriki v slovenskih javnih zbirkah«, čemur je namenjen zbornik z naslo-

vom Afrika 1931, ki ga je uredil kustos velenjskega muzeja Blaž Verbič, izdal pa Muzej Velenje. V tem muzeju so pred štirimi leti pripravili razstavo o Foitovih in Baumovih fotografskih zapisih na steklu. Vsebina zbornika je gradivo z razstave, vključno s fotografijami, podnapisi, predstavitevijo potovanja in diapozitivov na steklu ter življenja in dela Františka Foita. V zborniku je predstavljena tudi stalna razstava Františka Foita, ki je bila prvič

postavljena v Muzeju Velenje leta 1973, obnovljena pa leta 1998.

S. G.

Miran Aplinc, Letalstvo v Šaleški dolini do konca druge svetovne vojne, 2016

Dobili smo prvo delo o začetkih letalstva v Šaleški dolini, doslej povsem neznani in neraziskani temi. Avtor, sicer kustos velenjskega Muzeja Miran Aplinc, je kronološko obdelal ključne dogodke pred 2. svetovno vojno in med njo, ki so zaznamovali mikrozgodovino šaleškega letalstva. Pričetek je postavil v leto 1927, ko so se prebivalci tukajšnjih krajev prvič neposredno srečali z letalom, takrat je namreč v Metlečah zasilno pristalo italijansko letalo. Zgodba se je ponovila tri leta kasneje, le da takrat ni šlo za prisilni pristanek. Ni znano, koliko sta dogodka vplivala na navdušenje za letalstvo, dejstvo pa je, da so leta 1938 v Šoštanju ustanovili jadralno letalsko skupino in se kmalu praktično iz nič tudi lotili

izdelave jadralnega letala. Uspeh je bil polovičen, letalo je bolj poskakovalo kot letelo, zato so ga poimenovali bolha, morebitne večje letalske dosežke pa je prekinila vojna.

Od sedmih pilotov vojnega letalstva Kraljevine Jugoslavije, ki so izhajali iz Šaleške doline, se je v zgodovino vpisal Karel Šterbenk. Prvi dan vojne se je 6. aprila 1941 na nebu nad Beogradom junaško spopadel z nemškimi lovci in v boju s premočnim sovražnikom padel. V knjigi

so obdelani tudi letalski medvojni dogodki, med drugim okoliščine strmoglavljenja zavezniških letal na območje Šaleške doline, zavezniška letalska bombardiranja ipd.

Knjigo je izdal Muzej Velenje.

S. G.

Igor Gruber, 107 dni Alp, Pohod po rdeči poti Via Alpina, 2016

Mreža planinskih poti Via Alpina se razprostira preko osem alpskih držav; povezuje jih rdeča pot, ki je speljana od Trsta do Monaka. Na glavo jo je postavil avtor knjige Igor Gruber, ki je pot namreč pričel v Monaku, od koder je v 107 dneh prehodil 2.640 kilometrov. O vtisih in izkušnjah s te poti je spisal knjigo, ki je svojevrsten kolaž fotografij, praktičnih pohodniških nasvetov in fragmentarnih opisov poti. Bralec pa se lahko mimogrede seznani tudi z motivi, ki so bili v ozadju avtorjeve odločitve, da se odpravi na to pot. 161 etap poti ustreza enakemu številu poglavij z utrinki s poti in

odmevov njegovih najbližjih, ki so njegovo pot spremljali.

Vizualna kronika prehojene poti je podprta še z zgoščenko, ki je priloga knjigi. Rdeča nit knjige je avtorjeva ljubezen do gora, ki jo je čutiti v vsaki vrstici tega iskrenega navdušenja nad alpskim svetom in pohodništvom.

S. G.

Andrej Podvratnik, Mali mravljinček se prebudi in druge pesmice za otroke, 2017

Simpatične, igrive in radožive pesmice o mavrici, porednih miškah, vranu Poldiju, stra-

šni kači, mucah in podobnih otroških predmetih oboževanja so nastale v velenjski samozaložniški pesniški »delavnici« Andreja Podvratnika. Kako nastane mavrica, kakšno je nočno življenje mačjega para, kaj se dogaja med muco Gelo in mačkom Dolfom, kako se je končal prezgodnji beg iz gnezda malega vrana Poldija ter še nekaj zgodbic v verzih o konjičkih, porednih miškah ipd., je v tej slikanici, ki jo je s prikupnimi ilustracijami opremila Anja Jaklin. Slikanica je primerena za prvošolce in nekoliko starejše, tja do devetega leta.

S. G.

**Tina Felicijan,
Velenjska
mladina skozi čas,
Od delovnih akcij
do lokalne
mladinske
strategije, 2017**

Zbornik avtoric
Tine Felicijan, Barbare
Kelher in Špele Verdev
se uvršča v razmeroma

obsežen seznam spominskih knjig in knjižic, ki so v zadnjih dveh desetletjih nastale v Šaleški dolini in tematizirajo polpreteklo zgodovino Šaleške doline. Če omenimo le dve temu zborniku tematsko najbližji deli, je to v prvi vrsti zgodovina Šaleškega študentskega kluba, ki je izšla z naslovom Perspektiva sove, in knjižica o prostovoljnih delovnih akcijah v Velenju Janje Jedlovčnik z naslovom Mi gradimo nov svet in novo pomlad. V zborniku Velenjska mladina skozi čas je s pričevanji akterjev predstavljena institucionalna dejavnost mladih, od prvih mladinskih organizacij do danes. Predstavljena je tudi raziskava o družbenem profilu mladih iz velenjske občine v preteklem letu, v seriji intervjujev s skupnim naslovom Mladi o Velenju pa mladi različnih družbenih profilov opredeljujejo svoj odnos do sedanjosti.

S. G.

Zbornik simpozija v spomin dr. Milanu Ževartu, 2017

V zborniku so zbrani prispevki, ki so bili pred dvema letoma predstavljeni na simpoziju v spomin na dr. Milana Ževarta, prvega znanstvenega zgodovinarja iz naše doline, ki je bil med drugim začetnik znanstvenega proučevanja preteklosti Šaleške doline. Ob člankih, ki predstavijo delo in osebnost Milana

Ževarta, večina preostalih prispevkov z različnih vidikov obravnava 2. svetovno vojno, predvsem v Šaleški dolini. Med drugimi so izbrani primerki individualnih in kolektivnih spominov na vojno v Šentilju pri Velenju, raziskava o žrtvah 2. svetovne vojne v Šaleški dolini, prispevek o primerjavi okupacije in odpora v Šaleški in Mislinjski dolini in članek o novih dejstvih, ki osvetljujejo vojaške dogodke v Šaleški dolini ob koncu vojne maja 1945. V zborniku sta še dva prispevka, ki se ne navezujeta na omenjena tematska bloka. Prvi predstavlja uspešno prizadevanje Velenjčana dr. Karla Verstovška za preoblikovanje šolstva in ustanovitve slovenske univerze v Ljubljani neposredno po koncu 1. svetovne vojne, drugi pa tematizira poglede slovenskih marksistov na vlogo generala Rudolfa Maistra pri reševanju slovenske severne meje.

Simpozij je pripravil Muzej Velenje, ki je omenjeni zbornik tudi izdal.

S. G.

**Slikarski urok,
Majda Kurnik
1920–1967,
Galerija Velenje,
5. 10. – 2. 12. 2017,
ob 50. obletnici
smrti slikarke
Majde Kurnik,
2018**

Ob razstavi Slikarski urok Majde Kurnik je izšel tudi likovno bogato opremljen katalog. Kustosinja razstave, urednica kataloga in avtorica strokovnega

besedila Milena Koren Božiček, je brez dvoma največja poznavalka likovnega opusa in življenja slovensko-srbske akademske slikarke Majde Kurnik, umetnice, ki je svojo mladost preživela v Šaleški dolini. Najprej slikovito predstavi slikarkine družinske korenine in pot v Srbijo, njena študijska leta in njeno življenje v skromni sobici na Zadarski 7 v neposredni bližini Kosaničevega venca 19 v Beogradu, kjer je imela atelje v hiši poleg ateljejev še drugih umetnikov. Sledita strokovni besedili o slikarkinem mestu v slikarskem svetu in njenem umetniškem razvoju. Pronicljivi uvidi Milen Koren Božiček osvetlijo najskrivnostnejše poti slikarkine samobitne ustvarjalnosti in njenega markantnega značaja.

A. A.

Anton Ulrih Kristl, Spomini, 2018

Avtor izhaja iz znane družine iz Pesja. Njegov brat Janko, ki je tragično preminil malo pred pričetkom druge svetovne vojne, je bil med prvimi komunisti na Šaleškem in je bil Antonova zveza s komunisti. V spominih avtor predstavlja svoja mlada leta, ki jih je preživel v pomanjkanju, šolanje in družabno življenje, dokaj

podrobno pa so predstavljene predvojne razmere v Šaleški dolini. Osrednji del pripada vojnim letom, neposredno po kapitulaciji Jugoslavije se je pridružil odporu v Šaleški dolini, ki je bil sprva vse prej kot organiziran. Nemškim okupatorjem je na začetku uspelo razdvojiti domačine, precej članov lokalne partijske celice se je zaposlilo v velenjskem premogovniku, prvi uporniki, med njimi je bil tudi avtor knjige, pa so se zatekli v gozd Ležen, kjer so se brez orožja in povezave s partijskim vodstvom skrivali pred Nemci. Prepričljivo so v avtorjevih neposrednih doživljajih prikazane razmere nenehne nevarnosti, ki je prežala od vsepovsod, sovražnik je bil tudi med domačim slovenskim prebivalstvom, ki je sprva kazal naklonjenost do okupatorja. Prav ta perspektiva neposrednega pripovedovalca, ki ima smisel za podrobnosti in ne opisuje zgolj vojaške plati upora, je vrednost tega dela. Vsakdanost v ekstremnih razmerah aktivnega upora in boja za življenje je seveda povsem različna od vsakdanosti v miru, vendar avtor tudi v teh ekstremnih razmerah ohrani občutek za banalne podrobnosti. Recimo, kako naj junak opravi veliko potrebo, medtem ko se pred nemškimi vojaki skriva na seniku, zakopan v seno.

S. G.

Pod svobodnim srcem, 2018

Kolaž besedil in podob je nekonvencionalna kronika dvajsetih let delovanja prav tako nekonvencionalnega velenjskega Festivala mladih kultur Kunigunda. Zbornik z refleksijami, festivalskimi utrinki, predstavitvami glasbenih, likovnih, igralskih in drugih kulturno-umetniških gostov festivala me-

ri dvajsetletni močno povišan srčni utrip festivala. Pokazati ima veliko, zbornik na skorajda štiristo straneh pripoveduje zgodbo o umetniških praksah in dogodkih urbane kulture, ki jih je Velenje prvič doživelo. Kot je v uvodniku zapisala Bojana Špegel, je bilo dogajanje vse od prvega festivala Kunigunda svojstven kulturni inkubator za ljudi, ki jim povprečnost in komercialna privlačnost nista bila dovolj. Kdor ni obiskoval Kunigundinih festivalov ali pa kot obiskovalec ni prepoznal njenih subverzivnih kulturno umetniških praks in še marsikaj drugega, kar odstopa od mainstreama, lahko zdaj iz retrospektivne festivalskega dogajanja vse to spozna.

S. G.

Povzetki

David Vidmar Čeru

KRATEK ORIS ZGODOVINE ŠOŠTANJA V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Šoštanj je v zgodnji novi vek vstopil kot trška skupnost in bil kot tak podvržen strukturnim spremembam in dogodkom, ki so definirali stoletja, ki so sledila – od turških vpadov, reformacije ter kmečkih uporov, razvoja zdravstva, skrbi za najšibkejše člane skupnosti do vsesplošnega, na usnjarski industriji temelječega gospodarskega napredka. Ta je (v očeh romantičnega pisca) spremenil idealizirano podobo poznosrednjeveške agrarne naselbine – sprva v trg, nato pa v mestno naselbino z gospodarskim pomenom in kapitalom, ki je Šoštanj prelevil v pomembnejši urbani center ne samo Šaleške doline in okolice, temveč celotne Dežele Štajerske.

Milan Aplinc

ŠOŠTANJ V ZADNJEM LETU VÉLIKE VOJNE

Prva svetovna vojna je v vrste avstro-ogrske vojske pritegnila mnogo Slovencev, vojno, čeravno ne v jarkih, pa je prebivalstvo bojevalo tudi v zaledju. Odmev vélike vojne v Šoštanju in okoliških občinah je orisan v organizaciji preskrbe prebivalstva in prelomnih dogodkov v letu 1918. Pričujoči prispevek nakazuje dogajanja leta 1918 glede na ohranjeno gradivo Zgodovinskega arhiva Celje, časopisnih virov in literature. Z vojnimi razmerami in spremembami običajnega toka življenja sta prikazana trud in težave oblasti za zagotavljanje osnovne preskrbe prebivalstva. V zadnjem delu je prikazana sprememba državne strukture oziroma preobrat in dogajanje v Šoštanju v zvezi z delovanjem Narodnega sveta.

Aleksandra Gačič

DRUŽMIRSKI SHOD ZA PODPORO MAJNIŠKI DEKLARACIJI

Znano dejstvo je, da je bila leta 1917 v avstrijskem državnem zboru prebrana znamenita *Majniška deklaracija*, ki jo je kot predsednik Jugoslovanskega kluba prebral dr. Anton Korošec. Kmalu po ljubljanski izjavi škofa Antona Bonaventure Jegliča in po pogrebu Janeza Evangelista Kreka se je razmahnilo živahno deklaracijsko gibanje za podporo prebrani deklaraciji. Po vsem slovenskem ozemlju so kljub številnim prepovedim potekali mnogoštevilni shodi, na katerih so slavnostni govorniki nagovarjali zbrane množice in jih prepričevali o pomenu in upravičenosti deklaracije ter tam zbirali podpise zanjo. Eden takšnih velikih shodov je potekal tudi v naših krajih, natančneje v Družmirju, in sicer 30. maja 1918 v hiši Ivana Gregorevčiča. Tudi ta shod je slovenjgraško okrajno glavarstvo prepovedalo, čemur je sledila pritožba državnozborskega poslanca dr. Karla Verstovška v Gradec in na Dunaj. Kljub prepovedi je do shoda vseeno prišlo in zbrala se je večtisočglava množica. A počivale niso niti oblasti, ki so tja poslale orožnike. Na shod je prišel tudi omenjeni dr. Verstovšek, čigar ugovarjanje je orožnike tudi pregnalo, tako da je shod vendarle lahko stekel.

Pričujoči članek osvetljuje dogajanje ob zaključnih izdihljajih vojne, s tem pa tudi Avstro-Ogrske, predstavlja potek deklaracijskega gibanja s poudarkom na tistih shodih, ki se jih je udeležil zaslužni spodnještajerski politik in rojak iz Velenja dr. Karel Verstovšek, pri čemer se razprava osredotoča predvsem na Družmirski shod in shode v bližini Šaleške doline.

Andreja Ažber

**PONEMČEVALNA DEJAVNOST IN
KULTURA V ŠALEŠKI DOLINI POD
NEMŠKIM ŠKORNJEM**

Osvetlitev kulturnega dogajanja med okupacijo v Šaleški dolini v okviru nacistične paradigme bi bila precej pomanjkljiva brez preleta zgodovine društev in organizacij nemške manjšine pred 2. svetovno vojno, njihovih ideoloških spopadov, končne prevlade velikonemške ideologije in podrobnejšega vpogleda v njene propagandne in ideološke mehanizme. Šele nato si lahko odgovorimo na vprašanje, kako in zakaj se je v začetnem obdobju okupacije tako hitro razširila (tudi) med prebivalci Šaleške doline in zakaj je bila dolgoročno neuspešna. Zaradi pičlih virov – številni arhivi so namreč takoj po vojni izginili – in maloštevilnih pričevalcev, ki so bili v tistem obdobju še otroci in mladostniki, mi je uspelo zbrati le nekaj spominskih utrinkov. Posebej dragocen je tisti o nastopu šoštanjkega Fanfarenzuga ob Hitlerjevem obisku Maribora.

Silvo Grmovšek

OPOZICIJA V ŠALEŠKI DOLINI V PRVIH LETIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

V prispevku je predstavljen družbeni kontekst revolucionarnih sprememb v Jugoslaviji v drugi polovici štiridesetih let 20. stoletja, ko je Partija gradila socializem po stalinističnem modelu. Opozicijo v drugi polovici štiridesetih let prejšnjega stoletja smo obravnavali po merilih tistega časa, tako kot jo je z osrednjo ideološko sintagmo »sovražniki ljudstva« postavljal tedanji vladajoči jugoslovanski režim. Pojem je ohlapen, vanj je bilo mogoče stlačiti karkoli, kar je tedanji režim tudi dejansko počel. V stalinistični maniri je na montiranih političnih procesih obsojal vse po vrsti, predvsem pa tiste sloje, ki so se v razrednem boju zaradi svojega premoženja znašli na drugi strani barikad. Ob maloštevilni organizirani politični opoziciji, s katero je režim hitro obračunal, je Partija sama ustvarjala svoje številne sovražnike, ki so z ideološko transformacijo na političnih procesih postali opozicija.

Zato smo kot opozicijo v Šaleški dolini obravnavali skupine ali posameznike, ki so se kot obtoženci znašli pred šoštanjskim okrajnim sodiščem. Kot organizirano opozicijo pa smo predstavili dve ilegalni oboroženi skupini, ki sta od leta 1945 do 1950 delovali na območju Šaleške doline. Nastali sta avtonomno in brez neposrednih vplivov in povezav s politično emigracijo v tujini. Šaleški skupini sta se sicer deklarirali kot Matjaževa vojska oz. križarji, vendar pri njunem delovanju ni bila odločilna ideološka pripadnost predvojni jugoslovanski monarhiji. Poskušali smo dokazati, da sta skupini veliko bližje konceptu socialnih razbojnikov, kot ga je v tematiziranju zgodovine razbojništva razvil Eric Hobsbawm.

Blaž Verbič

FOIT – IZ ČEŠKE V AFRIKO, IZ AFRIKE V EVROPO

V pričujočem prispevku je predstavljen umetnik in raziskovalec František Foit, ki je raziskoval Afriko v času pred drugo svetovno vojno in po njej. Živel je na Češkoslovaškem, v Afriki in v Jugoslaviji, a dejansko ni bil ne Čeh, ne Afričan in ne Jugoslovan.

František Foit se je rodil v Taboru na Češkem leta 1900. Na svojo prvo pot v Afriko se je z avtomobilom znamke Tatra podal leta 1931 skupaj z biologom Jiřijem Baumom. Prepotovala sta Egipt, Sudan, Kongo, Ugando, Kenijo, Tanganjiko, Severno in Južno Rodezijo ter Južno Afriko. Na tej osem mesecev trajajoči raziskovalni poti sta zbrala ogromno gradiva, posnela sta film in okoli 6000 fotografij.

Leta 1947 je Františka Foita pot ponovno zanesla v Afriko, tokrat skupaj z ženo Ireno. V prvih letih sta z avtom prepotovala Alžirijo, Niger, Nigerijo, Čad, Centralno afriško republiko, Francoski in Belgijski Kongo. V pragozdu ob reki Ituri je Foit pri pigmejskih plemenih odkril zanimivo gledališče malih lesenih lutk. Burna afriška leta sredi preteklega stoletja, ko so dekolonizacijski procesi prinesli vrsto novih neodvisnih držav, so nevarno zapletala življenje zakoncev Foit. Zaradi nesporazuma in suma, da sta ljudožerca, so ju leta 1950 v kraju Leopoldville (danes Kinšasa) napadli, kasneje pa obtožil netenja revolucije in jima odvzel potna lista. To je zelo otežilo njuno nadaljnje raziskovanje Afrike. Kljub temu sta se odločila, da potovanje in raziskovanje nadaljuje-ta. Leta 1952 sta dobila dovoljenje za bivanje v Tanganjiki (današnji Tanzaniji), kjer sta živela in delala do leta 1960, ko sta se naselila v Nairobiju v Keniji. Konec šestdesetih let se je politika kenijskega predsednika Jome Kenyatte začela zaostrovati, belci so v Keniji postajali vedno bolj nezaželeni. Zaradi čedalje bolj napete situacije v Afriki sta se zakonca Foit odločila, da se vrneta v Evropo. Naselila sta se v Velenju, v Muzeju Velenje pa so njuno zbirko predmetov postavili na ogled.

František Foit je Velenjčanom precej dobro poznan – predvsem zaradi bogate afriške zbirke v Muzeju Velenje na Velenjskem gradu. Precej manj znano pa je njegovo življenje in delo v Tanzaniji in Keniji ter razlogi za njegovo vrnitev v Evropo. V prispevku je nekoliko podrobneje opisana tudi ta njegova plat življenja.

*Ambrož Kvartič***DAJTE STAVBI, KAR JI PRIPADA**

Stavbna daritev je obredno zazidanje posvečenega ali vsakdanjega predmeta v temelje ali stene novozgrajenih objektov z namenom zagotoviti njihovo fizično in simbolno obstojnost. Gre za zelo staro predkrščansko ritualno prakso, po kateri se je bilo treba pred gradnjo – sploh pred gradnjo zahtevnejših objektov, kot sta most in svetišče – posvetovati in spraviti z nadnaravnimi bitji, ki so naseljevala prostor, predviden za zidavo. In včasih so ta bitja zahtevala celo obredno zazidanje človeka ali živali – stavbno žrtev.

Danes, ko se pogosto gradi vsepovprek, nas na verovanje, da stavbe za trdnost in varnost nujno potrebujejo obredno zazidano daritev, spominjajo le še dobro skriti drobci pripovedi in pesmi na eni ter dejanskih praks zazidanja predmetov na drugi strani. Nekaj teh drobcev je skritih tudi v Šaleški dolini in njeni okolici.

Boris Salobir

MILIČARSKI BLOK

Miličarski blok je bil čisto navaden blok s petinpetdesetimi stanovanji, ki je kot eden prvih stal na vogalu Šaleške in Kidričeve ulice, takrat čisto na vzhodnem delu Velenja. Od bloka naprej je bil le travnik in njive, kilometer daleč do Šaleka. Pravzaprav ni bil čisto navaden blok, saj je bila v njem postaja ljudske Milice, zato je postal »miličarski«, pa še velik je bil. Zgrajen je bil leta 1961, vseljen pa januarja 1962. Enaka sta še dva bloka v Velenju.

Vsi stanovalci so bili prišleki iz različnih krajev Slovenije in tedanje Jugoslavije. Učili so se živeti v bloku, saj je večina izhajala iz kmečkih okolij, v katerih je bil vsak kralj na svojem dvorišču. Zdaj pa je bilo dvorišče le eno, sosedova vrata par metrov stran, skupni hodniki, parkirišča, pralnica, kolesarnica, terasa in kleti. Slišalo in videlo se je vse in morali so se prilagoditi drug drugemu. Nekateri so preizkušali svojo glasnost, drugi so postali nevidni in neslišni. Večina pa je sprejela hišni red v sobivanju z ostalimi. Ob vselitvi je bila večina otrok še majhnih, starši pa mladi. Tako smo rasli, odraščali in se starali skupaj. Delili smo svoje vesele, slabe in žalostne dogodke. Živelimo skupaj, čeprav vsaka družina v svojem stanovanju, se poznali, obiskovali in igrali. In ni bilo dolgočasno. Otroci smo bili svoja skupina, velika in pisana, starši spet svoja, tisti brez otrok pa so se kar hitro menjavali – prihajali in zapuščali blok. Blok je dihal svoje življenje in to dušo smo mu dali vsi stanovalci.

Lado Planko

1968 ALI PRIVID SVOBODE

V članku se avtor spominja svoje izkušnje dogodkov in situacij s konca šestdesetih let in iz časa študentskega gibanja v letih 1970 in 1971. Pisanje izpostavi nekaj aspektov in soodvisnosti, katerih percepcija je zaradi časovne odmaknjenosti oziroma zaradi spremenjenega družbenega konteksta danes otežena, a tudi nekaj takih, ki zgodbo osvetljujejo z lučjo poznejših dogodkov.

Barbara Drev

NAPOTNIKOVA GALERIJA

Napotnikova galerija Osnovne šole Bibe Roecka Šoštanj, nekoč imenovane tudi II. osnovna šola Šoštanj, je bila ustanovljena novembra leta 1963 na pobudo likovnega pedagoga Viktorja Kojca kot poklon rojaku, akademskemu kiparju Ivanu Napotniku. Bila je prva galerija v Šaleški dolini in poleg Gorjupove galerije v Kostanjevici na Krki ena od dveh šolskih galerij v Sloveniji. Napotnikova galerija je sooblikovala kulturno dogajanje v lokalnem in širšem prostoru ter igrala pomembno vlogo pri likovnem izobraževanju otrok in odraslih.

Pestro galerijsko dogajanje je trajalo dobrih deset let, z združitvijo osnovnih šol v Šoštanju leta 2005 pa so izginili tudi prvotni razstavni prostori galerije. Kljub temu je Napotnikova galerija Šoštanjčanom zapustila bogato zbirko likovnih del. Zbirka je nastala s podporo številnih umetnikov, ki so svoja dela podarili – s podporo podjetij in organizacij ter z odkupi. Danes jo sestavljajo dela šestdesetih avtorjev, ki so pomembno zaznamovali slovensko umetnost 20. stoletja. Napotnikova zbirka šteje 107 umetniških del, od tega 53 slikarskih in risarskih ter del mešanih tehnik, 37 grafičnih listov in 17 kiparskih plastik.

Izbori del iz zbirke, katere lastnica je Osnovna šola Karla Destovnika - Kajuha Šoštanj, so danes na ogled v šoštanjski Vili Mayer, v osnovni šoli in na njeni zelenici, upravnih prostorih Občine Šoštanj, šoštanjski knjižnici ter na šoštanjskem Trgu bratov Mravljakov.

*Andreja Jurkovnik***KAJUHOVA ROKOPISNA ZAPUŠČINA**

Prispevek predstavlja del rokopisne zapuščine največjega šaleškega pesnika Karla Destovnika Kajuha. Gre za izbor iz obsežne korespondence z njegovim krogom literatov, literarnih kritikov, prijateljev in z družino. Med naslovniki Kajuhovih pisem in dopisnic so bili Taras Kermauner, Bojan Štih, Tone Seliškar, Miško Kranjec, Dušan Bordon in še drugi vidnejši Kajuhovi sodobniki. Izbrali smo Kajuhovo dopisovanje z urednikom literarne revije Slovenska mladina Konstantinom Nahtigalom, s Kajuhovim prijateljem in pesnikom Francem Princem in s pesnikovima ljubeznima Marijo Medved in Silvo Ponikvar.

Večji del Kajuhove rokopisne dediščine je v lasti družine Mešič in je shranjen v Mestni knjižnici Velenje, preostala zapuščina je v Nuku in Arhivu Slovenije. V Knjižnici Velenje so pesnikovo zapuščino digitalizirali, javnosti pa je dostopna v okviru domoznanske digitalne zbirke na portalu DIGIDOM, ki se v Mestni knjižnici Velenje nahaja na posebnem računalniku.

Andreja Ažber, Silvo Grmovšek

**O NEKATERIH KNJIGAH, KI SO V ZADNJIH
LETIH IZŠLE NA ŠALEŠKEM**

Iz obsežne šaleške založniške produkcije je predstavljen izbor knjig in nekaterih zgoščenk, ki so v zadnjih šestih letih izšle v Šaleški dolini.

*Doslej
izšlo*

*V zbirki ŠALEŠKI RAZGLEDI
so doslej izšli naslednji zvezki*

Šaleški razgledi 1 (1988)

ZBORNİK MUZEJA VELENJE

Zbornik dokumentov, člankov in razprav
ob 30-letnici Muzeja KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Jože Hudales. 175 str.

Šaleški razgledi 2 (1989)

PRISPEVKI K ZGODOVINI ŠALEŠKE DOLINE

Zbornik razprav. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 308 str.

Šaleški razgledi 2 (1989), separadni odtis.

Ivo Stopar: VELENJSKI GRAD,

Uredil Tone Ravnikar. 35 (308) str.

Šaleški razgledi 3 (1989)

ŠKALE. Zbornik. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 124 str.

Šaleški razgledi 4 (1989)

Vane Gošnik, Peter Rezman: DVIGNJEN ZASTOR.

Zbornik člankov.

Uredil Vane Gošnik. 243 str.

Šaleški razgledi 5 (1990)

Ivo Stropnik (ur.): ŠALEŠKI IBIDEM I.

Antologija pesnjenja na Šaleškem. 426 str.

Šaleški razgledi 6 (1990)

HOTENJA 10. Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredil Ivo Stropnik. 178 str.

Šaleški razgledi 7 (1991)

Jože Hudales, Ivo Stropnik:

MLINŠKOVO BERILO. Izbrani etnološki in slovstveni zapisi.

Uredila avtorja. 345 str.

Šaleški razgledi 8 (1992)

ŠALEŠKI ZBORNİK. Več avtorjev.

Uredil Tone Ravnikar. 176 str.

Šaleški razgledi 9 (1992)

HOTENJA 11 Literarni almanah.

Več avtorjev.

Uredila Marjan Kukovec in Matjaž Šalej. 138 str.

Šaleški razgledi 10 (1993)

Ivo Stropnik: SKRIVALNICA V OČESU

(Asimilacija Grka). Pesniška zbirka.

Spremno besedo napisal Tadej Čater. 120 str.

Šaleški razgledi 11 (1994)

ZBORNIK 1994–1995.

Ob 140-letnici organiziranega knjižničarstva na Šaleškem.

Več avtorjev. Uredil Ivo Stropnik. 271 str.

Šaleški razgledi 12 (1996)

RAZPRAVE, PRESOJE, AKCENTI. Zbornik 1995–1996.

Ob 20-letnici KC Ivana Napotnika Velenje.

Uredil Ivo Stropnik. 551 str.

Šaleški razgledi 13 (1912)

PERSPEKTIVA SOVE, Šaleški študentski klub včeraj, danes, jutri.

Zbrala in uredila Ana Kladnik in Aleš Črnič. 311 str.

Šaleški razgledi 14 (2012) digitalna oblika

ZBORNIK 2011–2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko.

Šaleški razgledi 14 (2017)

ZBORNIK 2011–2012.

Več avtorjev.

Uredil Lado Planko. 280 str.

Šaleški razgledi 15 (2017)

ZBORNIK 2016–2017.

Več avtorjev.

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. 432 str.

Šaleški razgledi 16 (2018–2019)

ZBORNIK 2018–2019.

Več avtorjev.

Uredili Silvo Grmovšek, Jože Hudales, Tone Ravnikar. 416 str.

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI

Šestnajsti zvezek

ZBORNİK 2018–2019

© Knjižnica Velenje

IZDAJATELJ

Knjižnica Velenje

Zanj: **Vlado Vrbič**

UREDNIK ZBIRKE

Silvo Grmovšek

UREDNIKI ŠESTNAJSTEGA ZVEZKA

**Silvo Grmovšek, Jože Hudales,
Tone Ravnikar**

RECENZIJE

Jože Hudales, Tone Ravnikar

LEKTURA

Alenka Šalej

OBLIKOVANJE

Peter Stanislav Hafner

SLIKA NA NASLOVNI STRANI

Nacistično zborovanje Štajerske domovinske zveze v Šoštanju novembra 1942, govornik je politični komisar Anton Dorfmeister. V ospredju je šoštanjska instrumentalna zasedba Fanfarenzug.
Avtor fotografije neznan, hrani Knjižnica Velenje.

TISK

SIJ ZIP Center, d. o. o., Ravne na Koroškem

NAKLADA

300 izvodov

CENA

15 evrov

Velenje 2019

KNJIŽNICA
KNJIŽNICA VELENJE
www.vel.sik.si

9 789619 463406